

संसदमा विधि निर्माण (अभ्यास र अवस्था)

संघीय संसद सचिवालय
सिंहदरबार, काठमाडौं

संसदमा विधिनिर्माण

(अभ्यास र अवस्था)

प्राक्कथन

राज्य सञ्चालनका लागि कानून (विधि) अपरिहार्य तत्व हो। शक्ति पृथकीकरणको सिद्धान्त बमोजिम राज्यका तीन प्रमुख अङ्गहरूमध्ये व्यवस्थापिका (संसद) ले कानून बनाउँछ भने कार्यपालिका (सरकार) ले कानूनको कार्यान्वयन गर्छ र न्यायपालिका (अदालत) ले कानूनको व्याख्या गर्छ। विधायिका/व्यवस्थापिका/संसदमा कानून बनाउने निर्विकल्प अधिकार अन्तरनिहित हुन्छ। संसदले अधिकार प्रत्यायोजन नगरेको अवस्थामा ऐन अन्तर्गत नियमावली वा अन्य सहायक कानून बन्ने अवस्था रहदैन। संसद अधिवेशन नरहेको अवस्थामा सरकारले अत्यावश्यक देखेमा अध्यादेश जारी गर्न सक्ने व्यवस्था रहे तापनि अधिवेशन प्रारम्भ भएपश्चात् संसदको अनुमोदन/स्वीकार नभएमा स्वतः निष्क्रिय हुन जान्छ।

विश्वमा कानून निर्माणका लागि Common Law, Civil Law, Chinese Law, Religious Law लगायतका विभिन्न प्रणालीहरूको विकास भएको पाइन्छ। विभिन्न मुलुकहरूले यिनै प्रणालीहरूमध्ये आफूले अवलम्बन गरेको शासन व्यवस्था अनुकूलको प्रणाली अनुसरण गर्दै आएको पाइन्छ। संसदीय प्रणाली, राष्ट्रपतीय प्रणाली र मिश्रित राज्य सञ्चालन प्रणाली अपनाएका मुलुकहरू एवं एक सदनात्मक वा द्विसदनात्मक व्यवस्थापिका भएको अवस्थामा कानून निर्माणको प्रक्रिया फरक-फरक हुने गर्दछ। नेपालमा कानून निर्माणको कार्य प्राचिनकालदेखि हालसम्म कुनै न कुनै रूपमा भई आएको देखिए तापनि संसदीय कानून निर्माणको शुरुवात भने वि. सं. २०१५ सालको संसदीय निर्वाचनपश्चात् गठन भएको संसदमार्फत भएको मान्न पर्दछ।

संसदीय विधि निर्माण एक सिलसिलाबद्ध एवं कार्यविधिगत प्रक्रिया हो। यो प्रक्रिया जटिल भएकाले यसलाई बुझ्न जो कोहीलाई कठिन हुने गर्दछ। संसदमा दर्ता भएको कुनै एक विधेयकलाई नमूनाको रूपमा लिई सो विधेयक संसदमार्फत् कानून बन्ने प्रक्रियाका चरणहरू र ती चरणमा गरिने अभ्यासहरू सम्बन्धी विस्तृत अध्ययन हुन सकेमा संसदीय विधि निर्माण प्रक्रिया बुझ्न सहज हुन्छ। यद्यपि नेपालमा उपरोक्त किसिमको अध्ययन हालसम्म खासै भएको पाइदैन। यही कुरालाई मध्यनजर गर्दै सोही आवश्यकता पूरा गर्ने उद्देश्यले सरल एवं बोधगम्य स्वरूपमा यो अध्ययन गरिएको हो। यस अध्ययनमा मूलतः नेपाल सरकार वैधानिक कानून, नेपाल अन्तरिम शासन विधान, २००७, नेपाल अधिराज्यको संविधान (२०१५), नेपालको संविधान, २०१९, नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७, पुनर्स्थापित प्रतिनिधि सभाको कालखण्ड, नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ र नेपालको संविधान (२०७२) बमोजिम कानून निर्माणका प्रक्रियाहरूलाई क्रमिक रूपमा उल्लेख गरिएको छ।

त्यसैगरी नेपालको संघीय संसदमा दर्ता भई पारित भएको संघ, प्रदेश र स्थानीय तहबीचको समन्वय तथा अन्तरसम्बन्ध सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको विधेयकले पार गरेको चरणबद्ध प्रक्रिया सहितको विश्लेषणात्मक अध्ययन (नमूना अध्ययन), विश्वमा प्रचलित कानून प्रणालीहरूको संक्षिप्त उल्लेख, कानूनको सैद्धान्तिक पक्षका सम्बन्धमा समेत संक्षेपमा उल्लेख गरी विधि निर्माणको सांगोपांग पक्षलाई प्रस्तुत गर्ने जमर्को गरिएको छ। साथसाथै, संघीय संसद प्रारम्भ भएपश्चात् विधेयकहरूको हालसम्मको स्थिति विश्लेषणसमेत प्रस्तुत गरिएको छ।

यस अध्ययनमा गरिएको विधि निर्माण सम्बन्धी विधेयकको नमूना अध्ययनबाट उक्त विधेयक कहिले संसदमा दर्ता भयो, यसले कुन-कुन मितिमा कुन-कुन संसदीय प्रक्रिया एवं चरणहरू पार गर्‍यो, उक्त विधेयक संसदमा दर्ता हुँदा त्यसमा के कस्ता प्रावधानहरू रहेका थिए र संसदीय प्रक्रियापश्चात् पारित हुँदा के कति परिमार्जनहरू भए, कुन कुन प्रावधानहरू झिकिए वा थपिए भन्ने जस्ता विषयहरू छर्लङ्ग भएका छन्। यसर्थ, यस अध्ययनले संसदीय विधि निर्माण प्रक्रियामा चासो राख्ने जोकोहीलाई पनि फाइदा पुग्ने विश्वास लिइएको छ।

यस कार्यमा सचिवालय सचिव (संसदीय अध्ययन तथा अनुसन्धान) को संयोजन, संसदीय अध्ययन तथा अनुसन्धान महाशाखा एवं शाखा प्रमुखको अग्रसरता र विधेयक शाखा (प्र.स. र रा.स.) प्रमुखको सक्रिय सहभागिता रहेको छ। त्यसैगरी कार्यसम्पादनको सिलसिलामा मार्गनिर्देश गर्नुहुने संघीय संसदको महासचिव, दुवै सभाका सचिवहरू, सचिवालय सचिवप्रति विशेष आभार प्रकट गर्दछौं।

धन्यवाद।

असार, २०७८

विषय सूची

परिच्छेद-१

प्रारम्भिक

(१-७)

१.१ अध्ययनको पृष्ठभूमि	१
१.२ अध्ययन समितिको गठन	४
१.३ अध्ययनको उद्देश्य	५
१.४ अध्ययनको महत्व	५
१.५ अध्ययन विधि	६
१.६ अध्ययनको सीमा	६

परिच्छेद-२

विधि निर्माणको आधारभूत पक्ष एवं विभिन्न मुलुकहरूको अभ्यास (८-३४)

२.१ विधि निर्माणको सैद्धान्तिक पक्ष	९
२.२ विश्वमा प्रचलित प्रमुख कानून प्रणालीहरू	१०
२.२.१ Common Law System	१०
२.२.२ Civil Law System	११
२.२.३ Religious Law System	१२
२.२.४ Socialist Law System	१३
२.३ केही मुलुकहरूको संसदीय विधि निर्माण प्रक्रिया	१४
२.३.१ संयुक्त राज्य अमेरिका	१४
२.३.२ संयुक्त अधिराज्य	१६
२.३.३ जनवादी गणतन्त्र चीन	१९
२.३.४ फ्रान्स	२१
२.४ नेपाल सन्दर्भ	२४
२.४.१ विधेयकको वर्गीकरण	२४
२.४.२ विधेयकको आधारभूत ढाँचा	२६
२.४.३ संसदभित्र विधि निर्माणसम्बन्धी चरणहरू	२७
२.४.४ नेपालमा विधि निर्माणको प्रवाह चित्र	३२

परिच्छेद-३

नेपालमा विधि निर्माण

(३५-६८)

३.१ नेपाल सरकार वैधानिक कानून	३६
-------------------------------	----

३.१.१ विधायिकी अङ्गको गठन	३७
३.१.२ विधि निर्माण प्रक्रिया	३८
३.२ नेपाल अन्तरिम शासन विधान, २००७	३९
३.२.१ विधायिकी अङ्गको गठन	४०
३.२.२ विधि निर्माण प्रक्रिया	४१
३.३ नेपाल अधिराज्यको संविधान	४२
३.३.१ विधायिकी अङ्गको गठन	४२
३.३.२ विधि निर्माण प्रक्रिया	४३
३.४ नेपालको संविधान, २०१९	४५
३.४.१ विधायिकी अङ्गको गठन	४५
३.४.२ विधि निर्माण प्रक्रिया	४६
३.५ नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७	४९
३.५.१ विधायिकी अङ्गको गठन	४९
३.६ पुनर्स्थापित प्रतिनिधि सभाको कालखण्ड	५३
३.७ नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३	५६
३.७.१ विधायिकी अङ्गको गठन	५६
३.७.२ विधि निर्माण प्रक्रिया	५६
३.८ नेपालको संविधान (२०७२)	५९
३.८.१ विधायिकी अङ्गको गठन	५९
३.८.२ विधि निर्माण प्रक्रिया	६१
३.८.२.१ संघीय संसदमा विधि निर्माण प्रक्रिया	६१

परिच्छेद-४

विधेयकको संसदीय चरणहरू-एक नमूना अध्ययन

(६९-१७६)

४.१ विधेयक सम्बन्धी तथ्यगत विवरण	७०
४.२ विधेयक सम्बन्धी प्रक्रियागत विवरण	७३
४.२.१ सचिवालयमा दर्ता	७३
४.२.२ राष्ट्रिय सभामा विधेयक प्रस्तुत	९९
४.२.३ राष्ट्रिय सभामा विधेयकमाथिको एकीकृत संशोधनको प्रस्तुति	९९
४.२.४ एकीकृत संशोधन प्रस्ताव सहितको विधेयकमाथि छलफल	११२
४.२.५ संशोधन सहितको विधेयकमाथि दफावार छलफल एवं समितिको प्रतिवेदन	११३
४.२.६ समितिको प्रतिवेदन सहितको विधेयक सभामा प्रस्तुत, छलफल र संशोधन सहित पारित	१२८

४.२.७ सन्देश सहित विधेयक प्रतिनिधि सभामा प्रेषित १२८	
४.२.८ प्रतिनिधि सभामा सन्देश सहितको विधेयक टेबुल एवं वितरण	१२९
४.२.९ प्रतिनिधि सभामा विधेयक सैद्धान्तिक छलफलका लागि प्रस्तुत	१२९
४.२.१० प्रतिनिधि सभामा एकीकृत संशोधन प्रस्ताव सहित विधेयकमाथि छलफल	१२९
४.२.११ संशोधन सहितको विधेयकमाथि दफावार छलफल एवं समितिको प्रतिवेदन	१४६
४.२.१२ समितिको प्रतिवेदन सहितको विधेयक सभामा प्रस्तुत एवं छलफल र संशोधन सहित पारित १५२	
४.२.१३ सन्देश सहित विधेयक राष्ट्रिय सभामा फिर्ता	१५२
४.२.१४ सन्देश सहित राष्ट्रिय सभामा फिर्ता भएको विधेयक टेबुल, वितरण, छलफल एवं संशोधन स्वीकार गरी पुनः पारित	१५२
४.२.१५ विधेयकमा आनुषङ्गिक सुधार	१५३
४.२.१६ विधेयक प्रमाणित एवं प्रमाणीकरण	१५३
४.२.१७ विधेयक प्रमाणीकरणको जानकारी र संसदको सूचनापत्रमा प्रकाशित	१५४
४.३ दुवै सभाबाट पारितपश्चात् परिमार्जित विधेयक	१५४
४.४ विधेयकमा परिमार्जन भएका प्रमुख विषयहरू	१७५

परिच्छेद-५

संघीय संसदमा विधेयकको वस्तुस्थिति (संघीय संसदको प्रारम्भ देखि २०७८ जेठ मसान्तसम्म) (१७७-२०८)

५.१ अधिवेशन आधारमा विधेयक, अध्यादेश र सन्धि सम्झौता सम्बन्धी संक्षिप्त वस्तुस्थिति १७७	
५.२ अधिवेशनका आधारमा विधेयकको स्थिति	१७९
५.३ अधिवेशनगत रूपमा दर्ता विधेयकको नामावली	१८०
५.४ अधिवेशनगत रूपमा प्रमाणीकरण भएका विधेयकहरू	१८७
५.५ अधिवेशनगत रूपमा संघीय संसदमा प्राप्त अध्यादेश सम्बन्धी विवरण	१९५
५.६ संघीय संसदमा दर्ता सन्धि/सम्झौता सम्बन्धी विवरण	१९८
५.७ प्रतिनिधि सभा विघटनपश्चात् निष्क्रिय भएका विधेयकहरूको विवरण	२०२
५.८ राष्ट्रिय सभामा विचाराधीन विधेयकहरू	२०४
५.९ विधेयकको वर्तमान वस्तुस्थिति	२०५

परिच्छेद-६

समस्या, सुझाव तथा निष्कर्ष

(२०९-२१५)

६.१ समस्या तथा सुझाव	२०९
६.२ निष्कर्ष	२१२
सन्दर्भ सामग्री	२१६

परिच्छेद - १

प्रारम्भिक

१.१ अध्ययनको पृष्ठभूमि

मानव सभ्यताको विकासक्रममा विधिको शासन राज्य सञ्चालनको महत्त्वपूर्ण आधारको रूपमा रहँदै आएको छ। प्राचीन समयमा समेत धार्मिक मान्यताका आधारमा होस् वा प्रथाजनित सभ्यता विकास गरेरै किन नहोस् व्यक्ति र समाजलाई निश्चित दायराभित्र राखि राज्यले आफ्नो लक्ष्य प्राप्त गर्न सदैव प्रयत्नशील रहेको पाइन्छ। Roman Law of the Twelve Tables देखि हम्मुराबीको संहिता (code) हुँदै अहिलेको अवस्थासम्म आइपुग्दा विधिशास्त्रीय सिद्धान्त, अभ्यास र विधिका आयामहरूमा समेत अभूतपूर्व विकास भएको छ। विधिको विकासक्रमलाई नियौंलदा पहिले शासकद्वारा शासन गर्ने सम्बन्धमा जारी गरिएका नियमहरू सीमित हुन्थे, क्रमशः कानून बनाउने संस्थाको आवश्यकता महसुस भयो। सार्वभौमिकता एवं शक्ति पृथकीकरण तथा नियन्त्रण र सन्तुलनको सर्वमान्य सिद्धान्त बमोजिम विधि निर्माण गर्ने, निर्मित विधिको कार्यान्वयन गर्ने र विधिको व्याख्या गर्ने संरचनाहरू अलग अलग हुने भएवाट पनि विधि निर्माणको महत्त्व, प्रक्रिया, जटिलता, मान्यता एवं अपेक्षा समेत परिस्कृत भएको पाउन सकिन्छ।

विधिको महत्त्व भनेको राज्य सञ्चालनको आधारभूत र एकमात्र औजार हुनु हो। विधिले सामान्यतः तरिका, पद्धति, सीमा, सिद्धान्त बुझाए तापनि राज्य सञ्चालनको दृष्टिकोण, शक्तिको बाँडफाँट, नागरिक स्वतन्त्रताको हद, राजनीतिशास्त्रीय, विधिशास्त्रीय एवं सामाजशास्त्रीय दृष्टिकोणमा विधि भन्नाले कानूनलाई बुझिन्छ।

कानून सम्प्रभुको आदेश हो, जसले कुनै पनि व्यक्तिलाई कुनै कार्य गर्न वा नगर्न बाध्य पार्न सक्दछ भने यसले नागरिकको अधिकार संरक्षण समेत गर्दछ। त्यसै गरी कानूनले राज्यको नीति कार्यान्वयन गर्ने, विधिको शासन कायम गर्ने, अदालतको आदेश कार्यान्वयन गर्ने, राज्य सञ्चालनका लागि अर्थ संकलन गर्ने, निर्णय प्रक्रियालाई संस्थागत गर्नुका साथसाथै अन्तर्राष्ट्रिय दायित्व परिपालना गर्ने गराउने एवं कुनै एक घटना/कार्य अवस्थालाई सम्बोधन गर्ने गराउने कार्य गर्दछ। यस अर्थमा कानून औजार हो एवं सारभूत पक्ष पनि हो वा साध्य र साधन दुवै हो।

कानून प्रावधानहरूको संरचना हो। जसले मूलभूत रूपमा मानवीय पक्ष, व्यवहार वा आचरणलाई नियमन गर्ने प्रमुख उद्देश्य राखेको हुन्छ भने यो बाध्यकारी रूपमा प्रयोगमा ल्याइन्छ। साथै कानून अनिवार्य कार्यान्वयन हुन्छ र कानूनको उल्लंघन दण्डनीय तथा गैरकानूनी मानिन्छ।

कानूनको सर्वपक्षीय अवधारणालाई एकीकृत गरिएको एउटै सर्वस्वीकार्य परिभाषा उपलब्ध छैन। विधिशास्त्रीय मान्यता अनुसार प्रत्यक्षवादी/विश्लेषणवादी धार अनुसार कानून साम्प्रभुको आदेश हो र बहुसांख्यिक नागरिकको खुसी नै यो धारको कानून विश्लेषणको आधार हो। त्यसैगरी विधिशास्त्रको ऐतिहासिक धार अनुसार कानून सामाजिक सचेतनाको प्रतिफल हो। सामाजिक सचेतना गतिशील रूपमा क्रमिक विकास हुने मान्यता हो भने समाजले जे माग गर्दछ सोही बमोजिम कानून निर्माण हुनु पर्दछ भन्ने मान्यता यो धारले राख्दछ। त्यसैगरी प्राकृतिक वा दार्शनिक धारले प्राकृतिक कानून जसले असल र खराब बीच भिन्नता सिर्जना गरी सामाजिक र नैतिक आचरण निर्दिष्ट गरिनु पर्दछ र असल पक्षहरूको प्रवर्द्धन गरिनु पर्दछ भन्ने मान्यता राख्दछ।

अर्को प्रचलित धार, समाजशास्त्रीय वा कार्यान्वयनगत धारले कानूनलाई राज्य निर्मित नभई समाज सृजित व्यवस्थाको रूपमा व्याख्या गर्दछ भने कार्यान्वयन पक्ष वा न्यायगत पक्षलाई बढी जोड दिने गर्दछ। अर्को विधिशास्त्रीय दृष्टिकोण यथार्थवादी धारले कानून वास्तविकतामा आधारित हुनु पर्छ र राज्यको इच्छामा निर्मित भई न्याय सम्पादनका लागि प्रयोग गरिन्छ भन्ने मान्यता राख्दछ। त्यसैगरी सबैभन्दा पछिल्लो दृष्टिकोण, तुलनात्मक धारले तुलनात्मक विश्लेषणका आधारमा कानून बनाइनु पर्दछ र तुलनाका लागि कानूनको ऐतिहासिक तथा प्रत्यक्षवादी धार/विश्लेषणात्मक धारबीचको तुलना हुन उपयुक्त हुने धारणा राख्दछ।

कानूनका सम्बन्धमा माथि उल्लिखित विविध दृष्टिकोणहरूले कानूनको विभिन्न पक्षहरूमा वकालत गरेको भए तापनि पछिल्लो समयमा सर्वाधिक स्वीकार्य परिभाषाको रूपमा जोन अस्टिन (John Austin) ले गरेको परिभाषा “Law is the command of Sovereignty. It is the command of the superior to an inferior and force is the sanction behind law” अर्थात् “कानून भनेको सम्प्रभुको आदेश हो। यो उच्च वर्गले निम्न वर्गलाई गरिने आदेश हो र कानूनको मञ्जुरी नै यसको कार्यान्वयनको शक्ति हो ” रहेको छ।

नेपालको सन्दर्भमा, प्राचीनकालमा धर्मशास्त्रमा उल्लिखित मूल्यमान्यताका आधारमा लामो समयसम्म शासन सञ्चालित हुँदै आएको पाइन्छ भने प्रथा-परम्पराजनित कानूनले पनि उत्तिकै मान्यता पाएको देखिन्छ। तत्कालीन प्रधानमन्त्री जंगबहादुर राणाले वि. सं. १९०६ मा युरोपको भ्रमण गरी फ्रान्सको नेपोलियन संहिताबाट प्रभावित भएर नेपालमा वि. सं. १९१० मा मुलुकी आइन (ऐन) जारी गरेको पाइन्छ। पछिल्लो समयमा कानूनको परिभाषा नेपाल कानून

व्याख्यासम्बन्धी ऐन, २०१० को दफा २ को खण्ड (ड) मा नेपाल कानूनको परिभाषा दिदै “यो शब्दले नेपाल ऐन वा नेपालको कुनै भागमा कानूनसरह लागू हुने ऐन, सवाल, नियम, आदेश, विनियम वा ऐन अन्तर्गत बनेका निर्देशिका वा कार्यविधि सम्झनु पर्छ ” भनी उल्लेख गरेको छ। यसैगरी नेपालको संविधानको धारा ३०६ को उपधारा १ को खण्ड (ख) मा कानून भन्नाले संघीय कानून, प्रदेश कानून र स्थानीय कानून सम्झनु पर्छ भनी उल्लेख गरिएको पाइन्छ।

मन्टेस्क्यू (Montesquieu) द्वारा प्रतिपादित शक्ति पृथकीकरणको सिद्धान्तका आधारमा कानून अथवा विधि निर्माणको मुख्य जिम्मेवारी राज्यका प्रमुख तीन अङ्गमध्ये व्यवस्थापिका अर्थात् संसदलाई दिइएको भए तापनि राज्यका अन्य अङ्ग कार्यपालिका, न्यायपालिका तथा कानूनद्वारा गठित अन्य निकायहरूले भने व्यवस्थापिकाबाट प्रत्यायोजित विधायिकी अधिकारको प्रयोग गरी कानून निर्माण गर्दै आएको देखिन्छ। यस मान्यतामा व्यवस्थापिका जननिर्वाचित प्रतिनिधिहरूको थलो भएकोले नागरिकहरूलाई आवश्यक पर्ने कानून एवं कानूनी व्यवस्थाहरू र जनइच्छाको बारेमा यो अङ्ग बढी जानकार हुनका साथै विधिशास्त्रीय मान्यताका आधारमा समेत व्यवस्थापिकाले कानून बनाउने गर्दछ। अन्य निकायहरूले बनाउने कानून भनेको व्यवस्थापिकाले प्रत्यायोजन गरेको अधिकार अन्तर्गत मात्रै हो।

कानून निर्माण गर्ने व्यवस्थापिकाको संरचना राजनीतिक प्रणाली अनुसार फरक-फरक हुने गर्दछ। राष्ट्रपतीय शासन प्रणाली, संसदीय शासन प्रणाली, मिश्रित शासन प्रणालीलगायत प्रचलित प्रणालीहरूमा कानून निर्माण गर्ने व्यवस्थापिकाको विधि, प्रक्रिया, जटिलता एवं सामर्थ्यतामा फरक देखिन्छ। यस अध्ययनको मूलभूत उद्देश्य नेपालले अपनाएको संसदीय शासन प्रणालीमा कानून निर्माणका विभिन्न पक्ष एवं प्रक्रियाको अध्ययन गर्नु रहेको छ।

संसद भनेको जनप्रतिनिधिहरूको सर्वोच्च थलो हो। यस्ता प्रतिनिधिहरू आवधिक निर्वाचनका माध्यमबाट निश्चित समयका लागि चुनिन्छन्। संसद सम्पूर्ण नागरिकहरूको तर्फबाट सार्वभौमिकताको प्रयोग गर्ने वैधता प्राप्त राज्यको एकमात्र उच्चतम अङ्ग हो। संसदको स्वीकृतिबिना कानून निर्माण हुनै सक्दैन भने राज्यले आम्दानी तथा खर्च गर्न नसक्ने अवस्था रहन्छ। सरकारको गठन/विघटन गर्नु, सरकारका कामकारबाहीको निगरानी गर्नु, नागरिकको प्रतिनिधित्व गर्नु, नीति तथा कार्यक्रम स्वीकृत गर्नु, सन्धि सम्झौताको अनुमोदन गर्नु लगायतका प्रमुख कार्यहरू संसदबाट सम्पादित हुने गर्दछन्।

संसदीय इतिहासको सिंहावलोकन गर्ने हो भने प्रारम्भिक कालखण्डमा यस संस्थामा कुलिन वर्गको प्रतिनिधित्व पाइन्थ्यो भने प्रजातान्त्रिक लहरको उदयसँगै जननिर्वाचित व्यक्तिहरूको बाहुल्यता यस संस्थामा बढ्दै गएको पाइन्छ। अतः जननिर्वाचित प्रतिनिधिहरूको प्रत्यक्ष संलग्नता

तथा सहभागितामा कानून निर्माण हुने संसदीय पद्धतिमा कानून निर्माण गर्दा नागरिकको भावनासमेत समावेश गरिएको हुन्छ भन्ने मान्यता राखिएको हुन्छ।

नेपालमा संसदीय विधि निर्माणको इतिहास करिब छ दशकको रहेको छ। यसको शुरुवात नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०१५ को व्यवस्था बमोजिम वि.स. २०१५ सालमा भएको पहिलो संसदीय निर्वाचनमार्फत् गठित संसदले अवलम्बन गरेको विधि निर्माणका प्रक्रिया नै पहिलो अभ्यासको रूपमा रहेका छ। यही आधारभूत अभ्यास एवं संसदीय मूल्य मान्यतामा भएको क्रमिक विकास एवं अन्तर्राष्ट्रिय प्रयोग र समसामयिक आवश्यकताका आधारमा नेपालको विधि निर्माण प्रक्रियामा आवश्यक परिमार्जन तथा सुदृढीकरण हुँदै हालको अवस्थासम्म आइपुगेको छ। अतः यस अध्ययन कार्यले संसदीय विधि निर्माण प्रक्रियाका बारेमा विस्तृत अध्ययन गरी यस प्रक्रियामा रहेका कमीकमजोरीहरू उजागर गर्ने प्रयत्न गरेको छ। साथै, संघीय संसदको कार्यकाल करिब तीन वर्ष पूरा भएको सन्दर्भमा यस संसदले अपनाएका विधि निर्माण प्रक्रियाको विश्लेषणात्मक अध्ययन गर्न एक नमूना विधेयकको मामला अध्ययनसमेत गरिएको छ।

१.२ अध्ययन समितिको गठन

संसदीय विधि निर्माण प्रक्रिया एक बहुआयामिक, जटिल तथा संवेदनशील विषय हो। यसले संसदीय इतिहास, परम्परा र प्रचलनलाई आदर्श मार्गनिर्देशनको रूपमा स्वीकार गर्दै संविधान, संसदका नियमावली, प्रचलित कानून एवं स्वीकृत मापदण्डका आधारमा अन्तर्निहित अधिकार प्रयोग गरी कानून निर्माण गर्दछ। त्यसैगरी समसामयिक राजनीति, राजनीतिक विकासक्रम, राजनीतिक दलका प्रतिबद्धता एवं दृष्टिकोण, नागरिक आकांक्षा, अन्तर्राष्ट्रिय दायित्व र परिवेश लगायतले पनि कानून निर्माणमा प्रभाव पार्दछन्।

कानून एवं कानून निर्माण प्रक्रिया आफैमा गतिशील प्रक्रिया हो। विगतमा अवलम्बन गरिएको प्रक्रियाहरूलाई अझबढी परिमार्जन तथा सुधार गर्दै यस प्रक्रियालाई थप पारदर्शी, जनसहभागितामूलक, लोकतान्त्रिक एवं वस्तुनिष्ठ र यथासम्भव भविष्यको आवश्यकतालाई समेत सम्बोधन हुनेगरी यस्ता प्रक्रियाहरू निर्धारण गरिन्छ। संघीय संसदमा विधि निर्माणको प्रक्रिया सम्बन्धमा नेपालको संविधान, प्रतिनिधि सभा नियमावली, २०७५, राष्ट्रिय सभा नियमावली, २०७५ र संघीय संसदको संयुक्त बैठक र संयुक्त समिति (कार्यसञ्चालन) नियमावली, २०७५ मा उल्लेख गरिएको छ। माथि उल्लिखित नियमहरूको साथसाथै संसदीय मूल्य मान्यता एवं प्रचलनहरू समेत कानून निर्माणका सन्दर्भमा आकर्षित हुने गरेको पाइन्छ। प्रस्तुत अध्ययनको उद्देश्य अनुरूप विगत एवं वर्तमानको विधि निर्माण प्रक्रिया सम्बन्धमा एउटै प्रतिवेदनमा उल्लेख गर्न एवं सुधारका सम्बन्धमा सुझावहरू प्रस्तुत गर्न देहाय बमोजिमको समिति गठन भएको थियोः

- सचिवालय सचिव श्री सुदर्शन खड्का संयोजक
- सहसचिव श्री एकराम गिरी सदस्य
- उपसचिव श्री गोपाल सिग्देल सदस्य
- उपसचिव श्री नारायणप्रसाद ढकाल सदस्य
- प्रमुख लेखा नियन्त्रक श्री बसन्तराज सिग्देल सदस्य
- उपसचिव श्री त्रिविक्रम पराजुली सदस्य
- शाखा अधिकृत श्री प्रविन राई सदस्य सचिव

यस समितिमा कानून, न्याय तथा संसदीय मामिला मन्त्रालयको प्रतिनिधिको रूपमा उपसचिव श्री विष्णुप्रसाद रेग्मी पनि रहनु भएको थियो।

१.३ अध्ययनको उद्देश्य

यस अध्ययनको उद्देश्य देहाय बमोजिम रहेको छः

- विधि निर्माणको सैद्धान्तिक तथा व्यावहारिक पक्षहरूको अध्ययन गरी नेपालको सन्दर्भमा विधि निर्माण प्रक्रियाको विगत देखि वर्तमानसम्मको व्यवस्थाको अध्ययन गर्नु,
- संघीय संसदमा रहेका विधेयकहरूको वर्तमान स्थितिको सामान्य विश्लेषण गर्नु,
- संघीय संसदबाट पारित भएको कुनै एक विधेयकलाई नमूनाको रूपमा लिई प्रारम्भदेखि अन्त्यसम्मका प्रक्रियाहरूको अध्ययन गरी व्यावहारिक जानकारी प्रदान गर्नु,
- संघीय संसदको विद्यमान विधि निर्माण प्रक्रियामा सुधारका पक्षहरू औल्याउनु।

१.४ अध्ययनको महत्व

संसद कानून निर्माण हुने मूल थलो भएको हुनाले यस संसदीय विधि निर्माण प्रक्रियाका बारेका गरिने अध्ययनले विधि निर्माणका प्रक्रियाका बारेमा अध्ययन तथा विमर्श गर्नुका साथै समग्र संसदीय गतिविधिका बारेमा चर्चा गर्दछ। त्यसैगरी यस अध्ययनले विभिन्न कालखण्डमा नेपालमा अपनाइएका तथा अन्य केही मुलुकहरूका कानून निर्माणका विधिहरूका बारेमा चर्चा गर्दछ। यस अध्ययनले संघीय संसदमा हाल प्रचलनमा रहेका विधि निर्माणका पद्धतिको सविस्तार अध्ययन गर्नुका साथै हालसम्मको विधेयकहरूको वर्तमान स्थितिको सामान्य विश्लेषण गर्दछ। साथै विद्यमान विधि निर्माण प्रक्रियामा सुधारका पक्षहरूमा समेत संक्षेपमा प्रकाश पारिएको हुनाले समेत यस अध्ययनको महत्व रहेको छ।

यसका साथै यस अध्ययनको क्रममा संघीय संसदबाट पारित “संघ, प्रदेश र स्थानीय तह (समन्वय तथा अन्तरसम्बन्ध) विधेयक” सचिवालयमा दर्ता भएको अवस्था देखि संघीय संसदबाट पारित एवं प्रमाणित भएको अवस्थासम्मको प्रक्रियालाई क्रमिक रूपमा उल्लेख गरिएको छ भने उक्त विधेयकमा प्रारम्भमा प्रस्तावित सारभूत एवं कार्यविधिगत पक्षहरू र प्रक्रियाका क्रममा परिमार्जन भएका सारभूत एवं कार्यविधिगत पक्षहरूमा समेत विवेचना गरिएको छ। यसबाट कुनै एक विधेयकले संघीय संसदमा पार गर्नु पर्ने समष्टिगत प्रक्रिया तथा चरणहरूको स्पष्ट जानकारी दिने देखिन्छ। जसबाट विधि निर्माण प्रक्रियाका जिज्ञासु/अध्येता एवं कानून निर्माणको प्रक्रियामा रुची राख्ने सबैका लागि सान्दर्भिक हुने देखिन्छ।

१.५ अध्ययन विधि

कानून एवं कानून सम्बद्ध अध्ययनको सन्दर्भमा संविधान एवं प्रचलित विद्यमान कानूनलाई प्राथमिक स्रोत मान्ने प्रचलन रहेको छ। त्यसैगरी कानूनमाथि विज्ञहरूले गरेको पुनरावलोकन, कानूनसम्बन्धी अध्ययन अनुसन्धान प्रतिवेदनहरू एवं कानून विकासको क्रममा प्रतिपादन गरिएका विधिशास्त्रीय मान्यता एवं सिद्धान्तहरू, जर्नल, आदि द्वितीय स्रोतको रूपमा लिइन्छ। साथै कानूनसम्मत प्रथा परम्परा, प्रथाजनित मान्यता, अन्तर्राष्ट्रिय परिवेशमा विकसित मान्यता एवं व्यवहारका आधारमा समेत आधारित हुने भएकोले त्यस्ता विषयको समेत कानूनमा प्रत्यक्ष परोक्ष प्रभाव रहेको हुन्छ।

कानूनसम्बद्ध अध्ययन परिमाणात्मक विधिका आधारमाभन्दा गुणात्मक विधिका आधारमा गरिन्छ। यस अध्ययनमा समेत समितिले प्राथमिक र द्वितीय लगायतका तथ्याङ्कमा आधारित भई गुणात्मक विधिद्वारा वर्णनात्मक शैली अवलम्बन गरेको छ। समितिले अध्ययनको क्रममा कानूनको र कानून निर्माणको क्षेत्रमा क्रियाशील अधिकारीहरू एवं विज्ञहरूसँग छलफल एवं अन्तरक्रिया गरेको थियो। विधेयकहरूको स्थिति विश्लेषण र नमूना विधेयक अध्ययनको क्रममा सिर्जना भएका अभिलेखहरूको मूलपाठ नै राखी जानकारीमूलक हेतुले अध्ययन गरिएको छ।

१.६ अध्ययनको सीमा

प्रस्तुत अध्ययन संघीय संसदमा विधि निर्माण गर्ने क्रममा अवलम्बन गर्ने प्रक्रिया एवं यसैको सेरोफेरोमा केन्द्रित छ। विधि निर्माण प्रक्रिया अध्ययन गर्दै गर्दा कानूनका केही सैद्धान्तिक एवं व्यावहारिक पक्षहरूको समेत व्याख्या विवेचना गर्नुपर्ने देखिएको अवस्थामा सीमित रूपमा यस्ता विषयवस्तुहरू उल्लेख गरिएको छ। यस प्रतिवेदनमा उल्लेख गरिएका विभिन्न शासन प्रणाली अपनाएका देशहरूका संसदबाट निर्माण हुने कानूनको प्रक्रिया सामान्य एबम् संक्षिप्त रूपमा उल्लेख

गरिएको छ भने यस प्रतिवेदनमा उल्लिखित विधेयकहरूको स्थिति विश्लेषणको सन्दर्भमा संघीय संसदको प्रारम्भदेखि सातौं अधिवेशनसम्म दर्ता भएकादेखि पारित भएकासम्मका विधेयकहरूको स्थिति विश्लेषण गरिएको छ।

नमूना विधेयक अध्ययनका लागि संघीयता कार्यान्वयनका लागि अति महत्त्वपूर्ण रहेको संघ, प्रदेश र स्थानीय तहबीचको समन्वय तथा अन्तरसम्बन्ध सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको विधेयकलाई लिइएको छ। संघीय संसदमा हुने सम्पूर्ण विधि निर्माणको प्रक्रिया यसै नमूना अध्ययनमा उल्लेख गरिएको छ। यद्यपी यो प्रक्रियाबाहेक अन्य कुनै कुनै विधेयकमा थप प्रक्रियासमेत अवलम्बन गर्नुपर्ने हुनसक्छ। अर्थ विधेयकको हकमा केही भिन्न प्रक्रिया अवलम्बन गरिन्छ। यहाँ नमूना अध्ययन गरिएको विधेयकले साधारण विधेयकको प्रतिनिधित्व गर्दछ।

यस अध्ययनका लागि उपलब्ध सीमित समय एवं समितिमा रहनु हुने सदस्यहरूको दोहोरो तेहेरो जिम्मेवारी रहनुका साथै विश्वव्यापी महामारीको रूपमा रहेको कोभिड-१९ को असरबाट समेत समितिको कामकारवाही प्रभावित भयो। यस्तो जटिल परिस्थितिमा यस अध्ययनले संघीय संसदमा रहेको विधि निर्माण प्रक्रिया, नमूना विधेयकमार्फत् विधि निर्माणको प्रक्रिया अध्ययन, संघीय संसदको विधेयकहरूको स्थिति विश्लेषण एवं विधि निर्माणमा नेपालले विगतमा अवलम्बन गरेका प्रक्रियाको संक्षिप्त अध्ययनमा सीमित रहेको छ।

विधि निर्माणको आधारभूत पक्ष एवं विभिन्न मुलुकहरूको अभ्यास

राज्य सञ्चालन नीति एवं शासन प्रणालीमा आधारित भएर कानून तथा कानून बनाउने प्रक्रिया निर्धारित हुन्छ। हरेक मुलुकले अवलम्बन गरेको शासन प्रणालीले गर्दा कानून निर्माणको विधिमा केही न केही अन्तर रहेकै हुन्छ। त्यसै गरी विधि निर्माणको प्रमुख उद्देश्य भनेकै देशलाई कानूनी शासन (Rule of Law) प्रदान गर्नु, शासनलाई वैधानिकता दिनु, शासन सञ्चालनलाई नियन्त्रित एवं निर्देशित गर्नु, शासनको कानूनी प्रक्रिया (Due process of Law) निर्धारण गर्नुका साथसाथै न्याय निरूपण (Justice Delivery) समेत गर्नु हो।

लोकतान्त्रिक शासन व्यवस्थाको आधार नागरिक (Of the people, by the people, for the people) भएकोले कानून पनि जनताद्वारा, जनताकै लागि सृजित विषय हो, यद्यपि सबै नागरिक कानून निर्माणमा एकै चोटी संलग्न हुन नसक्ने भएकोले उनीहरूको प्रतिनिधिहरूमा यो कार्यभार रहेको हुन्छ भने कतिपय अवस्थामा कानून निर्माण गर्ने क्रममा जनमत वा नागरिकको प्रतिक्रिया लिने गरेको पाइन्छ। नेपालको सन्दर्भमा संविधान सभाबाट संविधान निर्माण गर्ने क्रममा नागरिकहरूसँग प्रत्यक्ष सुझाव लिइएको थियो भने प्रत्यक्ष प्रजातन्त्र (Direct Democracy) को मान्यताअनुसार स्वीट्जरल्याण्डमा अधिकांश कानून निर्माणमा प्रत्यक्ष सुझाव/प्रतिक्रिया लिने गरेको पाइन्छ।

कुनै पनि मुलुकको विधायिकाको मुख्य काम विधि निर्माण गर्नु नै हो। विधायिका संसदको मूल अन्तरबस्तु कानून निर्माण गर्नु भएकोले विधायिकी सदस्यलाई Law Maker भन्ने गरिन्छ भने विधायिकाले पारित गर्नु अगाडिको कानूनको मस्यौदा जुन संसदीय प्रक्रियामा रहेको हुन्छ वा प्रस्तावको रूपमा संसदमा विचाराधीन रहेको हुन्छ त्यस्तो मस्यौदालाई विधेयक भनिन्छ। यस अर्थमा विधि निर्माणको प्रारम्भिक दस्तावेज विधेयक हो।

यस परिच्छेदमा विधि निर्माणको सैद्धान्तिक पक्षको चर्चा गर्नुका साथै विश्वका प्रमुख कानून प्रणाली तथा केही मुलुकहरूमा विधि निर्माणमा अवलम्बन गरिने प्रक्रियाको संक्षिप्त चर्चा गर्दै नेपालको विधि निर्माणको सम्बन्धमा आधारित भएर विधेयकहरूको वर्गीकरण एवं विधेयकको प्रवाह चित्र उल्लेख गरिएको छ भने परिच्छेद-३ मा विस्तृत रूपमा नेपालको विधि निर्माण पक्षको ऐतिहासिक विश्लेषण गरिएको छ।

२.१ विधि निर्माणको सैद्धान्तिक पक्ष

विधि निर्माणको सैद्धान्तिक पक्ष सम्बन्धमा विस्तृत अध्ययनहरू भई विधिशास्त्र (Jurisprudence) का कैयौं पुस्तकहरू उपलब्ध छन्। विधिशास्त्रका सम्पूर्ण सैद्धान्तिक पक्षहरूलाई यहाँ उल्लेख गर्न असम्भव हुन्छ। विधि निर्माण समयानुकूल परिवर्तन हुने विषय भएकोले समाजको आवश्यकता नागरिकको चाहना, राज्यको सार्मथ्य, अन्तर्राष्ट्रिय दायित्व मात्रै नभएर प्रचलित प्रथा परम्परा एवं कानूनको उपयोगिता, लोककल्याणकारिताको अवस्था लगायतका दृष्टिकोण/सिद्धान्त अवलम्बन गरिएको हुन्छ। कतिपय विकसित मुलुकहरूमा अवलम्बन गरिएका कानूनहरूको प्रभाव मूल्यांकन गर्न आवश्यक छ भन्ने सिद्धान्त समेत अवलम्बन गरी कानून निर्माण गर्ने प्रचलन रहेको पाइन्छ।

कानून निर्माण नियमित कार्यको रूपमा, आकस्मिक कार्यको रूपमा, अनुकूलन गर्ने कार्यको रूपमा, संवैधानिक आवश्यकता पूरा गर्ने कार्यको रूपमा समेत गरिन्छ। त्यसै गरी कानूनका दार्शनिक Jeremy Bentham द्वारा उल्लिखित विधि निर्माण सिद्धान्तका सम्बन्धमा प्रायः सबैलाई जानकारी हुने भएकोले नै यहाँ उल्लेख गरिएको छैन। विश्वव्यापीकरण, मानवअधिकार, स्रोत र साधनको उपलब्धता एवं राज्यको लोककल्याणकारिता माथिको जवाफदेहिताका कारण Sustainable use of nature resources, Equity and poverty eradication, Precautionary approach to human health, natural resources and ecosystem, Public participation, access to information and justice, Good governance and human security, Integration and interrelationship, Common but differentiated responsibility जस्ता कानून निर्माणका सिद्धान्तहरू समेत अवलम्बन गर्न थालिएको छ।

विधि निर्माणको दृष्टिकोणलाई सामान्यीकरण गरेर विश्लेषण गर्दा प्रायः मुलुकहरूले विधि निर्माण गर्दाका चरणमा, कार्यान्वयनको चरणमा र पृष्ठपोषण गर्ने यसको उपयोगिता कै आधारमा हो। तथापि देहाय बमोजिमका दृष्टिकोण/सिद्धान्तहरूको प्रयोग पनि गरिदै आइएको पाइन्छः

- **The Rationalistic Model** कानून समाजका सदस्यहरूलाई समाजमा देखिएका जोखिमबाट बचाउनका लागि विवेकपूर्ण साधनको रूपमा निर्माण गरिन्छ। यो सिद्धान्त अपरिष्कृत एवं सामान्य भए तापनि यसको सरलताका कारणले गर्दा विधि निर्माणको क्षेत्रमा यो सिद्धान्त सर्वमान्य सिद्धान्तको रूपमा स्थापित हुन सफल भएको छ। यस सिद्धान्तको मुख्य जटिलता भन्नु नै समाजमा रहेको जोखिमको निक्कौल गर्नु नै रहेको छ।
- **The Functionalist View** कानून जनताको इच्छा चाहना अनुसार बनाइनु पर्छ। यसमा जनताको आवाज मुखरित हुन सक्नु पर्दछ। कानून संस्कारको सघनीकरण

(Crystallization) को परिमाण हो। यो विद्यमान संस्थागत विधिको असफलताका कारणले कानूनी संस्थाबाट पुनर्संस्थागत गर्ने क्रममा निर्माण गर्ने गरिन्छ। यस सिद्धान्तका प्रणेता Bohannan हुन्।

- **Conflict Perspective** यस सिद्धान्तका अनुसार समाजमा रहेका विभेद, आर्थिक लाभका वस्तुमा असमान पहुँच तथा सामाजिक विषमताहरू नै कानूनका निर्धारक तत्वहरू हुन्। समाजमा रहेका सभ्रान्त वर्गहरूले समाजबाट आफूले पाउँदै गरेको सुविधाको निरन्तरताका लागि त्यही स्वरूपको कानून निर्माण गर्ने गर्दछन् र यसका साथै यही सभ्रान्त वर्गको स्वार्थसँग नजिक रहेको स्वार्थ समुहले पनि आफूअनुकूलको कानून निर्माण गर्न लगाएर समाजमा आफ्नो वर्चस्व कायम राख्न कोशिस गर्दछन्।
- **The Moral Entrepreneur Theory** समाजमा प्रभाव जमाउन सक्ने व्यक्ति तथा संस्था नै नैतिक उद्यमी हुन्। यिनीहरूले समाजमा सही वा गलतको निक्कौंल गर्दछन् र कानून निर्माण गर्दा यिनीहरूले नै निर्धारण गरे बमोजिमको कानून बन्छ भन्ने मान्यता यो सिद्धान्तले राख्दछ। यस सिद्धान्तले नैतिक उद्यमीलाई समाज नियन्त्रकको रूपमा लिएको पाइन्छ।

२.२ विश्वमा प्रचलित प्रमुख कानून प्रणालीहरू

विश्वमा विभिन्न कानूनी प्रणाली प्रचलनमा रहे तापनि प्रमुख रूपमा Common Law System, Civil Law System, Socialist Law System, Religious Law System, आदि पर्दछन्। जसलाई देहाय बमोजिम चर्चा गरिएको छ:

२.२.१ Common Law System

सामान्यतया बेलायती कानून प्रणालीलाई कमन ल प्रणाली भनेर चिनिन्छ। यसलाई एङ्गलो-अमेरिकन कानून प्रणाली पनि भन्ने गरेको पाइन्छ। अंग्रेजी भाषाको प्रचलन भएका मुलुकहरूमा एवं विगतमा ब्रिटिस साम्राज्यको उपनिवेश भएका अधिकांश मुलुकहरूमा (अमेरिकामा समेत) कमन ल प्रणाली कै प्रचलन रहँदै आएको पाइन्छ र औपनिवेशिक मुलुकहरू स्वाधीन र स्वतन्त्र भएपश्चात् पनि ती मुलुकहरूमा कमन ल प्रणालीको प्रभाव रहँदै आएको पाइन्छ। यस कानून प्रणालीको इतिहास अन्य कानूनकोभन्दा पुरानो रहेको पाइन्छ। यो कानून प्रणाली रोमन कानूनबाट शुरु भएको मानिन्छ। यसका प्रमुख आधारको रूपमा परम्परादेखि मानिँदै आएका प्रथा, परम्पराहरू, संस्कृति एवं धर्महरूलाई लिइन्छ। यसमा कानून प्रणालीको विकास संहिताबद्ध

तवरलेभन्दा पनि न्यायालय र न्यायमूर्तिहरूको क्रियाकलापबाट विकसित हुँदै आएको मानिन्छ। (शर्मा, २०१३)

सन् १०६६ मा नर्मन वंशको एङ्ग्लो-सेक्सनमाथिको विजयसँगै यस कानून प्रणालीले व्यापकता प्राप्त गर्‍यो। नर्मन वंशका प्रथम राजा विलियमले अदालती व्यवस्था सुधारका लागि विभिन्न उल्लेखनीय कार्य गरेको देखिन्छ। उनले आफ्नो प्रत्यक्ष प्रभाव पर्ने गरी अदालत (Curia Regis) स्थापना र न्यायाधीशहरूको नियुक्ति समेत गरे। यही अदालतका न्यायाधीशहरू राजाको आधिपत्य रहेको क्षेत्रभरीका प्रमुख नगरहरूमा मुद्दाहरूको छिनोफानोका लागि जाने प्रचलनको सुरुवात भयो। पछि राजा हेनरी द्वितीय (११५४-८९) का पालामा यो प्रचलनले झन् व्यापकता पायो र उनले सम्पूर्ण मुलुकलाई Circuit को रूपमा न्यायाधीशको क्षेत्र विभाजन गरिदिए। शुरुवाती चरणहरूमा Circuit हरूमा मुद्दाहरूको फैसला गर्न न्यायाधीशहरूले त्यहाँका स्थानीय रीतिथिति, प्रथा एवं एङ्ग्लो-सेक्सन पालाका कानूनहरूको प्रयोग गर्दथे। न्यायाधीशहरू लण्डन फर्किएपछि आफूले गरेका फैसलाहरूका बारेमा अन्य Circuit मा खटिएका अरु न्यायाधीशहरूसँग छलफल, विवेचना तथा परामर्श तथा अनुभव आदन-प्रदान गर्दथे। यस छलफलको नतिजा स्वरूप सबै न्यायाधीशहरूलाई मुद्दाको छिनोफानो गर्नका लागि आवश्यक पर्ने सर्वमान्य एवं साझा प्रथाहरूको निकर्षण समेत हुने गर्दथ्यो र मुलुकभरी नै एउटै प्रकारको कानून लागू हुन पुग्यो तथा अर्को अर्थमा भन्ने हो भने Common Law कानूनी प्रणालीको आधुनिकीकरण यहींबाट शुरु भएको पाइन्छ। (Teacher, 2019)

२.२.२ Civil Law System

नागरिक वा देवानी कानूनी परिवारको उत्पत्ति र विकास प्राचीन रोम नागरिक कानून (Corpus Juris Civilis) को जगमा भएको हो। त्यसैले फ्रान्सलाई नै यस कानून परिवारको जन्मभूमिको रूपमा लिएको पाइन्छ। यस कानून प्रणालीलाई विश्वका धेरै मुलुकहरूले अवलम्बन गर्ने गरेको पाइन्छ। यो विशेष गरी महाद्विपीय मुलुकहरूमा बढी प्रचलित भएको हुनाले यसलाई Continental Legal System पनि भन्ने गरेको पाइन्छ। यस कानून प्रणालीलाई पश्चिम युरोपेली प्रणाली भन्ने गरेको पाइन्छ। (शर्मा, २०१३)

यस कानून प्रणालीमा संवैधानिक मूल्य मान्यता लगायत संहिताबद्ध कानून, संहिताबद्ध कार्यविधिको मूल मर्मलाई आत्मासात गरिएको पाइन्छ। नजीरहरूलाई स्रोतको रूपमा नलिइए तापनि कतिपय अवस्थामा अदालतका फैसलाहरूलाई स-सम्मान हेर्न र कतिपय मामलाहरूमा तिनीहरूलाई मार्गनिर्देशकको रूपमा लिन छाडिएको पनि छैन। यस प्रणालीको मुख्य विशेषता भन्नु नै अन्वेषणात्मक प्रणालीको अवलम्बन हो। जसअनुसार न्यायालयको क्षेत्राधिकार अन्य कानून

प्रणालीभन्दा फरक रहेको पाइन्छ। यसमा न्यायाधीशले कुनै मुद्दाको फैसला गर्ने मात्र नभई कुनै त्यस्ता जटिल मुद्दाहरूमा आफैले प्रमाण संकलन गर्ने, अनुसन्धान गर्ने, अभियोग लगाउन सक्ने आदि कार्य पनि गर्ने गर्दछन्। यस प्रणालीमा सबै कानूनी व्यवस्थाहरू संहिताकै रूपमा उपलब्ध हुने भएकोले सुव्यवस्था र सरलता पनि यस प्रणालीको एक प्रमुख विशेषता हो। यो प्रणाली अवलम्बन गरेका मुलुकहरूमा अन्य मुलुकहरू तुलनामा विधिको शासन (Rule of Law) सिद्धान्तमा मात्रै नभई व्यावहारिक रूपमा बढी लागू भएको पाइन्छ।

करिब पाँचौं देखि दशौं शताब्दीसम्म रोममा Corpus Juris Civilis, Jus civile, Jus Gentium, Jus Naturale जस्ता Civil कानूनहरू कार्यान्वयनमा रहेको पाइन्छ। दसौंदेखि बाह्रौं शताब्दीसम्मको अवधिमा यस प्रणालीमा जर्मन कानून र प्रथाहरूको अधिपत्य रहन पुग्यो भने बाह्रौंदेखि अठारौं शताब्दीसम्म पुनः Corpus Juris Civilis लाई नै रोमभरी नै विस्तार गरियो र संहिताबद्ध कानूनी प्रणालीको विकासमा थप टेवा पुग्न भएको देखिन्छ। सन् १७८९-१७९४ को फ्रान्सेली राज्यक्रान्तिपछि यस प्रणाली आधुनिकतातर्फ उन्मुख भयो। यस अवधिमा विभिन्न संहिताबद्ध कानून जस्तै नेपोलियन Pennal Code, शान्ति सुरक्षा सम्बन्धी कानून, मानव अधिकार कानून, देवानी संहिता १८०४, फौजदारी संहिता १८१०, आदि कानून जारी भएका थिए र यस प्रणालीको व्यापकता बढ्दै गएको पाइन्छ।

२.२.३ Religious Law System

धर्मशास्त्रलाई कानून मान्ने वा धर्मशास्त्रका आधारमा कानून बनाई कार्यान्वयन गर्ने खालको प्रणालीलाई धार्मिक कानून प्रणाली भनेर बुझ्न सकिन्छ। विश्वमा प्रचलित धर्मका आधारमा यस्ता कानून प्रणालीहरू रहने गरेका छन्। विश्वका अन्य कानून प्रणालीहरूभन्दा यस कानून प्रणाली फरक प्रकृति र चरित्रका पाइन्छ तर पनि विश्वका अधिकांश देशहरूमा यस कानूनको प्रभाव उल्लेखनीय रूपमा रहँदै आएको छ। यस कानूनी प्रणाली अन्तर्गत हिन्दू कानूनी प्रणाली, इस्लामिक कानूनी प्रणाली आदि पर्दछन्।

हिन्दू कानून प्रणालीको प्रभाव नेपाल, भारत लगायत हिन्दूहरूको बाहुल्यता रहेको मुलुकमा रहेको पाइन्छ। हिन्दू कानून भनेको हिन्दू धर्मशास्त्र, वेद, पूराण, उपनिषद, धार्मिक सन्देश लगायत हिन्दू धर्मशास्त्रले, हिन्दूहरूको आचरण र व्यवहारलाई अनुशासित, कर्तव्यनिष्ठ बनाउनका लागि निर्माण गरिको धार्मिक नियमहरूको त्यस्तो समूह हो, जसलाई हिन्दूहरूले पालना गरेको हुनुपर्दछ भन्ने नै हो। यसमा प्रणालीमा पनि कानूनको उत्पत्तिको स्रोत ईश्वरीय आज्ञा, श्रुतिस्मृति एवं धार्मिक ग्रन्थहरूलाई लिने गरिन्छ।

त्यसैगरी वर्तमान समयमा पनि इस्लामिक कानून प्रणाली विभिन्न देशहरूले अवलम्बन् गर्दै आईरहेका छन्। इस्लाम मान्यताअनुसार ईश्वर (Allah) लाई दैवी शक्तियुक्त सृष्टिकर्ता र संरक्षक मानिन्छ। इस्लाम धर्मले ईश्वरीय शासनको मान्यतामा कट्टर विश्वास राख्दछ र यस्तै कट्टर भावना विकास गरी इस्लामहरूले के कुरामा विश्वास गर्नु पर्दछ भन्ने कुराहरूको निर्धारण गर्दै नियमहरूको निर्माण गर्दछ। यसमा कानून प्रणालीमा Quran, Sunnah, Hadiith, Isma, Quiyas, प्रथा परम्पराहरू आदिलाई कानूनको प्रमुख स्रोतको रूपमा लिने गरेको पाइन्छ। (शर्मा, २०१३)

त्यसैगरी मुन्धुममा आधारित भई किरातहरूले प्रथाजनित कानूनहरूको अवलम्बन गर्ने गरेका, बुद्ध धर्मावलम्बी, इसाई, यहूदीहरूले पनि धर्ममा आधारित भई केही कानूनी अभ्यासहरू गर्ने गरेको पाइन्छ।

२.२.४ Socialist Law System

सन् १९१७ मा रुसमा समाजवादको स्थापनासँगै यस कानून प्रणालीको उत्पत्ति भयो। रुसबाटै प्रभावित भई पूर्वी यूरोपेली देशहरू पोल्याण्ड, जर्मनी, हंगेरी, रुमेनिया, बुल्गेरिया, युगोस्लाभिया आदि देशहरूमा सामाजवादी कानूनी अवधारणाले स्थान लिदै आयो। तत्पश्चात् चीन, भियतनाम, उत्तर कोरिया एवं क्युवा जस्ता देशहरूमा पनि यसको प्रभाव पर्न गयो। कार्ल मार्क्सद्वारा प्रतिपादित गरिएको र लेनिनद्वारा रुसमा लागू गरेको साम्यवादी समाज र सो समाज निर्माणका लागि अपनाइने राज्य व्यवस्था एवं कानूनी अवधारणा नै समाजवादी कानूनी प्रणालीको आधार मानिन्छ।

मार्क्सवादी विचारधारा अनुरूप राज्य र कानूनको सम्बन्ध अन्योन्यासित रहेको हुन्छ। यदि राज्य रहँदैन भने कानूनको पनि कुनै अस्तित्व हुन सक्दैन, तसर्थ राज्य र कानून एक अर्काका संघटक तत्वहरू हुन्, पूरक विषयहरू हुन्। राज्य र कानूनको सम्बन्धको निर्धारण आर्थिक बनावटको आधारमा गरिन्छ। समाजमा धनी र गरीब वर्ग हुन्छन्। यस्तो वर्ग विभाजन हुँदा गरीब वर्गको सत्तामा पहुँच पुग्न सक्दैन र उसले कानूनको निर्माण पनि गर्न सक्दैन। त्यसैले वर्गविहीन समाजको स्थापना गरी समानताको सिद्धान्तको आधारमा समाजको विकास गरिनुपर्दछ। समाजवादी कानूनी प्रणालीका मूलभूत विशेषताहरू देहाय बमोजिम रहेका छन्: (शर्मा, २०१३)

- संहितावद्ध कानूनको व्यवस्था,
- सर्वहारा वर्गको अधिनायकत्व,
- सम्पत्तिको राष्ट्रियकरण,

- सामूहिक सम्पत्तिको व्यवस्था,
- राज्यको सम्पत्तिको व्यवस्था आदि।

२.३ केही मुलुकहरूको संसदीय विधि निर्माण प्रक्रिया

यस शीर्षक अन्तर्गत संक्षेपमा संयुक्त राज्य अमेरिका, संयुक्त अधिराज्य, फ्रान्स र चीनको कानून निर्माणको प्रक्रिया उल्लेख गरिएको छ।

२.३.१ संयुक्त राज्य अमेरिका

संयुक्त राज्य अमेरिकामा विधायिकी अधिकार State Legislature र Federal Legislature (Congress) मा रहेको पाइन्छ। House of Representatives (HoR) र Senate को संयुक्त स्वरूपलाई Congress भनिन्छ। House of Representatives (HoR) लाई तल्लो सभा र Senate लाई माथिल्लो सभा भनेर बुझ्न सकिन्छ। कानून निर्माणमा यी दुवै सभाको भूमिका रहन्छ।

Member of Parliament ले आफू सदस्य रहेको सदनमा विधेयक प्रस्तुत गर्न सक्दछ। राष्ट्रपतिले चाहेमा कुनै संसद सदस्यमार्फत् सदनमा विधेयक पेश गर्न लगाउन सक्दछन्। अर्थ सम्बन्धी विधेयक House of Representatives (HoR) मा मात्र पेश गरिन्छ तर Senate ले पनि अर्थ विधेयकमा संशोधन प्रस्ताव पेश गर्न सक्दछ। संयुक्त राज्य अमेरिकाको सन्दर्भमा विधेयकका प्रकार देहाय बमोजिम रहेका छन्: (Senate, 2021)

- **सार्वजनिक विधेयक (Public Bill)**

आमनागरिकसँग सम्बन्धित विधेयक नै सार्वजनिक विधेयक हुन्।

- **निजी विधेयक (Private Bill)**

कुनै समुह, संघ संस्था, संगठनप्रति लक्षित भई एवं कुनै खास विषयमा केन्द्रीत रही प्रस्तुत गरिने विधेयक नै निजी विधेयक हुन्।

संघमा विधि निर्माण प्रक्रिया

सदनमा विधेयक पेश गर्नका लागि Congressman को अवधारणा र दृष्टिकोणका आधारमा विधेयकको मस्यौदा कार्यरत कर्मचारी एवं वकिलबाट तयार गरिन्छ। विधेयकको मस्यौदालाई अध्ययनको लागि सभाका सदस्यहरूलाई उपलब्ध गराइन्छ, साथै आवश्यक सुझाव तथा

सहमतिको लागि अनुरोध गरिन्छ। तर Senate को हकमा भने Senate को Clerk मार्फत् Senator हरूलाई विधेयकको प्रति उपलब्ध गराईन्छ। सदस्यलाई उपलब्ध गराईएको विधेयक सभाध्यक्ष (Speaker-HoR/President-Senate) मार्फत् सम्बन्धित सभामा पेश गरिन्छ। सभाध्यक्षले सो विधेयक छलफलका लागि सम्बन्धित समितिमा पठाउँछ। समितिमा विधेयक उपर व्यापक छलफल गरिन्छ। समितिले विधेयकका सम्बन्धमा उपसमिति बनाई गहन रूपमा विधेयकमा छलफल गराउन सक्दछ। सदस्यहरुले छलफलका क्रममा उठाएका विषयलाई संसदका सहयोगी कर्मचारीहरुले विधेयकको मस्यौदामा समावेश गरी विधेयकलाई परिमार्जन गर्दछन्।

विधेयकलाई महत्वको आधारमा जनताको प्रतिक्रियाको लागि पनि सार्वजनिक गर्ने/नगर्ने गरिन्छ। जनताबाट प्राप्त सुझाव तथा समितिमा भएको छलफलको आधारमा विधेयकलाई सभाको बैठकमा पेश गर्ने/नगर्ने सम्बन्धमा मतदान गर्ने गरिन्छ। समितिका बहुमत सदस्यले विधेयकलाई छलफलका लागि सभाको बैठकमा पेश गर्ने गरी मतदान मार्फत् अनुमति दिएमा त्यस्तो विधेयक सभामा पेश हुन्छ।

House of Representatives अन्तर्गतको समितिबाट छलफल भई सुझाव सहित प्राप्त विधेयकलाई सभाको नियमावली अनुसार कार्यसूची तोक्यो सभाको बैठकमा पेश गरिन्छ। समिति तथा उपसमितिमा विधेयकका प्रत्येक दफामा भएका संशोधनलाई सामान्य बहुमतीय प्रणाली बमोजिम मतदान गरी पारित गरिन्छ। त्यसरी पारित गरेको प्रतिवेदन सहितको विधेयक सभाको बैठक (फुल हाउस) मा पेश हुन्छ। सभाले सामान्यतया ध्वनि मतका आधारमा विधेयक पारित गर्दछ।

House of Representatives ले पारित गरेको विधेयकलाई स्वीकृतिका लागि Senate मा पठाइन्छ। सामान्यतया House of Representatives ले पारित गरेर पठाएको विधेयकलाई Senate का सम्बन्धित समितिमा छलफल गरिन्छ। House of Representatives ले पठाएको विधेयकको कुनै व्यवस्थामा Senate ले चित्त नबुझाएमा सो उपर पुनर्विचारका लागि House of Representatives मा पुनर्विचारको लागि पठाईन्छ। त्यसरी पठाएको विषयमा House of Representatives ले पुनर्विचार नगरेमा Congress को संयुक्त समिति (House of Representatives र Senate का सदस्य समावेश भएको) जसलाई Conference Committee पनि भनिन्छ, मा छलफलका लागि पठाईन्छ। त्यस्तो विषयमा संयुक्त समितिले दिएको निर्णय नै अन्तिम मानी विधेयकलाई टुङ्गो लगाएपछि त्यसलाई स्वीकृतिका लागि राष्ट्रपति समक्ष पठाईन्छ।

Congress बाट पारित विधेयक राष्ट्रपतिले आफू समक्ष प्राप्त भएको दश दिनभित्र स्वीकृत गर्नु पर्छ। विधेयक उपर राष्ट्रपतिको चित्त नबुझेमा निजले दश दिनभित्र भिटो प्रयोग गरी विधेयक

निश्चिक्रय वा खारेज गर्न सक्दछ। राष्ट्रपतिले कुनै विधेयकमा भिटो प्रयोग गरी स्वीकृत नगरेमा त्यस्तो विधेयक Congress को सम्बन्धित सदनमा फिर्ता पठाइन्छ। त्यसरी फिर्ता आएको विधेयकलाई दुवै दुईतिहाइले पास गरेमा त्यस्तो विधेयक स्वीकृतिका लागि राष्ट्रपति समक्ष पठाइन्छ।

२.३.२ संयुक्त अधिराज्य

संयुक्त अधिराज्यमा द्विसदनात्मक व्यवस्थापिका रहेको छ। जनताद्वारा निर्वाचित ६५० जना प्रतिनिधिहरू रहेको सदन (First Chamber) लाई House of Commons भनिन्छ भने प्रधानमन्त्रीको सिफारिसमा शिक्षा, स्वास्थ्य, विज्ञान, कला तथा संस्कृति, कानून लगायतका राष्ट्रिय जीवनमा ख्यातिप्राप्त व्यक्तिलाई महारानीबाट नियुक्त गरिने व्यक्ति, Hereditary Peers र Archbishop एवं Bishops समेत रहने सदन (Second Chamber) लाई House of Lords भनिन्छ। House of Lords मा रहने सदस्य संख्या निश्चित छैन। तथापि जुन १०, २०२१ को तथ्याङ्क अनुसार हाउस अफ लर्डसमा ७८६ सदस्य रहेका छन्^१। संयुक्त अधिराज्यको Parliament भनेको Queen in Parliament सहितको हो। House of Commons, House of Lords र Queen सहितको Composition नै Parliament हो। बेलायती कानून प्रणाली प्रथा परम्परा तथा अदालतबाट प्रतिपादित सिद्धान्तमा आधारित छ भनिए तापनि कानून निर्माण प्रक्रियामा व्यवस्थापिकाको महत्वपूर्ण भूमिका रहेको छ। संयुक्त अधिराज्यमा विधेयकलाई मुख्यतः देहाय बमोजिम वर्गिकरण गरिएको पाइन्छ: (Parliament, 2021)

- **सार्वजनिक/सरकारी विधेयक (Public Bill)** मन्त्रीद्वारा सदनमा प्रस्तुत हुने विधेयक नै सार्वजनिक विधेयक हो। यस किसिमको विधेयकबाट आम नागरिकलाई प्रभाव पर्ने खालका कानूनहरू निर्माण हुने गर्दछ। अन्य किसिमका विधेयकहरूभन्दा संसदमा यस किसिमका विधेयक नै बढी प्रस्तुत हुने गर्दछन्। यस्ता विधेयकहरू संसदको कुनै पनि सदनमा प्रस्तुत गर्न सकिने व्यवस्था रहेको छ।
- **निजी सदस्य/गैरसरकारी विधेयक (Private Member's Bill)** मन्त्री नभएका संसद सदस्यहरू (MPs) एवं लर्ड्स (Lords) हरूले संसदमा प्रस्तुत गर्ने विधेयक नै निजी सदस्य विधेयक हो। यस्तो विधेयक आमनागरिकमा प्रत्यक्ष प्रभाव गर्ने किसिमको रहेको हुन्छ। यो सार्वजनिक महत्वको कुनै एक मुद्दामा केन्द्रीत भएको हुन्छ। यस किसिमका विधेयकहरू न्यून संख्यामा मात्र कानून बनेको पाइन्छ।

^१ <http://members.parliament.uk/members/lords> (Visted on June 10, 2021)

- **निजी विधेयक (Private Bill)** कुनै निश्चित व्यक्ति वा संस्थाका लागि बनाइएका विधेयकहरू नै निजी विधेयक हुन्। यस किसिमका विधेयकहरूको निर्माणका लागि स्थानीय निकाय वा निजी संस्थाहरू जस्ता संगठनले मुख्य भूमिका खेल्दछन्। यस्ता विधेयक कुनै एक सभामा पेश गर्न सकिने प्रचलन रहेको छ।
- **मिश्रित विधेयक (Hybrid Bill)** सार्वजनिक र निजी विधेयकको संमिश्रण नै मिश्रित विधेयक हो। यस किसिमको विधेयकमा रहेका प्रावधान एवं व्यवस्थाहरूले आमनागरिक तथा निश्चित समुह वा निकायलाई समेत उल्लेख्य प्रभाव पार्दछन्। यस किसिमका विधेयकले मुख्य गरेर कुनै एक निश्चित क्षेत्रको राष्ट्रिय महत्व भएको विषयहरू सम्बन्धी व्यवस्थालाई सुव्यवस्थित गरेको हुन्छ। सार्वजनिक विधेयकभन्दा यस विधेयकले संसदमा बढी समय लिने गर्दछ।

विधि निर्माण प्रक्रिया

संसदमा अधिकांश विधेयकहरू सरकारले नै पेश गर्दछ, जसलाई सरकारी विधेयक भनिन्छ। सबै विधेयकहरू Bicameral Offices (Lords Offices and Commons Offices) मा पेश हुन्छन् जसलाई Parliamentary Council भनिन्छ। Parliamentary Council मा पेश भएका विधेयकहरूलाई Council Member हरूले सम्बन्धित मन्त्रालयका अधिकारीसँग छलफल गरी विधेयकलाई कानूनी ढाँचामा मिलाउने काम गर्दछन्।

• First Reading

House of Commons मा पेश भएको विधेयकलाई सो सदनको बैठकमा सम्बन्धित मन्त्रीले पेश गर्दछ। त्यसरी विधेयक प्रस्तुत गर्दा विधेयकको नाम र विधेयक पेश गर्नु पर्नाको कारण तथा विधेयकमा समावेश भएका मुख्य मुख्य व्यवस्थाहरूको बारेमा विधेयक प्रस्तुतकर्ताले सरकारी धारणा प्रस्तुत गर्दछ। त्यसपछि House of Commons ले त्यस्तो विधेयक प्रकाशन गर्दछ।

• Second Reading

विधेयक प्रकाशन भएको कम्तीमा दुई हप्ता पछि विधेयकको सम्बन्धमा Second Reading को प्रक्रिया शुरु हुन्छ। यस प्रक्रियामा House of Commons मा विधेयकको सैद्धान्तिक पक्ष तथा विधेयकमा समावेश मुख्य मुख्य प्रावधानहरूको बारेमा सदस्यहरूले आफ्ना धारणाहरू राख्ने गर्दछन्। छलफलका क्रममा सत्तापक्ष, विपक्षी दलका सदस्य तथा अन्य स्वतन्त्र सदस्यले उठाएका विषयलाई सभाध्यक्षमार्फत् सम्बन्धित मन्त्रीले सम्बोधन गर्दछ।

छलफल समाप्त भएपछि प्रस्तुत विधेयकलाई त्यसको आवश्यकता तथा औचित्यताको आधारमा छलफलका लागि अगाडि बढाउने वा नबढाउने विषयमा मतदानद्वारा निर्णय गरिन्छ। सभाले प्रस्तुत विधेयकलाई थप छलफलका लागि प्रक्रिया अघि बढाउने स्वीकृति दिएमा सभाले दफावार छलफलका लागि सम्बन्धित समितिमा पठाउँछ।

Second Reading को क्रममा संसदमा उठेका विषय समेतका आधारमा समितिमा विधेयक दफावार छलफल गरिन्छ। पेश भएको विधेयकमा गर्नु पर्ने संशोधनका सम्बन्धमा समितिले सम्बन्धित विषयका विज्ञ तथा सरोकारवाला समूहलाई पनि झिकाई विधेयकको अन्तरवस्तु र संशोधनका लागि परेका प्रस्तावको बारेमा छलफल गरी राय सुझाव लिने गर्दछ। समितिमा छलफल गर्दा सरकारी विधेयकको हकमा सामान्यतया समय तालिका बनाएर छलफल चलाउँदछ। समितिमा दफावार छलफल सकिएपछि समितिले प्रस्तुत विधेयकका सम्बन्धमा परेका संशोधनलाई स्वीकार गर्ने वा नगर्ने सम्बन्धमा समितिको सभापतिले मतदानद्वारा टुंगो लगाउँछ। प्रत्येक दफालाई दफावार रूपमा मतदानद्वारा टुंगो लगाएपछि सोको प्रतिवेदनसहितको विधेयक House of Commons मा पेश हुन्छ।

• Third Reading

Third Reading लाई समितिबाट प्रतिवेदन सहित प्राप्त परिमार्जित विधेयक उपर House of Commons मा छलफल गर्ने अन्तिम मौकाको रूपमा लिईन्छ। समितिबाट भएको संशोधन उपर समेत यो अवधिमा House of Commons मा व्यापक छलफल गरी थप परिमार्जन गर्न सदस्यहरूलाई अवसर दिईन्छ। House of Commons मा भएको छलफलबाट विधेयकमा कुनै संशोधन गर्न वा भएको संशोधनलाई परिमार्जन गर्नु पर्ने भएमा यो अवधिमा सभाले आवश्यक संशोधन गरी विधेयकलाई मतदानद्वारा बहुमतले पारित गरेमा त्यस्तो विधेयक प्रतिवेदन सहित House of Lords मा पठाइन्छ।

House of Lords मा विधेयक पेश गर्ने

House of Commons बाट पारित विधेयक उपर House of Lords मा पनि House of Commons मा जस्तै प्रक्रिया दोहोरिन्छ। House of Lords मा प्राप्त विधेयक र सोमा House of Commons ले गरेको संशोधनको सम्बन्धमा व्यापक छलफल गरिन्छ। House of Lords ले विधेयकका सम्बन्धमा House of Commons ले गरेको संशोधनलाई स्वीकार गरेमा त्यस्तो विधेयक House of Commons मा फिर्ता पठाउँछ। यदि House of Commons ले गरेको संशोधनलाई House of Lords ले स्वीकार नगरेमा त्यसरी स्वीकार नगरेको प्रावधानको सट्टामा संशोधन वा वैकल्पिक प्रावधान प्रस्ताव गरी विचार गर्नको लागि House of Commons मा पठाउँदछ।

House of Commons बाट पारित विधेयक उपर House of Lords ले स्वीकार नगरेको वा House of Lords बाट प्राप्त संशोधन वा वैकल्पिक प्रस्तावमा दुवै सदनले आपसी समझदारी गरी निर्णयमा पुगनु पर्ने हुन्छ। त्यस्तो विषयमा दुवै सदनका सदस्य भएको समितिमाफर्त् विधेयकमा उठेको विवाद समाधान गरिन्छ।

Money Bill, House of Commons मा मात्रै प्रस्तुत गरिन्छ भने अरु विधेयकहरू जुनसुकै सभामा प्रस्तुत हुन सक्छ। House of Lords मा उत्पत्ति भएको विधेयकको सम्बन्धमा पनि माथि उल्लिखित प्रक्रिया नै अवलम्बन गरिन्छ। दुवै सदनबाट पारित भएको विधेयक स्वीकृतिका लागि महारानी समक्ष पठाइन्छ। महारानीबाट स्वीकृत भएपछि विधेयकले पूर्णता प्राप्त गर्दछ।

२.३.३ जनवादी गणतन्त्र चीन^२

राष्ट्रिय जनकंग्रेस (National People's Congress-NPC) जनवादी गणतन्त्र चीनको मुख्य शक्ति केन्द्र तथा चीनको सबैभन्दा उच्च विधायिकी निकाय हो। राष्ट्रिय जनकंग्रेस र स्थायी समिति दुवैले चीनको विधायिकी अधिकारको प्रयोग गर्दछन्। राष्ट्रिय जनकंग्रेसलाई संविधान संशोधन गर्ने, संविधानको कार्यान्वयनको अनुगमन गर्ने, फौजदारी र देवानी कानून लगायत अन्य आधारभूत कानून निर्माण गर्ने जस्ता विधायिकी अधिकार रहेको छ। राष्ट्रिय जनकंग्रेसको स्थायी अङ्गको रूपमा राष्ट्रिय जनकंग्रेस स्थायी समिति (NPC Standing Committee) रहेको छ। यस समितिले NPC ले नै गर्ने/बनाउने भनी तोकिएका बाहेकका सबै विषयको विधायिकी अधिकार राख्दछ। संविधान र अन्य कानूनको व्याख्या गर्ने अधिकार पनि यस समितिमा रहेको छ भने NPC नवसेको समयमा यस समितिले NPC ले बनाएका कानूनहरू संशोधन गर्ने पनि गर्दछ। स्थायी समिति अन्तर्गत विभिन्न समितिहरू रहेका हुन्छन् जस्तै: संविधान तथा कानून समिति राष्ट्रिय जनकंग्रेसको बैठक प्रत्येक वर्ष मार्च महिनामा बस्ने गर्दछ। राष्ट्रिय जनकंग्रेसको प्रत्येक वर्षको बैठक सञ्चालन गर्नको लागि सभापति र महासचिवको चयन हुन्छ।

राष्ट्रिय जनकंग्रेस स्थायी समितिमा जनकंग्रेसको प्रमुख सहित १५० जना सदस्य हुन्छन् भने प्रत्येक दुई महिनामा स्थायी समितिको बैठक बस्ने गर्दछ। स्थायी समिति अन्तर्गत विधायिकी आयोग (Legislative Affairs Commission-LAC) रहेको हुन्छ। विधायिकी आयोगमा निर्माण गर्नु पर्ने कानूनको विषयवस्तु अनुसार विभिन्न उपसमिति रहन सक्ने व्यवस्था छ, जसलाई ब्यूरो भनिन्छ।

^२ www.npc.gov.cn (visited on 5/26/2021)

राज्यपरिषद् (State Council) चीनको प्रमुख प्रशासकीय अङ्ग हो। राज्यपरिषद् अन्तर्गत विधायिकी व्यवस्था कार्यालय (Legislative Affairs Office- LAO) रहेको हुन्छ। यसको काम पारित हुनुपर्ने कानूनको मस्यौदालाई अन्तिम रूप दिने र कानून निर्माण कार्यमा राज्यका अन्य अङ्गसँग समन्वय गर्ने रहेको पाइन्छ।

विधि निर्माण प्रक्रिया

चीनमा धेरैजसो कानून निर्माणको प्रस्तावको शुरुवात सम्बन्धित मन्त्रालयबाट हुन्छ। मन्त्रालयले आवश्यक कानूनको विषयमा विभिन्न विज्ञ, सरोकारवाला सरकारी तथा गैरसरकारी निकायको सुझाव समेतको आधारमा आवश्यक अध्ययन अनुसन्धान गरी प्रतिवेदन तयार गर्दछ। त्यस्तो प्रतिवेदन सहितको प्रस्ताव सम्बन्धित मन्त्री वा नेता मार्फत् विधायिकी व्यवस्था कार्यालय (Legislative Affairs Office-LAO) मा पेश हुन्छ।

विधायिकी व्यवस्था कार्यालयमा प्राप्त प्रस्तावको सम्बन्धमा अध्ययनको लागि कार्यालयले राष्ट्रिय जनकंग्रेसमा पठाउँदछ। जनकंग्रेसमा प्राप्त प्रस्ताव स्थायी समिति प्रमुख, विधायिकी आयोग र चिनिया कम्युनिष्ट पार्टीका नेताहरू समक्ष छलफल तथा सुझावको लागि वितरण गरिन्छ। त्यसैगरी विभिन्न सरकारी तथा गैरसरकारी निकाय तथा सरोकारवालाहरूसँग कानूनको मस्यौदा उपर सुझाव लिने गरिन्छ र ती निकायबाट प्राप्त सुझावको आधारमा विधायिकी व्यवस्था कार्यालय (Legislative Affairs Office- LAO) कार्यालयले विधेयकको प्रस्तावलाई परिमार्जन गर्दछ।

हरेक विधेयकको सम्बन्धमा विधायिकी आयोग र विधायिकी व्यवस्था कार्यालयले प्रस्तावको प्राथमिकता निर्धारण गर्दछन्। त्यस्तो प्राथमिकता स्वीकृतिका लागि Standing Committee र State Council मा स्वीकृतिका लागि पठाइन्छ। स्वीकृत भएपश्चात् सम्बद्ध मन्त्रालयलाई आगामी वर्षको वार्षिक विधायिकी योजनामा परेको जानकारी गराइन्छ। वार्षिक विधायिकी योजनामा परेको विषयमा १२ महिना देखि १८ महिनाभित्र कानूनको मस्यौदालाई अन्तिम रूप दिनु पर्ने हुन्छ। NPC मा प्राप्त कानूनको मस्यौदालाई जनकंग्रेसको संविधान तथा कानून समितिले पुनरावलोकन गरी प्रतिवेदन तयार गरी राष्ट्रिय जनकंग्रेस र राज्यपरिषद्को प्रमुख समक्ष पेश गर्दछ।

NPC समक्ष विधेयक पेश गर्दा सभापतिमार्फत् मात्र पेश हुन्छ। तर कहिलेकाही NPC को सभापतिको अनुमतिबाट Standing Committee, State Council तथा Special Committee तर्फबाट समेत NPC समक्ष विधेयकको मस्यौदा पेश गर्न सकिन्छ। NPC को कुनै पनि सदस्यले व्यक्तिगत रूपमा NPC समक्ष विधेयक पेश गर्न सक्दैन। सिद्धान्ततः सभापतिले स्वीकृति दिएमा

तीस वा सोभन्दा बढी NPC सदस्यले सामुहिक रूपमा कुनै विधेयक NPC मा पेश गर्न सकिने भए तापनि त्यस्तो विधेयक पास हुन सक्ने सम्भावना देखिँदैन।

सभापतिले छलफलका लागि NPC मा पेश गरेको विधेयकको सम्बन्धमा विधायिकी व्यवस्था कार्यालय (LAO) बाट प्राप्त प्रतिवेदन उपर कानून समिति र सम्बन्धित Special Committee मा व्यापक रूपमा छलफल गरिन्छ। समितिहरूमा भएको छलफलको आधारमा तयार गरिएको परिमार्जित मस्यौदा उपर NPC र State Council ले तीन पटकसम्म गहन छलफल गर्दछन्। विधेयक उपर पहिलो पटक छलफल गरिसकेपछि सार्वजनिक रूपमा वेबसाईटमा राखी सम्बन्धित विज्ञ, प्राज्ञ तथा सरोकारवाला निकायबाट सार्वजनिक रूपमा सुझाव लिन सक्ने अधिकार NPC लाई रहेकोछ। त्यसरी सुझाव लिएकोमा प्राप्त सुझाव समेतको आधारमा कानूनको मस्यौदालाई अन्तिम रूप दिइन्छ। अन्तिम रूप दिइएको विधेयकलाई सभापतिले स्वीकृतिका लागि सभा समक्ष पेश गरेपछि भोटिङ्गद्वारा विधेयक पारित गर्ने वा नगर्ने कुराको निर्णय गरिन्छ। सामान्यता विधेयकहरू बहुमतद्वारा पारित गरिन्छ। पारित भएको विधेयक जारी गर्नका लागि राष्ट्रपति समक्ष पेश गरिन्छ। NPC को बैठकले पारित गरेको विधेयकमा राष्ट्रपतिले कुनै संशोधन गर्न वा पुनर्विचार गर्न सक्दैनन्। राष्ट्रपतिबाट विधेयक जारी गर्ने स्वीकृति दिएपछि वा प्रमाणीकरण गरेपछि विधेयकले कानून बन्दछ।

२.३.४ फ्रान्स ^३

फ्रान्समा National Assembly (तल्लो सदन) र Senate (माथिल्लो सदन) गरी द्विसदनात्मक व्यवस्थापिका रहेको छ। National Assembly मा प्रत्यक्ष निर्वाचनद्वारा चुनिएका ५७७ सदस्य रहेका हुन्छन्। Senate मा ३४८ जना सदस्य रहेका हुन्छन्।^४ फ्रान्सको संविधान अनुसार संसदमा संसद सदस्यहरू रहेको स्वतन्त्र आयोग गठन गरिएको हुन्छ। जसले सरकारी तथा गैरसरकारी विधेयकको सम्बन्धमा सदनलाई समय समयमा राय सुझाव दिने कार्य गर्दछ।

विधि निर्माण प्रक्रिया

संसदमा पेश हुने सरकारी विधेयक मन्त्रपरिषद्बाट स्वीकृत भएको हुनुपर्दछ। गैर सरकारी संसद सदस्यले पनि सदनमा विधेयक पेश गर्न सक्दछन्। सरकारको तर्फबाट प्रस्तुत

^३ <http://www.yourpracticelibrary.com> (Procedure for la -making in French Parliament), visited on 6/2/2021)

^४ Art 24 of the France's Constitution of 1958 with Amendments through 2008.

हुने विधेयक प्रधानमन्त्री वा निजको तर्फबाट अधिकृत गरिएको मन्त्रीद्वारा प्रस्तुत गरिन्छ। अर्थ विधेयक (Money Bill) सरकारी विधेयकको रूपमा National Assembly मा मात्र पेश गरिन्छ भने अन्य साधारण विधेयक जुनसुकै सदनमा पनि पेश गर्न सकिन्छ।

संसदमा कुनै गैरसरकारी विधेयक पेश भएकोमा त्यस्तो विधेयक (मूल वा संशोधन विधेयक) लाई त्यसको सान्दर्भिकता, औचित्यता र सरकारको नीति संगत भए/नभएको विषयमा सरकारले अध्ययन गर्दछ। यदि त्यस्तो विधेयक सरकारी नीति विपरीत रहेको देखेमा सरकारले सो विधेयक सरकारी हित विपरीत रहेको आदेश जारी गर्दछ। त्यसरी कुनै गैरसरकारी विधेयकमा सरकारले चित्त नबुझाएमा र सो कुरा सभाध्यक्षलाई चित्त नबुझेमा त्यस्तो विधेयकलाई सभाध्यक्षले सरकारी नीति विपरीत भए नभएको सम्बन्धमा निर्णय गर्न संविधान बमोजिम संवैधानिक परिषद् (Constitutional Council) समक्ष पठाउँदछन्।

सदनमा पेश भएका विधेयकहरू सरकार वा संसद सदस्यको अनुरोधमा कुनै एक वा एकभन्दा बढी स्वतन्त्र आयोगमा पठाइन्छ। आयोगमा प्राप्त हुन आएका विधेयक उपर आयोगले छलफल गरी विधेयकको पक्ष वा विपक्षमा वा त्यसमा आवश्यकता अनुसार कुनै संशोधन गर्नु पर्ने भए सो समेत उल्लेख गरी सुझाव सहितको प्रतिवेदन सदनमा फिर्ता पठाउँछ। स्वतन्त्र आयोगबाट प्राप्त प्रतिवेदन सो आयोगको अध्यक्ष वा सभापतिले सदनमा पेश गर्दछ।

स्वतन्त्र आयोगबाट सदनमा प्राप्त हुन आएको विधेयक उपर विधेयकको सैद्धान्तिक पक्षमा सदनमा छलफल गरिन्छ। सरकारी विधेयकको हकमा सदनमा छलफल गर्दा सम्बन्धित मन्त्रीले छलफलमा उठेका विषयमा सभामा जवाफ दिने तथा छलफललाई सहजीकरण गर्नु पर्ने हुन्छ। विधेयक उपरको सैद्धान्तिक छलफल समाप्त भएपछि विधेयकमा दफावार छलफल शुरु हुन्छ। विधेयकको प्रत्येक दफा, उपदफामा मतदानद्वारा पारित गर्दै जानु पर्दछ। पारित भएपछि सो विधेयकलाई अर्को सदनमा पठाईन्छ। एउटा सदनबाट पारित भएको विधेयक अर्को सदनमा पेश भए पछि सो सदनले पनि अघिल्लो सदनले पूरा गरेको प्रक्रिया अनुसार नै विधेयकलाई पारित गर्दछ।

National Assembly मा पेश भएको Money Bill चालिस दिनभित्र पारित गरिसक्नु पर्छ। चालीस दिनभित्र पारित नभएमा सरकारले सो विधेयक Senate मा पठाउन सक्छ। त्यसरी प्राप्त हुन आएको Money Bill लाई Senate ले दुई हप्ताभित्र पारित गर्नु पर्दछ। संसदले विधेयक पेश भएको सत्तरी दिनसम्म पनि विधेयक पास नगरेमा सरकारले त्यस्तो विषयमा अध्यादेश जारी गर्न सक्दछ।

कुनै कारणबाट एउटा सदनले पारित गरेको विधेयक वा सो को कुनै प्रावधानलाई अर्को सदनले स्वीकार नगरेमा वा सो विषयमा फरक धारणा राखेमा सरकारले त्यस्तो विषय संविधान बमोजिम दुवै सदनका सदस्य रहेको संयुक्त समिति (Joint Committee) मा पठाउन सभालाई अनुरोध गर्दछ। संयुक्त समितिबाट विधेयकका विवादित विषयमा सहमति कायम भएपछि त्यसलाई सम्बन्धित सदनमा फिर्ता पठाईन्छ। त्यसरी प्राप्त विधेयकलाई स्विकृतिका लागि राष्ट्रपति समक्ष पठाईन्छ। यदि संयुक्त समितिमा पनि विधेयकमा सहमति हुन सकेन भने सो विधेयक National Assembly मा छलफलका लागि पठाईन्छ। त्यसरी प्राप्त विधेयक National Assembly ले छलफल गरी बहुमतले पारित गरेपछि स्विकृतिका लागि राष्ट्रपति समक्ष पठाईन्छ।

जैविक कानून (Organic Law) पारित गर्ने विधि

फ्रान्समा संविधान कार्यान्वयनसँग सम्बन्धित केही विशेष खालका कानूनहरू (जस्तै: Money Bill, निर्वाचन सम्बन्धी विधेयक, सामाजिक सुरक्षा सम्बन्धी विधेयक)लाई जैविक कानून-संस्थागत कानून (Institutional Act) भनिन्छ। फ्रान्समा साधारण कानून (Ordinary Law) र जैविक कानून (Organic Law) निर्माण प्रक्रियामा केही भिन्नता रहेको छ।

फ्रान्सको National Assembly ले सन् १९५८ मा नयाँ संविधान बनाउँदै गर्दा तत्कालीन अन्तरिम सरकारलाई अन्तरिमकालमा शासन व्यवस्था सञ्चालन गर्न आवश्यक केही अध्यादेश जारी गर्ने विशेष अधिकार दिएको थियो जसलाई वर्तमान संविधानले आत्मसात गरेको छ। ती अध्यादेशको संख्या करीब तीसवटा रहेका छन् जसमा आर्थिक विधेयक, निर्वाचन सम्बन्धी विधेयक, सामाजिक सुरक्षा सम्बन्धी विधेयक पर्दछन्। यी कानूनहरूलाई फ्रान्समा जैविक कानून (Organic Law) भनिन्छ। जैविक कानूनहरूको संशोधन वा नयाँ कानून बनाउनु परेमा सो सम्बन्धी विधेयक सरकारी विधेयकको रूपमा जुनसुकै सदनमा पेश गर्न सकिन्छ। त्यसरी पेश भएको विधेयकमा १५ दिनसम्म कुनै छलफल वा मतदान भएन भने त्यस्तो विधेयक साधारण विधेयकको रूपमा कायम हुन्छ। त्यसैगरी त्यस्तो विधेयकलाई Senate ले जैविक विधेयकको रूपमा स्वीकार गर्न नसकेमा वा अस्वीकार गरेमा उक्त विधेयक National Assembly को बहुमतबाट पारित गरेमा Senate को स्विकृति आवश्यक पर्दैन। तर Senate को निर्वाचन सम्बन्धी विधेयकको हकमा Senate बाट समेत स्विकृत हुनुपर्दछ।

संविधानअनुसार जैविक कानून सम्बन्धी विधेयक पेश भएको सदनमा पेश भएको मितिले ६ हप्ताभित्र र अर्को सदनमा पेश भएको मितिले ४ हप्ताभित्र त्यस्तो विधेयक उपर छलफल गरिसक्नु पर्ने हुन्छ। संसदबाट पारित भएको Constitutional Council मा पठाउनु पर्छ।

Constitutional Council ले जैविक कानून संविधान सम्मत भएको कुराको प्रमाणित गरेपछि मात्र त्यस्तो विधेयक स्वीकृतिका लागि राष्ट्रपति समक्ष पेश गरिन्छ।

२.४ नेपाल सन्दर्भ

परम्परागत रूपमा तत्कालीन समयमा सम्बोधन गर्ने गरी लिच्छवीकालबाटै विभिन्न रूपमा (श्रुति स्मृति, भोजपत्र, ताम्रपत्र, ताँडपत्र, शिलालेख हुँदै मानव न्यायशास्त्र लगायत रूपमा) कानूनहरू जारी भएको पाइन्छ। कानून निर्माणलाई सुव्यवस्थित गर्ने अवधारणा नेपालमा ऐतिहासिक दृष्टिकोणबाट हेर्दा वि. सं. १९१० मा जारी भएको मुलुकी ऐनलाई आधारको रूपमा लिन सकिन्छ। तथापि वि. सं. २००७ सालको प्रजातन्त्रपश्चात् यो प्रक्रियामा केही सुधार भई वि. सं. २०१५ को संविधान बमोजिम गठन भएको व्यवस्थापिकाले गरेको अभ्यासलाई नै आधुनिक समयको कानून निर्माणको प्रारम्भिक गतिको रूपमा लिन सकिन्छ। वर्तमान समयसम्म आइपुग्दा यसको जटिलता, सघनता एवं अन्तरवस्तुमा व्यापक परिवर्तन वा परिष्कृत भएको छ।

२.४.१ विधेयकको वर्गीकरण

सामान्यतः नेपालको सन्दर्भमा विधेयकलाई मुख्यतः तीन आधारमा वर्गीकरण गर्न सकिन्छः

१. विधेयकको विषयवस्तुको आधारमा

- **अर्थ विधेयकः** कर लगाउने, उठाउने, परिवर्तन गर्ने, खारेज गर्ने, वा कर प्रणालीलाई व्यवस्थित गर्ने, सञ्चित कोष एवं अन्य सरकारी कोषको प्रयोग गर्ने, नेपाल सरकारले ऋण प्राप्त गर्ने, जमानत व्यवस्थापन गर्ने लगायतको आर्थिक दायित्वसम्बन्धी विषय, सरकारी कोषमा प्राप्त हुने सबै राजस्व, ऋण असुलीबाट प्राप्त रकम एवं अनुदानको रकम एवं नेपाल सरकारको लेखाको लेखा परिक्षण गर्ने विषय वा उपरोक्त सबै विषयहरूसँग प्रत्यक्ष सम्बन्ध भएका प्रासंगिक विषयहरू

तर अनुमति पत्र दस्तुर, निवेदन दस्तुर जस्ता शुल्क दस्तुर वा जरिवाना वा कैद हुने विषय वा स्थानीय तहले लगाउने दस्तुर शुल्क सम्बन्धी विषयसमेत अर्थ विधेयक नमानिने

कुनै विधेयक अर्थ विधेयक हो वा होइन भन्ने प्रश्न उठेमा सभामुखको निर्णय नै अन्तिम हुने।

- **साधारण विधेयक:** अर्थ विधेयक, विभिन्न सुरक्षा निकायसँग सम्बन्धित विधेयक, संविधान संशोधन सम्बन्धी विधेयक एवं यी विषयहरूका मामिलाहरूमा असर नपार्ने विधेयकलाई साधारण विधेयकको रूपमा बुझिन्छ, यस प्रकारका विधेयकहरूको विषय असीमित हुन्छ।

२. प्रस्तुतकर्ताको आधारमा

- **सरकारी विधेयक:** मन्त्रीले संसदमा प्रस्तुत गर्ने विधेयकलाई नै सरकारी विधेयक भनिन्छ। यस प्रकारको विधेयकको मस्यौदा सरकारी तवरबाट गरिन्छ। संविधान बमोजिम अर्थ विधेयक, नेपाली सेना, नेपाल प्रहरी वा सशस्त्र प्रहरी बल, नेपाल लगायत सुरक्षा निकायसँग सम्बन्धित विधेयक सरकारी विधेयकको रूपमा मात्र प्रस्तुत गर्न सक्ने व्यवस्था रहेको देखिन्छ। नेपालमा यस किसिमको विधेयकको प्रचलन बढी रहेको छ।
- **गैरसरकारी विधेयक:** मन्त्री बहाल रहेका संसद सदस्यबाहेकका संसद सदस्यले आफू सदस्य रहेको सभामा प्रस्तुत गर्ने विधेयक नै गैरसरकारी विधेयक हो। यस किसिमको विधेयकको मस्यौदा संसद सदस्यको अग्रसरता तथा प्रत्यक्ष सलंगनतामा हुने गर्दछ। विधेयक प्रस्तुतकर्ता सदस्य संसदको सदस्य नरहेमा वा नभएमा वा यस्तो विधेयक पारित नहुँदै प्रस्तुतकर्ता सदस्य मन्त्री भएमा त्यस्तो विधेयक दर्ता लगतबाट हट्छ।

३. तात्पर्यका आधारमा

- **मूल विधेयक र आश्रित विधेयक:** कुनै मूल विषयको विधेयक र सम्बद्ध कुनै पक्षसँग मात्रै सम्बन्धित वा मूल विधेयकमा आश्रित भई आएको विधेयकलाई संकेत गर्न क्रमशः मूल विधेयक र आश्रित विधेयक भनी वर्गीकरण गरिन्छ। मूल विधेयक र आश्रित विधेयक सँगसगै प्रस्तुत हुन सक्दछन्। तर मूल विधेयक पारित नभईकन आश्रित विधेयक संसदबाट पारित गर्न पाइदैन।
- **संशोधन विधेयक:** पहिल्यै कार्यान्वयनमा रहेको ऐनका केही व्यवस्थालाई संशोधन गर्नका लागि ल्याइने विधेयक संशोधन विधेयक हो। यस्तो विधेयकले प्रचलित कानूनको कुनै व्यवस्था अर्थात् कुनै ऐनको कुनै दफालाई हेरफेर वा थपघट गर्न सक्दछ।

- **संहिताकरण विधेयक:** विधेयकहरूको अन्तरवस्तु, उद्देश्य एवं आनुषंगिकता एकै प्रकृतिको रहेमा यस्ता विधेयकहरूलाई एकीकृत गरी संहिताबद्ध गर्न बनेको विधेयक संहिताकरण विधेयक हो।
- **अध्यादेश प्रतिस्थापन विधेयक:** संसदको अधिवेशन नचलेको अवस्थामा सरकारबाट जारी अध्यादेश संसदको अधिवेशन सुचारू भएपछि नियमानुसार दुवै सभाको बैठकले स्वीकार गरेमा उक्त अध्यादेशलाई प्रतिस्थापन गर्ने उद्देश्यले प्रस्तुत गरिने विधेयकलाई अध्यादेश प्रतिस्थापन विधेयक भनिन्छ।
- **म्याद थप विधेयक:** प्रचलित ऐनको व्यवस्था बहाल रहने अवधि वा निश्चित मिति तोकिएको रहेछ तर अपर्याप्त रहेको वा कुनै अन्य कारणले म्याद थप गर्नु पर्ने आवश्यकता र औचित्यका कारणबाट प्रस्तुत हुने विधेयक म्याद थप विधेयक हो। यो संशोधन विधेयककै एउटा रूप हो। कुनै सन्धि सझौताको म्याद थप, अनुमोदन, सम्मिलन, स्वीकृति वा समर्थन गर्ने कुनै ऐनको प्रावधान/दफा लागू हुने मिति सदनमा प्रस्तुत गरी समर्थन जनाउने विधेयकलाई समेत म्याद थप विधेयक भनिन्छ।
- **संविधान संशोधन विधेयक:** संविधानको अधीनमा रही संविधानकै कुनै कुरालाई संशोधन, खारेज, परिमार्जन, परिवर्तन वा थप गर्ने प्रयोजनले प्रस्तुत हुने विधेयकलाई संविधान संशोधन विधेयक भनिन्छ।
- **साविकको प्रावधान जगाउने विधेयक:** साविकमा रहेको व्यवस्था अन्य कुनै कानूनी प्रावधानका कारण निस्क्रिय रहेको, खारेज भएको वा लागू नरहेको तर उक्त व्यवस्था पुनः लागू गराउन वाञ्छनीय देखिएको अवस्थामा प्रस्तुत हुने विधेयक साविकको प्रावधान जगाउने विधेयक हो। यो विधेयक पनि संशोधन विधेयकको एक रूप हो।
- **पूरक विधेयक:** कुनै एक विधेयकको प्रावधानहरू लागू गर्न गराउन वा स्पष्टता दिन वा पूर्णता प्रदान गर्न आवश्यक देखिएमा प्रस्तुत हुने विधेयक पूरक विधेयक हो।

२.४.२ विधेयकको आधारभूत ढाँचा

विधि निर्माण एक जटिल विषय हो। यो एक विज्ञान र कला पनि हो। विधि मस्यौदाको निश्चित ढाँचा हुन्छ। निर्धारित ढाँचा अवलम्बन नगरिएको मस्यौदा विधेयक हुन सक्दैन भने अख्तियारप्राप्त अधिकारी वा अङ्ग/निकायबाट स्वीकृत प्रक्रिया पूरा नभएको मस्यौदा पनि विधेयक

हुन सकदैन । हाम्रो सन्दर्भमा विधेयकका देहायका आधारभूत अङ्गहरू न्यूनतम रूपमा पनि अनिवार्य अवलम्बन गरिएको हुनु पर्दछः

१. बाहिरी पृष्ठमा विधेयकको नाम, वर्ष लगायतका विवरण,
२. पहिलो भित्री पृष्ठमा उद्देश्य र कारण उल्लेख हुनुपर्ने र प्रस्तुतकर्ता सदस्य वा मन्त्री नाम हुनुपर्ने,
३. विधेयक ऐन बनेपछि आर्थिक व्ययभार हुने रहेछ भनेदेखि विधेयकको साथमा खर्चसम्बन्धी दफाहरूप्रति ध्यान आकर्षित गरी पटके र सालबसाली खर्चको अनुमानित विस्तृत विवरण सहितको आर्थिक टिप्पणी,
४. विधेयकमा कानून बनाउने अधिकार प्रत्यायोजन गर्ने प्रावधान रहेको भए त्यसको कारण, प्रत्यायोजित अधिकार अन्तर्गत बनाइने कानूनको प्रकृति र सीमा तथा त्यसबाट पर्न सक्ने प्रभावप्रति ध्यानाकर्षण सहितको विस्तृत टिप्पणी,
५. संशोधन विधेयक हो भने साविकको व्यवस्था, प्रस्तावित व्यवस्था, संशोधन गर्नु पर्ने कारण उल्लेख गरिएको तीन महले फारम,
६. मूल विधेयक हो भने हरेक दफाको व्याख्यात्मक टिप्पणी,
७. प्रस्तावना र विधि निर्माण सुत्र- यस्तो विधेयकको उद्देश्य संक्षिप्त रूपमा र स्वीकृत दिने संसदको (संघीय संसद) को नाम लेखिन्छ, जस्तै “.व्यवस्था गर्न वाञ्छनीय भएकोले संघीय संसदले यो ऐन बनाएको छ ।”
८. विधेयकको दफा १मा संक्षिप्त नाम र प्रारम्भबाट शुरू गरी ऐनकै रूपरेखामा विभिन्न परिच्छेद र परिच्छेद शीर्षक, दफा र दफा शीर्षक, उपदफा, खण्ड, उपखण्ड, प्रतिबन्धात्मक व्यवस्था/अपवाद, स्पष्टीकरण/उदाहरण/द्रष्टव्य/मार्जिनल नोट, रूपान्तरण, खारेजी, अनुसूची आदिको सिलसिलावद्ध दफाक्रम अनुसार समाप्त भएपछि विधेयकले पूर्णता प्राप्त गर्दछ ।

२.४.३ संसदभित्र विधि निर्माणसम्बन्धी चरणहरू

प्रचलित संविधान एवं सभाका नियमावलीहरूले विधि निर्माण सम्बन्धी प्रक्रिया/चरणहरू निर्दिष्ट गरेका हुन्छन् । स्पष्ट उल्लेख नभएका विषयवस्तुका सम्बन्धमा संसदीय अभ्यास/प्रचलनलाई समेत आधार लिई कार्यसम्पादन गर्ने गरिन्छ । यस उपशीर्षकमा हाल प्रचलित विधि निर्माणको प्रक्रिया/चरणहरू संक्षेपमा चर्चा गरिएको छ ।

(१) विधेयक दर्ता

विधेयक प्रस्तुत गर्न चाहने सदस्यले विधेयक प्रस्तुत गर्ने अनुमतिका लागि सूचना दिएको पत्र र आवश्यक संख्यामा विधेयकका प्रति उपलब्ध गराउनु पर्दछ। यसरी उपलब्ध गराइएको प्रति सम्बन्धित अधिकारीबाट सामान्य जाँच भएपश्चात् अङ्ग पुगेको र कानूनसम्मत देखिएमा सचिवालयमा विधेयक दर्ता गरिन्छ भने परिक्षण गर्दा त्रुटी देखिएको एवं रित पूरा नभएको विधेयक सुधारका लागि फिर्ता पठाइन्छ। सरकारी विधेयकको हकमा उक्त विधेयक प्रस्तुतकर्ता सदस्य (मन्त्री) को दस्तखत एवं मन्त्रालयको छाप रहेका सक्कलै प्रति र सोको विद्युतिय प्रति आवश्यक पर्दछ। यस्तो सूचना विधेयक प्रस्तुतकर्ता सदस्यले महासचिव वा सभाको सचिवलाई विधेयक प्रस्तुत गर्ने दिनभन्दा सरकारी विधेयकको हकमा ५ दिन र गैरसरकारी विधेयकको हकमा ७ दिन अगावै दिनु पर्दछ। यसरी दर्ता भएका विधेयकका प्रति सदस्यहरूलाई वितरण गरिन्छ।

(२) विधेयक प्रस्तुत गर्न अनुमति माग्ने प्रस्तावको विरोधको सूचना

विधेयक सदनमा प्रस्तुत र छलफल गर्नु उपयुक्त छैन वा सो सम्बन्धी कानून आवश्यक छैन भन्ने कुनै सदस्यलाई लागेमा विरोधको सूचना दिन सक्दछन्। यस्तो सूचना प्रतिनिधि सभाको हकमा प्रस्ताव प्रस्तुत हुने दिनभन्दा कम्तीमा एक दिन अगावै सचिवलाई दिनुपर्ने व्यवस्था रहेको छ भने राष्ट्रिय सभाको हकमा यस्तो सूचना विधेयक वितरण भएको ५ दिनभित्र सचिवलाई दिनुपर्ने व्यवस्था रहेको छ।

(३) विरोधको सूचनाको निर्णय

विधेयक प्रस्तुत हुनुपूर्व विधेयक प्रस्तुत गर्न अनुमति माग्ने प्रस्तावको विरोधको सूचना बैठकमा निर्णयार्थ प्रस्तुत गरिन्छ, विरोधको सूचना पारित भएमा विधेयक अगाडि बढाउँदैन र विधेयक लगतबाट हटाइन्छ। यस्तो विधेयक सोही अधिवेशनमा पुनः पेश गर्न पाइदैन।

(४) सदनमा विधेयक प्रस्तुत

विरोधको प्रस्ताव सभाले अस्वीकृत गरेमा वा विरोध नै नभएमा सरकारी विधेयक सभामा प्रस्तुत हुन्छ। अर्थ विधेयक, नेपाली सेना, नेपाल प्रहरी वा सशस्त्र प्रहरी बल, नेपाल लगायत सुरक्षा निकायसँग सम्बन्धित विधेयक सरकारी विधेयकको रूपमा मात्र प्रस्तुत गर्न सकिने प्रावधान रहेको छ भने अर्थ विधेयक प्रतिनिधि सभामा मात्र पेश/प्रस्तुत गर्न सकिन्छ, अन्य विधेयक

जुनसुकै सदनमा प्रस्तुत गर्न सकिने र मन्त्री बाहेकका अन्य सदस्यहरूले गैरसरकारी विधेयक पेश गर्दा आफू सदस्य रहेको सभामा मात्र पेश गर्न पाउने व्यवस्था रहेको छ।

(५) विधेयकमाथि सैद्धान्तिक छलफल

सभामा विधेयक प्रस्तुत भएपछि बसेको सभाको अर्को बैठकमा विधेयक प्रस्तुतकर्ता सदस्यले देहायको मध्ये कुनै एक प्रस्ताव प्रस्तुत गर्दछ :

१. विधेयकमाथि विचार गरियोस् वा

२. विधेयकलाई जनताको प्रतिक्रिया प्राप्त गर्न प्रचार गरियोस् ।

विधेयकलाई जनताको प्रतिक्रिया प्राप्त गर्न प्रचार गरियोस् भन्ने प्रस्ताव स्वीकृत भएमा राय संकलन गरिने निर्धारित अवधि उल्लेख गरी नेपाल राजपत्रमा सूचना सहित विधेयक प्रकाशित गर्नुका साथै अन्य उपयुक्त माध्यमद्वारा प्रचार गरिन्छ। यसरी प्रतिक्रिया संकलन भएपछि सचिवालयले तयार गरेको प्रतिवेदन सभाध्यक्षमार्फत् प्रस्तुतकर्ता सदस्यलाई दिइने र जनताको प्रतिक्रिया सहितको सो विधेयकमाथि विचार गरियोस् भन्ने प्रस्ताव सभामा प्रस्तुत हुन्छ। यस्तो प्रतिवेदन सहितको विधेयक प्रस्तुत गर्ने प्रस्ताव पारित भएमा विधेयकको सैद्धान्तिक विषयमा छलफल हुन्छ।

(६) विधेयकमा संशोधन

सामान्य (सैद्धान्तिक) छलफल समाप्त भएको ७२ घण्टाभित्र विधेयकमा संशोधन पेश गर्न चाहने सम्बन्धित सभाको सदस्यले सोको सूचना सभाको सचिवलाई दिन सक्छन्। यसरी सूचना दिँदा संशोधन सम्बन्धी शर्तहरूको अधीनमा रही संशोधन गर्न चाहेको दफा, उपदफा, खण्ड, उपखण्ड, संशोधनको व्यहोरा र संशोधन गर्नपर्नाको कारण स्पष्ट रूपमा उल्लेख गर्नु पर्दछ। निर्धारित समयभित्र प्राप्त हुन आएका संशोधन प्रस्तावहरूलाई दफाक्रमानुसार एकीकृत गरी सभाध्यक्षबाट स्वीकृत भएपछि सदस्यहरूलाई वितरण गरिन्छ।

(७) दफावार छलफलका लागि प्रस्ताव

यसअघि उल्लेख गरिएको प्रक्रिया पूरा भएपश्चात् विधेयक प्रस्तुतकर्ता सदस्यले संशोधन प्रस्ताव सहितको विधेयकका सम्बन्धमा सभामा स्वीकृतिका लागि देहायका मध्ये कुनै एक प्रस्ताव प्रस्तुत गर्दछ :

१. दफावार छलफल सदनमा गरियोस् वा

२. दफावार छलफलको लागि विधेयकलाई सभाको सम्बन्धित समितिमा पठाइयोस् ।

(८) सदनमै विधेयकको दफावार छलफल

दफावार छलफल सदनमै गरियोस् भन्ने प्रस्ताव प्रस्तुत भई स्वीकृत भएमा प्रस्तावमाथि छलफल भई बहुमतबाट स्वीकृत भएमा विधेयकको अङ्ग बनाउने प्रक्रियामा लगिन्छ। सम्पूर्ण संशोधनहरू यही प्रक्रियाबाट निर्णय गरिन्छ। संशोधनकर्ता सदस्यले संशोधन फिर्ता लिन चाहेमा बैठकको स्वीकृति लिई फिर्ता लिन सक्दछ। समूहिकृत रूपमा पनि दफामाथि छलफल गरी निर्णयमा पुग्न सकिन्छ।

(९) समितिमा दफावार छलफल

दफावार छलफलको लागि विधेयकलाई सभाको सम्बन्धित समितिमा पठाइयोस् भन्ने प्रस्ताव स्वीकृत भएमा सम्बन्धित समितिमा संशोधन प्रस्ताव सहितको विधेयक पठाइन्छ। समितिले निर्धारित प्रक्रिया बमोजिम सरोकारवाला पक्ष एवं संशोधनकर्ता सदस्यलाई समितिमा आमन्त्रण गरी विस्तृत छलफल गरी निष्कर्षमा पुग्ने काम गरिन्छ। समितिले आवश्यकता अनुसार सम्बन्धित पक्ष एवं विज्ञसँग राय परामर्श गर्न सक्दछ। सभा एवं समितिमा हुने यस्तो छलफलमा सम्बन्धित मन्त्रीको उपस्थिति अनिवार्य हुन्छ। समिति निष्कर्षमा पुगेपश्चात् परिमार्जन गरिएका दफाहरूको विषयवस्तुहरूलाई विधेयक मस्यौदाको सुत्र बमोजिम नै उल्लेख गरी प्रतिवेदन तयार गरी समितिको सभापतिबाट सभामा पेश हुन्छ।

(१०) समितिको प्रतिवेदनमाथि छलफल

समितिको प्रतिवेदन सभामा पेश भई वितरण भएपछि (नियमानुसारको अवधिपश्चात्) बस्ने सभाको बैठकमा विधेयक प्रस्तुतकर्ता सदस्यले देहायको मध्ये कुनै एक प्रस्ताव पेश गर्दछः

१. प्रतिवेदन सहितको विधेयकमाथि छलफल गरियोस् वा

२. खास दफा वा दफाहरूका सम्बन्धमा पुनः विचारार्थ निर्देशन सहित समितिमा फिर्ता पठाइयोस् ।

समितिमा फिर्ता पठाइयोस् भन्ने प्रस्ताव पारित भएमा विचारार्थ पठाइएका खास दफा र उपदफाहरूका सम्बन्धमा समितिले पुनर्विचार गरी प्रतिवेदन सभामा पेश गर्दछ। तत्पश्चात् माथि

उल्लिखित प्रतिवेदन सहितको विधेयकमाथि छलफल गरियोस् भन्ने प्रस्ताव प्रस्तुत भई सभामा छलफल गरिन्छ।

(११) सदनबाट पारित गर्ने प्रक्रिया

माथि उल्लिखित प्रक्रिया पूरा भएपश्चात् विधेयक प्रस्तुतकर्ता सदस्यले उक्त विधेयकलाई उक्त विधेयकमा सभाले स्वीकार गरेको संशोधन सहित पारित गरियोस् भन्ने प्रस्ताव प्रस्तुत गर्दछ। यस्तो प्रस्ताव बहुमतबाट स्वीकृत भएमा विधेयक पारित भएको मानिन्छ। पारित विधेयक सन्देश सहित अर्को सदनमा पठाइन्छ।

(१२) अर्को सदनमा हुने प्रक्रिया

सन्देश सहित प्राप्त हुन आएको विधेयक सभामा टेबुल गरेपश्चात् सैद्धान्तिक छलफलबाट आरम्भ भई तत्पश्चात्का सम्पूर्ण प्रक्रियाहरू पूरा गर्दै विधेयक पारित गरिन्छ।

(१३) दुवै सदनको संयुक्त बैठकबाट विधेयक पारित हुने अवस्था

राष्ट्रिय सभामा उत्पत्ति भएको विधेयक सभाले पारित गरी प्रतिनिधि सभामा पठाएकोमा सो विधेयक प्रतिनिधि सभाले अस्वीकार गरेकोमा वा संशोधन सहित फिर्ता गरेकोमा त्यस्तो संशोधनमा राष्ट्रिय सभा सहमत हुन नसकेको अवस्थामा उक्त विधेयक दुवै सदनको संयुक्त बैठकमा पेश गरिन्छ।

सदनको संयुक्त बैठकमा विधेयक प्रस्तुत हुने मिति र समय खुलाई कम्तीमा एक दिन अगावै सदस्यलाई विवरण उपलब्ध गराउने, संयुक्त सभाको बैठकको अध्यक्षता सभामुखले गर्ने, सभामुखले बैठक प्रारम्भ गरेपछि विधेयक प्रस्तुतकर्ता सदस्यलाई विधेयकको अवस्था स्पष्ट पार्न समय दिने र प्रस्तुतकर्ता सदस्यले वक्तव्य दिएपछि विधेयक उत्पत्ति भएको सदनले पारित गरेकै रूपमा विधेयकमाथि विचार गरियोस् वा जनताको प्रतिक्रिया प्राप्त गर्न प्रचार गरियोस् भन्ने कुनै प्रस्ताव पेश गर्ने, विचार गरियोस् भन्ने प्रस्ताव स्वीकृत भएपछि संशोधन पेश गर्न ७२ घण्टाको समय प्राप्त हुने, प्रतिनिधि सभाले गरेको संशोधनमा राष्ट्रिय सभा सहमत नभएको हकमा प्रतिनिधि सभाले गरेको संशोधन विषयमा मात्र संशोधन पेश गर्न सकिने, तर प्रतिनिधि सभाले अस्वीकार गरेको विधेयकको हकमा नयाँ संशोधन पेश गर्न समेत बाधा नपुग्ने, संयुक्त बैठकमा संशोधन माथिको छलफलपश्चात् प्राप्त संशोधनहरूलाई निर्णायार्थ पेश गरिने र तत्पश्चात् विधेयकलाई पारित गरियोस् भनी संयुक्त बैठकमा प्रस्तुत गरिने, यसरी संयुक्त बैठकले पारित गरेको विधेयक अध्यक्षले प्रमाणित गरी प्रमाणीकरणका लागि राष्ट्रपति समक्ष पेश गरिन्छ।

(१४) आनुषंगिक सुधार र विधेयक प्रमाणित

पारित विधेयकमा विधेयक उत्पत्ति भएको सदनको सभामुख/अध्यक्षद्वारा आनुषंगिक सुधारका साथै विधेयक प्रमाणित गरी राष्ट्रपति समक्ष पेश गरिन्छ।

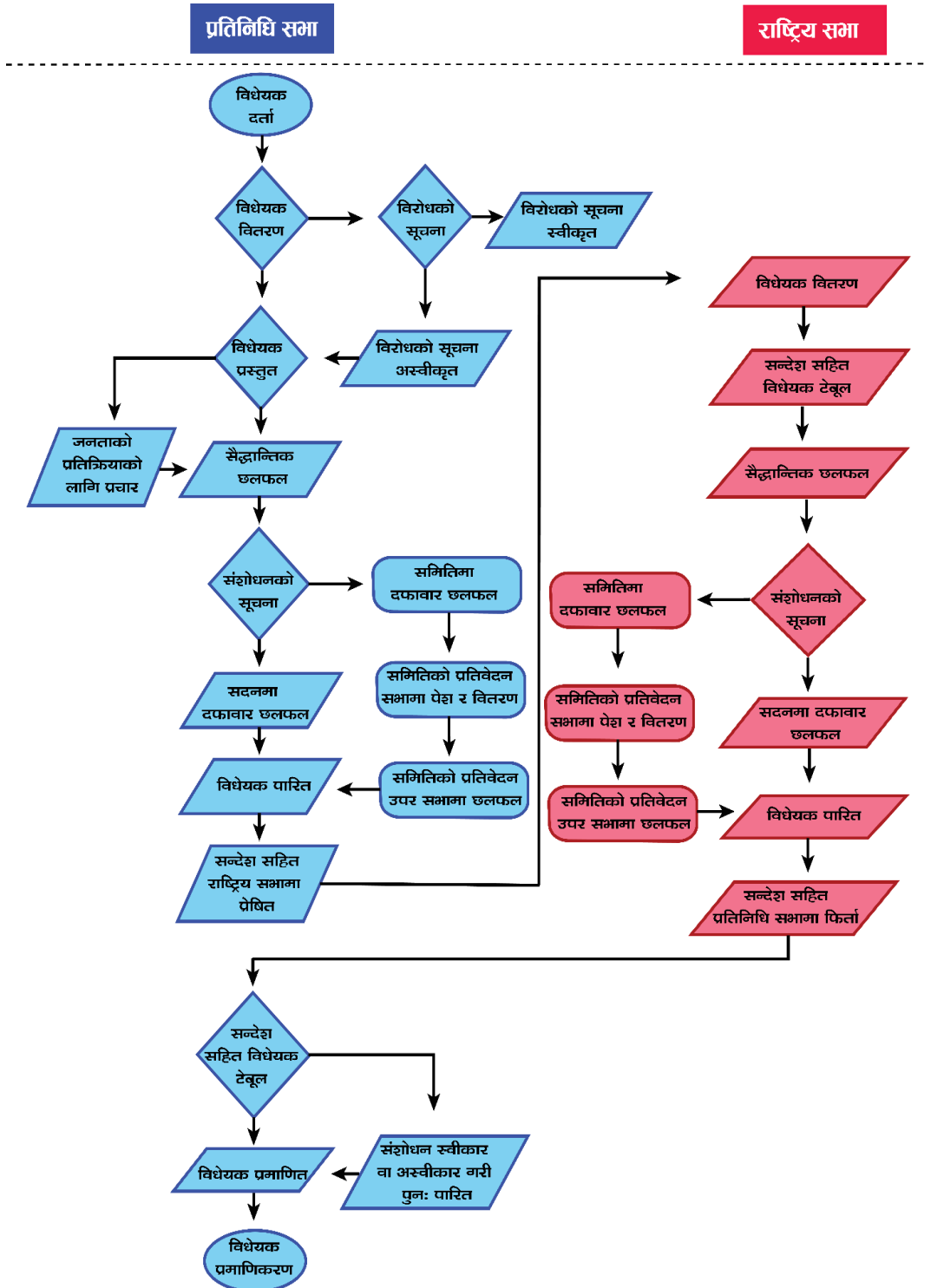
(१५) विधेयकको प्रमाणीकरण

प्रमाणीकरणका लागि राष्ट्रपति समक्ष पेश भएको विधेयक १५ दिनभित्र प्रमाणीकरण गरी त्यसको सूचना यथासम्भव चाँडो दुवै सदनलाई दिनुपर्ने व्यवस्था रहेको छ। अर्थ बाहेकका विधेयकको हकमा पुनर्विचार गर्न आवश्यक छ भन्ने राष्ट्रपतिलाई लागेमा त्यो विधेयक पेश भएको १५ दिनभित्र राष्ट्रपतिले सन्देश सहित विधेयक उत्पत्ति भएको सदनमा फिर्ता पठाउने र यस्तो विधेयकमाथि दुवै सदनले पुनर्विचार गरी सो विधेयक प्रस्तुत रूपमा वा संशोधन सहित पारित गरी प्रमाणीकरणका लागि पुनः पेश गरेमा त्यसरी पेश भएको १५ दिनभित्र राष्ट्रपतिले प्रमाणीकरण गर्नु पर्दछ। प्रमाणीकरणपछि विधेयक ऐन बन्दछ।

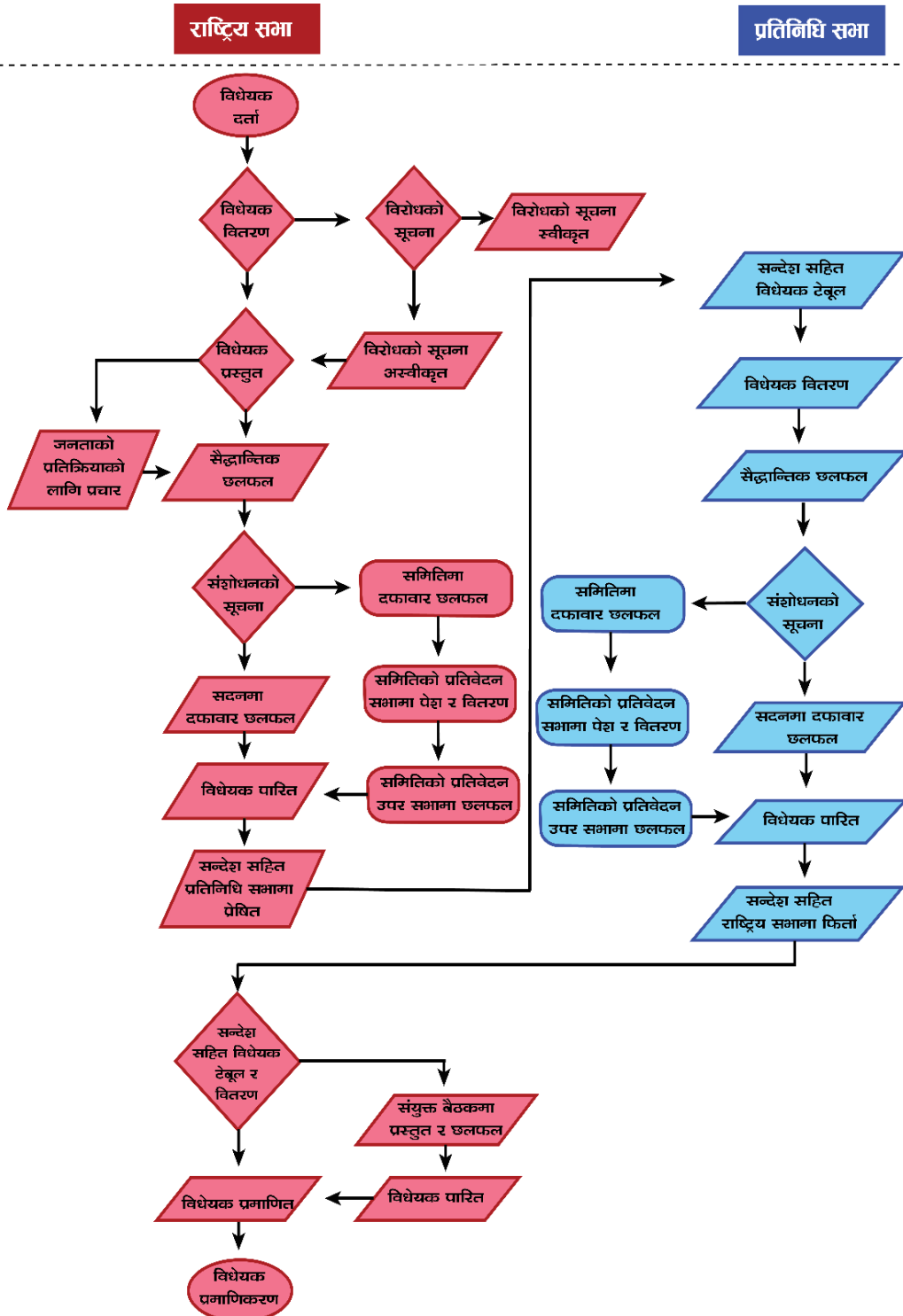
२.४.४ नेपालमा विधि निर्माणको प्रवाह चित्र

शासन व्यवस्था एवं हरेक देशले अवलम्बन गरेको कानून निर्माणको प्रणाली भिन्ना-भिन्नै हुने गरेको पाइन्छ। यसअघि उपशीर्षकहरूमा विभिन्न देशहरूको कानून निर्माण प्रक्रियालाई भाषागत रूपमा संक्षेपमा प्रस्तुत गरिसकिएको छ भने नेपालमा विधि निर्माणको विकासक्रम र प्रक्रियालाई परिच्छेद तीनमा विस्तृत रूपमा उल्लेख गरिएको छ। यहाँ अध्ययनकर्ताको सरलताका लागि संघीय संसदमा विधेयकको प्रवाहस्थिति/चित्र देहाय बमोजिम प्रस्तुत गरिएको छ:

प्रतिनिधि सभामा उत्पत्ति भएको विधेयकको प्रवाह चित्र (Flow Chart):

राष्ट्रिय सभामा उत्पत्ति भएको विधेयकको प्रवाह चित्र (Flow Chart):

नेपालमा विधि निर्माण

राज्य सञ्चालनका लागि विधि अपरिहार्य तत्व हो। राज्यका तत्वहरूका रूपमा रहेका जनसंख्या, भूगोल, सरकार, सार्वभौमिकता एवं अन्तर्राष्ट्रिय मान्यताले समेत कानूनको माग गर्दछ वा वैधानिकता प्रदान गर्दछ। राज्यका हरेक कर्म कानूनमा आधारित हुन्छन्। यद्यपि प्राचीनकालमा यो अवधारणा त्यति प्रचलित थिएन। तत्कालीन शासकका आदेश, इच्छा, चाहना नै कानूनसरह लागू हुन्थे। शासकको वंशले नै निरन्तरता पाउन भएका कारण कानूनहरू व्यक्ति केन्द्रित हुने अवस्था रहेको थियो भने कानून निर्माणका लागि छुट्टै संरचनाको अभाव भएको पाइन्छ।

नेपालमा विधि निर्माणको ऐतिहासिक पक्षको दृष्टिगोचर गर्दा, लिच्छवीकालीन राजा मानदेव र अंशुवर्माले राजकाज सञ्चालनका लागि केही कानूनी मापदण्ड निर्धारण गरी लागू गरेको देखिन्छ। यसमा पछि राम शाहले आफ्नो शासनकालमा त्यस्तै मान्यताहरूलाई परिष्कृत गरी सनद सवालको रूपमा व्यवस्थित गरेको देखिन्छ भने सामाजिक, राजनीतिक एवं विदेश सम्बन्धलाई व्यवस्थित गर्न पृथ्वीनारायण शाहले सनद सवालका अलवा रुक्का एवं दण्ड विधान जारी गरी कार्यान्वयनमा ल्याएका थिए। विभिन्न ऐतिहासिक दस्तावेज अनुसार शासन सञ्चालनलाई व्यवस्थित गर्न वि. सं. १८५० मा राजा रणबहादुर शाहले चालिस दफाको सवाल लागू गरेको पाइन्छ। क्रमशः परिमार्जन हुने क्रममा वि. सं. १९१० मा पश्चिमा कानूनबाट प्रभावित भई संहिताबद्ध कानूनको रूपमा मुलुकी आइन (ऐन) जारी गरेको पाइन्छ। त्यसपश्चात् वि. सं. २००४ सम्मको अवधिमा केही सामाजिक सूधारका कार्यहरू जस्तै सती प्रथा, दास प्रथा उन्मुलन जस्ता आदेश/घोषणामार्फत् भएको पाइन्छ। राणाकालमा मुलुकी आइनका साथसाथै लालमोहर, ताम्रपत्र, थितिवन्देज, सनद, सवाल, रुक्का, पञ्जापत्र, आदेश/घोषणा, धर्मशास्त्र/नीतिशास्त्र, प्रथा परम्परा, पञ्चभलाङ्गीको व्यवस्थालगायतका आधारमा शासन सञ्चालन भएको पाइन्छ।

जनताको मागका साथै तत्कालीन राजनीतिक परिवेशलाई केही हदसम्म सम्बोधन गरी प्रचलित शासन व्यवस्थालाई नै जनसर्मथन प्राप्त गर्ने अभिप्रायले वि. सं. २००५ वैशाख १ गतेबाट लागू हुने गरी २००४ सालमा तत्कालीन राणा प्रधानमन्त्रीबाट “नेपाल सरकार वैधानिक कानून” जारी भएको थियो। यद्यपि यो विधान पूर्ण रूपमा लागू हुन सकेन। समय परिस्थिति, जनआकांक्षा बमोजिम शासकीय प्रणालीमा भएका परिवर्तनलगायत विभिन्न आधारमा हालसम्म सात वटा संविधान जारी भएको अवस्था छ। वि. सं. २०१५ सालअघिको अवस्थाका सन्दर्भमा कानून निर्माण गर्ने प्रमुख अङ्ग व्यवस्थापिका पूर्ण कार्यान्वयनमा आएको देखिँदैन। तत्पश्चात् भने केही अपवादलाई छोडेर जनप्रतिनिधिमूलक सर्वोच्च संस्था व्यवस्थापिकाले निरन्तर रूपमा कानून निर्माण गर्दै आएको

छ। साथै यस कार्यमा संसद सचिवालयको प्रभावकारी एवं उल्लेखनीय भूमिका निरन्तर रहदै आएको छ।

कानून निर्माणको सैद्धान्तिक पक्षलाई विचार गर्दा यसको मुख्य आधार भनेकै संविधान हो। संविधान देशको मूल कानून हुने र यससँग बाझिने कानूनहरू बाझिएको हदसम्म अमान्य हुन्छन्। यद्यपि संविधान संशोधन गर्ने अधिकारसमेत व्यवस्थापिका/संसदमा रहेको हुन्छ। व्यवस्थापिका/संसद जनप्रतिनिधिहरूको सर्वोच्च थलो भएको र यही अङ्गबाट नागरिकमा निहित सार्वभौमसत्ताको प्रयोग हुने भएकोले संविधानको दायराभन्दा बाहिर पनि कानून बनाउन सक्छ भन्ने बहस पनि अद्यावधिक छदैछ। यसैगरी संसदीय सर्वोच्चता कि संवैधानिक सर्वोच्चता भन्ने विषय निरन्तर छलफल भइरहेको विषय हो।

यस परिच्छेदमा नेपालमा विभिन्न कालखण्डमा जारी भएका संविधान एवं व्यवस्थापिकाका नियमावलीहरूका आधारमा विधि निर्माण प्रक्रियाको चर्चा गरिएको छ।

३.१ नेपाल सरकार वैधानिक कानून

नेपालको संवैधानिक इतिहासमा नेपाल सरकार वैधानिक कानून (२००४) लाई पहिलो संविधान मानिएको छ। यो संविधान तत्कालीन प्रधानमन्त्री पदम शम्शेरले वि. सं. २००५ वैशाख १ गतेबाट लागू हुने गरी वि. सं. २००४ साल माघ १३ गते जारी गरेका थिए। तत्कालीन शासन व्यवस्थाप्रति जनतामा बढ्दै गईरहेको नैरास्यता एवं असन्तुष्टीलाई मथ्थर गर्ने प्रयास स्वरूप जारी भएको यो संविधान पूर्ण कार्यान्वयन नभए तापनि कार्यान्वयन नै नभएको भने होइन। यही संविधानको प्रावधान बमोजिम वि.सं २००६ आश्विन २ गते व्यक्तिगत स्वतन्त्रता ऐन, २००६^५ जारी भएको उक्त ऐनको प्रस्तावना (वैधानिक कानून बमोजिम वैधानिक समितिले तर्जुमा गरीनेपाल राज्यभरी जारी गरीबक्सेको छ।) बाट समेत पुष्टि हुन्छ भने वि. सं. २००७ आश्विन ६ गते सिंहदरवारस्थित ग्यालरी हलमा र कात्तिक २२ गते राष्ट्रसभा र भारदारीसभाको बैठक सिंहदरवार प्राङ्गणमै बसेको इतिहास भेटिन्छ।^६

^५ भाग ५०, २००६ आश्विन ३ गते सोमबार, संख्या ६९, गोरखापत्र तथा नेपालको संवैधानिक इतिहास र संवैधानिक अभिलेखहरू पृष्ठ १९०, टोप बहादुर सिंह, पैरवी प्रकाशन।

^६ त्यस बखतको नेपाल, भाग ४, पाँचौं संस्करण, सरदार भीमबहादुर पाँडे, फिनिक्स बुक्स, पृष्ठ २२६, २९३

३.१.१ विधायिकी अङ्गको गठन

विधायिकी अङ्गको रूपमा यस संविधानमा श्री ३ महाराज, राष्ट्र सभा र भारदारी सभा सहितको व्यवस्थापिकाको परिकल्पना गरिएको थियो। राष्ट्र सभामा निर्वाचित र सरकारबाट नियुक्त भएका सदस्यहरू सहित ६० देखि ७० जनासम्म र भारदारी सभामा श्री ३ महाराजको तजबिजीबाट २० देखि ३० जनासम्म सदस्य नियुक्त गर्ने व्यवस्था थियो। यसरी हेर्दा तत्कालीन व्यवस्थापिका श्री ३ सहितको दुई सदनात्मक रहेको देखिन्छ भने सोही विधान अनुसार सार्वभौमिकताको प्रयोग श्री ३ बाट हुने गरेको पाइन्छ। व्यवस्थापक (व्यवस्थापिका) सभाले राष्ट्रसभा र भारदारी सभा दुवैलाई बुझाउने र केन्द्रीय सभा अन्तर्गत श्री ३ महाराज, राष्ट्र सभा र भारदारी सभाबाट नेपालको व्यवस्थापक सभा बन्ने व्यवस्था उक्त विधानको धारा २२(क) मा उल्लेख भएको पाइन्छ। साथै नेपाल सरकार वैधानिक कानूनको धारा १३ देखि धारा १५ सम्ममा देहाय बमोजिमको व्यवस्था रहेको छः

१३. सरकारको शासन नीति कायम हुँदा व्यवस्थापक सभाको रायसमेत पेश भई काम कार्यवाही चलोस् भनी विभिन्न विभागलाई सहायता र सरसल्लाह दिनका निमित्त व्यवस्थापक सभाका सदस्यहरूबाट शासन समितिहरू खडा गराइबक्सनेछ।
१४. (क) व्यवस्थापक सभाले पाएका अख्तियारीभित्रका र अरू विभागहरूमा समेत श्री ३ महाराजको तजवीजबाट यी समितिहरू रहनेछन्
- (ख) यसको लागि व्यवस्थापक-सभाबाट सदस्यहरू छान्नाको लागि राष्ट्र सभाबाट एक समिति श्री ३ महाराजबाट नियुक्त गरिबक्सनेछ।
- (ग) हरेक शासन समितिमा कमसेकम ४ सदस्यहरू रहनेछन् र जुन विभागको निमित्त समिति खडा गरिएको छ सोही विभागको मन्त्री त्यस शासन समितिको सभापति हुनेछ।
- (घ) आफूलाई तोकिएका विषयहरूको शासन नीति, काम कारवाही यी समितिहरूले सञ्चालन गर्नेछन्। तर दैनिक कार्यक्रम वहाली बर्खासी र रोलमा भने विभाग मन्त्रीको पूरा अधिकार रहनेछ।
१५. यी समितिहरूका कार्यक्रम र नियमहरू सरकारबाट बन्नेछन्।

यसबाट के पुष्टि हुन्छ भने यस्ता समितिहरूले नीति तथा विधि निर्माणमा हालका संसदीय समितिहरूले जस्तै कामकारबाही गर्न पाउने अवस्था रहेको देखिन्छ भने वि. सं. २००६ मा जारी भएको व्यक्तिगत स्वतन्त्रता ऐनको प्रस्तावनामा “वैधानिक समितिले तर्जुमा गरी.....” भन्ने उल्लेख भएबाट समेत यस्ता समितिहरू सीमित नै भएपनि क्रियाशील भएको देखिन आउँदछ।

३.१.२ विधि निर्माण प्रक्रिया

यस विधानमा दुवै सभाका सदस्यहरूले सभाको बैठकमा नेपाल र नेपाली प्रजाको हित र शासन व्यवस्थाबारे जुनसुकै सभामा विधेयक जसले पेश गरे पनि हुने र दुवै सभाबाट मञ्जुरी भएपछि मात्र कानूनको मस्यौदा/विधेयक स्वीकृत भएको ठहरिने व्यवस्था थियो। तर लोकहितको निम्ति हानिकारक ठहराई जुनसुकै कानूनको मस्यौदा, प्रस्ताव वा प्रश्न जुनसुकै अवस्थामा श्री ३ बाट रोक वा खारेज गर्न सक्ने व्यवस्थासमेत थियो। त्यसैगरी श्री ५ महाराजाधिराज, श्री ३ महाराजका उत्तराधिकारी, ओहदा, पदवी र विशेष अधिकार सम्बन्धी परम्परादेखि चलिआएका रीतिरिवाज, कानूनको बन्देजमा खलल हुने कुनै कुराको पनि प्रस्ताव वा कानूनको मस्यौदा पेश गर्न वा यस्तै अरु कुरा गर्न नपाउने व्यवस्था पनि रहेको थियो।

कुनै कानूनको मस्यौदा स्वीकृत गर्ने सम्बन्धमा राष्ट्र सभा र भारदारी सभाबीच सहमति नभएमा देहाय बमोजिम संयुक्त सभामा पेश हुने व्यवस्था थियो:

(क) एक सभाबाट मञ्जुर भई कुनै कानूनको मस्यौदा वा अरु कुनै विषय अर्को सभामा गएकोमा :

- (१) अर्को सभाले प्रस्तावित कानून नामञ्जुर गन्यो भने वा
- (२) कानूनको मस्यौदा अदल बदल गर्ने विषयमा सभाहरूको राय मिलेन भने वा
- (३) अर्कोसभामा वर्ष दिनसम्म पनि श्री ३ महाराजबाट सदर गराइन सो मस्यौदा पेश नभई रह्यो भने श्री ३ बाट दुवै सभाको संयुक्त सभा बोलाई छलफल गराउन सक्ने ।

(ख) यो संयुक्त सभाले मञ्जुर गरेको कुरा ऐन बमोजिम स्वीकृत भएको ठहरिने।

(ग) यस्तो संयुक्त सभामा भारदारी सभाको सभापति वा निजको अनुपस्थितिमा श्री ३ महाराजबाट नियुक्त गरेका व्यक्तिले सभापतित्व गर्ने।

यसरी व्यवस्थापक सभाबाट स्वीकृत भएको कानूनको मस्यौदामा श्री ३ महाराजबाट सदर गरी खड्ग निशाना लागेपछि मात्र कानून बन्ने व्यवस्था उल्लेख गरिएको छ। यसका साथसाथै यस संविधानको धारा ३४ (क)मा रहेको प्रावधान बमोजिम कानून निर्माण यस संविधानअन्तर्गत बन्ने नियममा आधारित हुने भन्ने आशयको व्यवस्थासमेत रहेकोले सभा सञ्चालन सम्बन्धी नियमावलीको परिकल्पना गरिएको देखिन्छ।

आर्थिक वा आम्दानी खर्चका सम्बन्धमा भने श्री ३ महाराजबाट हरेक वर्षको अनुमानित आम्दानी खर्चको फेहेरिस्त दुवै सभामा पेश गर्न लगाउनुपर्ने व्यवस्था रहेको थियो। यद्यपि धर्म कार्य गुठीको खर्च, सरकारबाट लिने ऋण खर्च गर्न निमित्त जगेडा राख्नु पर्ने रकम सुद तथा यस संविधान वा अरु कानूनबाट यो फेहेरिस्तमा रहनु पर्ने ठहाराईएको कुनै रकम बाहेक अन्य विषयमा सभामा छलफल गर्न नपाइनुका साथै कुनै पनि प्रकारको भोटिडसमेत हुन नसक्ने व्यवस्था यस संविधानमा गरिएको पाइन्छ। यसका साथै कुनै रकम वा कर महसुल लगाउनु वा थपघट गर्ने विषय, सरकारी टक विषय, सरकारले स्वदेशी वा विदेशी कर्जा उठाउने विषय र हातहतियार राख्ने र प्रयोग गर्ने विषय सम्बन्धी कानूनको मस्यौदा वा संसोधन सरकारको तर्फबाट मात्रै पेश हुन सक्ने व्यवस्था यस संविधानमा रहेकोले अन्य विषयवस्तुका सम्बन्धमा गैरसरकारी विधेयक वा कानूनको मस्यौदा सभामा पेश हुन सक्ने अवस्था रहेको देखिन्छ। त्यसैगरी व्यवस्थापक सभाका सदस्यहरू सम्मिलित शासन समितिहरू समेत कानून निर्माणमा सहभागी हुन सक्ने व्यवस्था समेत यस संविधानमा रहेको पाइन्छ।

३.२ नेपाल अन्तरिम शासन विधान, २००७

तत्कालीन परिवेशलाई सम्बोधन गर्ने गरी नेपाल सरकार वैधानिक कानून जारी भए तापनि तत्कालीन समयदेखि २००७ सालसम्मको अवधिमा राजनीतिक रूपमा व्यवस्था परिवर्तनका लागि केही घटना परिघटनाहरू भए। यी घटनाहरूले मूलतः देशलाई पारिवारिक शासन प्रणालीबाट मुक्त गराई प्रजातन्त्रात्मक व्यवस्थातर्फ उन्मुख गरायो। प्रतिफल स्वरूप नेपाल अन्तरिम शासन विधान, २००७ जारी हुन पुग्यो। यस शासन विधानलाई निर्माणका हिसावले दोस्रो लिखित संविधानको रूपमा लिइएको पाइन्छ। यो संविधान अन्तरिम भएको र नेपाली प्रजाको शासन उनीहरू आफैले रोजेको विधान परिषद्ले बनाएको प्रजातान्त्रिक विधान (संविधान) बमोजिम हुनु पर्छ भन्ने मान्यता प्रस्तावनामा उल्लेख भए तापनि विधान परिषदको गठन गरिएन भने यस विधान बमोजिम बन्नु पर्ने प्रजातान्त्रिक संविधान पनि बन्न सकेन। यो विधान तत्कालीन मन्त्रीपरिषदबाट वि. सं. २००७ चैत्र १७ गते पारित भई सोही महिनाको २९ गतेबाट लागू भएको थियो भने वि. सं. २००८ साल भाद्र ४ गते नेपाल गजेट खण्ड(१) संख्या ३ भाग १ मा प्रकाशित भएको देखिन्छ। त्यसै गरी यो अन्तरिम शासन विधान वि. सं. २०१६ असार १४ गतेसम्ममा छैटौं

संसोधन भई कार्यान्वयन भएको देखिन्छ। (ध्यानाकर्षण: वि. सं. २०१५ मा जारी भएको नेपाल अधिराज्यको संविधानको धारा ७३ र ७५, वि. सं. २०१५ फागुन १ देखि लागू भएको र बाँकी धाराहरू वि. सं. २०१६ असार १६ गते देखि मात्र लागू भएको पाइन्छ। यसरी हेर्दा एउटै समयमा दुईवटा संविधान अस्तित्वमा रहेको देखिन्छ।) (हेर्नुहोस् मिति २०१६/३/१५ को नेपाल गजेट) साथै यस विधानको वि. सं. २०१० माघ ७ गते भएको तेस्रो संसोधन मूल ऐन लागू भएकै मितिबाटै लागू हुने गरी संसोधन गरिएकोले भूतप्रभावी समेत रहेको देखिन्छ। (हेर्नुहोस् मिति २०११/१०/२२को नेपाल गजेट)

३.२.१ विधायिकी अङ्गको गठन

यस विधान जारी गर्दा प्रारम्भमा विधायिकी अङ्गको परिकल्पना गरिएको देखिदैन। तथापि प्रजा आफैले रोजेको विधान परिषद् गठन गरी प्रजातान्त्रिक विधान निर्माण गरी शासन व्यवस्था सञ्चालन गरिने कुरा प्रस्तावनामा उल्लेख छ। स्मरणीय कुरा के छ भने यस्तो विधान निर्माणका लागि संविधान सभाको गठन भएपश्चात् सल्लाहकार सभा स्वतः खारेज हुने उल्लेख गरिएको थियो। यस विधानको धारा ३३ मा सल्लाहकार सभाको गठन सम्बन्धी व्यवस्था रहेको छ। जस अनुसार गठन हुने सल्लाहाकार सभामा श्री ५ महाराजधिराजले तोके बमोजिमको संख्यामा सदस्यहरू रहने, ती सदस्यहरू नेपालका प्रमाणिक नागरिकहरू मध्येबाट मनोनीत हुने र सो सभामा नेपाल सरकारका सबै मन्त्री, राज्यमन्त्री, उपमन्त्री पदेन सदस्य (सरकारी सदस्य) र अन्य सदस्यहरू गैर सरकारी सदस्यका रूपमा रहने व्यवस्था थियो। यसै विधानमा सभाको कार्यसञ्चालनसम्बन्धी व्यवस्थासमेत रहेको थियो। वि.सं.२०१५ जेठ २ गते भएको यस विधानको चौथो संसोधनले विधानको धारा ६८ मा रहेको “नेपालको निमित्त एक विधान बनाउने विधान परिषद्को” भन्ने शब्दहरूको सट्टा “नेपालको निमित्त संसदको” भन्ने शब्दहरू राखेको साथै तेस्रो संसोधनले विधि निर्माणसम्बन्धमा सल्लाहाकार सभाको भूमिका एवं कार्यक्षेत्र थप गरेबाट यसैलाई विधायिकी अङ्गको रूपमा मान्न पर्ने अवस्था छ। वि.सं.२००८ आश्विन १६ गते ३५ सदस्य रहेको सल्लाहकार सभाको गठन भएको थियो।^९ यस सभाको पहिलो बैठक वि. सं. २००९ असार २१ गते बसेको थियो। यद्यपि वि. सं. २००९ श्रावण ३० गतेको घोषणाबाट तत्कालीन मन्त्रिमण्डलबाट देशको शासन चलाउन सम्भव नभएकोले केही परामर्शदाताहरूको मद्दतले चलाउने निर्णयको घोषणा र वि. सं. २००९ साल भाद्र १९ गते देखि लागू भएको सल्लाहकार सभा विघटन ऐन (जुन विशेष परिस्थिति अधिकार ऐन, २००९ कायम रहेसम्म विघटनसम्बन्धी ऐन लागू रहने र नेपाल अन्तरिम शासन विधानको दोस्रो संसोधन, २००९ समेत स्थगित भएको)^{१०}

^९ नेपालको राजनीतिक दर्पण, ग्रीस्मबहादुर देवकोटा, भाग १, पृष्ठ १४३-१४४

^{१०} नेपालको कानूनी व्यवस्था र प्रजातन्त्रको विकासको दर्पण, सुधानाथ पन्त, पृष्ठ २९८

अनुसार सल्लाहकार सभा तत्कालका लागि विघटन भए पनि मूल विधान लागू भएको मितिबाटै लागू हुने गरी यस विधानको तेस्रो संसोधन वि. सं. २०१० माघ ७ गते भई सल्लाहकार सभा पुनर्जीवन पाएको देखिन आउँदछ भने विभिन्न समयमा पुनर्गठन एवं परिमार्जन गर्दै सक्रिय भएको देखिन्छ।

३.२.२ विधि निर्माण प्रक्रिया

यस संविधान बमोजिम राजाको कानून बनाउने अधिकारबारे जुनसुकै नेपाल कानूनमा जुनसुकै कुरा भए तापनि वा जुनसुकै अदालतको जुनसुकै फैसलामा जुनसुकै कुरा भए तापनि नेपालको शान्ति व्यवस्था तथा राम्रो शासनको लागि राजालाई कानून बनाउने राजकीय एवं सम्पूर्ण अधिकार प्राप्त भईरहने व्यवस्था थियो।

यस संविधानमा राजाको विचारार्थ विधेयक (वील) पेश गर्नु मन्त्रिमण्डलकालागि कानूनी हुने, सल्लाहकार सभामा छलफल नगराई तथा मत नलिई कुनै पनि कानून राजाको स्वीकृतिको निमित्त पेश गर्न नसकिने, सभामा विचाराधीन विधेयकको सम्बन्धमा कुनै पनि सदस्यले प्रस्ताव प्रस्तुत गर्न सक्ने व्यवस्था रहेको थियो। साथै सभाबाट पास भएको विधेयकलाई राजाबाट आफ्नो स्वविवेकमा अस्वीकार गर्न, हेरफेर वा संशोधन सहित सभाको पुनः विचारको लागि फर्काउन सक्ने र सभाले कुनै सरकारी वील वा प्रस्तावलाई अस्वीकार गरेमा वा राजाबाट कुनै वीलमा हेरफेर वा संशोधनको लागि भएको प्रस्तावलाई सभाले स्वीकार नगरेका तर सार्वजनिक हितको लागि उचित सम्झेमा राजाले सो वील, प्रस्ताव, हेरफेर तथा संशोधनलाई सभाले पास गरेको प्रमाणित गर्न सक्ने व्यवस्थासमेत रहेको थियो। राजाबाट यस संविधानको अधीनमा रही सल्लाहकार सभाको कार्यविधि तथा कार्य सञ्चालन सम्बन्धी नियमहरू बनाउन सक्ने व्यवस्था समेत यस संविधानमा उल्लेख भएको पाइन्छ।

सल्लाहकार सभाको गठन हुनुपूर्व मन्त्रिमण्डलबाट कानून बनाउन पेश गरिएको कुनै विधेयकलाई राजाबाट अनुमति दिन वा अनुमति दिन अस्वीकार गर्न सक्ने व्यवस्था रहेको थियो। साथसाथै सल्लाहकार सभा विघटन ऐन, २००८ तत्कालीन मन्त्रिमण्डलको निर्णयबाट देश चलाउन सम्भव नभएको विषयवस्तु वा सन्दर्भ उल्लेख गर्दै केही परामर्शदाताहरूको सल्लाहले चलाउने निर्णय वि. सं. २००९ श्रावण ३० गते भएको घोषणा अनुसार यो ऐन वि. सं. २००९ भाद्र १९ गतेबाट लागू हुने र विशेष परिस्थिति अधिकार ऐन २००९ कायम रहेसम्म यो ऐन पनि लागू रहने देखिएकोले र यही ऐनबाट नेपाल अन्तरिम शासन विधान (दोस्रो संशोधन), २००९ स्थगित भएकोले सल्लाहकार सभा विघटन भएको देखिन्छ। यस अवधिमा जारी भएका ऐन कानूनहरू शाही परामर्शदाताको सिफारिशमा राजाबाट बनाइएको भन्ने व्यहोरा तत्कालीन ऐनका

प्रस्तावनाहरूमा रहेको भेटिन्छ। यसकारण विधि निर्माणसम्बन्धी प्रक्रिया, अङ्ग, चरणहरूमा स्पष्टता नरहेकोले तत्कालीन कानून/विधिको घोषणा शाही परामर्शदाता/सल्लाहकार सभा/मन्त्रिमण्डल आदिको परामर्श वा सिफारिसमा राजाबाट वा आवश्यकता अनुसार सिधै राजाबाट हुने गरेको दस्तावेजहरूको अध्ययनबाट देखिन्छ।

३.३ नेपाल अधिराज्यको संविधान

नेपाल अन्तरिम शासन विधानले आठ वर्षको अवधिमा विधानको परिकल्पना बमोजिम संविधान बनाउन सकेन। यसबीच शक्ति र सत्ताका लागि त्रिपक्षीय संघर्षका थुप्रै उतार-चढावपूर्ण घटनाहरू भए। क्रमशः शक्ति गुमाउँदै गएका राणाहरू शक्ति आर्जनका लागि प्रयासरत थिए भने प्राप्त शक्तिलाई अझ बढी विस्तार गरी शासकीय सत्ता एवं शक्तिलाई आफुमा अझ बढी सशक्त रूपमा अन्तर्निहित गर्न राजा सक्रिय थिए। यसै सिलसिलामा राजनीतिक दलहरूले जनचेतनाका कामहरू गर्दै प्रजातान्त्रिक शासन व्यवस्थाको लागि संघर्षरत थिए। यही दृश्य परिदृश्यमा गई विकसित परिणामस्वरूप यो संविधान जारी भएको हो। यस अघिका संविधानहरूलाई विधान, वैधानिक कानून आदि नाम दिइए तापनि यसलाई संविधान भनिएको र स्पष्ट रूपमा नेपालको मूल कानूनको रूपमा उल्लेख गरिएको छ। संवैधानिक राजतन्त्रात्मक व्यवस्थाबाट राजनीतिक स्थिरता ल्याउने उद्देश्य प्रस्तावनामा उल्लेख गरिएको पाइन्छ भने स्पष्ट रूपमा राजा सहितको महासभा र प्रतिनिधि सभा रहेको दुई सदनात्मक व्यवस्थापिकाको व्यवस्था गरेको देखिन्छ।

शक्ति पृथकीकरणको स्पष्ट खाका, आवधिक निर्वाचन प्रणाली, मौलिक हकहरूको व्यवस्था लगायत संविधानका आधारभूत अन्तरबस्तु समावेश भएको यस संविधान संविधानवादको दृष्टिबाट यसअघिका संविधानभन्दा उत्कृष्ट रहेको पाउन सकिन्छ। संविधान निर्माणमा बेलायती प्रसिद्ध कानूनविद् सर आइभर जेनिङ्स (Sir Ivor Jennings) को सहयोग समेत रहेको विभिन्न पुस्तकहरूमा उल्लेख भएको पाइन्छ।

३.३.१ विधायिकी अङ्गको गठन

राजा महेन्द्रले वि. सं. २०१५ सालमा जारी गरेको यस संविधानमा व्यवस्थापिकाको रूपमा श्री ५ महाराजाधिराज र महासभा तथा प्रतिनिधि सभा नामका दुई सदन सहितको संसदको व्यवस्था रहेको थियो। महासभामा ३६ जना महा सभासद् हुने जसमध्ये १८ जना प्रतिनिधि सभाबाट निर्वाचित र १८ जना श्री ५ बाट मनोनीत हुने प्रावधान रहेको थियो। त्यसै गरी प्रतिनिधि सभामा १०९ निर्वाचन क्षेत्रबाट निर्वाचित १०९ जना सदस्य रहने व्यवस्था थियो। यो संविधान संसदीय प्रणालीमा आधारित थियो। तत्कालीन समयमा प्रतिनिधि सभामा ७ वटा र

महासभामा ३ वटा समिति गठन गरिएको थियो। तर १७ महिनामै संसद विघटन गरिएकाले त्यस बेलाका समितिहरूले प्रभावकारी रूपमा कार्य गर्ने मौका पाएनन्।

३.३.२ विधि निर्माण प्रक्रिया

संविधानको धारा ४० बमोजिम विधेयक संसदको जुनसुकै सदनमा प्रस्तुत हुन सक्ने तर आर्थिक विधेयक भने प्रतिनिधि सभामा मात्र प्रस्तुत हुने व्यवस्था थियो। आर्थिक विधेयकमा देहाय बमोजिमको कुनै पनि विषयवस्तु समेटिन सकिने व्यवस्था थियो:

करको आरोपण, खारेजी, माफी, परिवर्तन वा कर व्यवस्थालाई नियमित गर्ने, सञ्चित कोष वा कुनै सरकारी कोष वा संसदले व्यवस्था गरिदिएको धनबाट खर्च हुने रकम निर्धारण गर्ने र त्यसरी निर्धारण भएको रकममा परिवर्तन वा खारेज गर्ने, श्री ५ को सरकारको निमित्त वा कुनै अधिकारी वा व्यक्तिको लागि धन प्रदान गर्नु वा त्यसरी प्रदान गरिएको अङ्क परिवर्तन गर्नु वा प्रतिसंहरण गर्ने, सरकारी कोष तोकिएको काममा लगाउने वा प्राप्ति गर्ने वा जिम्मा राख्ने वा लगान गर्ने वा त्यसको हिसाब किताब जाँच्ने, कुनै ऋण प्राप्त गर्नु वा त्यस्तो ऋणको जमानत दिनु वा चुक्ता गर्नु वा यस्ता ऋण निवारण कोषको स्थापना गर्नु वा परिवर्तन गर्नु वा प्रशासन व्यवस्था गर्नु वा अन्त गर्नु जस्ता विषयहरू थिए। साथै आर्थिक विधेयकमा ऐन बनाई सञ्चित कोष वा सरकारी कोष वा राजश्वबाट खर्च गराउने विधेयक वा सम्बन्धित संशोधन श्री ५ को सिफारिश विना संसदको सदनहरूमा प्रस्तुत गर्न नपाइने देखिन्छ।

आर्थिक विधेयक बाहेक अन्य विधेयकहरू संसदको कुनै पनि सदनमा प्रस्तुत हुन सक्ने अवस्था रहे तापनि आर्थिक विधेयक प्रतिनिधि सभामा मात्रै प्रस्तुत हुन सक्ने अवस्था थियो। सामान्यतः विधेयकहरू सरकारी विधेयककै रूपमा प्रस्तुत हुने प्रचलन रहे तापनि यस संविधानले गैरसरकारी विधेयक प्रस्तुत गर्ने नसक्ने भन्ने आशय रहेको देखिदैन।

संसदको कुनै सदनमा विधेयक प्रस्तुत भईसकेपश्चात् तत्कालीन संसदका सभा सञ्चालन नियमावली बमोजिम छलफलका लागि संसदको सम्बन्धित समितिहरूमा समेत जाने, छलफल हुने र सम्बन्धित सभामा प्रस्तुत हुने अवस्था रहेको देखिन्छ। यस कालखण्डमा संसदले विधि निर्माण सम्बन्धमा उल्लेख्य थुप्रै काम गरेको पाइन्छ। विर्ता उन्मुलन ऐन, २०१६, आकस्मिक कोष ऐन, २०१६, आय र कर न्याय ऐन, २०१६, न्याय प्रशासन सुधार ऐन, २०१६, भूमि सम्बन्धी संशोधन ऐन, २०१६ लगायतका दूरगामी प्रभाव पार्ने विधि निर्माण यस कालखण्डमा भएका थिए। साथसाथै प्रतिनिधि सभामा प्रतिनिधित्व गर्ने केही माननीय सदस्यहरूलाई विधेयक लगायत अन्य छलफलमा भाग लिन भाषागत कठिनाई भएका कारण हाललाई हिन्दीमा बोले तापनि चाँडै

नेपाली भाषा सिक्नु पर्ने रुलिङ तत्कालीन माननीय सभामुख कृष्णप्रसाद भट्टराईबाट भएको थियो भने “विशेष विवाह विधेयक” “प्रवर समिति” बाट भएको थपघट अनियमित भन्न नसक्ने भनी महासभाको माननीय अध्यक्ष डम्बर बहादुर सिंहबाट वि. सं. २०१७ असार २२ गते रुलिङ भएको देखिन्छ।

विधेयक पारित गर्ने विधि

संसदको एउटा सदनले पास गरेको विधेयक अर्को सदनमा अविलम्ब पठाइने र अर्को सदनमा पनि पास भयो भने सो विधेयक श्री ५ को स्वीकृतिको लागि पेश गरिने प्रावधान रहेको देखिन्छ। प्रतिनिधि सभाले पास गरेको आर्थिक विधेयक अधिवेशन अन्त हुनेभन्दा कमसेकम एक महिना अगावै महासभामा पठाइने र एक महिनाभित्र महासभाले त्यस विधेयकलाई पास गरेन भने महासभाबाट पास नभएको अवस्थामा पनि विधेयक श्री ५ को स्वीकृतिको लागि पेश गर्न सकिने व्यवस्था रहेको पाइन्छ। आर्थिक विधेयक वा संविधान संशोधन विधेयक बाहेक अरु विधेयक प्रतिनिधि सभाले पास गरेको तर अधिवेशन अन्त्य हुने कमसेकम एक महिना अगावै महासभामा पठाइएको छ र त्यो विधेयक एक महिनाभित्र पास गरेको छैन भने महासभामा पास नभइकन पनि सो विधेयक श्री ५ को स्वीकृतिका लागि पेश गर्न सकिने समेत प्रावधान रहेको देखिन्छ। तर पहिलो अधिवेशनमा प्रतिनिधि सभाले पास गरेको मिति र अर्को अधिवेशनमा पास गरेको मितिबीचको अवधि पाँच महिनाभन्दा कम हुन हुँदैनथ्यो। महासभाबाट विधेयकमा भएको संशोधनलाई प्रतिनिधि सभाले इन्कार गर्नु भने महासभामा विधेयक पास भएको नमानिने व्यवस्था रहेको थियो। प्रतिनिधि सभाले दोस्रो अधिवेशनमा पास गरेको विधेयकको हकमा महासभाले पहिले पास गरेको संशोधन र समयावसानले भएको संशोधन एवं आनुषंगिक संशोधन बाहेक अरु कुनै संशोधन भएको छैन भने त्यो विधेयक प्रतिनिधि सभाको पहिलो अधिवेशनमा पास भएको मानिने समेत व्यवस्था रहेको देखिन्छ।

विधेयक स्वीकृति प्रक्रिया

विधि निर्माण सम्बन्धमा संसदीय प्रक्रिया पूरा भएपछि सभामुखबाट आर्थिक विधेयकको हकमा आर्थिक विधेयक हो भनी प्रमाणित जनाई र संविधानलाई संशोधन गर्ने विधेयकबाहेक अन्य विधेयकको हकमा प्रस्तुत विधेयक प्रतिनिधि सभाले पास गरेको व्यहोरा स्वहस्त प्रमाणित गरेर मात्र स्वीकृतिका लागि श्री ५ मा पेश गर्न सकिने अवस्था रहेको थियो भने सभामुखले प्रमाणित गरेको प्रत्येक स्वहस्त लिखित पत्र सबै उद्देश्यका लागि अन्तिम हुने र त्यसउपर कुनै अदालतमा प्रश्न उठाउन नपाउने प्रावधान समेत रहेको थियो। यस अर्थमा विधेयकको प्रमाणीकरण महासभाको अध्यक्षको नभई प्रतिनिधि सभाको सभामुखको दायित्वभित्र रहेको देखिन्छ।

यसरी प्रमाणीकरण भई स्वीकृतिका लागि पेश भएको विधेयक स्वीकृत वा अस्वीकृत भएको सूचना प्रदान गर्ने र स्वीकृत अस्वीकृत गर्ने सम्बन्धमा राष्ट्रिय परिषद्सँग परामर्श गर्न सक्ने एवं स्वीकृतिका लागि सन्तुष्ट नभएमा श्री ५ ले स्वीकृत भएको छैन भनी दुवै सदनलाई सूचना दिने र थप विचार विमर्शका लागि विधेयक उत्पत्ति भएको सदनमा फिर्ता पठाउन सक्ने र यसरी फिर्ता गरेकोमा श्री ५को अवलोकन समेत पठाउन सक्ने व्यवस्था रहेको देखिन्छ। श्री ५बाट स्वीकृत भएको विधेयकमा लालमोहर लागेपश्चात् ऐन भनिने र कानून निर्माण प्रक्रिया पूर्ण भएको मानिन्छ।

तत्कालीन संसदको दोस्रो अधिवेशन वि. सं. २०१७ भाद्र ३१ गते नै अन्त्य भएको र तेस्रो अधिवेशन आह्वान भई नसकेको अवस्थामा संविधानको धारा ५५ प्रयोग गरी वि. सं. २०१७ पुष १ गते संविधानका अधिकांश धाराहरू निलम्बन भई तत्कालीन संसदको विघटन भएको देखिन्छ। वि. सं. २०१७ पुष १ गतेबाट लागू हुने गरी तत्कालीन राजाबाट जारी भएको “नेपाल विशेष व्यवस्था ऐन, २०१७ को दफा ८ ले कानून निर्माण श्री ५ को स्वविवेक वा मन्त्री परिषद्को सदस्यको सल्लाहमा हुने र संविधानको धारा ५५ को अधीनमा रही लागू रहने व्यवस्था समेत गरेको पाइन्छ।

३.४ नेपालको संविधान, २०१९

बहुदलीय व्यवस्थालाई नै प्रतिस्थापन गर्ने गरी दलविहीन पञ्चायत प्रणाली एवं सक्रिय राजतन्त्रात्मक शासन व्यवस्था अवलम्बन गर्ने उद्देश्य सहित राजामा अन्तरनिहित राजकीय सत्ता र विशेषाधिकार प्रयोग गरी नेपाल अधिराज्यको संविधानलाई प्रतिसंहरण गरी नेपाल विशेष व्यवस्था ऐन, २०१७ लाई समेत खारेज गरी वि. सं. २०१९ पुष १ गतेबाट लागू हुने गरी जारी भएको थियो। यो संविधानको मस्यौदा गर्न वि. सं. २०१९ वैशाख २६ गते राजाबाट एक आयोग गठन भएको र आयोगले तयार गरेको मस्यौदामा मन्त्रीपरिषद्को पनि सल्लाह लिने प्रक्रिया अवलम्बन गरी यो संविधान जारी भएको देखिन्छ।

३.४.१ विधायिकी अङ्गको गठन

यो संविधान जारी हुँदाको बखत व्यवस्थापकीय अङ्गको रूपमा राष्ट्रिय पञ्चायतलाई उल्लेख गरिएको नदेखिए तापनि तेस्रो संशोधनपश्चात् राष्ट्रिय व्यवस्थापिकाको रूपमा राष्ट्रिय पञ्चायत रहने व्यवस्था गरिएको पाइन्छ। यो राष्ट्रिय पञ्चायत एक सदनात्मक थियो भने श्री ५ को स्वीकृतिपश्चात् लालमोहर नलागिकन कानून नबन्ने भएकोले को धारा ५६ को उपधारा (४)) श्री ५ सहितको

राष्ट्रिय पञ्चायतलाई व्यवस्थापकीय अङ्गको रूपमा बुझ्नु पर्ने देखिन्छ। (हेर्नुहोस् नेपालको संविधान, २०१९ (पहिलो र दोस्रो संशोधन समेत मिलाइएको रूपमा))

राष्ट्रिय पञ्चायतमा रहने सदस्यहरूको संख्याका सम्बन्धमा यस संविधानमा भएको संशोधन अनुसार फरक रहन गएको पाइन्छ। संविधान प्रारम्भ हुँदाको अवस्थामा अञ्चल सभाद्वारा निर्वाचित, वर्गीय र व्यावसायिक संगठनहरूद्वारा निर्वाचित, स्नातकहरूमध्येबाट निर्वाचित सदस्यहरूका साथै उल्लिखित क्षेत्रबाट निर्वाचित सम्पूर्ण सदस्य संख्याको सयकडा पन्ध्र श्री ५ बाट मनोनीत सदस्यहरू रहने व्यवस्था रहेको थियो (हेर्नुहोस् नेपालको संविधान २०१९ को असंशोधित प्रतिको अनुसूची ४, ५ र ६)। यद्यपि अनुसूची ४, ५ र ६ लाई समय समयमा ऐनद्वारा संशोधन गर्न सकिने व्यवस्था संविधानमा रहेको थियो (ऐ. धारा ३४(५))। यस संविधानको तेस्रो संशोधनसम्म आईपुग्दा राष्ट्रिय पञ्चायतमा मुलुकभरबाट संविधानको अनुसूची-४ बमोजिम ११२ जना निर्वाचित सदस्यहरू सहित श्री ५ बाट मनोनीत हुने सम्पूर्ण सदस्य संख्याको चतुर्थांश सदस्यहरू (२८ जना) रहने व्यवस्था भएको देखिन्छ।

राष्ट्रिय पञ्चायतमा पेश हुने कार्यक्रम सुव्यवस्थित ढंगमा मिलाउने लगायतका विषयमा राष्ट्रिय पञ्चायतका अध्यक्षलाई सल्लाह दिन एउटा निर्देशक समितिको व्यवस्था संविधानको धारा ४१ मा गरिएको थियो भने यस संविधानको दोस्रो संशोधनबाट थप गरिएको धारा ४१क. ले राष्ट्रिय पञ्चायतका सदस्यलाई मुलुकको शासनमा अधिकतम सहभागी गराउने उद्देश्यले राष्ट्रिय पञ्चायत अन्तर्गत विभिन्न समितिहरू गठन गर्ने व्यवस्था गरिएको पाइन्छ। यस अर्थमा विधि निर्माणमा तत्कालीन निर्देशक समिति लगायतका समितिहरूको समेत भूमिका रहेको पाइन्छ। स्मरणीय छ प्रारम्भमा एक मात्र निर्देशक समिति गठन गरिएकोमा वि. सं. २०३२ सालपछि विषयगत समिति सहित विभिन्न ९ वटा समितिहरूको व्यवस्था गरिएको देखिन्छ। संविधानको धारा ५६(२) बमोजिम श्री ५ ले राष्ट्रिय पञ्चायतबाट पारित विधेयकमाथि स्वीकृत गर्न नचाहेमा वा संशोधन सहित स्वीकृत गर्न चाहेमा धारा २३ बमोजिमको राजसभासँग परामर्श गर्ने व्यवस्था रहेकोले विधि निर्माण प्रक्रियामा राजसभाको संलग्नता समेत देखिन आउँछ।

३.४.२ विधि निर्माण प्रक्रिया

संविधानको धारा ५० अन्तर्गत बनेको नियमावलीको अधीनमा राष्ट्रिय पञ्चायतका कुनै पनि सदस्यले संविधानको धारा ४१(क) अन्तर्गत गठित सम्बन्धित समितिमा विधेयक पेश गर्न सक्ने तर देहायको कुनै विषय सम्बन्धी विधेयक वा संशोधन श्री ५ को मन्त्री, राज्यमन्त्री वा सहायक मन्त्रीबाहेक अरुले प्रस्तुत गर्नुभन्दा अघि श्री ५ को अनुमति प्राप्त गर्नुपर्ने र त्यस्तो अनुमति श्री ५ का मन्त्री, राज्यमन्त्री वा सहायक मन्त्रीद्वारा प्राप्त हुने व्यवस्था गरिएको देखिन्छ

भने श्री ५ बाट त्यस्तो अनुमति दिनु अगाडि राजसभासँग परामर्श गर्नु पर्ने विषय देहाय बमोजिम रहेको पाइन्छ :-

- (क) कर लगाउने वा उठाउने वा करको दर बढाउने,
- (ख) सञ्चित कोष वा अन्य कुनै सरकारी कोषबाट कुनै रकम विनियोजन वा खर्च गर्ने वा विनियोजन वा खर्च गर्न खोजिएको रकम बढाउने,
- (ग) राजपरिवारको खर्चसम्बन्धी कुरा, वा
- (घ) श्री ५ को सरकारको दायित्वको ऋण र जमानतसम्बन्धी कुरा जस्ता विषयहरु पर्दछन्।

माथि उल्लेख गरिएकाबाहेक श्री ५ को अनुमतिबिना प्रस्तुत गर्न नपाइने विषयहरु अन्तर्गत नेपालको सुरक्षा कायम राख्ने, शान्ति र व्यवस्था कायम राख्ने, विदेशी राज्यहरूसँग मित्रताको सम्बन्ध कायम राख्ने, विभिन्न वर्ग, पेशा, वा क्षेत्रका जनताका बीच सुसम्बन्ध कायम राख्ने, सर्वसाधारण जनताको सदाचार, स्वास्थ्य, सुविधा, आर्थिक हित, शिष्टाचार वा नैतिकता कायम राख्ने, बालबालिका एवं महिला हितको संरक्षण गर्ने, आन्तरिक अशान्ति र बाह्य आक्रमण रोक्ने, अदालत वा राष्ट्रिय पञ्चायतको अवहेलना हुनदिनबाट रोक्ने, यो संविधान वा तत्काल प्रचलित अन्य कानूनको व्यवस्था उल्टाउने कुचेष्टा वा अरु कुनै त्यस्तो कुचेष्टा रोक्न र मौलिक कर्तव्यको पालना गराउन गरिएको कुनै वा सबै उद्देश्यले बनेको भनी प्रस्तावनामा लेखिएको विधेयक वा संशोधन आदि पर्दछन्। त्यसैगरी (सरकारी विधेयकको रूपमा) सेना तथा सशस्त्र प्रहरी सम्बन्धी विधेयक वा संशोधन सम्बन्धित समितिमा श्री ५ को मन्त्री, राज्यमन्त्री वा सहायक मन्त्रीले मात्र प्रस्तुत गर्न सक्ने व्यवस्था रहेको पाइन्छ।

विधेयक पेश/प्रस्तुत गर्दा मन्त्री वा सदस्यले समितिका सभापतिको अनुमति लिई समिति समक्ष विधेयक पेश गर्ने, विधेयक प्रस्तुत गरेको २४ घण्टा पछि विधेयक प्रस्तुतकर्ताले सभापतिको अनुमति लिई विचार गरियोस् भन्ने प्रस्ताव पेश गर्ने व्यवस्था रहेको थियो। यसपछि विधेयकका प्रतिहरु राष्ट्रिय पञ्चायतका सबै सदस्यहरुलाई वितरण गरिन्थ्यो।

विधेयकका प्रतिहरु वितरण भएको दुई दिनभित्र विधेयकमा संशोधन दिन चाहने सदस्यले संशोधन सम्बन्धी सूचना सम्बन्धित समितिमा पठाउन सक्ने प्रावधान रहेको देखिन्छ। संशोधन स्वीकृत गर्ने, नगर्ने अधिकार सभापतिलाई हुने भएकोले संशोधन स्वीकृत भएपछि संशोधन सूचीमा क्रम मिलाई राखिने र त्यसपछि सभापतिले तोकेको मिति र समयमा विधेयकमाथि दफावार

छलफल हुने, दफावार छलफल समाप्त भएपछि समितिबाट राष्ट्रिय पञ्चायतमा प्रस्तुत हुने विधेयकको उद्देश्य र कारण तथा तत्सम्बन्धी सामान्य विवेचना गरी प्रतिवेदन तयार गरिने र समितिले सो प्रतिवेदनसाथ विधेयकलाई राष्ट्रिय पञ्चायतमा पठाउनुपर्ने व्यवस्था थियो। विधेयक राष्ट्रिय पञ्चायतमा पठाएपछि त्यस्तो प्रतिवेदन सहितको विधेयकका प्रतिहरू सबै सदस्यहरूलाई वितरण गरिने र अध्यक्षले तोकेको दिन र समयमा सम्बन्धित सभापतिले विधेयकलाई पारित गरियोस् भन्ने प्रस्ताव पेश गर्ने एवं विधेयक पारित गरियोस् भन्ने प्रस्ताव स्वीकृति भएमा विधेयक पारित भएको मानिन्थ्यो।

कुनै विधेयक राष्ट्रिय पञ्चायतबाट पारित भएपछि सो विधेयक स्वीकृतिको निमित्त श्री ५ समक्ष पेश गरिने र श्री ५बाट स्वीकृति गर्न चाहेमा सो विधेयक पेश भएको साधारणतया एक महिनाभित्रमा स्वीकृति गरेको सूचना पठाइने र स्वीकृति गर्न नचाहेमा वा संशोधन सहित स्वीकृति दिन चाहेमा राजसभासँग परामर्श गरी राष्ट्रिय पञ्चायतमा सोही बमोजिमको सन्देश सहित फिर्ता पठाइने व्यवस्था रहेको थियो। राष्ट्रिय पञ्चायतमा प्रस्तुत भई प्रक्रियामा रहेको तर पारित हुन नसकेको कुनै विधेयक राष्ट्रिय पञ्चायतमा प्रस्तुत रूपमा वा संशोधन सहित पारित हुन श्री ५ बाट राजसभासँग परामर्श गरी वाञ्छनीय सम्झेमा श्री ५ बाट कारण सहित सोही बमोजिम सन्देश राष्ट्रिय पञ्चायतमा पठाइबक्सने र राष्ट्रिय पञ्चायतले सो सन्देशमाथि यथाशीघ्र विचार गरी आफ्नो राय श्री ५ मा पठाउने र त्यस्तो रायमाथि विचार गरी सो विधेयक राष्ट्रिय पञ्चायतमा प्रस्तुतरूपमा वा संशोधन सहित श्री ५ बाट स्वीकृत गर्न सक्ने व्यवस्था समेत रहेको थियो। श्री ५ बाट यो धारा बमोजिम कुनै विधेयकमा स्वीकृति दिएपछि सो विधेयक ऐन बन्ने र विधेयकमा लालमोहर लागेपछि स्वीकृति दिएको मानिने व्यवस्था रहेको थियो। राष्ट्रिय पञ्चायतको अधिवेशन नभएको बेलामा केही गर्न आवश्यक देखिएमा श्री ५ बाट संविधानको प्रतिकूल नहुने गरी राजसभासमेतको परामर्शमा अध्यादेश जारी गर्न सक्ने र राष्ट्रिय पञ्चायतको अधिवेशन शुरु भएको १५ दिनभित्र राष्ट्रिय पञ्चायतमा पेश गरिने, श्री ५ बाट जुनसुकै समयमा खारेज गर्न सक्ने वा त्यसरी खारेज नभएमा राष्ट्रिय पञ्चायतको बैठक बसेको ६० दिनपछि स्वतः निष्क्रिय हुने व्यवस्था रहेको थियो।

अर्थ विधेयकको हकमा श्री ५ को अनुमति प्राप्त भएमा श्री ५ को मन्त्री, राज्यमन्त्री वा सहायक मन्त्रीबाहेक अन्य सदस्यले पनि पेश गर्न नसक्ने भन्ने नदेखिएको (धारा ५५(१)(क)), विधेयकहरू प्रारम्भमा नै राष्ट्रिय पञ्चायतका सम्बन्धित समितिमा पेश हुने, संशोधनहरू पनि सम्बन्धित समितिले नै प्राप्त गरी स्वीकृत वा अस्वीकृत गर्ने, समितिको प्रतिवेदन सहितको विधेयक राष्ट्रिय पञ्चायतले पारित गरियोस् भनी सम्बन्धित समिति सभापतिले राष्ट्रिय पञ्चायतमा प्रस्तुत गर्ने, अध्यादेशहरू अधिवेशन शुरु भएको १५ दिनभित्र पेश गर्न सकिने जस्ता प्रावधान/अभ्यास

तत्कालीन समयमा रहेको पाइन्छ। जुन अन्य र हालको संविधानले गरेको व्यवस्थाभन्दा नितान्त फरक रहेको देखिन्छ।

३.५ नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७

तीस वर्षीय दलविहीन पञ्चायती व्यवस्थाको प्रयोगको क्रममा जनआकांक्षाहरूको संवोधन हुन नसक्नु, शासन प्रणालीमा जननिर्वाचित प्रतिनिधिहरूको सघन एवं प्रभावकारी सहभागिताको अभाव देखिनु, दलगत प्रतिस्पर्धाको सर्वाधिक अभावका कारण शासन सञ्चालनमा जनचाहना प्रतिविम्बित हुन नसक्नु, अन्तर्राष्ट्रिय रूपमा समेत प्रजातान्त्रिक अभ्यास रहेको कुराको प्रत्याभूति दिन नसक्नु लगायतका विविध अवगुण एवं नेपाली नागरिकमा प्रजातन्त्र प्राप्तिको उत्कट अभिलाषा/जनआकांक्षा बमोजिमको शासन प्रणालीको स्थापनाका लागि वि. सं. २०४६ सालमा भएको जनआन्दोलनको परिणामस्वरूप यो संविधान जारी भएको हो। यो संविधानले प्रत्येक नेपाली नागरिकको आधारभूत मानवअधिकारको संरक्षण, वालिग मताधिकार, संसदीय शासन प्रणाली, संवैधानिक राजतन्त्र तथा बहुदलीय प्रजातन्त्र, स्वतन्त्र एवं सक्षम न्यायप्रणालीको व्यवस्था, कानूनी राज्य जस्ता विशेषताहरू अंगिकार गरेको थियो।

संसदीय अभ्यासको दृष्टिकोणबाट हेर्दा यो संविधानको कालखण्डमा विविध संसदीय अभ्यास भएको देखिन्छ। श्री ५ सहितको दुई सदनात्मक व्यवस्थापिका रहेको, दुई सदन बीचको अन्तरसम्बन्धलगायत विभिन्न संसदीय अभ्यासका आधारमा हेर्दा यस बखतको संसदीय अभ्यास Westminster प्रणाली नजिक रहेको देखिन्छ। संविधान संशोधनको दृष्टिकोणबाट हेर्दा एकपटक पनि संशोधन नभईकन कार्यान्वयनमा रहेको यो एकमात्र संविधान हो।

३.५.१ विधायिकी अङ्गको गठन

संविधानको धारा ४४ बमोजिम श्री ५, प्रतिनिधि सभा र राष्ट्रिय सभा नामका दुई सदन सहितको एक व्यवस्थापिका हुने र यसैलाई संसद भनिने व्यवस्था रहेको थियो। प्रतिनिधि सभामा प्रत्यक्ष निर्वाचन प्रणालीद्वारा निर्वाचित दुई सय पाँच सदस्यहरू रहने व्यवस्था थियो भने राष्ट्रिय सभामा श्री ५ बाट मनोनीत हुने १० जना, समानुपातिक प्रतिनिधित्वको सिद्धान्त बमोजिम एकल सङ्क्रमणीय मतको आधारमा प्रतिनिधि सभाद्वारा ३५ जना (कम्तीमा ३ जना महिला अनिवार्य), प्रत्येक विकास क्षेत्रका गाउँ र नगरका स्थानीय निकायका प्रमुख र उपप्रमुख तथा जिल्लाका स्थानीय निकायका प्रमुख, उपप्रमुख र सदस्यहरू मतदाता भएको निर्वाचक मण्डलद्वारा तत् तत् विकास क्षेत्रबाट तीन जनाका दरले एकल सङ्क्रमणीय मतको आधारमा निर्वाचित हुने १५ जना गरी कुल ६० जना सदस्य रहने व्यवस्था रहेको थियो। अगावै विघटन भएको अवस्थामा बाहेक

प्रतिनिधि सभाको कार्यकाल ५ वर्ष रहने व्यवस्था थियो भने स्थायी सदनको रूपमा परिकल्पना गरिएको राष्ट्रिय सभाका सदस्यहरूको पदावधि ६ वर्षको रहने व्यवस्था थियो। यसैगरी राष्ट्रिय सभाका एक-तिहाइ सदस्यको पदावधि प्रत्येक दुई-दुई वर्षमा समाप्त हुने समेत व्यवस्था रहेको थियो। सभाका कामलाई नियमित, व्यवस्थित र प्रभावकारी ढंगबाट सम्पादन गर्न र संसद सदस्यलाई मुलुकको शासनमा बढी सहभागिताको लागि प्रतिनिधि सभा र राष्ट्रिय सभा अन्तर्गत विभिन्न विषयगत समितिहरू गठन गरिएका थिए।

३.५.२ विधि निर्माण प्रक्रिया

विधेयक (मूल/संशोधन/पूरक/आश्रित/प्रतिस्थापन लगायत) प्रस्तुत गर्न चाहने सदस्यले विधेयकको साथमा उद्देश्य र कारण, आर्थिक टिप्पणी र प्रत्यायोजित व्यवस्थापन सहितको विवरण संलग्न गरी सरकारी विधेयक भए पाँच दिन र अरु भए १५ दिन अगाडि त्यसको सूचना सचिवलाई दिनु पर्ने व्यवस्था रहेको थियो। विधेयक सदनमा पेश गर्नुभन्दा कम्तिमा दुई दिन अगावै प्रत्येक सदस्यलाई विधेयकका प्रति उपलब्ध गराइने व्यवस्था थियो भने त्यसपछि बस्ने सभाको बैठकमा विधेयक प्रस्तुत गर्ने अनुमति प्राप्त भएमा प्रस्तुतकर्ता सदस्यले विधेयकलाई तत्कालै सदन समक्ष प्रस्तुत गर्ने व्यवस्था रहेको थियो।

विधेयकमाथि विचार गरियोस् वा विधेयकलाई जनताको प्रतिक्रिया प्राप्त गर्नको निमित्त प्रचार गरियोस् भन्ने प्रस्ताव राख्ने व्यवस्था समेत रहेको थियो। विधेयकमाथि विचार गरियोस् भन्ने प्रस्ताव राखेमा सो प्रस्तावमाथि छलफल हुने र सो छलफलमा विधेयकको सैद्धान्तिक पक्षमा मात्र छलफल हुने व्यवस्था थियो। यस छलफलमा विधेयकको मनसाय स्पष्ट गर्ने बाहेक कुनै दफाहरूमा छलफल हुँदैन थियो। विधेयकमाथि सामान्य छलफल समाप्त भएपछि प्रस्तुतकर्ता सदस्यले विधेयकमाथिको दफावार छलफल सदनमा गरियोस् वा दफावार छलफलको लागि विधेयकलाई सम्बन्धित समितिमा पठाइयोस् भन्ने प्रस्ताव राख्ने प्रावधान थियो। सैद्धान्तिक छलफल सम्पन्न भएको ४८/७२ (प्रतिनिधि सभा नियमावली, २०४८, प्रतिनिधि सभा नियमावली, २०५४ अनुसार क्रमशः फरक फरक समय रहेको) घण्टाभित्र कुनै पनि सदस्यले आफूले पेश गर्न लागेको संशोधनको सूचना सभाको सचिवलाई दिनु पर्ने व्यवस्था थियो भने श्री ५ को स्वीकृति प्राप्त गर्नुपर्ने संशोधनको सूचना दिँदा संशोधन प्रस्तुतकर्ताले अनुमति प्राप्त गरेको निस्सा पनि सूचनाको साथमा राख्नु पर्थ्यो। सभामुख/अध्यक्षबाट स्वीकृत भएका संशोधनहरूको दफा/उपदफा अनुसार यथासम्भव क्रम मिलाइन्थ्यो भने प्रतिनिधि सभा नियमावली, २०४८ को नियम १२० बमोजिम विधेयक प्रस्तुतकर्ता सदस्यले समेत संशोधन राख्न सक्ने व्यवस्था गरिएको देखिन्छ। तर प्रतिनिधि सभा नियमावली, २०५४ मा भने विधेयक प्रस्तुतकर्ता सदस्यले संशोधन राख्न सक्ने स्पष्ट प्रावधानको अभाव रहेको देखिन्छ। स्वीकृत संशोधनमाथि सदनमा विचार गर्दा सामान्यतः

विधेयकको दफाहरुको क्रमानुसार गरिने र सभामुख/अध्यक्षले नाम बोलाएको सदस्यले वा निजले अधिकृत गरेको सदस्यले संशोधन प्रस्तुत गर्न सक्ने व्यवस्था रहेको थियो।

यथावत् रहेको वा संशोधन स्वीकार गरिएको प्रत्येक दफालाई समुहकृत वा छुट्टाछुट्टै रूपमा विधेयकको अङ्ग बनेोस् भनी प्रस्ताव निर्णयार्थ पेश गरिने एवं विधेयकका सबै दफा र अनुसूचीहरुउपर निर्णय भएपश्चात् सभामुख/अध्यक्षले विधेयकको प्रस्तावना र नाम सम्बन्धी दफालाई मूलरूपमा वा संशोधित रूपमा विधेयकको अङ्ग बनेोस् भनी अन्त्यमा प्रस्ताव गर्ने र सदनले पास गरेपछि अर्को सदनमा पठाउन सक्ने व्यवस्था रहेको थियो।

त्यसैगरी विधेयक दफावार छलफलका लागि समितिमा पठाउने निर्णय भएमा समितिले आवश्यकता अनुसार विधेयकमाथि दफावार छलफल गरी सोको प्रतिवेदनसमेत तयार गरी सभापतिले वा निजको अनुपस्थितिमा सभामुख/अध्यक्षले तोकेको समितिको अन्य सदस्यले प्रतिवेदन सहितको विधेयक सभामा पेश गर्नुपर्ने व्यवस्था रहेको थियो। समितिको प्रतिवेदन प्रस्तुत भएपछि सो प्रतिवेदन सबै सदस्यहरुलाई वितरण गरिने, समितिको प्रतिवेदन वितरण भएको चौबीस घण्टापछिको कुनै समयमा विधेयक प्रस्तुतकर्ता सदस्यले प्रतिवेदन सहितको विधेयकमाथि छलफल गरियोस् वा कुनै खास दफाका सम्बन्धमा पुनः विचारार्थ निर्देशन सहित समितिमा विधेयक फिर्ता पठाइयोस् भन्ने प्रस्ताव पेश गर्न सक्ने व्यवस्था रहेको थियो। सभामा दफावार छलफल भएकोमा सो समाप्त भएपछि र समितिमा दफावार छलफल भएकोमा समितिको प्रतिवेदनमाथिको छलफल समाप्त भएपछि विधेयक प्रस्तुतकर्ता सदस्यले विधेयक पारित गरियोस् भन्ने प्रस्ताव प्रस्तुत गर्ने, सभाले पारित गरेपश्चात् उक्त विधेयक यथाशीघ्र अर्को सदनमा पठाइने र सो सदनले पारित गरेपछि स्वीकृतिको लागि श्री ५ समक्ष पेश गरिने कार्यप्रणाली रहेको थियो।

अर्थ विधेयकको हकमा भने प्रतिनिधि सभाले पारित गरी राष्ट्रिय सभामा पठाइने र राष्ट्रिय सभाले सो विधेयकमा छलफल गरी विधेयक प्राप्त गरेको पन्ध्र दिनभित्र कुनै सुझाव भए सुझाव सहित प्रतिनिधि सभामा फिर्ता पठाउनु पर्ने व्यवस्था रहेको थियो। सुझाव सहित फिर्ता भई आएमा उचित देखिएका सुझाव समावेश गरी वा पन्ध्र दिनसम्ममा राष्ट्रिय सभाले सो विधेयक फिर्ता गरेन भने पनि प्रतिनिधि सभाले स्वीकृतिको लागि श्री ५ समक्ष पेश गर्ने प्रावधान रहेको थियो। अर्थ विधेयक कुन हो भन्ने कुरामा प्रश्न उठेमा सभामुखको निर्णय नै अन्तिम हुने व्यवस्था थियो।

विधि निर्माण प्रक्रियामा दुई सदनबीचको अन्तरसम्बन्ध सम्बन्धमा यस संविधान र सभाको नियमावलीमा देहाय बमोजिमको व्यवस्था रहेको थियो:

- प्रतिनिधि सभाले पारित गरी राष्ट्रिय सभामा पठाएको अर्थ विधेयक बाहेक अन्य विधेयक राष्ट्रिय सभाले आफू समक्ष प्राप्त भएको दुई महिनाभित्र पारित गरी वा सुझाव सहित फिर्ता पठाउनु पर्ने,
- उक्त समयभित्र राष्ट्रिय सभाले सो विधेयक फिर्ता गरेन भने पनि प्रतिनिधि सभाले तत्काल कायम रहेको सदस्य संख्याको पचास प्रतिशतभन्दा बढी सदस्यहरूको निर्णयबाट सो विधेयक स्वीकृतिको लागि श्री ५ समक्ष पेश गर्न सक्ने,
- कुनै सदनले पारित गरेको विधेयक अर्को सदनले अस्वीकृत गरेमा वा संशोधन सहित पारित गरेमा सो विधेयक उत्पत्ति भएको सदनमा फिर्ता पठाउनु पर्ने,
- राष्ट्रिय सभाबाट अस्वीकृत भई वा संशोधन सहित प्रतिनिधि सभामा फिर्ता आएको विधेयक उपर विचार गरी प्रतिनिधि सभाको तत्काल कायम रहेको सदस्य संख्याको पचास प्रतिशतभन्दा बढी सदस्यहरूले प्रस्तुत रूपमा वा संशोधन सहित पुनः पारित गरेमा सो विधेयक स्वीकृतिको लागि श्री ५ मा पेश गरिने,
- प्रतिनिधि सभाबाट संशोधन सहित राष्ट्रिय सभामा फिर्ता आएको विधेयक राष्ट्रिय सभाले पनि सो संशोधन सहित पारित गरेमा स्वीकृतिको लागि श्री ५ समक्ष पेश हुने,
- देहायको विधेयक दुवै सदनको संयुक्त बैठकमा प्रस्तुत गरिने र संयुक्त बैठकले विधेयकलाई प्रस्तुत रूपमा वा संशोधन सहित पारित गरेमा विधेयक उत्पत्ति भएको सदनले स्वीकृतिका लागि श्री ५ समक्ष पेश गर्ने :
 - राष्ट्रिय सभाले पारित गरेको तर प्रतिनिधि सभाले अस्वीकार गरेको वा
 - प्रतिनिधि सभाले संशोधन सहित राष्ट्रिय सभामा फिर्ता पठाएको तर राष्ट्रिय सभा सो संशोधनमा सहमत हुन नसकेको ।
- कुनै विधेयक विचाराधीन रहेको अवस्थामा सदनको अधिवेशनको अन्त्य भए पनि सो विधेयकमाथि आगामी अधिवेशनमा कारवाही हुन सक्ने तर कुनै विधेयक प्रतिनिधि सभामा प्रस्तुत भई विचाराधीन रहेको वा सो सदनले पारित गरी राष्ट्रिय सभामा पठाएको तर सो सदनमा विचाराधीन रहेको अवस्थामा प्रतिनिधि सभा विघटन भएमा त्यस्तो विधेयक निष्क्रिय भएको मानिने,

- स्वीकृतिको लागि श्री ५ मा पेश भएको विधेयक स्वीकृत भएपछि त्यसको सूचना यथासम्भव चाँडो दुवै सदनलाई दिइने,
- अर्थ विधेयक बाहेक अन्य विधेयकको सम्बन्धमा पुनर्विचार विमर्श हुन आवश्यक छ भन्ने श्री ५ लाई लागेमा विधेयक पेश भएको एक महिनाभित्र सन्देश सहित विधेयक उत्पत्ति भएको सदनमा फिर्ता पठाउन सक्ने,
- श्री ५ बाट कुनै विधेयक सन्देश सहित फिर्ता गरेमा त्यस विधेयकमाथि दुवै सदनको संयुक्त बैठकमा पुनर्विचार गरी सो विधेयक प्रस्तुत रूपमा वा संशोधन सहित पारित भई पुनः पेश भएमा त्यसरी पेश भएको तीस दिनभित्र स्वीकृत गर्नु पर्ने,
- श्री ५ बाट कुनै विधेयकमा स्वीकृति दिएपछि सो विधेयक ऐन बन्ने र विधेयकमा लालमोहर लागेपछि स्वीकृत भएको मानिने व्यवस्था रहेको थियो ।

बैठकको स्वीकृतिमा संशोधनकर्ताले आफ्नो संशोधन फिर्ता लिन सक्ने तर संशोधनमाथि पनि संशोधन प्रस्तुत भएमा सो संशोधनको टुङ्गो नलागेसम्म मूल संशोधनलाई फिर्ता लिन नसक्ने व्यवस्था रहेको थियो। साथै सदनमा प्रस्तुत भइसकेको विधेयकको हकमा नियमावलीको प्रक्रिया पूरा गरी विधेयक प्रस्तुतकर्ता सदस्यले सभाको स्वीकृतिमा मात्र विधेयक फिर्ता लिन सक्ने व्यवस्था रहेको थियो।

३.६ पुनर्स्थापित प्रतिनिधि सभाको कालखण्ड

वि. सं. २०४७ सालको संविधानले जनअपेक्षा सम्बोधन गर्न नसकेको, जनजीविकाका सवाल एवं प्रचलित राजनीतिक प्रणालीमा लोकतान्त्रिक अभ्यासको अभाव रहेको लगायतका विषयबस्तु एवं तत्कालीन सशस्त्र जनसंघर्षको अवस्था र यसैबीचमा घटित राजनीतिक उतारचढाव (वि. सं. २०५९ जेठ ८ मा प्रतिनिधि सभा विघटन, वि. सं. २०५९ असोज १८ मा तत्कालीन प्रधानमन्त्रीलाई अक्षम घोषणा गरी पदबाट हटाइनु, वि. सं. २०६१ माघ १९ गते राजाले आफ्नै अध्यक्षतामा मन्त्रिमण्डल घोषणा गर्नु, आदि) बाट उत्पन्न परिवेश एवं लोकतान्त्रिक शासन व्यवस्थाको लागि वि. सं. २०६२/०६३ को १९ दिने जनआन्दोलन एवं नेपाली नागरिकको जीवन बलिदानको परिणामस्वरूप जनआन्दोलनमा अभिव्यक्त भएका जनभावना एवं आन्दोलनरत राजनीतिक दलका मार्गचित्रका आधारमा समग्र समस्या समाधान गर्न वि.सं.२०६३ वैशाख ११ गते राति ११:३० बजे सोही महिनाको १५ गते प्रतिनिधि सभाको बैठक बस्ने गरी विघटित प्रतिनिधि सभा पुनर्स्थापना भएको थियो।

यस पुनर्स्थापित प्रतिनिधि सभाले जनआन्दोलनको उपलब्धिलाई रक्षा गर्दै पूर्ण लोकतन्त्र स्थापनाको दिशामा अग्रसर हुने जिम्मेवारी ग्रहण गर्दै अर्को संविधानको व्यवस्था नभएसम्म सम्पूर्ण अधिकार यो प्रतिनिधि सभाबाट प्रयोग हुने घोषणा वि. सं. २०६३ साल जेठ ४ गते गरेको थियो। यस घोषणाले राजामा भएका शक्ति कटौती गरी प्रतिनिधि सभालाई शक्तिशाली बनाएको हुनाले उक्त घोषणापत्रलाई नेपालको “म्यागनाकार्टा” भन्ने गरेको पाइन्छ। हालसम्मको संसदीय इतिहासलाई आधार मान्दा यस पुनर्स्थापित प्रतिनिधि सभामा असीमित एवं अन्तरनिहित राजकीय शक्ति सैद्धान्तिक, कानूनी र व्यवहारगत रूपमै रहेको देखिन्छ।

यस घोषणापत्रमा व्यवस्थापिकाको सम्बन्धमा देहाय बमोजिमको व्यवस्था गरेको थियो:

- नेपालको व्यवस्थापिका सम्बन्धी सम्पूर्ण अधिकार प्रतिनिधि सभाले प्रयोग गर्ने, कानून निर्माण गर्ने प्रक्रिया प्रतिनिधि सभाले निर्धारण गरे बमोजिम हुने,
- संविधान सभाको मार्गमा अघि बढ्ने प्रक्रिया प्रतिनिधि सभाले आवश्यकता अनुसार निर्धारण गर्ने,
- प्रधानमन्त्रीद्वारा प्रतिनिधि सभाको आह्वान र प्रधानमन्त्रीको सिफारिसमा सभामुखबाट अधिवेशन समापन गरिने,
- अधिवेशन चालू नरहेको वा बैठक स्थगित भएको अवस्थामा अधिवेशनमा बैठक बोलाउन वाञ्छनीय छ भनी प्रतिनिधि सभामा तत्काल कायम रहेको सम्पूर्ण सदस्य संख्याको एक चौथाई सदस्यले सभामुख समक्ष समावेदन गरेमा सभामुखले त्यस्तो अधिवेशन वा बैठक १५ दिनभित्र बस्ने गरी मिति र समय तोक्नु पर्ने,
- प्रतिनिधि सभाले नियमावली बनाई लागू गर्ने।

यस अवधिमा (वि. सं. २०६३ वैशाख ११ गते देखि वि. सं. २०६३ माघ १ मा रूपान्तरित व्यवस्थापिका-संसदको बैठक बस्नुपूर्वको अवधि) कानून निर्माण सम्बन्धमा तत्कालीन प्रतिनिधि सभा नियमावली, २०६३ मा विधि निर्माण सम्बन्धी व्यवस्था देहाय बमोजिम रहेको थियो:

- प्रतिनिधि सभाको घोषणा, संविधान र सभाको नियमावलीको अधीनमा रही कुनै पनि सदस्यले विधेयक प्रस्तुत गर्न सक्ने, विधेयक प्रस्तुत गर्न चाहने सदस्यले विधेयकको साथमा उद्देश्य र कारण सहितको विवरण संलग्न गरी सोको सूचना महासचिव वा सचिवलाई कम्तिमा ७ दिन अगावै दिनु पर्ने तर सरकारी विधेयकको हकमा ५ दिन अगावै सूचना दिनु पर्याप्त हुने,

- आर्थिक व्ययभार निहित विधेयकको साथमा आर्थिक टिप्पणी संलग्न हुनु पर्ने तथा विधेयक पारित भई ऐन बनेमा हुन सक्ने पटके र साल बसाली खर्चको अनुमानित विवरण संलग्न हुनु पर्ने,
- सभामा विचाराधीन रहेको विधेयकमाथि आश्रित विधेयक प्रस्तुत गर्न सकिने, सभामुखले अन्यथा आदेश दिएमा बाहेक सदनमा विधाराधीन रहेको अवस्थामा उस्तै विषय र उद्देश्य समावेश भएको अन्य कुनै विधेयक सूचीमा नरहने,
- प्रत्यायोजित व्यवस्थापन अन्तर्गत कानून बनाउन अधिकार माग भएको खण्डमा प्रत्यायोजित व्यवस्थापनको टिप्पणी हुनु पर्ने,
- सभामा विधेयक प्रस्तुत हुनुपूर्व कम्तीमा दुई दिन अगावै सदस्यलाई विधेयकको प्रति उपलब्ध गराइने, विधेयक प्रस्तुतिको प्रस्तावको विरोध गर्न चाहने सदस्यले विधेयक प्रस्तुत हुने दिनभन्दा एक दिन अगावै विरोधको सूचना महासचिव वा सचिवलाई दिन सक्ने र यस्तो विरोधको सूचना बैठकमा निर्णयार्थ प्रस्तुत हुने,
- विधेयक प्रस्तुत भएपश्चात् सैद्धान्तिक छलफल हुने, सैद्धान्तिक छलफलपश्चात् जनताको प्रतिक्रिया प्राप्त गर्ने प्रस्ताव पास भएमा सोही अनुसार हुने, सो नभएमा संसदमै विधेयकमाथि विचार गरियोस् भन्ने प्रस्ताव प्रस्तुत भई सैद्धान्तिक छलफल हुने,
- सैद्धान्तिक छलफल पश्चात्को ७२ घण्टाभित्र सदस्यहरूले संशोधन प्रस्तावको सूचना दिन सक्ने,
- प्राप्त संशोधनहरूलाई दफाक्रमानुसार एकीकृत स्वरूपको संशोधन प्रस्ताव सभामुखबाट स्वीकृत भएपश्चात् सभाको बैठकमा पेश हुने र सभाको निर्णय अनुसार सभा वा समितिमा दफावार छलफल हुने,
- सभामा दफावार छलफल भएकोमा सो समाप्त भएपश्चात् र समितिमा दफावार छलफल भएकोमा सभामा समितिको सो सम्बन्धी प्रतिवेदनमाथिको छलफल समाप्त भएपश्चात् विधेयक प्रस्तुतकर्ता सदस्यले संशोधन सहित विधेयक पारित गरियोस् भन्ने प्रस्ताव प्रस्तुत गर्ने (थप छलफल आवश्यक भएमा पुनः विचारार्थ समितिमा पठाउन सक्ने), साथै प्रस्तावित दफा/उपदफा लगायतलाई विधेयकको अङ्ग बनाउदै निर्धारित प्रक्रिया बमोजिम बहुमतद्वारा स्वीकृत भएपश्चात् विधेयक पारित भएको मानिने,
- निर्धारित प्रक्रिया पूरा गरी संशोधन प्रस्ताव र विधेयक समेत फिर्ता लिन सक्ने,
- सभाबाट पारित विधेयक सभामुखबाट प्रमाणीकरण भएपश्चात् ऐन बन्ने।

३.७ नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३

विभिन्न राजनीतिक आन्दोलनबाट प्राप्त उपलब्धिलाई संस्थागत गर्दै संविधान सभाबाट नयाँ संविधान नबनेसम्मका लागि राजनीतिक सहमतिबाट तयार भएको यो संविधान वि. सं. २०६३ माघ १ गते पुनर्स्थापित प्रतिनिधि सभाले सर्वसम्मतिले पारित (मत विभाजन हुँदा पक्षमा १८५ विपक्षमा ० मत परेको) गरी जारी गरेको हो। यो संविधान जारी भएपश्चात् तत्कालीन पुनर्स्थापित प्रतिनिधि सभामा सदस्य थप भई व्यवस्थापिका-संसदमा रूपान्तरण भएको थियो। साथै, अन्तरिम व्यवस्थापिक-संसदको पहिलो बैठकबाट यो संविधान अनुमोदन भएको थियो। यस व्यवस्थापिका-संसद ३३० सदस्यीय रहेको थियो। त्यसैगरी यस संविधानका आधारमा दुई पटक संविधान सभाको निर्वाचन भएको थियो। पहिलो संविधान सभाको गठनपश्चात् वि. सं. २०६५ जेठ १५ गते बसेको पहिलो बैठकबाट विधिवत् रूपमा राजतन्त्रको अन्त्य गरी नेपाल एक संघीय, लोकतान्त्रिक, गणतन्त्रात्मक राज्य घोषणा भएको थियो। एक दशकसम्म लागू भएको यो संविधान यस अवधिमा बाह्र पटकसम्म संशोधन भएको थियो।

३.७.१ विधायिकी अङ्गको गठन

संविधानको धारा ५९ र ८३ बमोजिम व्यवस्थापिका-संसदको कार्यकाल समाप्त भएपछि संविधान बमोजिमको व्यवस्थापिका-संसदको अधिकार संविधान सभाले प्रयोग गर्ने उल्लेख भएबाट संविधान सभाको गठन हुनु पूर्वको व्यवस्थापिका-संसद र संविधान सभा प्रारम्भ भएपश्चात् संविधान सभा विधायिकी अङ्गको रूपमा रहेका थिए। संविधान सभाले संविधान निर्माण सम्बद्ध कार्य गर्दा संविधान सभाको रूपमा कार्य सम्पादन गर्ने र व्यवस्थापिकाले गर्नु पर्ने कामका लागि सोही सभाले व्यवस्थापिका-संसदको रूपमा कार्य सम्पादन गर्ने गर्दथ्यो र सोका लागि अलग-अलग नियमावली (संविधान सभा नियमावली र व्यवस्थापिका-संसद नियमावली) कार्यान्वयनमा रहेका थिए।

संविधानको धारा ६३ बमोजिम संविधान सभा/व्यवस्थापिका-संसदका सदस्यको लागि पहिलो हुने निर्वाचित हुने निर्वाचन प्रणाली अनुसार निर्वाचित हुने ४० जना, समानूपातिक निर्वाचन प्रणाली अनुसार निर्वाचित ३३५ जना र मन्त्रिपरिषद्द्वारा मनोनीत २६ जना गरी कूल ६०१ जना सदस्य रहने व्यवस्था रहेको थियो।

३.७.२ विधि निर्माण प्रक्रिया

व्यवस्थापिका-संसदमा विधि निर्माण सम्बन्धी प्रक्रिया देहाय बमोजिम रहेको थियो:

- कुनै पनि सदस्यले विधेयक प्रस्तुत गर्न सक्ने, विधेयक प्रस्तुत गर्न चाहने सदस्यले विधेयकको साथमा उद्देश्य र कारण सहितको विवरण संलग्न गरी सोको सूचना महासचिव वा सचिवलाई कम्तिमा ७ दिन अगावै दिनु पर्ने तर सरकारी विधेयकको हकमा ५ दिन अगावै सूचना दिए पर्याप्त हुने,
- आर्थिक व्ययभार निहित विधेयकको साथमा आर्थिक टिप्पणी संलग्न हुनु पर्ने तथा विधेयक पारित भई ऐन बनेमा हुन सक्ने पटके र सालबसाली खर्चको अनुमानित विवरण संलग्न हुनुपर्ने,
- सभामा विधाराधीन रहेको विधेयकमाथि आश्रित विधेयक प्रस्तुत गर्न सकिने, सभामुखले अन्यथा आदेश दिएमा बाहेक सदनमा विचाराधीन रहेको अवस्थामा उस्तै विषय र उद्देश्य समावेश भएको अन्य कुनै विधेयक सूचीमा नरहने,
- प्रत्यायोजित व्यवस्थापन अन्तर्गत कानून बनाउने अधिकार माग भएको खण्डमा प्रत्यायोजित व्यवस्थापन टिप्पणी संलग्न हुनु पर्ने,
- सभामा विधेयक प्रस्तुत हुनुभन्दा कम्तीमा दुई दिन अगावै सदस्यलाई विधेयकको प्रति उपलब्ध गराइने, विधेयक प्रस्तुतिको प्रस्तावको विरोध गर्न चाहने सदस्यले विधेयक प्रस्तुत हुने दिनभन्दा एक दिन अगावै विरोधको सूचना महासचिव वा सचिवलाई दिन सक्ने र यस्तो विरोधको सूचना बैठकमा निर्णयार्थ प्रस्तुत हुने,
- विधेयक प्रस्तुत भएपश्चात् सैद्धान्तिक छलफल हुने, सैद्धान्तिक छलफलपश्चात् जनताको प्रतिक्रिया प्राप्त गर्ने प्रस्ताव पास भएमा सोही अनुसार हुने सो नभएमा व्यवस्थापिका-संसदमै दफावार छलफल वा सम्बन्धित समितिमा दफावार छलफलका लागि पठाइने, जनताको प्रतिक्रिया नलिएको अवस्थामा सैद्धान्तिक छलफलपश्चात् संशोधन सम्बन्धी शर्तको अधीनमा रही ७२ घण्टाभित्र सदस्यहरूले संशोधन सहितको सूचना दिन सक्ने (व्यवस्थापिका-संसद नियमावली, २०६३ अनुसार व्यवस्थापिका-संसदमा १४ वटा समितिहरू रहेका र विधि निर्माणका सन्दर्भमा सम्बन्धित समितिहरूमा दफावार छलफल हुने गरेको यद्यपि संविधान सभा (व्यवस्थापिका-संसदको कार्यसञ्चालन) नियमावली, २०६५ ले ७ वटा विषयगत समितिहरूको व्यवस्था गरे तापनि ती समितिहरूभन्दा बाहेकको तत्कालीन विधायन समितिमा मात्रै विधेयकहरूमाथि दफावार छलफल हुने व्यवस्था रहेको थियो भने दोस्रो संविधान सभापश्चात्को व्यवस्थापिका-संसद सञ्चालनका लागि बनाइएको संविधान सभा (व्यवस्थापिका-संसदको कार्यसञ्चालन) नियमावली, २०७०

मा ११ वटा विषयगत समितिहरू रहेका थिए र सम्बन्धित समितिहरूमा दफावार छलफल हुने गरेको थियो),

- प्राप्त संशोधनको क्रम मिलाई सभामुखबाट स्वीकृत भएपश्चात् सभाको बैठकमा पेश हुने र सभाको निर्णय अनुसार सभा वा समितिमा दफावार छलफल हुने,
- सभा वा समितिको बैठकमा दफावार छलफल भएकोमा, सो समाप्त भएपश्चात् र समितिमा दफावार छलफल भएकोमा सभामा समितिको सो सम्बन्धी प्रतिवेदनमाथिको छलफल समाप्त भएपश्चात् विधेयक प्रस्तुतकर्ता सदस्यले विधेयक पारित गरियोस् भन्ने प्रस्ताव प्रस्तुत गर्ने (थप छलफल आवश्यक भएमा पुनः समितिमा पठाउन सक्ने), साथै प्रस्तावित दफा/उपदफा लगायतलाई विधेयकको अङ्ग बनाउँदै निर्धारित प्रक्रिया बमोजिम बहुमतद्वारा स्वीकृत भएपश्चात् विधेयक पारित भएको मानिने,
- निर्धारित प्रक्रिया पूरा गरी संशोधन प्रस्ताव र विधेयक समेत फिर्ता लिन सक्ने,
- त्यसैगरी विनियोजन विधेयकको सम्बन्धमा विधेयक प्रस्तुत गर्नुपूर्व विधेयकका सिद्धान्त र प्राथमिकता सम्बन्धमा (कर प्रस्ताव बाहेक) विधेयक प्रस्तुत हुनुभन्दा कम्तिमा १५ दिन अगावै छलफल हुने, प्रस्तुत छलफल समाप्त भएपश्चात् मात्रै अर्थ मन्त्रीले विनियोजन विधेयक प्रस्तुत गर्ने, विनियोजन विधेयकमा निर्दिष्ट प्रत्येक शीर्षकमाथि छुट्टाछुट्टै वा समूहिकृत रूपमा छलफल गरिने र यस्तो छलफल दलीय संरचनाका आधारमा हुने, विनियोजन विधेयकमा खर्च कटौतीको प्रस्ताव राख्न सक्ने यद्यपि कटौतीको प्रस्ताव माथि संशोधन पेश गर्न नसकिने,
- पेशकी खर्च विधेयक तथा उधारो खर्च विधेयकको सम्बन्धमा सभामुखले उपयुक्त ठहर्‍याएको कार्यविधि अपनाइने यद्यपि पूरक विनियोजन विधेयकका सम्बन्धमा विनियोजनकै कार्यविधि अपनाइने,
- आर्थिक विधेयकको हकमा छलफल गर्दा कुनै सदस्यले नेपाल सरकारको जवाफदेहिताभिन्नको प्रशासनिक कार्य, स्थानीय समस्या वा नेपाल सरकारको आर्थिक तथा मौद्रिक नीतिसँग सम्बन्धित विषयहरूमाथि छलफल हुने र सम्बन्धित नियममा उल्लेख गरिए बाहेक सभामुखले उपयुक्त ठहर्‍याएको कार्यविधि अपनाइने, चालू आ.व. को अन्त्यसम्म पनि आगामी आर्थिक वर्षको राजस्व र व्ययको अनुमान संसदमा पेश हुन नसक्ने परिस्थिति उत्पन्न भएमा चालू आ.व. को आर्थिक ऐन बमोजिम नै राजस्व संकलन गर्न सकिने र चालू आ.व. को कूल व्ययको एक तृतीयांशमा नबढ्ने गरी आगामी आ.व.

का लागि खर्च गर्ने अधिकारको विधेयक अर्थ मन्त्रीले सदनमा पेश गर्न सक्ने, त्यसरी खर्च भएको रकम विनियोजन विधेयकमा समावेश गरिने,

- सभाबाट पारित विधेयक राष्ट्रपतिको निर्वाचन हुनुपूर्व सभामुखबाट प्रमाणीकरण भएपश्चात् ऐन बन्ने र राष्ट्रपतिको निर्वाचन भएपश्चात् सभामुखले प्रमाणित गरी राष्ट्रपतिद्वारा प्रमाणीकरण भएपश्चात् ऐन बन्ने।

३.८ नेपालको संविधान (२०७२)

नेपालको संवैधानिक इतिहासमा विशेष महत्व रहेको, जननिर्वाचित संविधान सभाबाट निर्मित एवं जारी गरिएको यो संविधान संविधान सभाले वि. सं. २०७२ भाद्र ३० गते पारित गरेको थियो भने आश्विन १ गते सभाध्यक्षबाट प्रमाणित भई राष्ट्रपतिबाट वि. सं. २०७२ साल असोज ३ गते प्रमाणीकरण भई सोही मितिबाटै लागू भएको हो। ६०१ सदस्यीय उक्त संविधान सभामा तत्काल कायम ५९७ सदस्यमध्ये ५३७ जनाले यस संविधानमा हस्ताक्षर गरेका थिए।

यो संविधान जारी भएसँगै मुलुकमा संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक शासन प्रणाली लागू भएको छ। जसअनुसार राज्य शक्तिलाई संघ, प्रदेश र स्थानीय तह गरी तीन तहमा बाँडफाँट गरिएको छ। तीन तहको शासकीय व्यवस्थापन भएबाट विधि निर्माण गर्ने संरचना एवं अङ्गहरूमा पनि विगतमा भन्दा फरक प्रावधान रहेको छ। यस सन्दर्भमा संविधानको अनुसूची-५ देखि ९ सम्म तीन वटै तहको व्यवस्थापकीय कार्यप्रणालीको भूमिका रहेको छ भने तीनवटै तहबीचको अन्तरसम्बन्ध सहकारिता, सहअस्तित्व र समन्वयको सिद्धान्तमा आधारित छ।

३.८.१ विधायिकी अङ्गको गठन

संघीय विधायिकी अङ्गको गठन

संविधानको भाग ८ मा प्रतिनिधि सभा र राष्ट्रिय सभा नामका दुई सदन सहितको संघीय संसदको व्यवस्था गरिएको छ। तल्लो सदनको रूपमा रहेको प्रतिनिधि सभा एक सय पैसङ्गीजना पहिलो हुने निर्वाचित हुने निर्वाचन प्रणालीबाट र एक सय दशजना सदस्य सूची समानुपातिक निर्वाचन प्रणाली (दलीय बन्द सूची) को आधारमा निर्वाचित हुने गरी कूल दुई सय पचहत्तर सदस्यीय रहेको छ। प्रतिनिधि सभाको कार्यकाल संविधान बमोजिम अगावै विघटन भएकोमा बाहेक पाँच वर्षको हुने व्यवस्था छ।

यसैगरी स्थायी सदनको रूपमा रहेको माथिल्लो सदन राष्ट्रिय सभामा प्रदेश सभाका सदस्य, गाउँपालिकाका अध्यक्ष र उपाध्यक्ष तथा नगरपालिकाका प्रमुख र उपप्रमुख रहेको निर्वाचक मण्डलद्वारा संघीय कानून बमोजिम प्रदेश सभाका सदस्य, गाउँपालिकाका अध्यक्ष र उपाध्यक्ष तथा नगरपालिकाका प्रमुख र उपप्रमुखको मतको भार फरक हुने गरी प्रत्येक प्रदेशबाट कम्तिमा तीनजना महिला, एकजना दलित र एकजना अपांगता भएका व्यक्ति वा अल्पसंख्यक सहित आठजना गरी निर्वाचित छपन्नजना र नेपाल सरकारको सिफारिसमा राष्ट्रपतिबाट मनोनीत कम्तिमा एकजना महिला सहित तीनजना गरी कूल उनान्साठी सदस्य रहने व्यवस्था रहेको छ। राष्ट्रिय सभा प्रथम पटक गठन हुँदा तिहाइका आधारमा सदस्यको कार्यकाल दुई वर्ष, चार वर्ष र छ वर्ष हुने गरी गोलाप्रथाद्वारा निर्धारण हुने, तदुपरान्त हरेक दुई वर्षमा रिक्त हुन आउने एक तिहाइ संख्या अगाडि जुन प्रक्रियाबाट निर्वाचित वा मनोनीत भएको हो सोही बमोजिम हुने गर्दछ।

प्रदेश विधायिकी अङ्गको गठन

संविधानको भाग १४ बमोजिम एक सदनात्मक रहेको प्रदेशको व्यवस्थापिका प्रदेश सभा हो। प्रदेश सभामा सम्बन्धित प्रदेशबाट प्रतिनिधि सभामा पहिलो हुने निर्वाचित हुने निर्वाचन प्रणाली बमोजिम निर्वाचित हुने सदस्य संख्याको दोब्बर संख्यामा सोही निर्वाचन प्रणाली अनुसार निर्वाचित हुने र यसरी निर्वाचित भएका सदस्य संख्यालाई साठी प्रतिशत मानी बाँकी चालीस प्रतिशतमा समानुपातिक निर्वाचन प्रणालीबाट निर्वाचित भएका सदस्यहरू रहने व्यवस्था रहेको छ। संविधान बमोजिम अगावै विघटन भएकोमा बाहेक प्रदेश सभाको कार्यकाल पाँच वर्ष हुने प्रावधान छ।

स्थानीय विधायिकी अङ्गको गठन

संविधानको भाग १८ बमोजिम स्थानीय तहको व्यवस्थापिकीय अधिकार गाउँ सभा र नगर सभामा निहित रहेको छ। गाउँ सभामा गाउँ कार्यपालिकाका अध्यक्ष र उपाध्यक्ष, वडा अध्यक्ष र प्रत्येक वडाबाट निर्वाचित चारजना सदस्य र गाउँ सभाले नै गाउँ कार्यपालिकाका सदस्यका लागि निर्वाचित गरेको दलित वा अल्पसंख्यक समुदायबाट दुईजना सदस्यहरू रहने व्यवस्था छ। यसैगरी नगर सभामा नगर कार्यपालिकाका प्रमुख र उपप्रमुख, वडा अध्यक्ष र प्रत्येक वडाबाट निर्वाचित चारजना सदस्य र नगर सभाले नै नगर कार्यपालिकाका सदस्यका लागि निर्वाचित दलित र अल्पसंख्यक समुदायबाट तीनजना सदस्यहरू रहने प्रावधान रहेको छ। गाउँ सभा र नगर सभाको कार्यकाल निर्वाचन भएको मितिले पाँच वर्षको हुन्छ। गाउँ सभा र नगर सभाले संविधानको अनुसूची-८ र अनुसूची-९ बमोजिमको सूचीमा उल्लिखित विषयमा आवश्यक कानून बनाउन सक्ने र यसरी बने कानूनको प्रक्रिया प्रदेश कानून बमोजिम हुन्छ।

३.८.२ विधि निर्माण प्रक्रिया

कानून निर्माण सम्बन्धमा नेपालको संविधान (२०७२) को अनुसूचीहरूमा संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको क्षेत्राधिकार उल्लेख गरिएको छ। संघ र प्रदेश कार्यपालिकाबीचको अन्तरसम्बन्धका लागि कानूनी एवं संरचनागत व्यवस्था रहे तापनि संघ र प्रदेशबीचको व्यवस्थापिक्रिय अन्तरसम्बन्धका बारेमा स्पष्ट कानूनी एवं संरचनागत समन्वयको अभाव देखिन्छ। साथै साझा अधिकारको सूचीमा उल्लिखित विषयहरूमा कानून बनाउने सम्बन्धमा समन्वय एवं अन्तरसम्बन्धको टड्कारो अभाव देखिन्छ भने संविधानको धारा २३१ बमोजिम संघ र प्रदेशबीच अन्तरसम्बन्ध हुनु पर्ने देखिन्छ।

तीन तहबीचको अन्तरसम्बन्ध कार्यान्वयन गर्ने उद्देश्यका साथ “संघ, प्रदेश र स्थानीय तह (समन्वय तथा अन्तरसम्बन्ध) ऐन, २०७७” जारी भई हाल कार्यान्वयनमा रहेको छ। यस ऐनमा तीन तहबीच व्यवस्थापिक्रिय अन्तरसम्बन्धको उल्लेख नभए तापनि विधि निर्माणको प्रक्रिया प्रारम्भदेखि अन्त्यसम्म कस्तो हुन्छ भनी नमूना अध्ययनको रूपमा यसपश्चात्को परिच्छेदमा उल्लेख गरिएको छ भने यस अध्ययनमा संघीय संसदको विधि निर्माण प्रक्रियाको बारेमा मात्र चर्चा गरिएको छ। त्यसैले संघीय संसदको विधि निर्माण प्रक्रिया नेपालको संविधान, प्रतिनिधि सभा नियमावली, २०७५, राष्ट्रिय सभा नियमावली, २०७५, संघीय संसदको संयुक्त बैठक र संयुक्त समिति (कार्यसञ्चालन) नियमावली, २०७५ तथा प्रचलित संसदीय अभ्यास एवं परम्परा अनुसार उल्लेख गरिएको छ। प्रचलित लिखित कानूनहरूमा समावेश नभएका कतिपय विषयहरूको सन्दर्भमा संसदीय अभ्यास, नजीर, परम्परा एवं प्रचलनलाई समेत आधारमा लिई अभ्यास गरिनु संसदीय प्रणालीको एक आधारभूत एवं अभिन्न पक्षको रूपमा स्वीकार गरिएको हुन्छ।

३.८.२.१ संघीय संसदमा विधि निर्माण प्रक्रिया

- विधेयक प्रस्तुत गर्न चाहने सदस्यले विधेयकको साथमा उद्देश्य र कारण, आर्थिक टिप्पणी, व्याख्यात्मक टिप्पणी, प्रत्यायोजित व्यवस्थापन सहितको विवरण संलग्न गरी सरकारी विधेयक भए पाँच दिन र अन्य भए सात दिन अगावै त्यसको सूचना महासचिव वा सभाका सचिवलाई दिनु पर्ने,
- अर्थ विधेयक, नेपाली सेना, नेपाल प्रहरी वा सशस्त्र प्रहरी बल, नेपाल लगायत सुरक्षा निकायसँग सम्बन्धित विधेयक सरकारी विधेयकको रूपमा मात्र प्रस्तुत गर्न सकिने,
- अर्थ विधेयक प्रतिनिधि सभामा र अरु विधेयकहरू जुनसुकै सभामा उत्पत्ति हुन सक्ने,

- सरकारी विधेयक दर्ता भएपश्चात् दुई दिनभित्र र गैरसरकारी विधेयक चार दिनभित्र सदस्यहरूलाई वितरण गरिने,
- विधेयक दर्ता भएको सात दिन (सरकारी विधेयकको हकमा पाँच दिन) पछ्याडिको कुनै पनि बैठकमा प्रस्तुत गर्न सकिने,
- प्रस्तुतिको विरोधको सूचना दिन चाहने सदस्यले प्रतिनिधि सभामा दर्ता भई वितरित विधेयकको सम्बन्धमा प्रस्ताव सभामा प्रस्तुत हुनुभन्दा एक दिन अगावै र राष्ट्रिय सभामा दर्ता भई वितरित विधेयकको सम्बन्धमा वितरण भएको मितिले पाँच दिनभित्र सोको सूचना सभाको सचिवलाई दिनु पर्ने,
- प्राप्त विरोधको सूचनाको प्रस्ताव निर्णयार्थ सभामा प्रस्तुत हुँदा सभाले स्वीकृत गरेमा विधेयक प्रस्तुतिका लागि अनुमति प्राप्त नहुने र विधेयक लगतबाट हटाइने साथै सोही विधेयक सोही अधिवेशनमा पुनःप्रस्तुत गर्न नसकिने, विरोधको सूचना अस्वीकृत भएमा वा विरोधको सूचना प्राप्त नभएको अवस्थामा विधेयक सभामा प्रस्तुत हुन अनुमति प्राप्त हुने, यद्यपि अर्को सभाबाट पारित भई सन्देश सहित टेबुल भएको विधेयक वितरण भएको दुई दिनपश्चात् प्रस्तुतकर्ता सदस्यले सो विधेयकमाथि विचार गरियोस् भन्ने प्रस्ताव प्रस्तुत गर्ने तर सभामुख/अध्यक्षले उपयुक्त सम्झेमा विधेयक सहितको सन्देश वितरण भएपछिको कुनै पनि बैठकमा त्यस्तो प्रस्ताव प्रस्तुत गर्न अनुमति दिन सक्ने,
- अनुमति प्राप्त भएमा प्रस्तुतकर्ता सदस्यले विधेयकलाई तत्कालै सदन समक्ष प्रस्तुत गर्ने,
- विधेयक प्रस्तुत भएपछिको अर्को बैठकमा प्रस्तावक सदस्यले विधेयकमाथि विचार गरियोस् वा विधेयकलाई जनताको प्रतिक्रिया प्राप्त गर्नका निमित्त प्रचार गरियोस् भन्नेमध्ये कुनै एउटा प्रस्ताव प्रस्तुत गर्न सक्ने,
- तदुपरान्त प्रस्तुत विधेयकमाथि विधेयकको मनसाय स्पष्ट गर्न आवश्यक देखिएमा बाहेक विधेयकका दफामाथि छलफल नगरिने र सैद्धान्तिक पक्षमा मात्र छलफल गरिने, जनताको राय प्रतिक्रियाका निमित्त प्रचार-प्रसार गरिएको विधेयकको हकमा प्राप्त राय सुझावलाई समेत समावेश गरी सभामुख/अध्यक्ष मार्फत् प्रस्तुतकर्ता सदस्यलाई दिइने र विधेयक प्रस्तावक सदस्यले जनताको प्रतिक्रिया सहितको विधेयकमाथि सदनमा विचार गरियोस् भनी प्रस्ताव प्रस्तुत गर्ने,

- प्रस्तावक सदस्यले विधेयकमाथि विचार गरियोस् वा विधेयकलाई जनताको प्रतिक्रिया प्राप्त गर्नका लागि कुनै एक प्रस्ताव पेश गरेकोमा अन्य कुनै सदस्यले नियमानुसार अर्को प्रस्ताव पेश गर्न सक्नेछ र यसरी पेश भएका प्रस्तावमाथि सभाको बैठकले निर्णय गरे अनुसार अगाडि बढ्ने,
- विधेयक प्रस्तुतकर्ता सदस्य स्वयं उपस्थित हुन असमर्थ छ भन्ने कुरामा सभामुख/अध्यक्ष सन्तुष्ट भएमा प्रस्तुतकर्ता सदस्यले अधिकृत गरेको अन्य कुनै सदस्यलाई प्रस्ताव पेश गर्न अनुमति दिन सक्ने, अर्को सभाबाट पारित भई आएको गैरसरकारी विधेयकको हकमा विधेयक प्रस्तुतकर्ता सदस्यले अधिकृत गरेको सभाको कुनै सदस्यलाई उक्त विधेयकमाथि विचार गरियोस् भनी प्रस्ताव प्रस्तुत गर्न सभामुख/अध्यक्षले अनुमति दिन सक्ने,
- विधेयकमाथि संशोधन पेश गर्न चाहने सदस्यलाई सैद्धान्तिक छलफल समाप्त भएपश्चात्को ७२ घण्टाको समय उपलब्ध हुने, यसरी दिइने सूचना संशोधन सम्बन्धी शर्तको अधीनमा रही सभाको सचिवलाई दिनु पर्ने, सम्बन्धित सभातर्फको विधेयक शाखाले प्राप्त संशोधनहरूलाई दफाक्रम अनुसार एकीकृत गरी सभामुख/अध्यक्षबाट स्वीकृत भएपश्चात् सदस्यहरूलाई वितरण गर्ने र अस्वीकृत भएमा संशोधनकर्ता सदस्यलाई जानकारी दिने, विधेयकमाथिको संशोधन स्वीकृत/अस्वीकृत वा सम्बन्धित सदस्यलाई बोलाई सुधार गर्ने वा एकै आशयका एकभन्दा बढी संशोधनलाई एकीकृत गरी स्वीकृत गर्ने अधिकार सभामुख/अध्यक्षलाई हुने,
- संशोधन सहितको दफावार छलफलका लागि प्रस्ताव सभामा प्रस्तुत भएपश्चात् सदनमै छलफल गरियोस् वा दफावार छलफलका लागि सम्बन्धित समितिमा पठाइयोस् भन्नेमध्ये कुनै प्रस्ताव प्रस्तुत भई निर्णय हुने र सोही बमोजिम दफावार छलफल हुने,
- विधेयक सदनमै छलफल भएमा प्राप्त संशोधन सहितको दफाक्रम अनुसार छलफल हुने र छलफल समाप्त भएपश्चात् दफाहरूलाई विधेयकको अङ्ग बनेोस् भनी क्रमशः निर्णयार्थ पेश गरी पारित हुने,
- विधेयक सम्बन्धित समितिमा दफावार छलफलका लागि गएकोमा समितिमा संशोधन प्रस्ताव सहित विधेयकमा दफावार छलफल भई समितिको प्रतिवेदन सभामा प्रस्तुत हुने, तत्पश्चात् उक्त प्रतिवेदन सबै सदस्यहरूलाई वितरण गरिने र वितरण भएको २४ घण्टापश्चात्को कुनै पनि बैठकमा विधेयक प्रस्तुतकर्ता सदस्यले प्रतिवेदन सहितको विधेयकमाथि छलफल गरियोस् वा कुनै खास दफा वा उपदफाहरूका सम्बन्धमा पुनः

विचारार्थ निर्देशन सहित सम्बन्धित समितिमा विधेयक फिर्ता पठाइयोस् भन्ने प्रस्ताव पेश हुन सक्ने,

- समितिको प्रतिवेदन माथि सभामा छलफल भई संशोधनलाई सभाको निर्णयार्थ क्रमशः पेश गरिसकेपछि विधेयक प्रस्तुतकर्ता सदस्यले विधेयक पारित गरियोस् भन्ने प्रस्ताव प्रस्तुत गर्ने,
- विधेयकलाई दफावार छलफलका लागि समितिमा पठाउँदा प्रतिनिधि सभाको हकमा सार्वजनिक लेखा समिति बाहेक सम्बन्धित समितिमा र राष्ट्रिय सभाको हकमा विधायन व्यवस्थापन समितिमा पठाइने,
- एक सभाबाट पारित विधेयक पारित गरेको मिति खुलाई सचिवद्वारा सन्देश सहित अर्को सभामा पठाइने, यसरी प्राप्त विधेयक सम्बन्धित सभामा टेबुल भएपश्चात् वितरण गरिने र माथि उल्लिखित विधेयक सम्बद्ध सम्पूर्ण कार्यविधि (विरोधको सूचनाको हकमा बाहेक) अपनाइने,
- विनियोजन विधेयकको हकमा खर्च कटौतीको प्रस्ताव सम्बन्धी शर्तको अधीनमा रही खर्च कटौतीको प्रस्ताव (शीर्षकको खर्च रकमलाई घटाई एक रूपैयाँ गरियोस्-नीतिमा असहमति, शीर्षकको खर्च रकममा उल्लिखित खर्च रकम घटाइयोस्-मितव्ययिता अवलम्बन, शीर्षकको खर्च रकममा एकसय रूपैयाँ घटाइयोस्-नेपाल सरकारको जवाफदेही क्षेत्रभिन्नको कुरामा प्रस्तावक सदस्यलाई चित्त नबुझेको) को सूचना विनियोजन विधेयकमाथिको सैद्धान्तिक छलफल भएपश्चात् दिन सकिने, यसरी सूचना दिँदा कुनै शीर्षकमा एक मन्त्रालयमा एक दल वा स्वतन्त्र सदस्यको तर्फबाट एकमात्र सूचना दिन सकिने, खर्च कटौतीको प्रस्ताव स्वीकारयोग्य छ वा छैन भन्ने कुराको निर्णय सभामुख/अध्यक्षले गर्ने, नियमावलीको प्रतिकूल देखिएमा कारण खोली अस्वीकार गर्न सक्ने, खर्च कटौतीको प्रस्तावमाथि संशोधन गर्न नपाइने गरी फरक कार्यविधि तय गरिने,
- पेशकी खर्च विधेयक, पूरक विनियोजन विधेयक, उधारो खर्च विधेयक सम्बन्धमा सभामुख/अध्यक्षले उपयुक्त ठहर्‍याएको कार्यविधि अपनाइने,
- राजश्व र व्ययको वार्षिक अनुमान संविधानको धारा ११९ बमोजिम संघीय संसदको संयुक्त बैठकमा अर्थ मन्त्रीबाट एक प्रति टेबुल गरिने, सोमाथि सामान्य छलफलका निमित्त सभामुख/अध्यक्षले प्रधानमन्त्री वा निजको अनुपस्थितिमा निजले तोकेको अन्य मन्त्रीसँग परामर्श गरी विभिन्न शीर्षकमाथि छलफल र निर्णय गर्नका लागि दिन तथा

समयावधि तोक्ने, संविधानको धारा १२१ बमोजिमको पूरक अनुमान सम्बन्धमा समेत यही प्रक्रिया अपनाइने,

- अर्थ विधेयकको हकमा प्रतिनिधि सभाद्वारा पारित गरी सन्देश सहित राष्ट्रिय सभामा पठाइएपश्चात् सचिवले यथाशीघ्र सभामा टेबुल गर्ने, यसको प्रति सदस्यलाई वितरण गरिने, वितरण भएपछि बसेको कुनै बैठकमा अर्थ मन्त्रीले अध्यक्षको अनुमति लिई अर्थ विधेयकमाथि विचार गरियोस् भनी प्रस्ताव पेश गर्ने, सो प्रस्ताव स्वीकृत भएपछि अध्यक्षले प्रधानमन्त्री वा निजको अनुपस्थितिमा निजले तोकेको अन्य कुनै मन्त्रीसँग परामर्श गरी विधेयकमाथि दफावार छलफल गर्नको निमित्त दिन तथा समयावधि तोक्ने,
- अध्यक्षले अन्यथा आदेश दिएकोमा बाहेक अर्थ विधेयकमाथि विचार गरियोस् भन्ने प्रस्ताव पारित भएपछि सुझाव पेश गर्न चाहने सदस्यले संशोधन सम्बन्धी शर्तहरूको अधीनमा रही २४ घण्टाभित्र सुझाव सहितको सूचना सचिवालयमा दिनुपर्ने, तोकिएको दिन र समयावधिको अन्त्यमा विधेयकलाई टुंगो लगाउन अध्यक्षले निर्णयार्थ सभामा प्रस्तुत गर्ने, विधेयकमाथि छलफल गर्दा सभाद्वारा विधेयकमा कुनै सुझाव पठाउने वा नपठाउने सम्बन्धमा कुनै निर्णय भएमा सोही बमोजिम विधेयकलाई अर्थ मन्त्रीले प्रतिनिधि सभामा फिर्ता पठाइयोस् भनी प्रस्ताव प्रस्तुत गर्ने र सो प्रस्ताव स्वीकृत भई सन्देश सहित विधेयकलाई सन्देश सहित प्रतिनिधि सभामा फिर्ता पठाउने,
- राष्ट्रिय सभाबाट सुझावसहित फिर्ता पठाइएको सन्देश प्राप्त भएमा सचिवले यथाशीघ्र प्रतिनिधि सभामा टेबुल गरी सोको प्रति सदस्यलाई वितरण गर्ने, तत्पश्चात् बस्ने प्रतिनिधि सभाको बैठकमा अर्थमन्त्रीले सभामुखको अनुमति लिई सुझाव सहितको उक्त सन्देश विचार गरियोस् भनी प्रस्तुत गर्ने, प्राप्त सुझाव सम्बन्धमा छलफल गर्दा सभामुखले उपयुक्त सम्झ्नेको कार्यविधि अपनाउन सक्ने, सभाको निर्णयबाट समावेश गर्न उचित ठहर्‍याएको सुझाव अर्थ विधेयकमा समावेश गरी सभामुखले प्रमाणित गरी राष्ट्रपति समक्ष प्रमाणीकरणका लागि पेश गर्ने र सोको जानकारी राष्ट्रिय सभालाई दिइने,
- अर्थ विधेयक राष्ट्रिय सभाले प्राप्त गरेको १५ दिनसम्ममा फिर्ता गरेन भने सभामुखले सो कुराको जानकारी सभालाई दिई संविधान बमोजिम प्रमाणित गरी प्रमाणीकरणका लागि राष्ट्रपति समक्ष पेश गर्ने,
- अर्थ विधेयक बाहेक अन्य विधेयकको हकमा पनि सोही प्रक्रिया लागू हुने,

- प्रतिनिधि सभामा दर्ता भएको विधेयक पारित भएपश्चात् राष्ट्रिय सभामा पठाइएकोमा राष्ट्रिय सभाले अस्वीकृत गरे वा निर्धारित अवधि (दुई महिना) भित्र फिर्ता नगरे वा सो सभाको संशोधन स्वीकार नभएमा प्रतिनिधि सभाको तत्काल कायम रहेको सदस्य संख्याको ५० प्रतिशतभन्दा बढी सदस्यले पारित गर्ने निर्णय गरेमा त्यस्तो विधेयकलाई सभामुखले प्रमाणित गरी प्रमाणीकरणका लागि राष्ट्रपति समक्ष पेश गर्ने,
- अर्थ विधेयक लगायत सम्पूर्ण विधेयकहरूमाथि दफावार छलफलमा उठेका प्रश्नको जवाफ सम्बन्धित मन्त्रीले छलफलको अन्त्यमा दिने,
- विधेयकको पहिलो पानामा सभामुखले अर्थ विधेयक हो भनी प्रमाणित गर्नु पर्ने,
- संविधान संशोधन विधेयकको सम्बन्धमा सभामा विधेयक प्रस्तुत भएको तीस दिनभित्र महासचिव वा निजको अनुपस्थितिमा सचिवले सर्वसाधारणको जनकारीका लागि सार्वजनिक रूपमा प्रकाशित गर्नु पर्ने, यो विधेयक उत्पत्ति भएको सभाबाट पारित भएपश्चात् सन्देश सहित अर्को सभामा टेबुल भएपश्चात् भने पुनः जानकारीको लागि प्रकाशित गर्नु नपर्ने, यसरी प्रकाशन भएको विधेयक सात दिनपछि बसेको कुनै बैठकमा प्रस्तुत गर्न सकिने, कुनै प्रदेशको सीमाना परिवर्तन वा संविधानको अनुसूची-६ मा उल्लिखित विषयसँग सम्बन्धित भएमा त्यस्तो विधेयक सभामा प्रस्तुत भएको तीस दिनभित्र सहमतिका लागि प्रदेश सभामा पठाउनु पर्ने, यसरी पठाउँदा विधेयक उत्पत्ति भएको सभाले पठाउने, अर्को सभाले पठाई रहनु नपर्ने, संविधानको धारा २७४(५) बमोजिमको अवधिभित्र बहुसंख्यक प्रदेश सभाले त्यस्तो विधेयक अस्वीकृत गरेको सूचना सभालाई दिएमा सो विधेयक निष्क्रिय हुने र उक्त विधेयक उपर थप कारबाही नहुने साथै सो अवधिभित्र धारा २७४(६) बमोजिम जानकारी प्राप्त नभएमा सो अवधि समाप्त भएपश्चात् बस्ने कुनै बैठकमा प्रस्तुतकर्ता सदस्यले विधेयकमाथि विचार गरियोस् भन्ने प्रस्ताव पेश गर्न सक्ने, प्रदेशको सहमतिका लागि पठाउन नपर्ने विधेयकमाथि सर्वसाधारणको जानकारीका लागि प्रकाशित गरिएको सात दिनपछि बस्ने कुनै बैठकमा प्रस्तुतकर्ताले प्रस्तुत गर्न सक्ने,

त्यसै गरी संविधान संशोधन विधेयक प्रस्तुत गर्ने प्रस्ताव स्वीकृत भएपछि विधेयकमा उल्लेख भएको धारा, उपधारा, खण्ड, उपखण्ड वा स्पष्टिकरण जहाँ संशोधन प्रस्ताव पेश गरिएको छ सोही बुँदामा सीमित रहेर सदस्यले संशोधन पेश गर्न सक्ने, तत्पश्चात् संविधान संशोधन विधेयक र सो सम्बन्धमा प्राप्त संशोधन प्रस्तावमाथि दफावार छलफल गरी बैठकमा प्रतिवेदन सहितको विधेयक प्रस्तुत गर्न सभामुख/अध्यक्षले बैठकको अनुमति लिई विशेष समिति गठन गर्न सक्ने, संविधान संशोधन विधेयकको

प्रत्येक धारा वा उपधारा वा त्यसमा प्रस्तुत भएको संशोधन सभामुख/अध्यक्षले एक एक गरी बैठकमा निर्णयार्थ प्रस्तुत गर्ने, तत्पश्चात् संविधान संशोधन गर्ने विधेयक पारित गरियोस् भन्ने प्रस्ताव सभामा तत्काल कायम रहेका सम्पूर्ण सदस्य संख्याको कम्तीमा दुई तिहाइ सदस्यको बहुमतबाट स्वीकृत भएमा विधेयक पारित भएको मानिने साथै उक्त प्रस्तावमाथि सभाको निर्णय सदस्यको दस्तखत सहितको मतविभाजनद्वारा हुने र अन्य प्रक्रियाहरू सामान्य विधेयककै कार्यविधि अनुरूप हुने,

- बैठकबाट पारित भइसकेको सबै प्रकारको विधेयकहरूमा आनुषंगिक सुधार गर्न र अनायस हुन गएका त्रुटी सच्चाउने र विधेयकको प्रमाणित गर्ने अधिकार प्रतिनिधि सभामा उत्पत्ति भएको विधेयकको हकमा सभामुखमा र राष्ट्रिय सभामा उत्पत्ति भएको विधेयकको हकमा अध्यक्षमा रहने,
- सभामुख वा अध्यक्षले प्रमाणित गरी प्रमाणीकरणका लागि राष्ट्रपति समक्ष पेश गरेको विधेयक १५ दिनभित्र प्रमाणीकरण गरी सोको सूचना दुवै सदनलाई दिनु पर्ने, अर्थ बाहेकका अन्य विधेयकमा पुनर्विचार हुन आवश्यक छ भन्ने राष्ट्रपतिलाई लागेमा विधेयक पेश भएको १५ दिनभित्र राष्ट्रपतिले सन्देश सहित विधेयक उत्पत्ति भएको सदनमा फिर्ता पठाउन सक्ने, त्यसरी प्राप्त विधेयकमाथि दुवै सदनले पुनर्विचार गरी प्रस्तुत रूपमा वा संशोधन सहित पारित गरी पुनः पेश गरेमा पेश गरेको १५ दिनभित्र राष्ट्रपतिले प्रमाणीकरण गर्नु पर्ने,
- राष्ट्रिय सभामा उत्पत्ति भएको विधेयक देहायका अवस्थामा संयुक्त बैठकमा प्रस्तुत गरिने
 - राष्ट्रिय सभाले पारित गरेको तर प्रतिनिधि सभाले अस्वीकृत गरेको,
 - प्रतिनिधि सभाले संशोधन सहित राष्ट्रिय सभामा फिर्ता पठाएको तर राष्ट्रिय सभा त्यस्तो संशोधनमा सहमत हुन नसकेको,
- सदनको संयुक्त बैठकमा विधेयक प्रस्तुत हुने मिति र समय खुलाई कम्तीमा एक दिन अगावै सदस्यलाई विवरण उपलब्ध गराउने, संयुक्त सभाको बैठकको अध्यक्षता सभामुखले गर्ने, बैठक सभामुखले प्रारम्भ पछि सभामुखले विधेयक प्रस्तुतकर्ता सदस्यलाई विधेयकको अवस्था स्पष्ट पार्न समय दिने र प्रस्तुतकर्ता सदस्यले वक्तव्य दिएपछि विधेयक उत्पत्ति भएको सदनले पारित गरेकै रूपमा विधेयकमाथि विचार गरियोस् वा जनताको प्रतिक्रिया प्राप्त गर्न प्रचार गरियोस् भन्ने कुनै प्रस्ताव पेश गर्ने, विचार गरियोस् भन्ने प्रस्ताव स्वीकृत भएपछि संशोधन पेश गर्न ७२ घण्टाको समय प्राप्त हुने, प्रतिनिधि सभाले गरेको संशोधनमा

राष्ट्रिय सभा सहमत नभएको हकमा प्रतिनिधि सभाले गरेको संशोधनको विषयमा मात्र संशोधन पेश गर्न सकिने, तर प्रतिनिधि सभाले अस्वीकार गरेको विधेयकको हकमा नयाँ संशोधन पेश गर्न समेत बाधा नपुग्ने, संयुक्त बैठकमा संशोधन माथिको छलफलपश्चात् प्राप्त संशोधनहरूलाई निर्णयार्थ पेश गरिने र तत्पश्चात् विधेयकलाई पारित गरियोस् भनी संयुक्त बैठकमा प्रस्तुत गरिने, यसरी संयुक्त बैठकले पारित गरेको विधेयक अध्यक्षले प्रमाणित गरी प्रमाणीकरणका लागि राष्ट्रपति समक्ष पेश गर्ने,

- राष्ट्रपतिबाट विधेयक प्रमाणीकरण भएपछि सोको सूचना यथासम्भव चाँडो दुवै सदनलाई दिइने (सभामा पढेर सुनाइने) र अधिवेशन नभएको समयमा सचिवालयले सूचनापत्रमा प्रकाशित गर्ने,
- राष्ट्रपतिद्वारा प्रमाणीकरण भई लालमोहर लागेको विधेयक ऐन बन्ने, नेपाल राजपत्रमा प्रकाशन गरिने र सो ऐनमा उल्लिखित मितिदेखि लागू हुने,
- संघीय संसदको दुवै सदनका अधिवेशन चलेको अवस्थामा बाहेक अन्य अवस्थामा तत्काल केही गर्न आवश्यक परेमा मन्त्रपरिषद्को सिफारिसमा राष्ट्रपतिले अध्यादेश जारी गर्न सक्ने, त्यस्तो प्रत्येक अध्यादेश जारी भएपछि बसेको संघीय संसदको दुवै सदनमा पेश गरिने, दुवै सदनले स्वीकार नगरेमा स्वतः निष्क्रिय हुने, सो अध्यादेश राष्ट्रपतिबाट जुनसुकै बखत खारेज हुन सक्ने र निष्क्रिय वा खारेज नभएमा दुवै सदनको बैठक बसेको ६० दिनपछि स्वतः निष्क्रिय हुने, सभाले स्वीकृत गरेमा अध्यादेशको व्यवस्थालाई प्रतिस्थापन विधेयक मार्फत् संसदीय विधि निर्माण प्रक्रिया प्रारम्भ हुने।

विधेयकको संसदीय चरणहरू - एक नमूना अध्ययन

नेपालको संसदीय इतिहासका विभिन्न कालखण्डमा संसद कहिले एक सदनमात्रक, कहिले द्विसदनात्मक त कहिले एउटै संसद दोहोरो भूमिकामा समेत रहेर काम गरेको देखिन्छ। दोस्रो संविधान सभाबाट नेपालको संविधान निर्माण भई जारी भएपश्चात् संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्र नेपालको शासकीय संरचना र स्वरूपमा समेत परिवर्तन भई मूल संरचना संघ, प्रदेश र स्थानीय गरी तीन तहको रहेको छ भने एकल र साझा अधिकारका सूचीहरूबाट तीनवटै तहमा अधिकारको बाँडफाँट गरिएको छ। यसकारण तीन वटै तहले घटिबढी मात्रामा भए पनि विधायिकी काम गर्दछन्। संघीय व्यवस्थापिकीका/संसद द्विसदनात्मक (प्रतिनिधि सभा र राष्ट्रिय सभा), प्रदेशमा एक सदनमात्रक प्रदेश सभा र स्थानीय तहमा गाउँ/नगर सभा रहेका छन्।

यस अध्ययनको उद्देश्य नेपालमा विधि निर्माणको कानूनी एवं व्यवहारगत प्रक्रियाको अध्ययन गर्नु रहेको र यस अघिको परिच्छेदमा विभिन्न संसदीय कालखण्डमा विधि निर्माण प्रक्रिया सम्बन्धमा उल्लेख गरिसकिएको छ। यद्यपि व्यावहारिक रूपमै संसदमा विधेयक दर्ता भएपश्चात् प्रमाणीकरण हुनु अगाडिको अवस्थासम्म के कस्ता प्रक्रिया, पद्धति एवं कार्यविधिको अवलम्बन गरिन्छ भनी कुनै एक विधेयकमाथि नमूना अध्ययन (Case Study) गरी उदाहरण प्रस्तुत गर्दा संसदीय विधि निर्माण प्रक्रिया बुझ्न सहज हुने भएकोले यस परिच्छेदमा विधेयकमाथिको नमूना अध्ययन प्रस्तुत गरिएको छ।

नमूना अध्ययनका लागि विधेयक छनोट गर्ने क्रममा संक्षिप्त प्रकृतिको समसामयिक रूपमा महत्व देखिएको र जनचासोको विषय लगायतका आधारमा “संघ, प्रदेश र स्थानीय तहबीचको समन्वय तथा अन्तरसम्बन्ध सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको विधेयक” लाई लिइएको छ।

त्यसैगरी यस विधेयक छनोट गर्नुको पछाडि संविधानमा उल्लिखित तीनवटै तहका अधिकार सूची एवं त्यसको प्रयोगका साथै संविधानको धारा २३२(१) मा संघ, प्रदेश र स्थानीय तहबीचको सम्बन्ध सहकारिता, सहअस्तित्व र समन्वयको सिद्धान्तमा आधारित हुन्छ भन्ने व्यवस्था एवं धारा २३५ को उपधारा (१) मा संघ, प्रदेश र स्थानीय तहबीच समन्वय कायम गर्न संघीय संसदले आवश्यक कानून बनाउने व्यवस्था छ। साथै मुलुक संघीय संरचनामा प्रवेश गरी आधारभूत संरचनाहरू सिर्जना भई क्रियाशील भएको अवस्थामा तहहरूबीचको समन्वय एवं अन्तरसम्बन्धलाई सहकारिता, सहअस्तित्व, समन्वय र पारस्परिक सहयोगको आधारमा व्यवस्थित गर्ने उद्देश्यले प्रस्तुत भएको सरकारी विधेयकको अध्ययन गर्दा समयसापेक्ष हुनुका साथै

अध्ययनकर्तालाई विधि निर्माणको प्रक्रिया एवं तीन तहबीचको सम्बन्धको अन्तरवस्तु समेतको जानकारी प्राप्त हुन सक्ने देखिन्छ।

४.१ विधेयक सम्बन्धी तथ्यगत विवरण

नमूना अध्ययनका लागि छनौट गरिएको सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहबीचको अन्तरसम्बन्ध व्यवस्थित गर्ने सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको विधेयकका संसदीय चरणहरूको तथ्यगत विवरणलाई देहाय बमोजिम तलिकामा प्रस्तुत गरिएको छः

क्र.सं.	विधेयकको प्रक्रियागत शीर्षक	तथ्य/विवरण
१	विधेयकको नाम (दर्ता हुँदाका बखत)	सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहबीचको अन्तरसम्बन्ध व्यवस्थित गर्ने सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको विधेयक
२	उत्पत्ति भएको सदन	राष्ट्रिय सभा
३	विधेयक प्रस्तुतकर्ता	सम्माननीय प्रधानमन्त्री के.पी.शर्मा ओली
४	विधेयकको किसिम	साधारण/सरकारी/मूल विधेयक
५	राष्ट्रिय सभामा दर्ता भएको मिति	२०७६/०१/०४ गते
६	दर्ता भएको अधिवेशन	चौथो अधिवेशन
७	वितरण मिति	२०७६/०१/०८ गते
८	विधेयकलाई व्यवस्थापन कार्यमा समावेश गर्न अध्यक्षबाट सदर मिति	२०७६/०१/११ गते
९	विरोधको सूचना दिन सक्ने मिति	२०७६/०१/१३ गते
१०	राष्ट्रिय सभामा प्रस्तुत भएको मिति	२०७६/०१/२५ गते
११	राष्ट्रिय सभामा सामान्य छलफल भएको मिति	२०७६/०२/०५ गते
१२	संशोधनका लागि उपलब्ध समय	मिति २०७६/०२/०८ गते १३:५९ बजे सम्म

क्र.सं.	विधेयकको प्रक्रियागत शीर्षक	तथ्य/विवरण
१३	संशोधन प्रस्तुत गर्ने सदस्यहरूको संख्या र प्रस्ताव संख्या	१९ जनाले एकल र संयुक्त गरी ७ वटा संशोधन प्रस्तावः
१४	संशोधन प्रस्तुत भएका दफाहरूको संख्या	प्रस्तावना, विधि निर्माण सुत्र र दफाहरू गरी २३ वटा
१५	एकीकृत संशोधन स्वीकृत मिति	२०७६/०२/०९ गते
१६	एकीकृत संशोधन वितरण मिति	२०७६/०२/१३ गते
१७	संशोधन प्रस्ताव सहित सभामा छलफलका लागि सभामा प्रस्तुत मिति	२०७६/०२/१३ गते
१८	सभाले दफावार छलफलको लागि विधायन व्यवस्थापन समितिमा पठाएको मिति	२०७६/०२/१३ गते
१९	प्रस्तुत विधेयकका लागि विधायन व्यवस्थापन समितिले खर्चेको समयवाधि	७ महिना २१ दिन (२३ वटा औपचारिक बैठक)
२०	राष्ट्रिय सभामा समितिको प्रतिवेदन पेश भएको मिति	२०७६/१०/०५ गते
२१	प्रतिवेदन वितरण भएको मिति	२०७६/१०/०५ गते
२२	प्रतिवेदन सहितको विधेयकमाथि राष्ट्रिय सभामा छलफल भएको मिति	२०७६/१०/०६ गते
२३	राष्ट्रिय सभाबाट पारित मिति	२०७६/१०/०६ गते
२४	राष्ट्रिय सभाबाट सन्देश सहित विधेयक प्रतिनिधि सभामा पठाइएको मिति	२०७६/१०/०६ गते
२५	प्रतिनिधि सभाका सदस्यलाई सन्देश वितरण मिति	२०७६/१०/१३ गते
२६	प्रतिनिधि सभामा सन्देश टेबुल भएको मिति	२०७६/१०/१७ गते
२७	प्रतिनिधि सभामा प्रस्तुत भएको मिति	२०७६/१०/१७ गते
२८	प्रतिनिधि सभामा सामान्य छलफल भएको मिति	२०७६/११/१८ गते
२९	संशोधनका लागि उपलब्ध समय	मिति २०७६/११/२१ गते १६:५९ बजे सम्म

क्र.सं.	विधेयकको प्रक्रियागत शीर्षक	तथ्य/विवरण
३०	संशोधन प्रस्तुत भएका दफाहरूको संख्या	प्रस्तावना र २७ वटा दफाहरूमा २४ जना सदस्यहरूले एकल र संयुक्त गरी ९ वटा प्रस्ताव दर्ता
३१	एकीकृत संशोधन स्वीकृत मिति	२०७६/११/२७ गते
३२	एकीकृत संशोधन वितरण मिति	२०७६/११/२८ गते
३३	संशोधन प्रस्ताव सहितको विधेयकमा छलफलका लागि सभामा प्रस्तुत मिति	२०७६/११/२३ गते
३४	दफावार छलफलको लागि राज्य व्यवस्था तथा सुशासन समितिमा पठाउने निर्णय मिति	२०७६/११/२८ गते
३५	प्रस्तुत विधेयकका लागि राज्य व्यवस्था तथा सुशासन समितिले खर्चेको समयवाधि	३ महिना ६ दिन (६ वटा औपचारिक बैठक)
३६	प्रतिनिधि सभामा समितिको प्रतिवेदन सहितको विधेयक पेश	२०७७/०३/०४ गते
३७	प्रतिनिधि सभामा छलफल मिति	२०७७/०३/०९ गते
३८	प्रतिनिधि सभाबाट पारित मिति	२०७७/०३/०९ गते
३९	प्रतिनिधि सभाले सन्देश सहित फिर्ता पठाएको	२०७७/०३/०९ गते
४०	राष्ट्रिय सभामा सन्देश टेबुल	२०७७/०३/११ गते
४१	वितरण भएको मिति	२०७७/०३/११ गते
४२	छलफलका लागि बैठकमा प्रस्तुत मिति	२०७७/०३/१८ गते
४३	राष्ट्रिय सभामा छलफल भएको मिति	२०७७/०३/१८ गते
४४	राष्ट्रिय सभाबाट पुनः पारित मिति	२०७७/०३/१८ प्रतिनिधि सभाबाट भएको संशोधन स्वीकार गरी पुनः पारित
४५	आनुषांगिक सुधार मिति	२०७७/०४/०२ गते
४६	विधेयक प्रमाणित मिति	२०७७/०४/०२ गते
४७	पारित भएको अधिवेशन	छैटौँ अधिवेशन

क्र.सं.	विधेयकको प्रक्रियागत शीर्षक	तथ्य/विवरण
४८	प्रमाणीकरणका लागि राष्ट्रपति समक्ष पेश भएको मिति	२०७७/०४/०२ गते
४९	प्रमाणीकरण मिति	२०७७/०४/१३ गते
५०	प्रमाणीकरणपश्चात् सभाहरूलाई सूचना दिएको मिति	२०७७/०४/१४ गते
५१	प्रतिनिधि सभा (वाचन/सूचना)	अधिवेशन चालू नभएकोले सूचना प्रकाशन
५२	राष्ट्रिय सभा (वाचन/सूचना)	अधिवेशन चालू नभएकोले सूचना प्रकाशन
५३	प्रतिनिधि सभाको सूचनापत्र २ मा प्रकाशित मिति	अधिवेशन चालू नरहेको अवस्थामा
५४	राष्ट्रिय सभाको सूचनापत्र २ मा प्रकाशित मिति	महासचिवले सूचनापत्र १ मा सूचना प्रकाशित गरी सदस्यलाई जानकारी दिने व्यवस्था रहेकोले सूचनापत्र २ मा प्रकाशित नहुने
५५	विधेयकको संसदीय कार्यकाल	१५ महिना १० दिन

४.२ विधेयक सम्बन्धी प्रक्रियागत विवरण

यस प्रतिवेदनको उपशीर्षक ४.१ मा प्रस्तुत गरिएका संसदीय विधि निर्माण सम्बन्धी तथ्यहरूको प्रक्रियागत विवरण देहाय बमोजिम उल्लेख गरिएको छः

४.२.१ सचिवालयमा दर्ता

सम्माननीय प्रधानमन्त्री के.पी. शर्मा ओली प्रस्तुतकर्ता रहनु भएको संघ, प्रदेश र स्थानीय तह (समन्वय तथा अन्तरसम्बन्ध) विधेयक संघीय संसद सचिवालयमा मिति २०७६।०१।०४ गते विधेयक शाखा (रा.स)मा दर्ता भएको थियो। दर्ता हुँदाका बखत प्राप्त विधेयक देहाय बमोजिम रहेको थियोः

सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहबीचको अन्तरसम्बन्ध व्यवस्थित गर्ने सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको विधेयक

प्रस्तावना: मुलुकले अङ्गीकार गरेको सङ्घीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक शासन प्रणालीको सुदृढीकरणका लागि नेपालको संविधान बमोजिम राज्यशक्तिको प्रयोग गर्ने सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहबीचको अन्तरसम्बन्धलाई सहकारिता, सहअस्तित्व, समन्वय र पारस्परिक सहयोगको सिद्धान्तका आधारमा व्यवस्थित गर्ने सम्बन्धमा आवश्यक व्यवस्था गर्न वाञ्छनीय भएकोले,

सङ्घीय संसदले यो ऐन बनाएको छ ।

परिच्छेद-१

प्रारम्भिक

१. **संक्षिप्त नाम र प्रारम्भ:** (१) यस ऐनको नाम "सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तह (अन्तरसम्बन्ध व्यवस्थापन) ऐन, २०७५" रहेको छ ।

(२) यो ऐन तुरुन्त प्रारम्भ हुनेछ ।

२. **परिभाषा:** विषय वा प्रसङ्गले अर्को अर्थ नलागेमा यस ऐनमा,-

(क) "अन्तर प्रदेश परिषद्" भन्नाले संविधानको धारा २३४ बमोजिमको अन्तर प्रदेश परिषद् सम्झनु पर्छ ।

(ख) "परिषद्" भन्नाले दफा १६ बमोजिमको राष्ट्रिय समन्वय परिषद् सम्झनु पर्छ ।

(ग) "प्रदेश" भन्नाले संविधान बमोजिम गठन भएको प्रदेश सम्झनु पर्छ ।

(घ) "प्रदेश समन्वय परिषद्" भन्नाले दफा २२ बमोजिमको प्रदेश समन्वय परिषद् सम्झनु पर्छ ।

(ङ) "विषयगत समिति" भन्नाले दफा २० बमोजिमको विषयगत समिति सम्झनु पर्छ ।

(च) "संविधान" भन्नाले नेपालको संविधान सम्झनु पर्छ।

(छ) "स्थानीय तह" भन्नाले गाउँपालिका वा नगरपालिका सम्झनु पर्छ।

परिच्छेद-२

सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहबीचको अन्तरसम्बन्धका आधारहरू

३. सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहबीचको अन्तरसम्बन्धका आधार: सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहबीचको अन्तर सम्बन्धका आधार देहाय बमोजिम हुनेछन्:-

(क) मुलुकको स्वतन्त्रता, सार्वभौमसत्ता, भौगोलिक अखण्डता, राष्ट्रियता, राष्ट्रिय स्वाधिनता, राष्ट्रिय स्वाभिमान, राष्ट्रिय हित, राष्ट्रिय गौरव र एकताको संरक्षण,

(ख) सहकारिता, सहअस्तित्व, समन्वय र पारस्परिक सहयोग,

(ग) बहुदलीय प्रतिस्पर्धात्मक सङ्घीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक शासन प्रणालीको सुदृढीकरणमा क्रियाशिलता,

(घ) मानव अधिकार तथा मौलिक हक र कानूनी राज्यको सम्मान, संरक्षण र परिपूर्तिमा क्रियाशिलता,

(ङ) बहुलता, समानता र सामाजिक न्यायमा आधारित समतामूलक समाज निर्माणमा क्रियाशिलता,

(च) उद्यमशीलता, मर्यादा र अनुशासनमा आधारित सामाजिक सांस्कृतिक मूल्यहरूको विकास र प्रबर्द्धनमा क्रियाशिलता,

(छ) प्राकृतिक, भौतिक, वित्तीय तथा मानवस्रोतको अधिकतम तथा दीगो उपयोग गरी लोकतन्त्रका लाभहरूको न्यायोचित वितरण गर्ने पद्धति सहितको लोकतान्त्रिक मूल्य र

मान्यतामा आधारित समाजवाद उन्मुख अर्थतन्त्र निर्माणमा क्रियाशिलता,

- (ज) बहुजातीय, बहुभाषिक, बहुधार्मिक, बहुसाँस्कृतिक तथा भौगोलिक विविधतायुक्त विशेषतालाई आत्मसात गरी विविधताबीचको एकता, सामाजिक साँस्कृतिक ऐक्यबद्धता, सहअस्तित्व, सहिष्णुता र सद्भावको संरक्षण तथा प्रबर्द्धनमा क्रियाशिलता,
- (झ) दिगो शान्ति, सुशासन, विकास र समृद्धिको राष्ट्रिय आकाङ्क्षाको कार्यान्वयनमा क्रियाशिलता,
- (ञ) संविधानले निर्दिष्ट गरेका राज्यका निर्देशक सिद्धान्त, नीति तथा दायित्वको पालना र कार्यान्वयनमा क्रियाशिलता,
- (ट) संविधानको अधीनमा रही सङ्घीय इकाईहरूको कार्यगत स्वतन्त्रताको सम्मान र संस्थागत सुदृढीकरण,
- (ठ) सबै तहका सरकारबाट प्रदान गरिने सेवा प्रवाहमा नेपाली नागरिकबीचमा अविभेदको सिद्धान्तको अवलम्बन,
- (ड) सङ्घीय इकाईबीच जिम्मेवारी, स्रोत साधन र प्रशासनको साझेदारी गर्दै सुमधुर र सहयोगात्मक सम्बन्धको विकास र विस्तार,
- (ढ) कानून तथा नीति कार्यान्वयनमा एक आपसमा समन्वय र सहयोग,
- (ण) साझा सरोकार र हितका विषयमा सूचना आदानप्रदान, परामर्श, आपसी समन्वय र सहयोग।

४. अन्तर प्रदेश सम्बन्धका आधारहरू: दफा ३ मा उल्लिखित आधारका अतिरिक्त प्रदेशहरूबीचको अन्तरसम्बन्धका आधारहरू देहाय बमोजिम हुनेछन्:-

- (क) पारस्परिकताको आधारमा न्यायिक वा प्रशासनिक निर्णयको कार्यान्वयन र आपसी सहयोग,
- (ख) एक अर्को प्रदेशका बासिन्दालाई सम्मान, समान व्यवहार र सुरक्षा,
- (ग) संविधानको अनुसूची-६ मा उल्लिखित अन्तर प्रदेशलाई प्रभाव पार्ने प्रकृतिको विषयमा कानून, नीति, योजना तर्जुमा तथा कार्यान्वयन गर्दा आपसी समन्वय, परामर्श र सूचना आदान प्रदान,
- (घ) एक प्रदेशबाट अर्को प्रदेशको क्षेत्रमा हुने वस्तुको ढुवानी वा सेवाको विस्तारमा कुनै किसिमको बाधा अवरोध नहुने वा कुनै कर, शुल्क, दस्तुर वा महशुल नलगाउने वा त्यस्तो सेवा वा वस्तुको ढुवानी वा विस्तारमा कुनै किसिमको भेदभाव नहुने सुनिश्चितता,
- (ङ) साझा हित र सरोकार रहेको विषयमा सूचना आदान प्रदान र सहकार्य।

५. प्रदेश र स्थानीय तह तथा अन्तर स्थानीय तहबीचको अन्तरसम्बन्ध: (१) दफा ३ र ४ मा उल्लिखित आधारहरूको सर्वसामान्यतामा प्रतिकूल असर नपर्ने गरी आवश्यक हेरफेर सहित (मुटाटिज मुटान्डिज) त्यस्तो आधार प्रदेश र स्थानीय तह तथा अन्तर स्थानीय तहबीचको अन्तरसम्बन्ध र समन्वयको सम्बन्धमा समेत लागू हुनेछ ।

(२) प्रदेश र स्थानीय तह तथा अन्तर स्थानीय तहबीचको अन्तरसम्बन्ध र समन्वय सम्बन्धी कानून बनाउँदा प्रदेशले दफा ३ र ४ लाई समेत आधार मान्नु पर्नेछ।

परिच्छेद-३

कानून, नीति तथा योजना तर्जुमा

६. कानून, नीति तथा योजना तर्जुमा गर्दा विचार गर्नु पर्ने: सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहले कानून, नीति तथा योजना तर्जुमा गर्दा देहायका विषयलाई विचार गर्नु पर्नेछः-

- (क) संविधान बमोजिम आफूसँग सम्बन्धित अधिकार सूचीका अतिरिक्त अर्को तहको अधिकार सूचीमा उल्लिखित विषय,
- (ख) संविधानको अनुसूचीमा रहेका अधिकार सूचीका विषयहरूबीचको अन्तरसम्बन्ध, अन्तरनिर्भरता र सीमा,
- (ग) संविधानमा रहेका अधिकार सूचीका अतिरिक्त संवैधानिक व्यवस्थाहरूको समग्रता,
- (घ) संविधानका व्यवस्थाहरू प्रतिको सामन्जस्यतापूर्ण दृष्टिकोण,
- (ङ) संवैधानिक उद्देश्य, मान्यता, भावना र मर्म,
- (च) आफूसँग सम्बन्धित अधिकार सूचीमा परेको विषयमा अर्को तह वा समान तहको अधिकार।

७. प्रदेश तथा स्थानीय तहले कानून तथा नीति तर्जुमा गर्दा लिनु पर्ने आधार: (१) प्रदेशले कानून तथा नीति बनाउँदा देहायका विषयलाई आधार मान्नु पर्नेछः-

- (क) संविधान,
- (ख) सङ्घीय कानून,
- (ग) राष्ट्रिय नीति तथा प्राथमिकता,
- (घ) सर्वाङ्गिण राष्ट्रिय हित तथा स्वार्थ,
- (ङ) कानूनको स्वच्छता, उपयुक्तता र तर्कसङ्गतता,

- (च) कानून र न्यायका मान्य सिद्धान्त तथा कानून शास्त्रका स्थापित मान्यताहरु
- (छ) सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादित कानूनी सिद्धान्तहरु,
- (ज) अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा मुलुकले व्यक्त गरेको प्रतिबद्धता,
- (झ) सम्बन्धित प्रदेशले निर्माण गरेका अन्य नीति तथा कानूनहरूसँगको तादात्म्यता,
- (ञ) सिमाना जोडिएका अन्य प्रदेशको साझा चासो, सरोकार र हितका विषय,
- (ट) साझा अधिकार तथा आर्थिक अधिकारको विषयमा कानून तथा नीति बनाउँदा सङ्घबाट जारी भएका आधारभूत नीति तथा मापदण्ड,
- (ठ) अन्य प्रदेशको कानून तथा नीतिसँगको तादात्म्यता र एकरूपता,
- (ड) संविधानको अनुसूची- ९ मा उल्लिखित विषयमा कानून बनाउदा स्थानीय तहको समेत भूमिका र जिम्मेवारी स्पष्ट गर्ने।

(२) स्थानीय तहले कानून तथा नीति बनाउँदा उपदफा (१) को खण्ड (क), (ख), (ग), (घ), (ङ), (च), (छ), (ज) र (ट) मा उल्लिखित विषयका अतिरिक्त देहायका विषयलाई समेत आधार मान्नु पर्नेछः-

- (क) प्रदेश कानून तथा नीति,
- (ख) सिमाना जोडिएका अन्य स्थानीय तहको साझा चासो, सरोकार र हितका विषय,
- (ग) साझा अधिकारको विषयमा कानून तथा नीति बनाउँदा सम्बन्धित प्रदेश तहबाट जारी भएका आधारभूत नीति तथा मापदण्ड ।

८. सङ्घीय कानूनबाट व्यवस्थित हुने: (१) देहायका कार्यहरु सङ्घीय कानूनबाट व्यवस्थित हुनेछन्ः-

- (क) कुनै कार्यलाई फौजदारी कसूरको रूपमा कायम गरी कैद सजायको व्यवस्था गर्ने,
- (ख) नेपाल सरकार वादी हुने फौजदारी कसूरको अनुसन्धान गर्ने,
- (ग) फौजदारी कसूरमा संलग्न व्यक्ति उपर राज्यको तर्फबाट मुद्दा चलाउने,
- (घ) संविधानको धारा १५२ बमोजिमको विशिष्टिकृत अदालत, न्यायिक निकाय वा न्यायाधिकरणको स्थापना गर्ने वा त्यस्तो अदालत, न्यायिक निकाय तथा न्यायाधिकरणको क्षेत्राधिकारमा हेरफेर गर्ने,
- (ङ) संविधान बमोजिम सङ्घीय कानूनबाट व्यवस्थित तथा निरूपण हुने अन्य कार्य।

(२) उपदफा (१) को खण्ड (ख) र (घ) मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि देहायको अवस्थामा देहाय बमोजिम हुनेछः-

- (क) सङ्घीय कानूनले प्रदेश प्रहरी वा प्रदेश स्तरको कुनै निकाय वा अधिकारीबाट अनुसन्धान हुने भनी तोकेका फौजदारी कसूरको अनुसन्धान सङ्घीय कानून बमोजिम त्यस्तो निकाय वा अधिकारीबाट हुने,
- (ख) खण्ड (क) बमोजिम प्रदेश तहबाट अनुसन्धान भएको नेपाल सरकार वादी हुने मुद्दा महान्यायाधिवक्ता वा निजले तोकेको सरकारी वकील वा संघिय कानून बमोजिमको अधिकारीले मुद्दा हेर्ने अधिकारी समक्ष नेपाल सरकारको नामबाट दायर गर्ने,
- (ग) संविधान बमोजिम आफ्नो अधिकार सूचीमा पर्ने विषयमा कानून बनाउँदा विवाद समाधानको लागि वैकल्पिक उपाय अवलम्बन गर्न वा मुद्दा हेर्ने वा पुनरावेदन सुत्रे निकाय वा अधिकारीको व्यवस्था गर्न वा जिल्ला अदालत

वा उच्च अदालतमा मुद्दा वा पुनरावेदन लाग्न सक्ने गरी सम्बन्धित प्रदेश तहको कानूनबाट व्यवस्था गर्न सकिने,

तर जिल्ला अदालत वा उच्च अदालतको अधिकार क्षेत्र सिर्जना गर्दा न्याय प्रशासन सम्बन्धी प्रचलित सङ्घीय कानूनको सिद्धान्त र व्यवस्था प्रतिकूल नहुने गरी गर्नु पर्नेछ ।

(घ) जरिबाना गर्ने लगायतका प्रशासनिक तथा देवानी दायित्वको सिर्जना र कार्यान्वयन सम्बन्धित प्रदेश वा स्थानीय तहको कानूनबाट गर्न सकिने ।

(३) उपदफा (२) को खण्ड (ग) बमोजिम जिल्ला अदालत तथा उच्च अदालतमा मुद्दा चल्ने वा पुनरावेदन लाग्ने गरी कानून बनाउनु अघि नेपाल सरकारको कानून, न्याय तथा संसदीय मामिला मन्त्रालय मार्फत् न्याय परिषद्को परामर्श लिनु पर्नेछ ।

(४) प्रदेश वा स्थानीय तहबाट सञ्चालन तथा प्रशासन हुने कुनै विषयलाई फौजदारी कसूर कायम गरी कैदको सजाय गर्नु पर्ने भएमा फौजदारी कसूर कायम गरी सजाय गर्ने सम्बन्धी व्यवस्था सङ्घीय कानून बमोजिम हुनेछ र त्यस्तो कसूरको अनुसन्धान तथा तहकिकात प्रदेश तहबाट हुने गरी व्यवस्था गर्नु पर्नेछ ।

(५) यस दफामा अन्यत्र जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि प्रदेश र स्थानीय तहले कानून बनाउँदा देहाय बमोजिम हुने गरी बनाउनु हुँदैन :-

(क) मौलिक हक, संवैधानिक हक वा संघीय कानून बमोजिमका अन्य कानूनी हकमा प्रतिबन्ध लगाउने गरी वा त्यस्तो हकको प्रयोगमा सीमा तोक्ने गरी,

(ख) सङ्घीय कानूनले कुनै काम कसैले गर्न पाउने भनी व्यवस्था गरेकोमा त्यस्तो कार्य गर्न नपाउने गरी वा सङ्घीय कानूनले कुनै काम कसैले गर्न नपाउने भनी व्यवस्था गरेकोमा त्यस्तो काम गर्न पाउने गरी,

(ग) संविधान वा संघीय कानून विपरित हुने गरी।

९. एकल अधिकारको सूचीमा रहेका विषयमा कानून बनाउने: (१) संविधानको अनुसूची-५ मा उल्लिखित विषयमा सङ्घले कानून बनाउनेछ ।

(२) संविधानको अनुसूची-६ मा उल्लिखित विषयमा प्रदेशले कानून बनाउनेछ ।

(३) संविधानको अनुसूची-८ मा उल्लिखित विषयमा स्थानीय तहले कानून बनाउनेछ ।

(४) उपदफा (२) वा (३) बमोजिम प्रदेश तथा स्थानीय तहले कानून बनाउँदा संविधान तथा सङ्घीय कानून विपरीत नहुने गरी तथा अन्य तहमा निहित रहेको अधिकारमा प्रतिकूल असर नपर्ने गरी बनाउनु पर्नेछ ।

१०. साझा अधिकारको सूचीमा रहेका विषयमा कानून बनाउने: (१) संविधानको अनुसूची-७ र ९ मा उल्लिखित विषयमा सङ्घले कानून बनाउनेछ र सङ्घले बनाएको कानूनको अधीनमा रही प्रदेश र स्थानीय तहले कानून बनाउनेछन् ।

(२) उपदफा (१) मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि त्यस्तो विषयमा सङ्घको कानून नबनेको अवस्थामा संविधान प्रतिकूल नहुने गरी प्रदेश र स्थानीय तहले कानून बनाउन सक्नेछन् ।

(३) उपदफा (२) मा उल्लिखित विषयमा सङ्घीय कानून बनेमा वा सङ्घीय कानूनमा संशोधन भएमा प्रदेश र स्थानीय तहले समेत सो अनुकूल हुने गरी कानून बनाउनु वा परिमार्जन गर्नु पर्नेछ ।

(४) उपदफा (१) बमोजिम सङ्घले कानून बनाउँदा सामान्यतया देहायका मान्यताबाट निर्देशित हुनु पर्नेछ:-

(क) साझा अधिकारको सूचीमा रहेका विषयमा सम्भव भएसम्म सङ्घ, प्रदेश वा स्थानीय तहको भूमिका र जिम्मेवारी स्पष्ट गर्ने गरी कानूनी बन्दोबस्त गर्ने,

- (ख) राष्ट्रिय मापदण्ड वा गुणस्तर निर्धारण गर्नु पर्ने वा व्यापक राष्ट्रिय सरोकारको विषयमा सङ्घीय कानूनबाट व्यवस्था गर्ने,
- (ग) प्रदेश र स्थानीय तहको सक्षमता अभिवृद्धि गर्दै जाने,
- (घ) प्रदेश वा स्थानीय तहबाटै नियमन तथा कार्यान्वयन हुने प्रकृतिका विषयमा तथा प्रदेश वा स्थानीय तहको विशिष्टता र आवश्यकता प्रतिबिम्बित हुनुपर्ने विषयमा सम्बन्धित प्रदेश तथा स्थानीय तहलाई कानून बनाउन सहयोग गर्ने,
- (ङ) सङ्घबाट पूर्ण नियमन गर्नु पर्ने विषयमा सङ्घीय कानूनबाट नियमनको व्यवस्था गरी कार्यान्वयनमा प्रदेश र स्थानीय तहको अधिकतम सहभागिता सुनिश्चित गर्ने,
- (च) नागरिकलाई सेवा प्राप्त गर्न सहज र सरल तथा आर्थिक रूपले कम लागत पर्ने गरी सम्बन्धित सरकारबाट सम्पादन हुने गरी व्यवस्था मिलाउने,
- (छ) समष्टिगत स्थिरता कायम गर्ने तथा राष्ट्रिय प्राथमिकताको क्षेत्रमा संघीय भूमिका रहने,
- (ज) प्रदेश र स्थानीय तहले कुनै विषयमा कानून बनाउनु अघि सङ्घले सो सम्बन्धमा कुनै नीति वा मापदण्ड बनाउनु पर्ने रहेछ भने त्यस्तो नीति वा मापदण्ड बनाई प्रदेश र स्थानीय तहलाई कानून बनाउन सहजता प्रदान गर्ने,
- (झ) संविधानको अनुसूची-७ मा उल्लिखित विषयको हकमा नीति निर्माण, मापदण्ड, गुणस्तर निर्धारण तथा नियमनको कार्य सङ्घबाट र विकास, स्थानीय नियमन र सेवा प्रवाह सम्बन्धी कार्य प्रदेश तहबाट हुने,

(ज) संविधानको अनुसूची-९ मा उल्लिखित विषयको हकमा नीति निर्माण, मापदण्ड, गुणस्तर निर्धारण तथा नियमनको कार्य सङ्घबाट, विकास तथा स्थानीय नियमनको कार्य प्रदेश तहबाट र सेवा प्रवाह सम्बन्धी कार्य स्थानीय तहबाट हुने ।

(५) सङ्घले संविधान बमोजिमको साझा अधिकारको सूचीका विषयमा आफूले कानून बनाउने तथा प्रदेश र स्थानीय तहसँग समन्वय र परामर्श गर्ने प्रयोजनको लागि देहायको प्रकृतिको आधारमा वर्गीकरण गरी कार्यान्वयन गर्न सक्नेछः-

- (क) सङ्घले पूर्ण रूपमा नियमन गर्नुपर्ने विषय,
- (ख) सङ्घले आंशिक रूपमा मात्र नियमन गर्नुपर्ने विषय,
- (ग) सङ्घले आधारभूत मापदण्ड, सिद्धान्त र आधार तय गरी संरचनागत कानूनी बन्दोबस्त गर्नुपर्ने विषय,
- (घ) सङ्घले सामान्य रूपमा मार्गदर्शन, सहजीकरण वा अनुगमन गर्नुपर्ने विषय,
- (ङ) कार्यान्वयन र नियमनको मुख्य दायित्व प्रदेश वा स्थानीय तहको हुने र सङ्घले सहयोग र समन्वय गर्नुपर्ने विषय,
- (च) प्रदेश वा स्थानीय तहले कार्यान्वयनको मुख्य अभिभारा वा जिम्मेवारी लिनुपर्ने विषय,
- (छ) प्रदेश र स्थानीय तह दुवैको भूमिका र जिम्मेवारी रहने विषय ।

११. समन्वय र परामर्श गर्ने: (१) नेपाल सरकारले देहायका विषयमा प्रदेश सरकारसँग समन्वय र परामर्श गर्नु पर्नेछः-

- (क) संविधानको अनुसूची-७ मा उल्लिखित साझा अधिकारका विषयमा कानून तथा नीति बनाउँदा,

- (ख) दुई वा दुईभन्दा वढी प्रदेशहरूको अनुरोधमा संविधानको अनुसूची-६ मा उल्लिखित विषयमा कानून तथा नीति बनाउँदा,
- (ग) राष्ट्रिय महत्वका ठूला परियोजना, अन्तर प्रदेशस्तरीय परियोजना वा कार्यक्रम सञ्चालन गर्दा,
- (घ) प्रदेशले समेत पालना वा कार्यान्वयन गर्नु पर्ने गरी राष्ट्रिय योजना तथा नीति बनाउँदा,
- (ङ) अन्तर प्रदेशमा सञ्चालन हुने राष्ट्रिय सडक, विद्युतीय प्रसारण लाईन तथा अन्तर प्रदेशस्तरीय सिंचाइ वा यस्तै प्रकृतिका योजना सञ्चालन गर्दा,
- (च) प्रदेशको अधिकार सूचीमा पर्ने विषयमा सन्धि वा सम्झौता गर्दा,
- (छ) नेपाल सरकारले उपयुक्त ठहर्‍याएको अन्य विषय।

(२) नेपाल सरकारले देहायका विषयमा स्थानीय तहसँग आवश्यकता अनुसार समन्वय र परामर्श गर्न सक्नेछ-

- (क) स्थानीय तहले समेत पालना वा कार्यान्वयन गर्नु पर्ने गरी राष्ट्रिय योजना तथा नीति बनाउँदा,
- (ख) नेपाल सरकारले उपयुक्त ठहर्‍याएको अन्य विषय।

(३) नेपाल सरकारले देहायका विषयमा आवश्यकता अनुसार प्रदेश र स्थानीय तहसँग समन्वय र परामर्श गर्न सक्नेछ-

- (क) संविधानको अनुसूची-९ मा उल्लिखित साझा अधिकारका विषयमा कानून तथा नीति बनाउँदा,
- (ख) राजश्वको बाँडफाँड तथा नयाँ कर प्रणाली लागू गर्ने क्रममा सो को नीतिगत विषयमा,
- (ग) प्राकृतिक स्रोत तथा त्यसको लाभको बाँडफाँड गर्दा ।

(४) उपदफा (१) मा उल्लिखित विषयका अतिरिक्त नेपाल सरकारले प्रदेश सरकारको सरोकार जोडिएका विषयमा कानून बनाउँदा र संविधानको धारा ५८ बमोजिमको अवशिष्ट अधिकारको विषयमा प्रदेश सरकारसँग आवश्यकता अनुसार परामर्श र समन्वय गर्न सक्नेछ ।

(५) उपदफा (१), (२), (३) र (४) बमोजिम परामर्श गर्दा नेपाल सरकारको सम्बन्धित विषय हेर्ने मन्त्रालयले आफ्नो कार्यक्षेत्रसँग सम्बन्धित नीति, योजना वा कानूनको मस्यौदा सम्बन्धमा प्रदेश सरकारको हकमा सम्बन्धित विषय हेर्ने प्रदेश सरकारको मन्त्रालय र स्थानीय तहको हकमा स्थानीय तहको प्रतिनिधिहरूको प्रचलित कानून बमोजिमको संस्थासँग परामर्श गर्नेछ ।

(६) उपदफा (५) को प्रयोजनको लागि परामर्श गर्नेसम्बन्धी अन्य प्रक्रिया यस ऐन अन्तरगत बनेको नियममा तोकिए बमोजिम हुनेछ ।

(७) प्रदेशले अनुसूची-७ र ९ बमोजिमको साझा अधिकारको सूचीमा उल्लिखित विषयमा कानून तथा नीति बनाउँदा नेपाल सरकारको विषयगत मन्त्रालय वा निकायसँग समन्वय र परामर्श गर्नु पर्नेछ ।

(८) अनुसूची-९ बमोजिमको साझा अधिकारको सूचीमा उल्लिखित विषयमा स्थानीय तहले कानून तथा नीति बनाउँदा नेपाल सरकारको विषयगत मन्त्रालय र सम्बन्धित प्रदेश सरकारको विषयगत मन्त्रालय वा निकायसँग समेत समन्वय र परामर्श गर्नु पर्नेछ ।

(९) प्रदेशले संविधानको अनुसूची-९ बमोजिमको साझा अधिकारको सूचीमा उल्लिखित विषयमा कानून तथा नीति बनाउँदा आफ्नो प्रदेशभित्रका स्थानीय तहसँग समन्वय र परामर्श गर्नु पर्नेछ ।

(१०) दफा ३ को खण्ड (ख) र (ग) मा लेखिएको कुनै कुराले संविधान बमोजिम राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगको अधिकारक्षेत्रमा प्रतिकूल असर पारेको मानिने छैन ।

(११) यस दफा बमोजिम कुनै काम कारबाहीको सम्बन्धमा परामर्श माग गर्दा परामर्श उपलब्ध नगराएकोमा त्यस्तो काम कारबाही अघि बढाउन

बाधा परेको वा परामर्श बमोजिम कार्य नभएको कारणले मात्र कुनै काम कारबाहीको वैधानिकतामा प्रतिकूल असर पुर्याएको मानिनेछैन।

१२. **कानूनको प्रकाशन तथा अभिलेख:** (१) प्रदेशले बनाएको ऐन, नियमावली र गठन आदेश प्रदेश राजपत्रमा प्रकाशन गर्नु पर्नेछ।

(२) स्थानीय तहले बनाएको ऐन र नियमावली स्थानीय राजपत्रमा प्रकाशन गर्नु पर्नेछ।

(३) प्रदेश तथा स्थानीय तहले बनाएको नीति, निर्देशिका र कार्यविधि सार्वजनिक रूपमा प्रकाशन गर्नु पर्नेछ।

(४) प्रदेश तथा स्थानीय तहले बनाएको ऐन र नियमावलीको प्रमाणीकरण प्रति सम्बन्धित तहले सुरक्षित रूपमा अभिलेख गरी राख्नु पर्नेछ।

(५) उपदफा (१) र (२) बमोजिमको ऐन, नियमावली र गठन आदेशको प्रमाणित प्रति सम्बन्धित प्रदेश तथा स्थानीय तहले नेपाल सरकारको कानून, न्याय तथा संसदिय मामिला मन्त्रालयमा पठाउनु पर्नेछ।

(६) स्थानीय तहले बनाएको ऐन, नियमावली तथा अन्य कानूनको एक प्रति प्रदेश सरकारलाई समेत पठाउनु पर्नेछ।

(७) संघ, प्रदेश र स्थानीय तहबाट संबिधान तथा प्रचलित कानून बमोजिम पारित भएका सार्वजनिक लिखतको एकीकृत अभिलेख रहने गरी नेपाल सरकारले आवश्यक व्यवस्था मिलाउन सक्नेछ।

१३. **सहयोग गर्नु पर्ने:** (१) प्रदेश र स्थानीय तहको अधिकार सूची तथा कार्य जिम्मेवारीमा पर्ने विषयमा कानून, नीति तथा योजना तर्जुमा गर्दा प्रदेश र स्थानीय तहबाट अनुरोध भई आएमा नेपाल सरकारले आवश्यक सहयोग गर्न सक्नेछ।

(२) स्थानीय तहको अधिकार सूची तथा कार्य जिम्मेवारीमा पर्ने विषयमा कानून, नीति तथा योजना तर्जुमा गर्दा स्थानीय तहको अनुरोध भई आएमा प्रदेश सरकारले आवश्यक सहयोग गर्न सक्नेछ।

(३) नेपाल सरकारले प्रदेश र स्थानीय तहलाई कानून बनाउनको लागि नमूना कानूनको मस्यौदा बनाई उपलब्ध गराउन सक्नेछ।

(४) सङ्घले बनाएका कानून, नीति तथा योजना कार्यान्वयन गर्दा प्रदेश सरकार र स्थानीय तहले आवश्यक सहयोग गर्नु पर्नेछ। ।

(५) प्रदेश र स्थानीय तहको अधिकार सूची तथा कार्य जिम्मेवारीमा पर्ने विषयमा प्रदेश र स्थानीय तहले बनाएको कानून, नीति तथा योजना कार्यान्वयन गर्दा नेपाल सरकारले आवश्यक सहयोग गर्नु पर्नेछ।

१४. **निर्देशन दिन सक्ने:** (१) संविधान, यस ऐन तथा अन्य प्रचलित कानून बमोजिम कार्य सम्पादन गर्दा नेपाल सरकारले राष्ट्रिय महत्व तथा प्राथमिकता वा प्रदेशहरूबीच समन्वय गर्नुपर्ने विषयमा प्रदेश मन्त्रपरिषद्लाई आवश्यक निर्देशन दिन सक्नेछ।

(२) संविधान, यस ऐन तथा अन्य प्रचलित कानून बमोजिम कार्यसम्पादन गर्दा नेपाल सरकारले आफैँ वा प्रदेश सरकार मार्फत् गाउँ कार्यपालिका तथा नगर कार्यपालिकालाई आवश्यक निर्देशन दिन सक्नेछ।

(३) प्रदेश र स्थानीय तह तथा अन्तर स्थानीय तहबीच समन्वय कायम गर्न तथा सङ्घीय र प्रदेश कानूनको कार्यान्वयनमा प्रभावकारिता ल्याई सार्वजनिक हित कायम गर्न प्रदेश मन्त्रपरिषद्ले गाउँ कार्यपालिका तथा नगर कार्यपालिकालाई आवश्यक निर्देशन दिन सक्नेछ।

(४) उपदफा (१), (२) र (३) बमोजिमको निर्देशन पालना गर्नु सम्बन्धित तहको कर्तव्य हुनेछ।

१५. **ध्यानाकर्षण गराउन सक्ने:** (१) प्रदेश तथा स्थानीय तहले बनाएको कानून संविधान तथा अन्य सङ्घीय कानून विपरीत भएमा नेपाल सरकारले त्यस्तो कानूनलाई संविधान तथा सङ्घीय कानून अनुकूल हुने गरी तत्काल परिमार्जन गर्न सम्बन्धित प्रदेश तथा स्थानीय तहको ध्यानाकर्षण गराउन सक्नेछ। ।

(२) उपदफा (१) बमोजिम ध्यानाकर्षण भएमा सो बमोजिम कानून परिमार्जन गर्नु सम्बन्धित प्रदेश तथा स्थानीय तहको कर्तव्य हुनेछ। ।

परिच्छेद—४

परिषद् तथा समिति

१६. परिषद्को गठनः (१) सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहबीचको अन्तरसम्बन्ध व्यवस्थित गर्न देहाय बमोजिमको राष्ट्रिय समन्वय परिषद् रहनेछः-

(क) प्रधानमन्त्री	-अध्यक्ष
(ख) नेपाल सरकारको अर्थ मन्त्री	-सदस्य
(ग) नेपाल सरकारको कानून, न्याय तथा संसदीय मामिला मन्त्री	-सदस्य
(घ) नेपाल सरकारको गृह मन्त्री	-सदस्य
(ङ) नेपाल सरकारको सङ्घीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्री	-सदस्य
(च) सबै प्रदेशका मुख्य मन्त्रीहरू	-सदस्य
(छ) राष्ट्रिय योजना आयोगका उपाध्यक्ष	- सदस्य
(ज) गाउँपालिका महासंघ, नगरपालिका संघ तथा जिल्ला समन्वय समिति महासंघबाट सबै प्रदेशबाट प्रतिनिधित्व हुने गरी समावेशी सिद्धान्त अनुरूप प्रधानमन्त्रीले मनोनयन गरेका कम्तिमा दुई महिला सहित सात जना	- सदस्य

(२) उपदफा (१) को खण्ड (ज) बमोजिम मनोनति सदस्यको पदावधी तिन वर्षको हुनेछ।

तर सम्बन्धित स्थानीय तहको निजको पद कायम नभएमा वा कुनै कारणले रिक्त भएमा मनोनीत सदस्यको पद रिक्त भएको मानिनेछ।

(३) परिषद्को बैठकमा विषयगत मन्त्री तथा सम्बन्धित पदाधिकारी वा विशेषज्ञलाई आवश्यकता अनुसार आमन्त्रण गर्न सकिनेछ।

(४) परिषद्को बैठक वर्षको कम्तीमा दुई पटक वस्नेछ।

(५) परिषद्को बैठकको मिति, समय, स्थान र छलफलका विषयहरू परिषद्को अध्यक्षले तोके बमोजिम हुनेछ।

(६) परिषद्को बैठक बस्नको लागि अध्यक्ष सहित बहुमत सदस्यहरूको उपस्थिति हुनु पर्नेछ।

(७) परिषद्को बैठकको अध्यक्षता परिषद्को अध्यक्षले गर्नेछ।

(८) कुनै प्रदेश वा स्थानीय तहले परिषद्को बैठकमा कुनै विषयमा छलफल गर्नको लागि अनुरोध गरी परिषद्को सचिवालयमा प्रस्ताव पेश गर्न सक्नेछ। त्यसरी प्राप्त हुन आएका प्रस्ताव परिषद्को सचिवले अध्यक्ष समक्ष पेश गर्नु पर्नेछ।

(९) उपदफा (७) बमोजिम पेश भएको कुनै प्रस्ताव परिषदमा छलफल गर्नु पर्ने देखिएमा अध्यक्षले सो प्रस्ताव परिषद्को बैठकमा पेश गर्न परिषद्को सचिवलाई निर्देशन दिन सक्नेछ।

(१०) प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयको सचिवले परिषद्को सचिवको रूपमा कार्य गर्नेछ।

(११) परिषद्को बैठक तथा निर्णय सम्बन्धी अन्य कार्यविधि परिषद् आफैले निर्धारण गरे बमोजिम हुनेछ।

१७. परिषद्को काम, कर्तव्य र अधिकार: परिषद्को काम, कर्तव्य र अधिकार देहाय बमोजिम हुनेछ:-

- (क) साझा अधिकारका विषयमा कानून तथा नीति तर्जुमाको लागि सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहबीच समन्वय गर्ने,
- (ख) प्रदेश तथा स्थानीय स्तरमा कार्यान्वयन हुने राष्ट्रिय हित तथा स्वार्थसँग जोडिएको विषयमा समन्वय गर्ने,
- (ग) राष्ट्रिय योजना, नीति तथा कानूनहरूको प्रदेश तथा स्थानीय तहमा कार्यान्वयनका सम्बन्धमा रहेका जटिलता समाधान गर्न समन्वय गर्ने,
- (घ) अन्तर प्रदेश तथा स्थानीय तहलाई प्रभाव पर्ने कानून, नीति तथा रणनीतिको तर्जुमाको सम्बन्धमा समन्वय गर्ने,

- (ड) अन्तर प्रदेशस्तरमा सञ्चालित विकासका ठूला आयोजनाहरूको कार्यान्वयनको सम्बन्धमा समन्वय गर्ने,
- (च) शिक्षा, स्वास्थ्य, रोजगारी लगायतको विषयमा गुणस्तर र एकरूपता कायम गर्न आधारभूत मापदण्ड निर्धारण गर्ने विषयमा समन्वय गर्ने,
- (छ) सङ्घीयता कार्यान्वयनको सम्बन्धमा सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहबाट बनेका नीति, कानून तथा योजनाको समिक्षा तथा विश्लेषण गर्ने, गराउने,
- (ज) संघ, प्रदेश र स्थानीय तहबाट हुने सेवा प्रवाहको विषयमा सामन्जस्यता कायम गर्न आवश्यक कार्य गर्ने,
- (झ) कानून निर्माण तथा कार्यान्वयनको विषयमा नेपाल सरकार, प्रदेश सरकार तथा स्थानीय सरकारलाई सुझाव दिने,
- (ञ) नेपाल सरकार, मन्त्रिपरिषद्, विषयगत समिति र प्रदेश समन्वय परिषद्बाट छलफलको लागि पठाएका विषयमा आवश्यकता अनुसार छलफल तथा समन्वय गर्ने।

१८. **सचिवालय तथा जनशक्ति:** (१) परिषद्को सचिवालय नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयमा रहनेछ।

(२) उपदफा (१) बमोजिमको सचिवालयलाई आवश्यक बजेट तथा जनशक्ति नेपाल सरकारले व्यवस्था गर्नेछ।

१९. **विशेष समिति गठन गर्न सक्ने:** (१) परिषद्ले आफ्नो काम कारवाहीलाई व्यवस्थित गर्न आवश्यकता अनुसार विशेष समिति गठन गर्न सक्नेछ।

(२) उपदफा (१) बमोजिम गठन हुने विशेष समितिको संरचना, काम, कर्तव्य र अधिकार परिषद्ले तोके बमोजिम हुनेछ।

(३) उपदफा (१) बमोजिमको विशेष समितिको बैठक तथा निर्णय सम्बन्धी व्यवस्था सो समिति आफैँले निर्धारण गरे बमोजिम हुनेछ।

२०. विषयगत समिति: (१) सङ्घ र प्रदेशका सम्बन्धित विषय हेर्ने मन्त्रालय तथा स्थानीय तहबीचमा समन्वय कायम गरी नीति तथा योजना कार्यान्वयन र विकास निर्माण लगायतका काममा प्रभावकारिता ल्याउन देहाय बमोजिमका विषयगत समिति रहनेछन-

- (क) नेपाल सरकारको सम्बन्धित विषय हेर्ने मन्त्री - अध्यक्ष
- (ख) प्रदेश सरकारका सम्बन्धित विषय हेर्ने मन्त्री - सदस्य
- (ग) अध्यक्षले तोकेको स्थानीय तहको
एक जना प्रमुख वा अध्यक्ष - सदस्य

(२) विषयगत समितिको बैठक कम्तीमा वर्षको एक पटक बस्नेछ।

(३) विषयगत समितिको बैठकको मिति, समय, स्थान तथा छलफलको सूची सो समितिको अध्यक्षले तोके बमोजिम हुनेछ।

(४) विषयगत समितिको बैठक बस्नको लागि सो समितिको अध्यक्ष सहित बहुमत सदस्यहरूको उपस्थिति हुनु पर्नेछ।

(५) विषयगत समितिको बैठकको अध्यक्षता सो समितिको अध्यक्षले गर्नेछ।

(६) विषयगत समितिले आवश्यकता अनुसार विषय विज्ञ एवं सरोकारवाला निकायको प्रतिनिधिलाई बैठकमा आमन्त्रण गर्न सक्नेछ।

(७) विषयगत समितिको सचिवालय नेपाल सरकारको सम्बन्धित मन्त्रालयमा रहनेछ।

(८) विषयगत समितिको बैठक तथा निर्णय सम्बन्धी अन्य कार्यविधि सो समिति आफैले निर्धारण गरे बमोजिम हुनेछ।

२१. विषयगत समितिको काम, कर्तव्य र अधिकार: विषयगत समितिको काम, कर्तव्य र अधिकार देहाय बमोजिम हुनेछ:-

- (क) आफ्नो विषयसँग सम्बन्धित क्षेत्रका योजना, नीति तथा कानूनको तर्जुमा गर्दा प्रदेश तथा स्थानीय तहसंग परामर्श गर्ने,
- (ख) क्षेत्रगत योजना, नीति तथा कार्यक्रममा एकरूपता, निरन्तरता एवं गुणस्तरीयता कायम गर्न तथा कानून, योजना, नीति तथा रणनीतिहरूको कार्यान्वयनमा प्रभावकारिता ल्याउन आवश्यक समन्वय गर्ने,
- (ग) आफ्नो विषयसँग सम्बन्धित क्षेत्रका राष्ट्रिय नीति तर्जुमाको लागि परिषद्लाई सुझाव दिने,
- (घ) परिषद्को निर्णय एवं निर्देशन कार्यान्वयन गर्ने गराउने,
- (ङ) परिषद्ले तोकेका अन्य कार्य गर्ने।

२२. **प्रदेश समन्वय परिषद्को गठन:** प्रदेश र स्थानीय तहबीचको समन्वय कायम गर्न प्रदेश कानून बमोजिम एक प्रदेश समन्वय परिषद्को गठन हुनेछ।

२३. **प्रदेश समन्वय परिषद्को काम, कर्तव्य र अधिकार:** (१) प्रदेश समन्वय परिषद्को काम, कर्तव्य र अधिकार प्रदेश कानून बमोजिम हुनेछ।

(२) प्रदेश समन्वय परिषद्ले गरेको निर्णय प्रदेश सरकार र प्रदेशभित्रका स्थानीय तहले पालना र कार्यान्वयन गर्नु पर्नेछ।

(३) परिषद्ले प्रदेश समन्वय परिषद्लाई आवश्यक निर्देशन दिन सक्नेछ र परिषद्ले दिएको त्यस्तो निर्देशन पालना गर्नु प्रदेश समन्वय परिषद्को कर्तव्य हुनेछ।

२४. **जिल्ला समन्वय समितिको भूमिका:** (१) सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहबीच समन्वय कायम गर्न जिल्ला समन्वय समितिले संविधानको धारा २२० को उपधारा (७) बमोजिमको काम, कर्तव्य र अधिकार प्रयोग गर्नेछ।

(२) प्रदेश र स्थानीय तहबीच समन्वय कायम गर्ने सम्बन्धमा जिल्ला समन्वय समितिले प्रदेश कानूनमा उल्लेख भए बमोजिमको कार्य गर्नेछ।

(३) सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहबीचको समन्वयलाई प्रभावकारी बनाउन नेपाल सरकार, परिषद्, विषयगत समिति तथा प्रदेश समन्वय परिषद्ले जिल्ला समन्वय समितिलाई आवश्यक जिम्मेवारी प्रदान गर्न सक्नेछन्।

परिच्छेद-५

विवाद समाधान

२५. विवाद नआउने गरी कार्यसम्पादन गर्नु पर्ने: सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहहरूले आफ्नो अधिकार क्षेत्रभित्रको कार्यसम्पादन गर्दा विवाद नआउने गरी सम्पन्न गर्नु पर्नेछ।
२६. सङ्घ, प्रदेश तथा अन्तर प्रदेशबीचको विवाद: (१) अन्तर प्रदेश परिषद्ले सङ्घ र प्रदेशबीच तथा प्रदेश-प्रदेशबीच उत्पन्न राजनीतिक विवाद समाधान गर्नेछ।

(२) उपदफा (१) को सर्वसामान्यतामा प्रतिकूल असर नपर्ने गरी अन्तर प्रदेश परिषद्ले देहायको विवादहरूलाई समाधान गर्नेछ:-

- (क) नेपाल सरकार वा नेपाल सरकारको कुनै निकायबाट भएको निर्णय वा काम कारबाहीबाट प्रदेशको अधिकार सूची वा कार्य जिम्मेवारीमा प्रतिकूल असर परेको कारणबाट उत्पन्न विवाद,
- (ख) प्रदेश सरकार वा प्रदेश सरकारको कुनै निकायबाट भएको निर्णय वा काम कारबाहीबाट सङ्घको अधिकार सूची वा कार्य जिम्मेवारीमा प्रतिकूल असर परेको कारणबाट उत्पन्न विवाद,
- (ग) एक वा एकभन्दा बढी प्रदेशबाट भएको निर्णय वा काम कारबाहीबाट अर्को प्रदेशको अधिकार सूची वा कार्य जिम्मेवारीमा प्रतिकूल असर परेको कारणबाट उत्पन्न विवाद ।

(३) उपदफा (२) बमोजिमको कुनै विवाद उत्पन्न भएमा विवाद उत्पन्न भएको मितिले पन्ध्र दिनभित्र विवादको कुनै पक्षले त्यस्तो विवादको सम्बन्धमा अन्तर प्रदेश परिषद्को सचिवालयमा लिखित सूचना दिनु पर्नेछ।

(४) उपदफा (३) बमोजिम सूचना प्राप्त भएमा अन्तर प्रदेश परिषद्को सचिवालयले सो परिषद्को अध्यक्षलाई यथाशीघ्र जानकारी गराउनु पर्नेछ।

(५) उपदफा (१) को प्रयोजनको लागि अन्तर प्रदेश परिषद्ले देहायको कार्य गर्नेछः-

(क) विवादित प्रश्न वा विषय पहिचान गर्ने,

(ख) विवादको प्रकृति निर्धारण गर्ने,

(ग) विवादको कारण पहिचान गर्ने,

(घ) विवाद समाधानका उपाय वा विकल्पहरूको खोजी गर्ने,

(ङ) अन्तर प्रदेश परिषद्ले मनासिब ठानेका अन्य कार्य गर्ने।

(६) उपदफा (५) बमोजिमको कार्य गर्नको लागि अन्तर प्रदेश परिषद्ले उपसमिति वा कार्यदल गठन गर्न सक्नेछ।

(७) उपदफा (६) बमोजिमको उपसमिति वा कार्यदलको संरचना, कार्यदिश, कार्यविधि र कार्यविधी त्यस्तो उपसमिति वा कार्यदल गठन गर्दाको बखत अन्तर प्रदेश परिषद्ले निर्धारण गरे बमोजिम हुनेछ।

(८) उपदफा (२) बमोजिमको विवादको सम्बन्धमा अन्तर प्रदेश परिषद्ले वार्ता, छलफल, परामर्श र मेलमिलापबाट विवादको समाधान गर्नेछ।

(९) अन्तर प्रदेश परिषद्ले उपदफा (३) बमोजिम विवादको सूचना प्राप्त भएको मितिले तीन महिनाभित्र विवाद समाधान गरिसक्नु पर्नेछ।

(१०) उपदफा (८) बमोजिम विवाद समाधान नभएमा त्यस्तो विवाद समाधानको लागि अन्तर प्रदेश परिषद्ले उपयुक्त निर्णय गर्न सक्नेछ।

(११) उपदफा (१०) बमोजिम भएको निर्णय सम्बन्धित पक्षले कार्यान्वयन गर्नु गराउनु पर्नेछ।

(१२) यस दफामा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि सङ्घीय संसद वा प्रदेश सभामा विचाराधीन विषयसँग सम्बन्धित विवादमा उपदफा (१०) बमोजिम अन्तर प्रदेश परिषद्ले कुनै निर्णय गर्ने छैन।

तर त्यस्तो विषयमा निहित राजनीतिक विवाद समाधान गर्नको लागि राजनीतिक सहजिकरण गर्न बाधा परेको मानिने छैन।

(१३) अन्तर प्रदेश परिषद्को सचिवालय प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयमा रहनेछ।

(१४) अन्तर प्रदेश परिषद्को सचिवको रूपमा नेपाल सरकारको मुख्य सचिवले कार्य गर्नेछ।

२७. प्रदेश तथा स्थानीय तह र अन्तर स्थानीय तहबीचको विवाद: (१) प्रदेश तथा स्थानीय तहबीच तथा अन्तर स्थानीय तह बीचको राजनीतिक विवादको समाधान प्रदेश सभाले गर्नेछ।

(२) उपदफा (१) को सर्वसामान्यतामा प्रतिकूल असर नपर्ने गरी प्रदेश सभाले देहायको विवादहरूलाई समाधान गर्नेछ:-

(क) प्रदेश सरकार वा प्रदेश सरकारको कुनै निकायबाट भएको निर्णय वा काम कारबाहीबाट स्थानीय तहको अधिकार सूची वा कार्य जिम्मेवारीमा प्रतिकूल असर परेको कारणबाट उत्पन्न विवाद,

(ख) स्थानीय तहको कुनै निकायबाट भएको निर्णय वा काम कारबाहीबाट प्रदेशको अधिकार सूची वा कार्य जिम्मेवारीमा प्रतिकूल असर परेको कारणबाट उत्पन्न विवाद,

(ग) एक वा एकभन्दा बढी स्थानीय तहबाट भएको निर्णय वा काम कारबाहीबाट अर्को स्थानीय तहको अधिकार सूची

वा कार्य जिम्मेवारीमा प्रतिकूल असर परेको कारणबाट उत्पन्न विवाद।

(३) उपदफा (२) बमोजिमको कुनै विवाद समाधान गर्नको लागि प्रदेश सभाले राजनीतिक विवाद समाधान समिति गठन गर्नु पर्नेछ।

(४) उपदफा (३) बमोजिमको समितिको संरचना प्रदेश सभाले निर्धारण गरे बमोजिम हुनेछ।

(५) उपदफा (४) को सर्वसामान्यतामा प्रतिकूल असर नपर्ने गरी उपदफा (३) बमोजिमको समितिमा प्रदेश सभाले तोकेका प्रदेश सभाका सदस्यका अतिरिक्त विवादसँग सम्बन्धित प्रदेश सरकारको सम्बन्धित मन्त्रालयको मन्त्री, विवादसँग सम्बन्धित स्थानीय तहको अध्यक्ष वा प्रमुख तथा सम्बन्धित जिल्ला समन्वय समितिको प्रतिनिधिलाई समेत समावेश गर्नु पर्नेछ।

(६) उपदफा (२) बमोजिम कुनै विवाद उत्पन्न भएमा विवाद उत्पन्न भएको मितिले पन्ध्र दिनभित्रमा विवादको कुनै पक्षले त्यस्तो विवादको सम्बन्धमा प्रदेश सभाको सचिवालयमा लिखित सूचना दिनु पर्नेछ।

(७) उपदफा (६) बमोजिम सूचना प्राप्त भएमा प्रदेश सभा सचिवालयले प्रदेश सभाको सभामुखलाई यथाशीघ्र जानकारी गराउनु पर्नेछ।

(८) उपदफा (९) को प्रयोजनको लागि उपदफा (३) बमोजिमको राजनीतिक विवाद समाधान समितिले देहायको कार्य गर्नेछः-

- (क) विवादित प्रश्न वा विषय पहिचान गर्ने,
- (ख) विवादको प्रकृति निर्धारण गर्ने,
- (ग) विवादको कारण पहिचान गर्ने,
- (घ) विवाद समाधानका उपाय वा विकल्पहरूको खोजी गर्ने,
- (ङ) सो समितिले उपयुक्त ठानेका अन्य कुनै कार्य गर्ने।

(९) उपदफा (२) बमोजिमको विवादको सम्बन्धमा वार्ता, छलफल, परामर्श र मेलमिलापबाट विवादको समाधान गर्नु पर्नेछ।

(१०) उपदफा (८) बमोजिमको कार्य गर्नको लागि उपदफा (३) बमोजिमको राजनीतिक विवाद समाधान समितिले विषय विज्ञ समेत समावेश गरी प्राविधिक समिति वा कार्यदल गठन गर्न सक्नेछ।

(११) उपदफा (१०) बमोजिमको प्राविधिक उपसमिति वा कार्यदलको संरचना, कायदेश, कार्यावधि र कार्यविधी त्यस्तो उपसमिति वा कार्यदल गठन गर्दाको बखत उपदफा (३) बमोजिमको राजनीतिक विवाद समाधान समितिले निर्धारण गरे बमोजिम हुनेछ।

(१२) उपदफा (३) बमोजिमको राजनीतिक विवाद समाधान समितिले उपदफा (६) बमोजिम विवादको सूचना प्राप्त भएको मितिले तीन महिनाभित्र विवाद समाधान गरिसक्नु पर्नेछ।

(१३) यस दफा बमोजिम विवाद समाधान नभएमा त्यस्तो विवाद समाधानको लागि प्रदेश सभाले उपयुक्त निर्णय गर्न सक्नेछ।

(१४) यस दफा बमोजिम भएको निर्णय सम्बन्धित पक्षले कार्यान्वयन गर्नु गराउनु पर्नेछ।

(१५) यस दफामा अन्यत्र जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि सङ्घीय संसदमा विचाराधीन विषयसँग सम्बन्धित विवादमा यस दफा बमोजिम कुनै निर्णय गरिने छैन।

(१६) यस दफा बमोजिम विवाद समाधान गर्ने अन्य प्रक्रिया र कार्यविधि प्रदेश कानून बमोजिम हुनेछ।

२८. संवैधानिक इजलासको अधिकार क्षेत्रमा प्रतिकूल असर नपर्ने: (१) यस परिच्छेदमा लेखिएको कुनै कुराले संविधानको धारा १३७ बमोजिमको सर्वोच्च अदालतको संवैधानिक इजलासको अधिकार क्षेत्रमा प्रतिकूल असर परेको मानिने छैन।

(२) संवैधानिक इजलासले संघ, प्रदेश तथा स्थानीय तह बीचको विवाद समाधान गर्दा कुनै बिबादको प्रकृतिबाट त्यस्तो बिबादको कुनै विषय आपसी वार्ता, परामर्श र मेलमिलापबाट समाधान गर्नु उपयुक्त देखिएमा सो को लागि

आबस्यकता अनुसार सम्बन्धित पक्षलाई उचित मौका दिन र प्रोत्साहन गर्न सक्नेछ।

परिच्छेद-६

विविध

२९. प्रतिवेदन पेश गर्नु पर्ने: यस ऐन बमोजिम आफूले सम्पादन गरेका काम कारबाहीका सम्बन्धमा प्रदेश समन्वय परिषद् र विषयगत समितिले परिषद्मा र परिषद्ले सङ्घीय संसदमा वार्षिक प्रतिवेदन पेश गर्नु पर्नेछ ।
३०. प्रचलित कानून बमोजिम हुने: यस ऐनमा लेखिए जति विषयमा यस ऐन बमोजिम र अन्य विषयमा प्रचलित कानून बमोजिम हुनेछ।
३१. नियम बनाउने अधिकार: यो ऐन कार्यान्वयन गर्न परिषदसंग परामर्श गरी नेपाल सरकारले आवश्यक नियमहरू बनाउन सक्नेछ।

४.२.२ राष्ट्रिय सभामा विधेयक प्रस्तुत

राष्ट्रिय सभामा दर्ता भएको संघ, प्रदेश र स्थानीय तहबीचको अन्तरसम्बन्ध व्यवस्थित गर्ने सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको विधेयक सदस्यहरूलाई मिति २०७६/०१/०८ गते वितरण गरिएको थियो। मिति २०७६/०१/२५ गते राष्ट्रिय सभामा प्रस्तुत भएको यस विधेयकमा राष्ट्रिय सभा नियमावली, २०७५ को नियम ९९ को प्रावधान बमोजिम राष्ट्रिय सभाका सदस्यहरूबाट कुनै पनि विरोधको सूचना प्राप्त भएको थिएन।

राष्ट्रिय सभामा यो विधेयक प्रस्तुत भइसकेपश्चात् नियमानुसार मिति २०७६/०२/०५ गतेको बैठकमा सभामा विचार गरियोस् भनी यो विधेयक प्रस्तुत भई सैद्धान्तिक छलफल भएको थियो। त्यस छलफलपश्चात् नियमानुसार सदस्यले संशोधनको सूचना दिने प्रक्रिया बमोजिम संशोधनहरू प्राप्त हुन आएका थिए।

४.२.३ राष्ट्रिय सभामा विधेयकमाथिको एकीकृत संशोधनको प्रस्तुति

मिति २०७६/०२/०५ गते राष्ट्रिय सभामा सामान्य छलफल समाप्त भएपश्चात् यस विधेयकमा राष्ट्रिय सभा नियमावली, २०७५ को नियम १०६ को प्रावधान बमोजिम नियम १०७ को उपनियम (१) अनुसारका संशोधन सम्बन्धी शर्तहरूको अधीनमा रही राष्ट्रिय सभाका १९

जना सदस्यहरूले एकल र संयुक्त गरी जम्मा सातवटा संशोधन प्रस्ताव दर्ता गराउनु भएको थियो। जम्मा ३१ दफा रहेको यस विधेयकमा प्रस्तावना, विधिनिर्माण सूत्र र २३ वटा दफामा सदस्यहरूबाट संशोधन प्रस्ताव दर्ता भएको थियो। विधेयकका दफा १२, १९, २१, २२, २५, २६, २८, र ३० मा मात्र राष्ट्रिय सभा नियमावली, २०७५ को नियम १०६ को प्रावधान बमोजिम संशोधन प्रस्ताव दर्ता भएका थिएनन् । प्राप्त संशोधनहरूको एकीकृत संशोधन प्रस्ताव देहाय बमोजिम रहेको छः

राष्ट्रिय सभा नियमावली, २०७५ को नियम १०८ बमोजिम

विधेयकमा संशोधन प्रस्तावको विवरण

विधेयकको नाम: संघ, प्रदेश र स्थानीय तह (अन्तरसम्बन्ध व्यवस्थापन) विधेयक, २०७५

(दर्ताको क्रमानुसार संशोधन प्रस्तावकर्ताको क्रम निर्धारण गरिएको)

द.नं.	संशोधन प्रस्तावकर्ता सदस्यहरू
१	वृषेश चन्द्र लाल र रमेश प्रसाद यादव
२	जीतेन्द्र नारायण देव, विन्दा देवी आले राना, सरिता प्रसाई र राधेश्याम अधिकारी
३	विमला राई पौड्याल
४	दिल कुमारी रावल (पार्वती) र जीवन बुढा
५	ठगेन्द्र प्रकाश पुरी, उदया शर्मा पौडेल, शेर बहादुर कुँवर, सिंगबहादुर वि.क., नन्दा शर्मा चपाई, मीना बुढा र हरि चरण शिवाकोटी
६	राम नारायण विडारी
७	युटोल तामाङ र राम लखन चमार

दफा क्रमानुसार मिलाइएका संशोधन प्रस्तावहरू:

क्र.सं.	संशोधनको सूचनाकर्ता माननीय सदस्यहरू	विधेयकको		संशोधनको व्यहोरा
		दफा	उपदफा	
१	जीतेन्द्र नारायण देव सहितका सदस्यहरू	-	-	प्रस्तावनामा रहेका ((समन्वय र पारस्परिक सहयोगको सिद्धान्तका आधारमा” भन्ने शब्दहरूको सट्टा “समन्वयका आधारमा” भन्ने शब्दहरू ।

२	ठगेन्द्र प्रकाश पुरी सहितका सदस्यहरु	-	-	प्रस्तावनाको चौथो हरफमा रहेको "आवश्यक" भन्ने शब्दपछि "कानूनी" भन्ने शब्द थप्नु पर्ने ।
३	रामनारायण विडारी	-	-	प्रस्तावनामा उल्लिखित,- <ul style="list-style-type: none"> - "सुदृढिकरणका लागि" भन्ने शब्दहरुको सट्टा "सञ्चालनका लागि" भन्ने शब्दहरु राख्नु पर्ने । - "समन्वय र पारस्परिक सहयोगको" भन्ने शब्दहरुको सट्टा "समन्वयको" भन्ने शब्द राख्नु पर्ने । - "व्यवस्थितगर्ने सम्बन्धमा" भन्ने शब्दहरु भिक्नु पर्ने ।
४	रामनारायण विडारी	-	-	विधि निर्माण सूत्रलाई देहाय बमोजिम उल्लेख गर्नु पर्ने :- "नेपालको संविधानको धारा २३२, २३५ बमोजिम संघीय संसदले यो ऐन बनाएको छ ।"
५	रामनारायण विडारी	१	(१)	यस उपदफाको सट्टा देहायको उपदफा (१) राख्नु पर्ने :- "(१) यस ऐनको नाम "संघ, प्रदेश र स्थानीय तहबीच समन्वय गर्ने सम्बन्धी ऐन, २०७६ रहेको छ ।"
६	ठगेन्द्र प्रकाश पुरी सहितका सदस्यहरु	२	-	देहाय बमोजिमका खण्डहरु थपी खण्डक्रम मिलाउनु पर्ने:- (क) "अध्यक्ष" भन्नाले परिषद्को अध्यक्ष सम्भन्नु पर्छ। (ग) "कार्यकारी समिति" भन्नाले दफा १८ बमोजिमको कार्यकारी समिति सम्भन्नु पर्दछ ।" (घ) गाउँ कार्यपालिका अध्यक्ष र उपाध्यक्ष" भन्नाले संविधानको धारा २१५ बमोजिम गाउँ कार्यपालिकाका अध्यक्ष र उपाध्यक्ष सम्भन्नु पर्छ । (ङ) "नगर कार्यपालिका प्रमुख र उपप्रमुख" भन्नाले संविधानको धारा २१६ बमोजिम नगरपालिकाका प्रमुख र उपप्रमुखलाई सम्भन्नु पर्छ । (च) "जिल्ला समन्वय समिति प्रमुख र उपप्रमुख" भन्नाले संविधानको धारा

				२२० बमोजिम जिल्ला समन्वय समितिका प्रमुख र उपप्रमुखलाई सम्झनु पर्छ ।”
७	ठगेन्द्र प्रकाश पुरी सहितका सदस्यहरु	२	-	साविक खण्ड (ग) (संशोधनपछि कायम हुने खण्ड (भ)) को सट्टा देहायको खण्ड (भ) राख्नु पर्ने:- “(भ) “प्रदेश” भन्नाले संविधानको धारा ५६ को उपधारा (३) बमोजिमको प्रदेशलाई सम्झनु पर्छ ।”
८	वृषेश चन्द्र लाल	२	-	खण्ड (छ) मा उल्लिखित “गाउँपालिका” भन्ने शब्दभन्दा अघि “महानगरपालिका वा उपमहानगरपालिका” भन्ने शब्दहरु थप्नु पर्ने ।
९	ठगेन्द्र प्रकाश पुरी सहितका सदस्यहरु	३	-	खण्ड (क) को सट्टा देहाय बमोजिम खण्ड (क) राख्नु पर्ने:- “(क)नेपालको स्वतन्त्रता, सार्वभौमसत्ता, भौगोलिक अखण्डता, स्वधीनता, स्वाभिमान, राष्ट्रिय हित, गौरव र एकताको संरक्षण,”
१०	रामनारायण विडारी	३	-	खण्ड (ख) मा रहेका “र पारस्परिक सहयोग” भन्ने शब्दहरु भिक्नु पर्ने ।
११	ठगेन्द्र प्रकाश पुरी सहितका सदस्यहरु	३	-	खण्ड (च) को दोस्रो हरफमा रहेको “मूल्यहरुको” भन्ने शब्दको सट्टा “मूल्य मान्यताहरुको” भन्ने शब्दहरु राख्नु पर्ने ।
१२	ठगेन्द्र प्रकाश पुरी सहितका सदस्यहरु	३	-	खण्ड (ढ) मा रहेको “नीति” भन्ने शब्दपछि “र बजेट एवं योजना” भन्ने शब्दहरु थप गर्नु पर्ने ।
१३	ठगेन्द्र प्रकाश पुरी सहितका सदस्यहरु	४	-	खण्ड (घ) मा रहेको “बाधा अवरोध नहुने वा” भन्ने शब्दहरुपछि “अर्को प्रदेशमा” भन्ने शब्दहरु थप गर्नु पर्ने ।
१४	वृषेश चन्द्र लाल	५	(२)	“मान्नु पर्नेछ” भन्ने शब्दहरुको सट्टा “मान्नेछ” भन्ने शब्द राख्नु पर्ने ।
१५	ठगेन्द्र प्रकाश पुरी सहितका सदस्यहरु	५	-	दफा ५ को सट्टा देहायको दफा ५ राख्नु पर्ने :- “५. प्रदेश र स्थानिय तह तथा अन्तर स्थानीय तहबीचको अन्तरसम्बन्ध :

				दफा ३ र ४ मा उल्लिखित आधारहरूको प्रतिकूल नहुने गरी प्रदेश र स्थानीय तह तथा अन्तरस्थानीय तह बीचको अन्तरसम्बन्ध र समन्वय सम्बन्धी प्रदेशले कानून बनाउनेछ ।”
१६	ठगेन्द्र प्रकाश पुरी सहितका सदस्यहरू	६	-	खण्ड (ड) र (च) भिक्नु पर्ने ।
१७	वृषेश चन्द्र लाल	६	-	खण्ड (च) भिक्नु पर्ने ।
१८	दिल कुमारी रावल पार्वती सहितका सदस्यहरू	७	(१)	खण्ड (ख) को सट्टा देहायको खण्ड (ख) राख्नु पर्ने :- “ख) साभा अधिकारको क्षेत्रमा संघीय कानून,”
१९	जीतेन्द्र नारायण देव सहितका सदस्यहरू	७	(१)	खण्ड (घ) पछि देहायको खण्ड (ड) थपी खण्डक्रम मिलाउनु पर्ने :- “ड) प्रदेश हित,”
२०	ठगेन्द्र प्रकाश पुरी सहितका सदस्यहरू	७	(१)	खण्ड (ट) हटाई खण्डक्रम मिलाउनु पर्ने ।
२१	दिल कुमारी रावल पार्वती सहितका सदस्यहरू	७	(२)	खण्ड (क) को शुरुमा “साभा अधिकारको क्षेत्रमा” भन्ने शब्दहरू थप्नु पर्ने ।
२२	ठगेन्द्र प्रकाश पुरी सहितका सदस्यहरू	७	(२)	खण्ड (ग) भिक्नु पर्ने ।
२३	वृषेश चन्द्र लाल	८	(२)	खण्ड (क) को सट्टा देहायको खण्ड (क) राख्नु पर्ने :- “क) प्रदेश प्रहरी वा प्रदेश स्तरको कुनै निकाय वा अधिकारीबाट अनुसन्धान हुने भनी तोकेका फौजदारी कसूरको अनुसन्धान प्रदेश कानून बमोजिम त्यस्तो निकाय वा अधिकारीबाट हुने,”
२४	वृषेश चन्द्र लाल	८	(२)	खण्ड (ख) मा सम्बन्धित नेपाल सरकारका साथै प्रदेश सरकारले पनि मुद्दा दायर गर्न सक्ने व्यवस्था उल्लेख गर्नु पर्ने ।
२५	वृषेश चन्द्र लाल	८	(३)	यस उपदफालाई हटाई त्यसपछिका उपदफाक्रम मिलाउनु पर्ने ।

२६	ठगेन्द्र प्रकाश पुरी सहितका सदस्यहरु	८	(४)	यस उपदफामा रहेका “संघीय कानून बमोजिम हुनेछ” भन्ने शब्दहरु भिक्नु पर्ने ।
२७	दिल कुमारी रावल पार्वती सहितका सदस्यहरु	८	(५)	खण्ड (ग) को शुरुमा “एकल अधिकारको क्षेत्रमा संविधान र साभा अधिकारको क्षेत्रमा” भन्ने शब्दहरु थप्नु पर्ने ।
२८	रामनारायण विडारी	८	(५)	खण्ड (ग) पछि देहायको खण्ड (घ) थप्नु पर्ने :- “(घ) संघीय कानूनसँग बाकिने गरी ।”
२९	ठगेन्द्र प्रकाश पुरी सहितका सदस्यहरु	९	(४)	यस उपदफामा रहेका “तथा संघीय कानून विपरित नहुने गरी” भन्ने शब्दहरु भिक्नु पर्ने ।
३०	ठगेन्द्र प्रकाश पुरी सहितका सदस्यहरु	१०	(१)	यस उपदफामा रहेका “कानूनको अधीनमा रही” भन्ने शब्दहरुको सट्टा “कानूनसँग नबाकिने गरी” भन्ने शब्दहरु राख्नु पर्ने ।
३१	ठगेन्द्र प्रकाश पुरी सहितका सदस्यहरु	१०	(२)	यस उपदफामा रहेका “प्रतिकूलन हुने” भन्ने शब्दहरुको सट्टा “प्रतिकूल नहुने” भन्ने शब्दहरु राख्नु पर्ने ।
३२	जीतेन्द्र नारायण देव सहितका सदस्यहरु	१०	(४)	यस उपदफाको खण्ड (क) मा रहेका ((सम्भव भएसम्म” भन्ने शब्दहरु भिक्नु पर्ने ।
३३	विमला राई पौड्याल	११	(१)	यस उपदफाको खण्ड (च) मा रहेको “विषयमा” भन्ने शब्दहरुपछि “अनुदान, ऋण लगायतका सबै प्रकारका” भन्ने शब्दहरु थप्नु पर्ने ।
३४	जीतेन्द्र नारायण देव सहितका सदस्यहरु	११	(२)	यस उपदफाको खण्ड (ख) को प्रारम्भमा (नेपालको संविधान बमोजिम’ भन्ने शब्दहरु थप्नु पर्ने ।
३५	विमला राई पौड्याल	११	(९)	यस उपदफापछि देहाय बमोजिम उपदफा (१०) थपी दफाक्रम मिलाउनु पर्ने :- “(१०) संघ, प्रदेश र स्थानीय तहले आफ्नो अधिकारको सूची अन्तर्गतका विषयमा कानून, नीति र योजनाहरु तर्जुमा गर्दा उक्त कानून, नीति र योजनाबाट प्रभावित हुने समुदाय र सम्बन्धित सरोकारवालाहरूसँग परामर्श गर्नु पर्नेछ ।”
३६	वृषेशचन्द्र लाल	१३	(१)	यस उपदफामा रहेका “गर्न सक्नेछ” भन्ने शब्दहरुको सट्टा “गर्नेछ” भन्ने शब्द राख्नु पर्ने ।

३७	वृषेशचन्द्र लाल	१३	(२)	यस उपदफामा रहेका “गर्न सक्नेछ” भन्ने शब्दहरुको सट्टा “गर्नेछ” भन्ने शब्द राख्नु पर्ने ।
३८	वृषेशचन्द्र लाल	१३	(३)	यस उपदफामा रहेका “गराउन सक्नेछ” भन्ने शब्दहरुको सट्टा “गराउनेछ” भन्ने शब्द राख्नु पर्ने ।
३९	दिल कुमारी रावल पार्वती सहितका सदस्यहरु	१४	(२)	यस उपदफामा उल्लिखित “अन्य प्रचलित कानून बमोजिम कार्य सम्पादन गर्दा” भन्ने शब्दहरुको सट्टा “संघीय कानून बमोजिम” भन्ने शब्दहरु राख्नु पर्ने ।
४०	ठगेन्द्र प्रकाश पुरी सहितका सदस्यहरु	१४	-	उपदफा (२) र (३) मा रहेको “कार्यपालिकालाई” भन्ने शब्दपछि “कानून बमोजिम” भन्ने शब्दहरु थप्नु पर्ने ।
४१	दिल कुमारी रावल पार्वती सहितका सदस्यहरु	१५	(१)	यस उपदफामा रहेका “संविधान तथा अन्य” भन्ने शब्दहरुको सट्टा “संविधान तथा साभा अधिकारको क्षेत्रमा अन्य” भन्ने शब्दहरु राख्नु पर्ने ।
४२	विमला राई पौड्याल	१६	(१)	यस उपदफाको खण्ड (क) पछि देहायको खण्ड (ख) थपी खण्डक्रम मिलाउनु पर्ने :- “(ख) नेपाल सरकारको संघीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्री - उपाध्यक्ष”
४३	विमला राई पौड्याल	१६	(१)	यस उपदफाको खण्ड (ड) भिक्नु पर्ने ।
४४	युटोल तामाङ सहितका सदस्यहरु	१६	(१)	खण्ड (ख), (ग), (घ) र (ङ) हटाई खण्ड (क) पछि देहाय बमोजिम खण्ड (ख) थपी त्यसपछिका खण्डहरुको क्रम मिलाउनु पर्ने :- (ख) नेपाल सरकारका उपप्रधानमन्त्रीहरु सहित सबै मन्त्रीहरु - सदस्य”
४५	रामनारायण विडारी	१६	(१)	खण्ड (ज) को सट्टा देहायको खण्ड (ज) राख्नु पर्ने :- “(ज) स्थानीय तह (नगरपालिका, गाउँपालिका) हरुमध्येबाट सबै प्रदेशको प्रतिनिधित्व हुने गरी समावेशी सिद्धान्त अनुरूप

				प्रधानमन्त्रीले मनोनयन गरेका कम्तिमा दुईजना महिला सहित सातजना - सदस्य
४६	युटोल तामाङ सहितका सदस्यहरु	१६	(१)	साविक खण्ड (ज) (कायम हुने खण्ड (ड)) को सट्टा देहाय बमोजिम खण्ड (ड) राख्नु पर्ने :- “(ड)नेपालका सबै गाउँपालिका अध्यक्ष उपाध्यक्ष र नगरपालिका तथा जिल्ला समन्वय समितिका प्रमुख, उपप्रमुख-सदस्य”
४७	दिल कुमारी रावल पार्वती सहितका सदस्यहरु	१६	(१)	खण्ड (ज) मा उल्लिखित “कम्तीमा दुई महिला सहित सात जना” भन्ने शब्दहरुको सट्टा “कम्तीमा चारजना महिला सहित सातजना” भन्ने शब्दहरु राख्नु पर्ने ।
४८	विमला राई पौड्याल	१६	(१)	यस उपदफाको खण्ड (ज) मा रहेका “कम्तिमा दुई महिला सहितका सदस्यहरुसात जना” भन्ने शब्दहरुको सट्टा कम्तिमा “कम्तिमा चार महिला सहित सातजना” भन्ने शब्दहरु राख्नु पर्ने ।
४९	दिल कुमारी रावल पार्वती सहितका सदस्यहरु	१६	(१)	खण्ड (ज) अन्तर्गत कुल स्थानीय तहको संख्याको ३ प्रतिशतमा नबढ्ने गरी सबै प्रदेशबाट प्रतिनिधित्व हुने गरी समावेशी सिद्धान्त बमोजिम सदस्य संख्या बढाउनु पर्ने ।
५०	ठगेन्द्र प्रकाश पुरी सहितका सदस्यहरु	१६	(१)	खण्ड (ज) हटाई खण्ड (छ) पछि देहायका खण्डहरु थप्नु पर्ने :- “(ज) सबै प्रदेशबाट प्रतिनिधित्व हुने गरी समावेशी सिद्धान्त अनुरूप प्रधानमन्त्रीले मनोनयन गरेका कम्तिमा तीनजना महिला सहित सातजना संघीय संसद राष्ट्रिय सभाका सदस्यहरु - सदस्य” (भ) गाउँपालिका अध्यक्ष वा उपाध्यक्षमध्येबाट गाउँपालिका महासंघको सिफारिशमा सबै प्रदेशबाट प्रतिनिधित्व हुने गरी समावेशी सिद्धान्त अनुरूप

				<p>प्रधानमन्त्रीले मनोनयन गरेका कम्तिमा तीन जना महिला सहित सातजना - सदस्य</p> <p>(ज) नगरपालिका प्रमुख वा उपप्रमुख मध्येबाट नगरपालिका महासंघको सिफारिसमा सबै प्रदेशबाट प्रतिनिधित्व हुने गरी समावेशी सिद्धान्त अनुरूप प्रधान मन्त्रीले मनोनयन गरेका कम्तिमा तीनजना महिला सहित सातजना - सदस्य</p> <p>(ट) जिल्ला समन्वय समिति प्रमुख वा उपप्रमुख मध्येबाट जिल्ला समन्वय समिति महासंघको सिफारिसमा सबै प्रदेशबाट प्रतिनिधित्व हुने गरी समावेशी सिद्धान्त अनुरूप प्रधानमन्त्रीले मनोनयन गरेका कम्तिमा तीनजना महिला सहित सातजना - सदस्य”</p>
५१	जीतेन्द्र नारायण देव सहितका सदस्यहरु	१६	(१)	<p>यस उपदफाको अन्त्यमा देहाय बमोजिम खण्ड (भ) थप्नु पर्ने :-</p> <p>“(भ)सरकारमा प्रतिनिधित्व नभएका राजनीतिक दलका संघीय सांसदहरुमध्येबाट प्रधानमन्त्रीले मनोनित गरेको तीनजना- सदस्य ।”</p>
५२	ठगेन्द्र प्रकाश पुरी सहितका सदस्यहरु	१६	(२)	<p>यस उपदफामा उल्लिखित प्रतिबन्धात्मक वाक्यांश कायम राखी अन्य व्यहोराको सट्टा देहायको व्यहोरा राख्नु पर्ने:</p> <p>“(२) उपदफा (१) को खण्ड (ज), (भ), (ज) र (ट) बमोजिम मनोनित सदस्यको पदावधि पाँच वर्षको हुनेछ ।”</p>
५३	ठगेन्द्र प्रकाश पुरी सहितका सदस्यहरु	१६	(४)	<p>यस उपदफामा उल्लिखित “दुई पटक” भन्ने शब्दहरुको सट्टा “तीन पटक” भन्ने शब्दहरु राख्नु पर्ने ।</p>
५४	ठगेन्द्र प्रकाश पुरी सहितका सदस्यहरु	१६	(१०)	<p>यस उपदफामा रहेको “सचिवले” भन्ने शब्दको सट्टा “मुख्य सचिवले” भन्ने शब्दहरु राख्नु पर्ने ।</p>

५५	दिल कुमारी रावल पार्वती सहितका सदस्यहरु र विमला राई पौड्याल	१७	-	खण्ड (च) मा उल्लिखित “रोजगारी” भन्ने शब्दपछि “, सामाजिक सुरक्षा” भन्ने शब्दहरु थप्नु पर्ने ।
५६	ठगेन्द्र प्रकाश पुरी सहितका सदस्यहरु	१७	-	खण्ड (ज) मा उल्लिखित “मन्त्रिपरिषद्,” भन्ने शब्दपछि “कार्यकारी समिति” भन्ने शब्दहरु थप्नु पर्ने ।
५७	ठगेन्द्र प्रकाश पुरी सहितका सदस्यहरु	१८	-	<p>यस दफाको सट्टा देहायको दफा १८ राख्नु पर्ने :-</p> <p>“१८. कार्यकारी समिति, सचिवालय तथा जनशक्ति : (१) परिषद्को बैठक नबसेको बखत परिषद्को तर्फबाट गर्नु पर्ने कार्यहरु सम्पादन गर्न एवं परिषद्को निर्णय कार्यान्वयन गर्न देहाय बमोजिमको कार्यकारी समिति रहनेछ :-</p> <p>(क) प्रधानमन्त्री - अध्यक्ष</p> <p>(ख) नेपाल सरकारको अर्थमन्त्री - सदस्य</p> <p>(ग) नेपाल सरकारको कानून न्याय तथा संसदीय मामिला मन्त्री - सदस्य</p> <p>(घ) नेपाल सरकारको गृह मन्त्री - सदस्य</p> <p>(ङ) नेपाल सरकारको संघीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्री - सदस्य</p> <p>(च) सबै प्रदेशका मुख्य मन्त्रीहरुमध्ये प्रधानमन्त्रीले मनोनीत गरेको एकजना मुख्य मन्त्री - सदस्य</p> <p>(छ) गाउँपालिका, नगरपालिका, जिल्ला समन्वय समिति र राष्ट्रिय सभाबाट परिषद्मा प्रतिनिधित्व गर्ने सदस्यहरुमध्येबाट सबै तहको प्रतिनिधित्व गरी समावेशी सिद्धान्त अनुरूप प्रधानमन्त्रीले मनोनीत</p>

				<p>गरेका कम्तिमा दुईजना महिला सहित चारजना - सदस्य</p> <p>(२) कार्यकारी समितिको कार्य सञ्चालन विधि परिषद्ले स्वीकृत गरे बमोजिम हुनेछ।</p> <p>(३) कार्यकारी समितिले विभागिय मन्त्री, विषय, विज्ञ, सरोकारवाला निकायको प्रतिनिधिलाई बैठकमा आमन्त्रण गर्न सक्नेछ।</p> <p>(४) परिषद्को सचिबले कार्यकारी समितिको सचिब भै काम कारवाही गर्नु पर्नेछ।</p> <p>(५) कार्यकारी समितिको बैठक २ महिनामा १ पटक बस्नेछ। आवश्यकता अनुसार यस समय अगावै पनि बैठक बस्न सक्नेछ।</p> <p>(६) कार्यकारी समितिले गरेका निर्णयहरु परिषद्लाई जानकारी दिनु पर्नेछ।</p> <p>(७) परिषद्ले तोकेका अन्य कार्यहरु कार्यकारी समितिले गर्नेछ।</p> <p>(८) परिषद् तथा कार्यकारी समितिको सचिवालय नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयमा रहनेछ।</p> <p>(९) उपदफा (८) बमोजिमको सचिवालयलाई आवश्यक बजेट तथा जनशक्तिको व्यवस्था नेपाल सरकारले गर्नेछ।”</p>
५८	युटोल तामाङ सहितका सदस्यहरु	१८	-	<p>यस दफाको सट्टा देहायको दफा १८ राख्नु पर्ने :-</p> <p>“१८. <u>कार्यकारी समिति सचिवालय तथा जनशक्ति</u> : (१) परिषद्को बैठक नबसेको बखत परिषद्ले गुर्नपर्ने कार्य सम्पादनका लागि देहाय बमोजिमको कार्यकारी समिति रहनेछ :-</p> <p>(क) प्रधानमन्त्री - अध्यक्ष</p>

				<p>(ख) प्रधानमन्त्रीले मनोनयन गरेको नेपाल सरकारका कर्मिमा एकजना महिला सहित चारजना मन्त्री-सदस्य</p> <p>(ग) सबै प्रदेश मुख्यका मन्त्रीहरूमध्ये प्रधानमन्त्रीले मनोनयन गरेका एकजना- सदस्य</p> <p>(घ) सबै गाउँपालिकाका अध्यक्ष तथा उपाध्यक्ष र नगरपालिका एवं जिल्ला समन्वय समितिका प्रमुख तथा उपप्रमुखहरूमध्येबाट सबै तहको प्रतिधित्व हुने गरी प्रधानमन्त्रीले मनोनित गरेका एकजना महिला सहित तीनजना- सदस्य</p> <p>(२) कार्यकारी समितिको बैठक कर्मिमा दुई महिनामा एक पटक बस्नेछ ।</p> <p>(३) कार्यकारी समितिको बैठकको कार्यविधि कार्यकारी समितिले आफै तय गर्नेछ।</p> <p>(४) परिषद तथा कार्यकारी समितिको सचिवालय नेपाल सरकार प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रपरिषद्को कार्यलयमा हुनेछ ।</p> <p>(५) उपदफा (४) बमोजिमको सचिवालयलाई आवश्यक बजेट तथा जनशक्तिको व्यवस्था नेपाल सरकारले गर्नेछ ।”</p>
५९	वृषेशचन्द्र लाल	२०	(१)	खण्ड (ग) मा रहेको “तहको” भन्ने शब्दपछि “सम्बन्धित विषयको ज्ञान भएको” भन्ने शब्दहरू थप्नु पर्ने ।
६०	विमला राई पौड्याल	२०	(१)	खण्ड (ग) मा उल्लिखित “एक जना प्रमुख वा अध्यक्ष” भन्ने शब्दहरूको सट्टा “एकजना महिला सहित दुईजना प्रमुख/उपप्रमुख,

				अध्यक्ष वा उपाध्यक्ष” भन्ने शब्दहरु राख्नु पर्ने।
६१	दिल कुमारी रावल पार्वती सहितका सदस्यहरु	२०	(१)	खण्ड (ग) मा स्थानीय तहका संघ/महासंघको तर्फबाट संस्थागत प्रतिनिधित्व हुने गरी सदस्य संख्या बढाउनु पर्ने ।
६२	ठगेन्द्र प्रकाश पुरी सहितका सदस्यहरु	२०	(१)	खण्ड (ग) मा उल्लिखित “एक जना प्रमुख वा अध्यक्ष” भन्ने शब्दहरुको सट्टा “प्रमुख वा उपप्रमुख वा अध्यक्ष वा उपाध्यक्षमध्येबाट समावेशी सिद्धान्त अनुरूप कम्तिमा एकजना महिला सहित तीनजना” भन्ने शब्दहरु राख्नु पर्ने ।
६३	ठगेन्द्र प्रकाश पुरी सहितका सदस्यहरु	२०	(२)	यस उपदफामा उल्लिखित “कम्तीमा वर्षको एक पटक” भन्ने शब्दहरुको सट्टा “वर्षको कम्तिमा दुई पटक” भन्ने शब्दहरु राख्नु पर्ने ।
६४	ठगेन्द्र प्रकाश पुरी सहितका सदस्यहरु	२३	(३)	भिक्नु पर्ने ।
६५	ठगेन्द्र प्रकाश पुरी सहितका सदस्यहरु	२४	-	उपदफा (२) र (३) भिक्नु पर्ने ।
६६	रामनारायण विडारी	२४	(१)	यस उपदफामा उल्लिखित “संघ, प्रदेश र” भन्ने शब्दहरु भिक्नु पर्ने ।
६७	रामनारायण विडारी	२४	(२)	यस उपदफामा उल्लिखित “प्रदेश र” भन्ने शब्दहरु भिक्नु पर्ने ।
६८	रामनारायण विडारी	२४	(३)	यस उपदफामा उल्लिखित “संघ, प्रदेश र” भन्ने शब्दहरु भिक्नु पर्ने ।
६९	ठगेन्द्र प्रकाश पुरी सहितका सदस्यहरु	२७	-	यस दफाको सट्टा देहायको दफा २७ राख्नु पर्ने :- “२७. प्रदेश तथा स्थानीय तह र अन्तर स्थानीय तहबीचको विवाद : प्रदेश तथा स्थानीय तहबीच तथा अन्तर स्थानीय तह बीचको राजनीतिक विवादको समाधान प्रदेश कानून बमोजिम हुनेछ ।”

७०	जीतेन्द्र नारायण देव सहितका सदस्यहरु	२७	(५)	यस उपदफाको सट्टा देहायका देहायको उपदफा (५) राख्नु पर्ने :- “ (५) प्रदेश सभाले देहाय बमोजिम राजनीतिक विवाद समाधान समिति गठन गर्नेछ :- (क) प्रदेश मुख्य मन्त्री - अध्यक्ष (ख) प्रदेश कानून, न्याय तथा आन्तरिक मामिला मन्त्री - सदस्य (ग) प्रदेश अर्थ मन्त्री - सदस्य (घ) विवादसँग जोडिएका स्थानीय तहका प्रतिनिधि - सदस्य
७१	ठगेन्द्र प्रकाश पुरी सहितका सदस्यहरु	२९	-	यस दफामा उल्लिखित “प्रदेश समन्वय परिषद्” भन्ने शब्दहरुपछि “कार्यकारी समिति” भन्ने शब्दहरु थप्नु पर्ने ।
७२	दिल कुमारी रावल पार्वती सहितका सदस्यहरु	३१	-	दफाशीर्षकपछि उल्लिखित व्यहोराको सट्टा “परिषद्ले आवश्यक नियमहरु बनाउन सक्नेछ ।” भन्ने व्यहोरा राख्नु पर्ने ।

व.सं. १ देखि ७२ सततका संशोधन प्रस्तावहरु छलफलका लागि स्वीकृत ।

... ..

(गणेशप्रसाद तिमिल्सिना)

अध्यक्ष, राष्ट्रिय सभा

४.२.४ एकीकृत संशोधन प्रस्ताव सहितको विधेयकमाथि छलफल

एकीकृत संशोधन प्रस्ताव सहितको विधेयक छलफलका लागि सभामा प्रस्तुत भएपछि सभाकै बैठकमा दफावार छलफल गरी निर्णयार्थ पेश गरिने वा थप छलफल आवश्यक परेमा दफावार छलफलका लागि नियमानुसार सम्बन्धित समितिमा पठाइने गरिन्छ। यस विधेयकलाई राष्ट्रिय सभाको विधायन व्यवस्थापन समितिमा पठाइएको थियो।

४.२.५ संशोधन सहितको विधेयकमाथि दफावार छलफल एवं समितिको प्रतिवेदन

मिति २०७६/०२/१३ गते बसेको राष्ट्रिय सभाको बैठकले विधेयकमा राष्ट्रिय सभा नियमावली, २०७५ को नियम १०४ को उपनियम (१) को खण्ड (ख) बमोजिम संघ, प्रदेश र स्थानीय तह (अन्तरसम्बन्ध व्यवस्थापन) विधेयकलाई दफावार छलफलका लागि विधायन व्यवस्थापन समितिमा पठाइएको थियो। यस विधेयकका सम्बन्धमा विधायन व्यवस्थापन समितिमा २३ वटा औपचारिक र केही अनौपचारिक बैठक बसी विषयविज्ञहरू र सरोकारवालासँग सातै प्रदेशमा अन्तरक्रिया गरी प्राप्त सुझाव समेतका आधारमा परिमार्जन सहित मिति २०७६/१०/०५ गते राष्ट्रिय सभामा प्रतिवेदन पेश गरेको थियो। सो प्रतिवेदन निम्नानुसार रहेको छः

संघीय संसद
राष्ट्रिय सभा

विधायन व्यवस्थापन समिति

राष्ट्रिय सभामा उत्पन्न सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तह (अन्तरसम्बन्ध व्यवस्थापन) विधेयक, २०७५ सम्बन्धी प्रतिवेदन

१. सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तह (अन्तरसम्बन्ध व्यवस्थापन) विधेयक, २०७५ (यस पछि “विधेयक” भनिएको) को लामो नाममा रहेका “अन्तरसम्बन्ध व्यवस्थित गर्ने” भन्ने शब्दहरूको सट्टा “समन्वय तथा अन्तरसम्बन्ध” भन्ने शब्दहरू राख्ने ।
२. विधेयकको प्रस्तावनामा रहेका “अन्तरसम्बन्धलाई सहकारिता, सहअस्तित्व, समन्वय र पारस्परिक सहयोगको सिद्धान्तका आधारमा व्यवस्थित गर्ने सम्बन्धमा आवश्यक व्यवस्था गर्न” भन्ने शब्दहरूको सट्टा “अन्तरसम्बन्ध सहकारिता, सहअस्तित्व, समन्वय र पारस्परिक सहयोगको आधारमा व्यवस्थित गर्न” भन्ने शब्दहरू राख्ने ।
३. विधेयकको दफा १ को सट्टा देहायको दफा १ राख्ने:-
“१. संक्षिप्त नाम र प्रारम्भ: (१) यस ऐनको नाम “सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तह (समन्वय तथा अन्तरसम्बन्ध) ऐन, २०७६” रहेको छ ।
(२) यो ऐन प्रमाणीकरण भएको आठौँ दिनदेखि प्रारम्भ हुनेछ ।”
४. विधेयकको दफा २ को,-

- (१) खण्ड (घ) मा रहेका "दफा २२" भन्ने शब्दहरूको सट्टा "दफा २४" भन्ने शब्दहरू राख्ने ।
- (२) खण्ड (ङ) मा रहेका "दफा २०" भन्ने शब्दहरूको सट्टा "दफा २२" भन्ने शब्दहरू राख्ने ।

५. विधेयकको दफा ३ को सट्टा देहायको दफा ३ राख्ने:-

“३. सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहबीचको अन्तरसम्बन्धका आधार: संविधानमा भएको व्यवस्थाका अतिरिक्त सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहबीचको अन्तरसम्बन्धको अन्य आधार देहाय बमोजिम हुनेछन्:-

- (क) राष्ट्रिय हितका आधारभूत विषय,
- (ख) राष्ट्रिय गौरव र एकताको संरक्षण,
- (ग) राज्यका निर्देशक सिद्धान्त, नीति तथा दायित्वको पालना र कार्यान्वयन,
- (घ) मौलिक हकको कार्यान्वयन,
- (ङ) राष्ट्रिय नीतिको सम्मान तथा कार्यान्वयनमा योगदान,
- (च) संविधानका व्यवस्थाहरूको समग्रता र सामञ्जस्यता,
- (छ) लोकतान्त्रिक मूल्य र मान्यतामा आधारित समाजवाद उन्मुख अर्थतन्त्र निर्माण,
- (ज) संविधानको अधीनमा रही साझा हित र सरोकारको विषयमा अधिकारको प्रयोग गर्दा अर्को तहको अस्तित्व र कार्यगत स्वायत्तताको सम्मान,
- (झ) नेपाली नागरिकबीच समान व्यवहार र सुरक्षा,
- (ञ) कानून, नीति र न्यायिक वा प्रशासनिक निर्णय कार्यान्वयनमा आवश्यकता अनुसार सहयोग तथा सूचनाको आदान प्रदान,
- (ट) प्राकृतिक तथा भौतिक स्रोतको संरक्षण,
- (ठ) प्राकृतिक, भौतिक तथा वित्तीय स्रोतको दिगो व्यवस्थापन र लाभको न्यायोचित वितरण,

- (ड) भ्रष्टाचार निवारण र सुशासन प्रवर्द्धन,
- (ढ) पारस्परिक सहयोग र सहकार्य,
- (ण) समावेशी तथा सहभागितामूलक शासन व्यवस्था अवलम्बन,
- (त) नागरिकलाई प्रदान गर्ने सेवाको प्रभावकारिता,
- (थ) सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहबीच समन्वय तथा अन्तरसम्बन्ध कायम गर्ने सम्बन्धमा प्रचलित कानूनमा व्यवस्था भएका अन्य विषय ।

६. विधेयकको दफा ४ र ५ झिकी दफाक्रम मिलाउने ।

७. विधेयकको साविक दफा ६, ७, ८, ९ र १० दफाक्रम मिलाउँदा कायम हुने दफा ४, ५, ६, ७ र ८ को सट्टा देहायका दफा ४, ५, ६, ७ र ८ राख्ने:-

"४. **कानून वा नीति बनाउँदा विचार गर्नु पर्ने:** (१) सङ्घले आफ्नो एकल वा साझा अधिकारको विषयमा कुनै कानून वा नीति बनाउँदा संविधान तथा यस ऐन बमोजिमका अन्य कुराका अतिरिक्त देहायका कुराहरूलाई विचार गर्नु पर्नेछ:-

- (क) प्रदेश तथा स्थानीय तहको एकल अधिकारको अतिक्रमण नगर्ने,
- (ख) कुनै विषयको कार्यान्वयन प्रदेश वा स्थानीय तहबाट गर्दा लागत, दिगोपना वा सेवा प्रवाहको प्रभावकारिताका दृष्टिले उपयुक्त हुने,
- (ग) कुनै विषयको कार्यान्वयनमा दोहोरो नपर्ने गरी सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहको भूमिका रहने ।

(२) प्रदेशले आफ्नो एकल वा साझा अधिकारको विषयमा कुनै कानून वा नीति बनाउँदा संविधान तथा यस ऐन बमोजिमका अन्य कुराका अतिरिक्त देहायका कुराहरूलाई विचार गर्नु पर्नेछ:-

- (क) सङ्घ वा स्थानीय तहको एकल अधिकारको अतिक्रमण नगर्ने,
- (ख) सङ्घीय कानूनसँग बाझिन नहुने,

- (ग) राष्ट्रिय नीति वा प्राथमिकता अनुकूल हुने र त्यसको कार्यान्वयनमा सघाउ पुग्ने,
- (घ) कुनै विषयको कार्यान्वयन स्थानीय तहबाट गर्दा लागत, दिगोपना, सेवा प्रवाहको प्रभावकारिताका दृष्टिले उपयुक्त हुने,
- (ङ) कुनै विषयको कार्यान्वयनमा दोहोरो नपर्ने गरी सम्भव भएसम्म स्थानीय तहको भूमिका रहने ।

(३) स्थानीय तहले आफ्नो एकल वा साझा अधिकारको विषयमा कुनै कानून वा नीति बनाउँदा संविधान तथा यस ऐन बमोजिमका अन्य कुराका अतिरिक्त देहायका कुराहरूलाई विचार गर्नु पर्नेछः-

- (च) सङ्घ वा प्रदेशको एकल अधिकारको अतिक्रमण नगर्ने,
- (छ) सङ्घीय र प्रदेश कानूनसँग बाझिन नहुने,
- (ज) राष्ट्रिय नीति वा प्राथमिकता अनुकूल हुने र त्यसको कार्यान्वयनमा सघाउ पुग्ने,
- (झ) प्रदेशको नीति वा प्राथमिकता अनुकूल हुने र त्यसको कार्यान्वयनमा सघाउ पुग्ने,
- (ञ) कुनै विषयको कार्यान्वयनमा दोहोरो नपर्ने ।

(४) उपदफा (२) र (३) मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि प्रदेश वा स्थानीय तहले कानून बनाउँदा देहाय बमोजिम हुने गरी बनाउनु हुँदैनः-

- (ट) मौलिक हक, संवैधानिक हक वा सङ्घीय कानूनप्रदत्त हकमा प्रतिबन्ध लगाउने वा त्यस्तो हकको प्रयोगमा सीमा तोक्ने,
- (ठ) सङ्घीय कानूनले कुनै काम कसैले गर्न पाउने भनी व्यवस्था गरेकोमा त्यस्तो कार्य गर्न नपाउने वा सङ्घीय कानूनले कुनै काम कसैले गर्न नपाउने भनी व्यवस्था गरेकोमा त्यस्तो काम गर्न पाउने ।

५. एकल अधिकारको कार्यान्वयन: (१) संघ, प्रदेश र स्थानीय तहले आ-आफ्नो एकल अधिकारको विषयमा आवश्यक कानून बनाउने र त्यस्तो अधिकारको कार्यान्वयन गर्नेछन् ।

(२) उपदफा (१) बमोजिम प्रदेश वा स्थानीय तहले कानून बनाउँदा वा सोको कार्यान्वयन गर्दा सो विषयमा संविधान बमोजिम कुनै शर्त वा मापदण्ड पालना गर्नु पर्ने व्यवस्था भएकोमा त्यस्तो शर्त वा मापदण्डको अधीनमा रही र संविधानमा सङ्गले नीति बनाउने व्यवस्था भएकोमा त्यस्तो नीति वा नीति अन्तर्गत बनेको सङ्घीय कानूनको अधीनमा रही कार्यान्वयन गर्नु वा कानून बनाउनु पर्नेछ ।

(३) सङ्घ, प्रदेश वा स्थानीय तहमध्ये एकभन्दा बढी तहको एकल अधिकारमा परेको विषयको कार्यान्वयन गर्दा वा कानून बनाउँदा प्रदेशले सङ्घीय कानून प्रतिकूल नहुने गरी र स्थानीय तहले सङ्घीय र प्रदेश कानून प्रतिकूल नहुने गरी कार्यान्वयन गर्नु वा कानून बनाउनु पर्नेछ ।

६. साझा अधिकारको कार्यान्वयन: (१) सङ्घले साझा अधिकारको विषय कार्यान्वयन गर्दा वा त्यस्तो विषयमा कानून बनाउँदा देहाय बमोजिम हुने व्यवस्था गर्नु पर्नेछ:-

(क) कसूर र सजायको निर्धारण, राष्ट्रियस्तर वा राष्ट्रिय महत्वका वा एकभन्दा बढी प्रदेशमा विस्तार भएका पूर्वाधार संरचनाको निर्माण र सबै प्रदेशमा समान रूपमा लागू हुने गुणस्तर वा मापदण्डको निर्धारण र नियमन सङ्घीय कानून बमोजिम हुने,

(ख) देहायका विषय प्रदेश कानून बमोजिम हुने:-

(१) प्रदेशस्तरका सडक, विद्युत, खानेपानी, सिँचाई जस्ता पूर्वाधार संरचनाको निर्माण र सञ्चालन,

(२) शिक्षा, स्वास्थ्य, वातावरण जस्ता विषयमा जनचेतनाको अभिवृद्धि,

(३) रोजगार प्रवर्धन, उद्यमशीलताको विकास, सामाजिक सुरक्षा,

(४) प्रदेशस्तरमा हुने सेवा प्रवाह,

(५) सार्वजनिक स्वास्थ्य, उपभोक्ता हित, सार्वजनिक सेवा प्रवाहको गुणस्तर सम्बन्धमा प्रदेशस्तरको नियमन ।

(ग) स्थानीयस्तरमा हुने सेवा प्रवाह र सार्वजनिक स्वास्थ्य, उपभोक्ता हित, सार्वजनिक सेवा प्रवाहको गुणस्तर सम्बन्धमा स्थानीय स्तरमा हुने नियमन तथा जनचेतना अभिवृद्धि स्थानीय तहबाट वा स्थानीय कानून बमोजिम हुने ।

(२) प्रदेशले सङ्घ र प्रदेशको साझा अधिकारमा परेको विषयको कार्यान्वयन गर्दा वा त्यस्तो विषयमा कानून बनाउँदा सो सम्बन्धी सङ्घीय कानून अनुकूल हुने गरी कार्यान्वयन गर्नु वा कानून बनाउनु पर्नेछ ।

(३) उपदफा (२) मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि त्यस्तो विषयमा सङ्घीय कानून नबनेको अवस्थामा प्रदेशले सो विषय कार्यान्वयन गर्न वा कानून बनाउन सक्नेछ ।

(४) संविधानको अनुसूची-९ को विषयमा सङ्घीय कानून नबनेको अवस्थामा प्रदेशले र सङ्घीय वा प्रदेश कानून नबनेको अवस्थामा स्थानीय तहले संविधान र यस ऐनको अधीनमा रही आवश्यक कानून बनाउन वा सो विषयको कार्यान्वयन गर्न सक्नेछन् ।

७. सङ्घीय कानूनबाट व्यवस्थित हुने: देहायका विषयहरू सङ्घीय कानूनबाट व्यवस्थित हुनेछन्:-

- (क) सङ्घको एकल अधिकारको सूचीमा परेको विषय,
- (ख) सङ्घले बनाएको नीति वा मापदण्ड बमोजिम हुने विषय,
- (ग) कुनै कार्यलाई फौजदारी कसूरको रूपमा कायम गर्ने र सजायको व्यवस्था गर्ने विषय,
- (घ) विशिष्टीकृत अदालत, न्यायिक निकाय वा न्यायाधिकरणको स्थापना गर्ने वा त्यस्तो अदालत, न्यायिक निकाय वा न्यायाधिकरणको क्षेत्राधिकार हेरफेर गर्ने विषय,
- (ङ) अवशिष्ट अधिकारको विषय ।

(२) उपदफा (१) को खण्ड (ग) मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि प्रदेश वा स्थानीय तहबाट सञ्चालन वा प्रशासन हुने कुनै विषयमा कानून बमोजिम प्रशासनिक दण्ड जरिवानाको व्यवस्था गर्न सकिनेछ।

८. प्रदेश वा स्थानीय तहबाट कार्यान्वयन हुन सक्ने: (१) सङ्घले आफ्नो एकल अधिकारको विषय वा अवशिष्ट अधिकारको सम्बन्धमा कानून बनाउँदा त्यस्तो विषय वा अधिकार अन्तर्गतको कुनै कार्य प्रदेश वा स्थानीय तह वा प्रदेश वा स्थानीय तहको कुनै निकाय वा अधिकारीले गर्ने गरी व्यवस्था गर्न सक्नेछ ।

(२) सङ्घले एकल वा साझा अधिकारका विषय वा अवशिष्ट अधिकारको सम्बन्धमा कानून बनाउँदा सो कानून अन्तर्गत सञ्चालन वा प्रशासन हुने विषयमध्ये लागत, प्रभावकारिता र सेवा प्रवाहको सहजताका दृष्टिले प्रदेश वा स्थानीय तहबाट सञ्चालन वा प्रशासन गर्न उपयुक्त हुने देखिएका विषय प्रदेश वा स्थानीय तहबाट सञ्चालन वा प्रशासन हुने व्यवस्था गर्न सक्नेछ ।

(३) प्रदेशले एकल वा साझा अधिकारका विषयमा कानून बनाउँदा त्यस्तो कानून अन्तर्गत सञ्चालन वा प्रशासन हुने विषयमध्ये लागत, प्रभावकारिता र सेवा प्रवाहको सहजताका दृष्टिले स्थानीय तहबाट सञ्चालन वा प्रशासन गर्न उपयुक्त हुने देखिएका विषय स्थानीय तहबाट सञ्चालन वा प्रशासन हुने व्यवस्था गर्न सक्नेछ ।

(४) प्रदेशको एकल वा साझा अधिकारमा रहेको कुनै विषयसँग सम्बन्धित कुनै पूर्वाधार संरचना निर्माण वा अन्य कुनै परियोजना दुई वा दुईभन्दा बढी प्रदेशले कानून बनाई संयुक्त रूपमा कार्यान्वयन गर्न वा सञ्चालन गर्न सक्नेछन् ।

(५) स्थानीय तहको एकल वा साझा अधिकारमा रहेको कुनै विषयसँग सम्बन्धित कुनै पूर्वाधार संरचना निर्माण वा अन्य कुनै परियोजना दुई वा दुईभन्दा बढी स्थानीय तहले कानून बनाई संयुक्त रूपमा कार्यान्वयन गर्न वा सञ्चालन गर्न सक्नेछन् ।"

८. उपरोक्त दफाहरूपछि देहायका दफा ९ र १० थप्ने:-

"९. कसूरको अनुसन्धान तथा मुद्दा दायरी: (१) सङ्घीय कानून बमोजिम प्रदेश प्रहरी वा प्रदेशस्तरको कुनै निकाय वा अधिकारीबाट अनुसन्धान हुने फौजदारी कसूरको अनुसन्धान त्यस्तो निकाय वा अधिकारीबाट हुनेछ ।

(२) उपदफा (१) बमोजिम अनुसन्धान भएको नेपाल सरकारवादी हुने मुद्दा महान्यायाधिवक्ता वा निजले तोकेको सरकारी वकील वा सङ्घीय कानून बमोजिम तोकिएको अधिकारीले मुद्दा हेर्ने अधिकारी समक्ष नेपाल सरकारको नामबाट दायर गर्न सक्नेछ ।

१०. जिल्ला अदालतमा पुनरावेदन लाग्ने व्यवस्था गर्न सक्ने: प्रदेश वा स्थानीय तहले कानून बनाउँदा त्यस्तो कानून बमोजिम हुने प्रशासनिक दण्ड जरिवानाको निर्णयउपर सम्बन्धित जिल्ला अदालतमा पुनरावेदन लाग्ने व्यवस्था गर्न सक्नेछ ।"

९. विधेयकको दफा ११ को,-

(१) उपदफा (१) मा रहेका "देहायका विषयमा" भन्ने शब्दहरू पछि "आवश्यकता अनुसार सम्बन्धित" भन्ने शब्द थप्ने र सोही उपदफामा रहेका "गर्नु पर्नेछ" भन्ने शब्दहरूको सट्टा "गर्नेछ" भन्ने शब्द राख्ने ।

(२) उपदफा (२) मा रहेका "गर्न सक्नेछ" भन्ने शब्दहरूको सट्टा "गर्नेछ" भन्ने शब्द राख्ने ।

(३) उपदफा (३) मा रहेका "गर्न सक्नेछ" भन्ने शब्दहरूको सट्टा "गर्नेछ" भन्ने शब्द राख्ने ।

(४) उपदफा (४) को सट्टा देहायको उपदफा (४) राख्ने:-

"(४) उपदफा (१) मा उल्लिखित विषयका अतिरिक्त प्रदेश सरकारसँग सरोकार भएका अन्य विषयमा कानून तर्जुमा गर्दा नेपाल सरकारले आवश्यकता अनुसार प्रदेश सरकारसँग परामर्श र समन्वय गर्नेछ ।"

(५) उपदफा (५) र (६) झिकी उपदफाक्रम मिलाउने ।

- (६) साविक उपदफा (७) उपदफाक्रम मिलाउँदा कायम हुने उपदफा (५) मा रहेको "प्रदेशले" भन्ने शब्द पछि "संविधानको" भन्ने शब्द थपी सोही उपदफामा रहेका "गर्नु पर्नेछ" भन्ने शब्दहरूको सट्टा "गर्नेछ" भन्ने शब्द राखे ।
- (७) साविक उपदफा (८) उपदफाक्रम मिलाउँदा कायम हुने उपदफा (६) मा रहेका "अनुसूची-९ बमोजिमको साझा अधिकारको सूचीमा उल्लिखित विषयमा स्थानीय तहले" भन्ने शब्दहरूको सट्टा "स्थानीय तहले संविधानको अनुसूची-९ मा उल्लिखित विषयमा" भन्ने शब्दहरू राखे र सोही उपदफामा रहेका "गर्नु पर्नेछ" भन्ने शब्दहरूको सट्टा "गर्नेछ" भन्ने शब्द राखे ।
- (८) साविक उपदफा (९) उपदफाक्रम मिलाउँदा कायम हुने उपदफा (७) मा रहेका "गर्नु पर्नेछ" भन्ने शब्दहरूको सट्टा "गर्नेछ" भन्ने शब्द राखे ।
- (९) उपदफा (१०) झिकी उपदफाक्रम मिलाउने ।

१०. विधेयकको दफा १२ को,-

(१) दफाशीर्षकपछि देहायको उपदफा (१) थपी उपदफाक्रम मिलाउने:-

"(१) सङ्घले बनाएको ऐन, नियमावली र गठन आदेश नेपाल राजपत्रमा प्रकाशन गर्नु पर्नेछ ।"

(२) उपदफा (५) उपदफाक्रम मिलाउँदा कायम हुने उपदफा (६) मा रहेका "उपदफा (१) र (२)" भन्ने शब्दहरूको सट्टा "उपदफा (२) र (३)" भन्ने शब्दहरू राखे ।

(३) उपदफा (७) उपदफाक्रम मिलाउँदा कायम हुने उपदफा (८) पछि देहायको उपदफा (९) थप्ने:-

"(९) प्रदेश सरकार र स्थानीय तहले प्रदेश राजपत्र र स्थानीय राजपत्रमा प्रकाशित सूचनाहरू राजपत्रकै स्वरूपमा आफ्नो वेबसाइटमा राख्नु पर्नेछ र त्यस्तो राजपत्रको विद्युतीय प्रति आवश्यक सुरक्षण विधि अपनाई सुरक्षित रहने व्यवस्था मिलाउनु पर्नेछ ।"

११. विधेयकको दफा १२ पछि देहायको दफा १३ थपी दफाक्रम मिलाउने:-

"१३. आयोजना तर्जुमा र कार्यान्वयन: (१) राष्ट्रिय स्तर वा राष्ट्रिय महत्त्वका आयोजना, एकभन्दा बढी प्रदेशमा कार्यान्वयन गर्नु पर्ने आयोजना रजटिल प्राविधिक क्षमता वा ठूलो लगानी आवश्यक पर्ने आयोजनाको तर्जुमा सङ्कले गर्नेछ ।

(२) प्रदेशभित्र पर्ने वा प्रदेशबाट कार्यान्वयन हुने आयोजनाको तर्जुमा प्रदेश सरकारले गर्नेछ ।

(३) स्थानीय तहभित्र पर्ने वा स्थानीय तहले कार्यान्वयन गर्ने आयोजनाको तर्जुमा स्थानीय तहले गर्नेछ ।

(४) यस दफा बमोजिम प्रदेश र स्थानीय तहले आयोजना तर्जुमा, बजेट व्यवस्था तथा कार्यान्वयन गर्दा सङ्घीय कानूनले निर्धारण गरेको मापदण्डको आधारमा गर्नु पर्नेछ ।

(५) उपदफा (१) बमोजिम सङ्कले आयोजना तर्जुमा गर्दा प्रदेश वा स्थानीय तह मार्फत् कार्यान्वयन हुने गरी गर्न सक्नेछ र त्यस्तो आयोजना सम्बन्धित प्रदेश वा स्थानीय तहले कार्यान्वयन गर्नु पर्नेछ ।

(६) विषयगत समितिले सङ्घ, प्रदेश वा स्थानीय तहबाट तर्जुमा हुने आयोजनासँग सम्बन्धित निकायबीच आवश्यक समन्वयको व्यवस्था मिलाउनेछ ।"

१२. विधेयकको साविक दफा १४ दफाक्रम मिलाउँदा कायम हुने दफा १५ को सट्टा देहायको दफा १५ राख्ने:-

"१५. सहकार्य गर्न सक्ने: (१) सङ्घीय संसद, प्रदेश सभा तथा स्थानीय तहले व्यवस्थापन विधि तथा काम कारबाहीमा सामञ्जस्य तथा एकरूपता कायम गर्नको लागि सहकार्य गर्न सक्नेछन् ।

(२) उपदफा (१) बमोजिम सहकार्य गर्ने प्रयोजनको लागि सङ्घीय संसद, प्रदेश सभा तथा स्थानीय तहले आवश्यकता अनुसार सूचना आदान प्रदान, छलफल वा परामर्श गर्न सक्नेछन् ।"

१३. विधेयकको दफा १५ झिकी दफाक्रम मिलाउने ।

१४. विधेयकको दफा १६ को सट्टा देहायको दफा १६ राख्ने:-

"१६. राष्ट्रिय समन्वय परिषद्को गठनः (१) यस ऐन बमोजिम सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहबीचको समन्वय तथा अन्तरसम्बन्ध व्यवस्थित गर्न देहाय बमोजिमको राष्ट्रिय समन्वय परिषद् गठन हुनेछः-

(क) प्रधानमन्त्री	- अध्यक्ष
(ख) नेपाल सरकारको अर्थ मन्त्री	- सदस्य
(ग) नेपाल सरकारको कानून, न्याय तथा संसदीय मामिला मन्त्री	- सदस्य
(घ) नेपाल सरकारको गृह मन्त्री	- सदस्य
(ङ) नेपाल सरकारको सङ्घीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्री	- सदस्य
(च) प्रदेश सरकारका मुख्य मन्त्रीहरू	- सदस्य
(छ) सङ्घीय संसदमा प्रतिनिधित्व गर्ने राजनीतिक दलले मनोनयन गरी पठाएको सङ्घीय संसदका एक-एकजना सदस्य	- सदस्य
(ज) प्रधानमन्त्रीले गाउँ कार्यपालिकाका अध्यक्ष वा उपाध्यक्ष, नगर कार्यपालिकाका प्रमुख वा उपप्रमुख, जिल्ला समन्वय समितिका प्रमुख वा उपप्रमुख मध्येबाट समावेशी सिद्धान्त बमोजिम तोकेका कम्तीमा एक-एकजना महिला सहित	- सदस्य

प्रत्येक प्रदेशका तीन तीन जनाका दरले एक्काइस
जना

(२) उपदफा (१) को खण्ड (ज) बमोजिम प्रधानमन्त्रीले परिषद्को सदस्य तोक्दा गाउँपालिका राष्ट्रिय महासङ्घ, नगरपालिका सङ्घ र जिल्ला समन्वय समिति महासङ्घसँग परामर्श गर्नेछ ।

(३) परिषद्को बैठकमा विषयगत मन्त्री तथा सम्बन्धित पदाधिकारी वा विशेषज्ञलाई आवश्यकता अनुसार आमन्त्रण गर्न सकिनेछ ।

(४) परिषद्को बैठक वर्षको कम्तीमा दुई पटक बस्नेछ ।

(५) परिषद्को बैठकको मिति, समय, स्थान र छलफलका विषयहरू परिषद्को अध्यक्षले तोके बमोजिम हुनेछ ।

(६) परिषद्को बैठक बस्नको लागि अध्यक्ष सहित बहुमत सदस्यहरूको उपस्थिति हुनु पर्नेछ ।

(७) परिषद्को बैठकको अध्यक्षता परिषद्को अध्यक्षले गर्नेछ ।

(८) परिषद्को बैठक तथा निर्णय सम्बन्धी अन्य कार्यविधि परिषद् आफैले निर्धारण गरे बमोजिम हुनेछ ।"

१५. विधेयकको दफा १७ को खण्ड (च) झिकी खण्डक्रम मिलाउने ।

१६. विधेयकको दफा १८ को उपदफा (१) पछि देहायको उपदफा (२) थपी उपदफाक्रम मिलाउने:-

"(२) प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयको सचिवले परिषद्को सचिवको रूपमा काम गर्नेछ ।"

१७. विधेयकको दफा १८ पछि देहायका दफा १९ र २० थपी दफाक्रम मिलाउने:-

"१९. सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय कानूनको अध्ययन गर्ने: (१) नेपाल सरकारले तोकेको निकायले सङ्घ, प्रदेश वा स्थानीय तहले बनाएको कानून तथा सोको कार्यान्वयनको अवस्था सम्बन्धमा अध्ययन गर्नेछ ।

(२) उपदफा (१) बमोजिम अध्ययन गर्दा त्यस्तो निकायले नेपाल सरकारको विषयगत मन्त्रालयसँग समन्वय गर्न तथा सम्बन्धित तहसँग छलफल गर्न सक्नेछ ।

(३) उपदफा (१) बमोजिमको निकायले यस दफा बमोजिम गरेको अध्ययनको निष्कर्ष सहितको प्रतिवेदन प्रत्येक वर्ष असोज मसान्तभित्र परिषद्समक्ष पेश गर्नु पर्नेछ ।

२०. सिफारिस गर्न सक्ने: (१) दफा १९ बमोजिम प्रतिवेदन पेश भएमा परिषद्ले सो सम्बन्धमा आवश्यक अध्ययन तथा छलफल गर्नेछ ।

(२) उपदफा (१) बमोजिम अध्ययन तथा छलफल गर्दा परिषद्ले आवश्यकता अनुसार विशेष समिति गठन गर्न वा सम्बन्धित विज्ञको राय समेत लिन सक्नेछ ।

(३) उपदफा (१) वा (२) बमोजिम अध्ययन तथा छलफल गर्दा सङ्घ, प्रदेश वा स्थानीय तहले बनाएको कुनै कानून परिमार्जन गर्नु पर्ने देखिएमा परिषद्ले त्यस्तो कानून परिमार्जन गर्न सम्बन्धित तहलाई सिफारिस गर्न सक्नेछ ।"

१८. विधेयकको साविक दफा २० दफाक्रम मिलाउँदा कायम हुने दफा २२ को उपदफा (१) को ठाउँ-ठाउँमा रहेका "विषय हेर्ने" भन्ने शब्दहरूको सट्टा "विषयको कार्यक्षेत्र रहेको" भन्ने शब्दहरू राख्ने ।

१९. विधेयकको साविक दफा २२, २३ र २४ दफाक्रम मिलाउँदा कायम हुने दफा २४, २५ र २६ को सट्टा देहायका दफा २४, २५ र २६ राख्ने:-

"२४. प्रदेश समन्वय परिषद्को गठन: प्रदेश र स्थानीय तहबीच वा प्रदेशभित्रका एकभन्दा बढी जिल्लाभित्रका स्थानीय तहबीचको समन्वय वा अन्तरसम्बन्धलाई

व्यवस्थित गर्न प्रत्येक प्रदेशस्तरमा देहाय बमोजिमको एक प्रदेश समन्वय परिषद् रहनेछः-

(क) मुख्य मन्त्री	-
संयोजक
(ख) प्रदेश सरकारका मन्त्रीहरु	-सदस्य
(ग) प्रदेश सरकारको प्रमुख सचिव	-सदस्य
(घ) प्रदेश सरकारका सचिवहरु	-सदस्य
(ङ) प्रदेशभित्रका जिल्ला समन्वय समितिका प्रमुख र उपप्रमुख	-सदस्य
(च) प्रदेशभित्रका गाउँ कार्यपालिकाका अध्यक्ष, उपाध्यक्ष र नगर कार्यपालिकाका प्रमुख, उपप्रमुख	-सदस्य
(छ) प्रदेश सरकारको स्थानीय तहसँग सम्बन्धित विषय समेतको कार्यक्षेत्र रहेको मन्त्रालयको सचिव	-सदस्य-
सचिव

(२) प्रदेश समन्वय परिषद्को सचिवालय सम्बन्धित प्रदेशको मुख्य मन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयमा रहनेछ ।

(३) प्रदेश समन्वय परिषद्को बैठक सम्बन्धी कार्यविधि सो परिषद् आफैले निर्धारण गरे बमोजिम हुनेछ ।

२५. प्रदेश समन्वय परिषद्को काम, कर्तव्य र अधिकार: (१) प्रदेश समन्वय परिषद्ले प्रदेशभित्र प्रदेश सरकार वा स्थानीय तहबाट सञ्चालन हुने विकास आयोजना वा

साझा अधिकारका विषयको कार्यान्वयनमा प्रदेश तथा स्थानीय तह र एकभन्दा बढी स्थानीय तहबीच समन्वय र अन्तरसम्बन्ध कायम गर्नेछ ।

(२) प्रदेश समन्वय परिषद्ले समन्वय तथा अन्तरसम्बन्ध कायम गर्नु पर्ने कुनै विषयको लागि आवश्यकता अनुसार समिति गठन गर्न सक्नेछ ।

(३) कुनै विषयमा परिषद्मा छलफल हुन उपयुक्त देखिएमा प्रदेश समन्वय परिषद्ले विषय खुलाई परिषद्मा अनुरोध गर्न सक्नेछ ।

(४) उपदफा (३) बमोजिम लेखी आएमा परिषद्ले आवश्यक छलफल गरी प्रदेश समन्वय परिषद्, सम्बन्धित प्रदेश वा स्थानीय तहलाई मार्गदर्शन गर्न सक्नेछ ।

(५) उपदफा (४) बमोजिम परिषद्ले गरेको मार्गदर्शन सम्बन्धित प्रदेश समन्वय समिति, सम्बन्धित प्रदेश तथा स्थानीय तहले पालना गर्नु पर्नेछ ।

२६. जिल्ला समन्वय समितिले समन्वय गर्ने: (१) जिल्ला समन्वय समितिले देहायका विषयमा समन्वय गर्नेछ:-

(क) सङ्घ वा प्रदेशले स्थानीय तहमा गर्ने विकास निर्माण सम्बन्धी कार्य,

(ख) जिल्लामा रहने सङ्घीय सरकारी कार्यालय, प्रदेश सरकारी कार्यालय तथा स्थानीय तहबाट सम्पादन हुने कार्य,

(ग) प्रचलित कानून बमोजिम तोकिएका अन्य कार्य ।

(२) यस ऐन बमोजिम परिषद् वा प्रदेश समन्वय परिषद्मा पेश भएको कुनै विषयमा कुनै जिल्लाभिन्नाका स्थानीय तहबीचको समन्वयको विषय समावेश भएको र सो विषयमा जिल्ला समन्वय समितिबाट समन्वय वा सहजीकरण गर्दा उपयुक्त हुने देखिएमा परिषद् वा प्रदेश समन्वय परिषद्ले त्यस्तो विषय सम्बन्धित जिल्ला समन्वय समितिमा लेखी पठाउन सक्नेछ ।

(३) उपदफा (२) बमोजिम लेखी आएमा जिल्ला समन्वय समितिले परिषद् वा प्रदेश समन्वय परिषद्बाट लेखी आए बमोजिम गरी परिषद् वा सम्बन्धित प्रदेश समन्वय परिषद्लाई जानकारी दिनु पर्नेछ ।"

२०. विधेयकको साविक दफा २६ दफाक्रम मिलाउँदा कायम हुने दफा २८ को सट्टा देहायको दफा २८ राख्ने:-

"२८. सङ्घ, प्रदेश तथा अन्तरप्रदेशबीचको विवाद: (१) सङ्घ र प्रदेशबीच तथा प्रदेश-प्रदेशबीच कुनै विवाद उत्पन्न भएमा विवाद उत्पन्न भएको मितिले पन्ध्र दिनभित्र विवादको कुनै पक्षले त्यस्तो विवादको सम्बन्धमा अन्तरप्रदेश परिषद्को सचिवालयमा लिखित सूचना दिनु पर्नेछ ।

(२) उपदफा (१) बमोजिम सूचना प्राप्त भएमा अन्तरप्रदेश परिषद्को सचिवालयले सो परिषद्को अध्यक्षलाई यथाशीघ्र जानकारी गराउनु पर्नेछ ।

(३) उपदफा (२) बमोजिम जानकारी भएपछि परिषद्को अध्यक्षले परिषद्को बैठक बोलाई सो सम्बन्धमा छलफल गराउनेछ । त्यसरी छलफल गर्दा विवाद समाधानको बारेमा निर्णय गर्नुपूर्व त्यस्तो विवाद राजनीतिक भए नभएको बारेमा निर्णय गर्नु पर्नेछ ।

४.२.६ समितिको प्रतिवेदन सहितको विधेयक सभामा प्रस्तुत, छलफल र संशोधन सहित पारित

विधायन व्यवस्थापन समितिले यस विधेयक उपर परेका संशोधन सहित दफावार छलफल गरी समितिबाट पारित प्रतिवेदन सभामा प्रस्तुत भई छलफल समेत गरी उक्त विधेयकलाई संशोधन सहित सभाबाट मिति २०७६/१०/०६ पारित गरिएको थियो ।

४.२.७ सन्देश सहित विधेयक प्रतिनिधि सभामा प्रेषित

जुन सभामा विधेयक उत्पत्ति भएको हो, सो सभाले विधि निर्माणको सम्पूर्ण प्रक्रिया पूरा गरी विधेयक पारित गरेपश्चात् सो विधेयकलाई अर्को सभामा सन्देश सहित पठाउनु पर्ने सभाको कानूनी व्यवस्था रहेको छ । अर्को सभाको सम्मति एवं निर्धारित प्रक्रियाको परिपालनाको अभावमा कानून निर्माण असम्भव छ । विधेयक उत्पत्ति भएको सदनले विधेयक पारित गरी सन्देश सहित अर्को सभामा विधेयक पठाएपश्चात् पनि अर्को सभाबाट विधेयक सम्बन्धी सम्पूर्ण प्रक्रिया पूरा गरी सन्देश सहित प्राप्त हुने विधेयकलाई प्राप्त संशोधन तथा सुझाव उपर पुनः विचार गरी पारित

भएपछि मात्र विधेयक पारित भएको मानिन्छ। यसरी हेर्दा विधि निर्माणमा दुवै सभाका जनप्रतिनिधिहरूको संलग्नता, सम्मति एवं योगदान अनिवार्य हुन जान्छ। यो विधेयक सन्देश सहित मिति २०७६/१०/०६ गते प्रतिनिधि सभामा पठाइएको थियो।

४.२.८ प्रतिनिधि सभामा सन्देश सहितको विधेयक टेबुल एवं वितरण

मिति २०७६/१०/०६ गते राष्ट्रिय सभाले पारित गरी सन्देश सहित प्रतिनिधि सभामा पठाएको संघ, प्रदेश र स्थानीय तह (अन्तरसम्बन्ध व्यवस्थापन) विधेयक मिति २०७६/१०/१७ गते प्रतिनिधि सभामा टेबुल भएको थियो। टेबुल भएपश्चात् प्रक्रिया बमोजिम वितरण भएको थियो।

४.२.९ प्रतिनिधि सभामा विधेयक सैद्धान्तिक छलफलका लागि प्रस्तुत

एक सभाबाट पारित गरी अर्को सभामा पठाएको विधेयकको सम्बन्धमा विरोधको सूचना दिइरहनु नपर्ने व्यवस्था रहेको हुँदा नियमानुसार विधेयकलाई सैद्धान्तिक छलफलका लागि पेश गरिएको र विधेयकको सिद्धान्तमाथि छलफल भएपश्चात् नियमानुसार सदस्यहरूलाई संशोधन प्रस्तावको सूचना दिन ७२ घण्टाको समय उपलब्ध भएको थियो।

४.२.१० प्रतिनिधि सभामा एकीकृत संशोधन प्रस्ताव सहित विधेयकमाथि छलफल

मिति २०७६/११/१८ गते प्रतिनिधि सभामा सामान्य छलफल समाप्त भएपश्चात् यस विधेयकमा प्रतिनिधि सभा नियमावली, २०७५ को नियम १११ को प्रावधान बमोजिम नियम ११२ को उपनियम (१) अनुसारका संशोधन सम्बन्धी शर्तहरूको अधीनमा रही प्रतिनिधि सभाका २४ जना सदस्यहरूबाट एकल र संयुक्त गरी जम्मा ९ वटा संशोधन प्रस्ताव दर्ता भएका थिए। जम्मा ३१ दफा रहेको यस विधेयकमा प्रस्तावना र २७ वटा दफामा सदस्यहरूबाट संशोधन दर्ता भएको थियो। विधेयकको दफा १८, १९, ३०, र ३१ मा मात्र प्रतिनिधि सभा नियमावली, २०७५ को नियम १११ को प्रावधान बमोजिम संशोधन प्रस्ताव दर्ता भएनन्। प्राप्त संशोधनहरूको एकीकृत संशोधन प्रस्ताव देहाय बमोजिम रहेको छः

विधेयकमा संशोधनको विवरण

(प्रतिनिधि सभा नियमावली, २०७५ को नियम ११३ सँग सम्बन्धित)

विधेयकको नाम: सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तह (अन्तरसम्बन्ध व्यवस्थापन) विधेयक, २०७५

संशोधन प्रस्ताव प्रस्तुतकर्ता माननीय सदस्य (दर्ताक्रम अनुसार):

द.नं.	माननीय सदस्यको नाम, थर
१.	दुर्गा पौडेल
२.	पुष्पा भुषाल गौतम, अतहर कमाल मुसलमान, सञ्जय कुमार गौतम
३.	एकवाल मियाँ, अमृतादेवी अग्रहरी
४.	दिलेन्द्र प्रसाद बडू, अतहर कमाल मुसलमान, डिला संग्रौला (पन्त), मिना पाण्डे
५.	रेनुका गुरुङ्ग
६.	अमृता थापा, रेखा शर्मा, यशोदा गुरुङ सुवेदी, विन्दा पाण्डे, कु. तुलसी थापा, सरिता न्यौपाने, विद्या भट्टराई, राधा कुमारी ज्ञवाली, रामकुमारी झाक्री
७.	प्रदिप यादव
८.	अञ्जना विशंखे, कल्याणी कुमारी खड्का
९.	प्रेम सुवाल

संशोधनको विवरण:

क्र.स.	संशोधन प्रस्तुतकर्ता	विधेयकको दफा	संशोधनको व्यहोरा
१.	प्रेम सुवाल	प्रस्तावना	प्रस्तावनामा रहेको "सहकारिता, सहअस्तित्व" भन्ने शब्दहरूको सट्टा "सहकार्य, स्वयत्तता र विकेन्द्रिकरण" भन्ने शब्दहरू राख्नु पर्ने,
२.	दुर्गा पौडेल	१	उपदफा (१) को सट्टा देहायको उपदफा (१) राख्नु पर्ने:-

			"(१) यस ऐनको नाम केन्द्र र स्थानीय तह (अन्तरसम्बन्ध व्यवस्थापन) ऐन २०७६ रहेको छ।"
३.	प्रेम सुवाल	१	उपदफा (१) मा रहेको "तह (अन्तरसम्बन्ध व्यवस्थापन) ऐन" भन्ने शब्दहरूको सट्टा "तहको स्वयत्तता ऐन" भन्ने शब्दहरू राख्नु पर्ने,
४.	अमृता थापा, रेखा शर्मा, यशोदा गुरुड सुवेदी, विन्दा पाण्डे, कु. तुलसी थापा, सरिता न्यौपाने, विद्या भट्टराई, राधा कुमारी ज्ञवाली, रामकुमारी झाक्री	२	<ul style="list-style-type: none"> - खण्ड (च) हटाउनु पर्ने । - खण्ड (छ) को सट्टा देहायको खण्ड (छ) राख्नु पर्ने:- <p>"(छ) "स्थानीय तह" भन्नाले गाउँपालिका, नगरपालिका र जिल्लासभा सम्झनु पर्दछ। सो शब्दले उपमहानगरपालिका र महानगरपालिकालाई समेत जनाउदछ।"</p>
५.	दुर्गा पौडेल	२	<ul style="list-style-type: none"> - खण्ड (क), (ग) र (घ) हटाई बाँकी खण्डहरूको क्रम मिलाउनु पर्ने । - यस दफा पछि रहेको परिच्छेद -२ को शिर्षकको सट्टा देहायको शिर्षक राख्नु पर्ने:- <p style="text-align: center;"><u>"केन्द्र र स्थानीय तह बीचको अन्तरसम्बन्धका आधारहरू"</u></p>
६.	अञ्जना विशंखे कल्याणी कुमारी खड्का	२	<ul style="list-style-type: none"> - खण्ड (च) मा रहेको "नेपालको संविधान" भन्ने शब्दहरूपछि ", २०७२" भन्ने अङ्क थप्नु पर्ने । - खण्ड (छ) मा रहेको "नगरपालिका" भन्ने शब्दपछि "महानगरपालिका" भन्ने शब्द थप्नु पर्ने ।
७.	पुष्पा भुषाल गौतम, अतहर कमाल	३	<ul style="list-style-type: none"> - यस दफालाई हटाउनु पर्ने ।

	मुसलमान, सञ्जय कुमार गौतम		
८.	एकवाल मियाँ, अमृतादेवी अग्रहरी रेनुका गुरुङ्ग	३	- राष्ट्रिय सभाद्वारा पारित विधायन व्यवस्थापन समितिको प्रतिवेदनको बुँदा नं. ५ अन्तर्गत दफा ३ को खण्ड (ण) को प्रारम्भमा "समानुपातिक" शब्द थप्नु पर्ने ।
९.	दिलेन्द्र प्रसाद बडू, अतहर कमाल मुसलमान, डिला संग्रौला (पन्त), मिना पाण्डे	३	- खण्ड (ग) को प्रारम्भमा "बहुलवादमा आधारित" शब्दहरू थप्नु पर्ने र सोही हरफको "गणतन्त्रात्मक" शब्दपछि "संसदीय" शब्द थप्नु पर्ने ।
१०.	प्रदिप यादव	३	- यस दफामा रहेको "देहाय बमोजिम हुनेछन्:- " भन्ने शब्दहरूको सट्टा "अनिवार्य रूपमा मात्रु पर्नेछ ।" भन्ने शब्दहरू राख्नु पर्ने ।
११.	दुर्गा पौडेल	३	- दफा शिर्षक पछि रहेको वाक्यको सट्टा देहायको वाक्य राख्नु पर्ने:- " केन्द्र र स्थानीय तहबीचको अन्तरसम्बन्धका आधार र स्थानीय तह बीचको अन्तरसम्बन्धका आधार देहाय बमोजिम हुनेछन्:- " - खण्ड (ग) मा रहेको "सङ्घीय" भन्ने शब्द हटाउनु पर्ने । - खण्ड (ट) मा रहेको "सङ्घीय इकाईहरूको" भन्ने शब्दहरूको सट्टा "केन्द्र र स्थानीय तहहरूको" भन्ने शब्दहरू राख्नु पर्ने । - खण्ड (ड) मा रहेको "सङ्घीय इकाईबीच" भन्ने शब्दहरूको सट्टा "केन्द्र र स्थानीय तहहरूबीच" भन्ने शब्दहरू राख्नु पर्ने ।
१२.	अञ्जना विशंखे	३	- खण्ड (ड) मा रहेको "सामाजिक न्यायमा आधारित समतामूलक समाज" भन्ने

	कल्याणी कुमारी खड्का		शब्दहरुको सट्टा "सामाजिक न्यायमा आधारित सकारात्मक विभेदको सिद्धान्तलाई अख्तियार गरी समतामूलक समाज" भन्ने शब्दहरु राख्नु पर्ने ।
१३.	प्रेम सुवाल	३	<p>- यस दफामा रहेको "देहाय बमोजिम हुनेछन्ः-" भन्ने शब्दहरुपछि देहायका खण्डहरु थपी त्यस पछिका खण्डहरुको क्रम मिलाउनु पर्नेः-</p> <p>(क) विकास निर्माणका काम जनताको सहभागितामा उपभोक्ता समितिमार्फत सम्पन्न गर्ने ।</p> <p>(ख) तीन वटै तहका सरकारअन्तर्गतको हेभी इक्विपमेन्ट डिभिजनलाई प्रभावकारी बनाउने ।</p> <p>(ग) सरकारी दलका संघदेखि स्थानीय तहसम्मका जनप्रतिनिधिहरू ठेकेदार, म्यानपावर कम्पनी, भूमाफिया, डोजर, टिपर मालिक लगायत हुनुपर्ने वर्तमान स्थितिलाई पूर्णरूपमा अन्त्य गर्ने ।</p> <p>(घ) समाजवादउन्मुख अर्थतन्त्रको लागि उत्पादनका मुख्य-मुख्य साधन र सेवा सामाजिकीकरण गर्ने योजना बनाई कार्यान्वयन गर्ने ।</p>
१४.	पुष्पा भुषाल गौतम, अतहर कमाल मुसलमान, सञ्जय कुमार गौतम	४	- यस दफालाई हटाउनु पर्ने ।
१५.	एकवाल मियाँ, अमृतादेवी अग्रहरी	४	- राष्ट्रिय सभाद्वारा पारित विधायन व्यवस्थापन समितिको प्रतिवेदनको बुँदा नं. ६ अन्तर्गत विधेयकको दफा ४ हटाइएकोमा त्यसो

			नगरी विधेयकको दफा ४ को खण्ड (घ) कायमै राख्नु पर्ने।
१६.	दुर्गा पौडेल	४	- यस दफालाई हटाई त्यस पछिका दफाहरूको क्रम मिलाउनु पर्ने
१७.	प्रेम सुवाल	४	- राष्ट्रिय सभाद्वारा पारित विधायन व्यवस्थापन समितिको प्रतिवेदनको बुँदा नं. ७ अन्तर्गत दफा ४ को उपदफा (१) को खण्ड (ग) मा पछि देहायका खण्डहरू थप्नु पर्ने:- "(घ) प्रत्येक स्थानीय तहको बजेटबाट कम्तीमा एउटा विद्यालय, एउटा कलेज र एउटा एक सय बेडको अस्पताल तीन वर्षभित्र सञ्चालन गर्ने । (ङ) पच्चीस वर्ष पुरानो नगरपालिकाले सम्बन्धन दिन नपाउने गरी एउटा विश्वविद्यालय सञ्चालन गर्ने । (च) संघ, प्रदेश र स्थानीय सरकारअन्तर्गतका कलेज, विद्यालय र अस्पताल पूर्णरूपले निःशुल्क गर्ने ।"
१८.	दुर्गा पौडेल	५	- दफा शिर्षकको सट्टा देहायको दफा शिर्षक राख्नु पर्ने:- "स्थानीय तहबीचको अन्तरसम्बन्धः" - उपदफा (१) मा रहेको "प्रदेश र स्थानीय तह तथा" भन्ने शब्दहरू हटाउनु पर्ने ।
१९.	प्रदिप यादव	६	- यस दफामा रहेको "विचार गर्नु पर्नेछः-" भन्ने शब्दहरूको सट्टा "पुनर्विचार गर्नु पर्नेछः-" भन्ने शब्दहरू राख्नु पर्ने ।

२०.	दुर्गा पौडेल	६	- दफा शिर्षकपछि रहेको "सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहले" भन्ने शब्दहरूको सट्टा "केन्द्र र स्थानीय तहले" भन्ने शब्दहरू राख्नु पर्ने
२१.	प्रेम सुवाल	७	- राष्ट्रिय सभाद्वारा पारित विधायन व्यवस्थापन समितिको प्रतिवेदनको बुँदा नं. ७ अन्तर्गत विधेयकको साविक दफा ७, हाल कायम दफा ५ को अन्त्यमा देहायको उपदफा (४) थप्नु पर्ने:- <p style="text-align: center;">"(४) प्रत्येक गाउँपालिका र नगरपालिकाले तीन वर्षभित्र तीन हजारदेखि १० हजार जनसंख्या बस्न सक्ने नयाँ शहर विकास गर्ने ।"</p>
२२.	दुर्गा पौडेल	७	- दफा शिर्षकमा रहेको "प्रदेश तथा" भन्ने शब्दहरू हटाउनु पर्ने । - उपदफा (१) मा रहेको "प्रदेशले" भन्ने शब्दहरू हटाउनु पर्ने । - उपदफा (१) को खण्ड (ख) मा रहेको "सङ्घीय" भन्ने शब्दहरू हटाउनु पर्ने - उपदफा (२) को खण्ड (क) हटाउनु पर्ने । - उपदफा (१) को खण्ड (ग) मा रहेको "प्रदेश तह" भन्ने शब्दहरूको सट्टा "केन्द्र र स्थानीय तह" भन्ने शब्दहरू राख्नु पर्ने
२३.	दुर्गा पौडेल	८	- दफा शिर्षक लगायत यस दफा अन्तर्गत ठाउँ-ठाउँमा रहेका "सङ्घीय" र "प्रदेश" भन्ने शब्दहरू हटाउनु पर्ने । - उपदफा (२) को खण्ड (क) मा रहेको "सङ्घीय कानूनले प्रदेश प्रहरी वा प्रदेश स्तरको" भन्ने शब्दहरूको सट्टा "कानूनले" भन्ने शब्द राख्नु पर्ने । - उपदफा (२) को खण्ड (ख) हटाई त्यस पछिका खण्डहरूको क्रम मिलाउनु पर्ने ।

			<ul style="list-style-type: none"> - उपदफा (४) मा रहेको "तथा तहकिकात प्रदेश तहबाट हुने गरी व्यवस्था गर्नु पर्नेछ ।" भन्ने शब्दहरूको सट्टा "तथा तहकिकात सोही कानूनमा व्यवस्था गर्नु पर्नेछ ।" भन्ने शब्दहरू राख्नु पर्ने ।
२४.	दुर्गा पौडेल	९	<ul style="list-style-type: none"> - उपदफा (१) मा रहेको "सङ्घले" भन्ने शब्दको सट्टा "व्यवस्थापिका संसदले" भन्ने शब्दहरू राख्नु पर्ने । - उपदफा (२) हटाउनु पर्ने । - उपदफा (४) मा रहेका "प्रदेश तथा" र "सङ्घीय" भन्ने शब्दहरू राख्नु पर्ने ।
२५.	प्रदिप यादव	१०	<ul style="list-style-type: none"> - उपदफा (४) मा रहेको "सामान्यतया" भन्ने शब्दको सट्टा "आवश्यक रूपमा" भन्ने शब्दहरू राख्नु पर्ने ।
२६.	दुर्गा पौडेल	१०	<ul style="list-style-type: none"> - उपदफा (१) मा रहेको "सङ्घले कानून बनाउनेछ र सङ्घले बनाएको कानूनको अधीनमा रही प्रदेश र स्थानीय तहले कानून बनाउनेछन् ।" भन्ने शब्दहरूको सट्टा "व्यवस्थापिका संसदले कानून बनाउनेछ र उक्त कानूनको अधीनमा रही स्थानीय तहले कानून बनाउनेछन्।" - उपदफा (४) को खण्ड (ड) को सट्टा देहायको खण्ड (ड) राख्नु पर्ने:- " (ड) केन्द्रबाट पूर्ण नियमन गर्नु पर्ने विषयमा कानूनबाट नियमनको व्यवस्था गरी कार्यान्वयनमा स्थानीय तहको अधिकतम सहभागिता सुनिश्चित गर्ने," - उपदफा (४) को खण्ड (छ) मा रहेको "सङ्घीय" भन्ने शब्द हटाई "केन्द्रिय" भन्ने शब्दहरू राख्नु पर्ने ।

			<ul style="list-style-type: none"> - उपदफा (४) को खण्ड (ज) को सट्टा देहायको खण्ड (ज) राख्नु पर्ने:- "(ज) स्थानीय तहले कुनै विषयमा कानून बनाउनु अघी केन्द्रले सो सम्बन्धमा कुनै नीति वा मापदण्ड बनाउनु पर्ने रहेछ भने त्यस्तो नीति वा मापदण्ड बनाई स्थानीय तहलाई कानून बनाउन सहजता प्रदान गर्ने," - उपदफा (४) को खण्ड (झ) मा रहेको "प्रदेश" भन्ने शब्दको सट्टा "स्थानीय" भन्ने शब्द राख्नु पर्ने । - उपदफा (५) को ठाउँठाउँमा रहेको "सङ्घले" भन्ने शब्दको सट्टा "राज्यले" भन्ने शब्द राख्नु पर्ने । यसै उपदफामा रहेका "प्रदेश वा" र "प्रदेश र" भन्ने शब्द हटाउनु पर्ने ।
२७.	दुर्गा पौडेल	११	<ul style="list-style-type: none"> - उपदफा (१) को ठाउँठाउँमा रहेको "प्रदेश" भन्ने शब्दको सट्टा "स्थानीय" भन्ने शब्द राख्नु पर्ने । - उपदफा (१) को खण्ड (क) हटाउनु पर्ने । - उपदफा (३) मा रहेको "प्रदेश र " भन्ने शब्दहरू हटाउनु पर्ने । - उपदफा (४) मा रहेको "प्रदेश सरकारको" भन्ने शब्दहरूको सट्टा "स्थानीय तहको" भन्ने शब्दहरू राख्नु पर्ने । - उपदफा (५) मा रहेको "प्रदेश सरकारको हकमा सम्बन्धित विषय हेर्ने प्रदेश सरकारको मन्त्रालय र स्थानीय तहको हकमा स्थानीय तहको प्रतिनिधिहरूको प्रचलित कानून बमोजिमको संस्थासँग परामर्श गर्नेछ ।" भन्ने शब्दहरूको सट्टा "स्थानीय सरकारको हकमा स्थानीय तहको प्रतिनिधिहरूको प्रचलित कानून बमोजिमको संस्थासँग परामर्श गर्नेछ ।"

			- उपदफा (७) मा रहेको "प्रदेशले" भन्ने शब्दको सट्टा "स्थानीय तहले" भन्ने शब्दहरू राखी त्यस पछिका उपदफा (८) र (९) हटाउनु पर्ने ।
२८.	प्रदिप यादव	११	- उपदफा (२) र (३) मा रहेको "गर्न सक्नेछ-" भन्ने शब्दहरूको सट्टा "गर्नु पर्नेछ-" भन्ने शब्दहरू राख्नु पर्ने ।
२९.	दुर्गा पौडेल	१२	- उपदफा (१) हटाउने । - उपदफा (३), (४) र (५) मा रहेको "प्रदेश तथा" भन्ने शब्दहरू हटाउनु पर्ने - उपदफा (६) हटाउने । - उपदफा (७) मा रहेको "सङ्घ,प्रदेश" भन्ने शब्दहरूको सट्टा "केन्द्र" भन्ने शब्दहरू राख्नु पर्ने ।
३०.	दुर्गा पौडेल	१३	- उपदफा (१) मा रहेको "प्रदेश र" भन्ने शब्दहरू हटाउनु पर्ने । - उपदफा (२) मा रहेको "प्रदेश" भन्ने शब्दको सट्टा "केन्द्र" भन्ने शब्द राख्नु पर्ने । - उपदफा (३) मा रहेको "प्रदेश र" भन्ने शब्दहरू हटाउनु पर्ने । - उपदफा (४) मा रहेको "सङ्घले" भन्ने शब्दको सट्टा "राज्यले" भन्ने शब्द राख्नु पर्ने । - उपदफा (५) मा रहेको "प्रदेश र" भन्ने शब्दहरू हटाउनु पर्ने ।
३१.	अमृता थापा, रेखा शर्मा, यशोदा गुरुङ सुवेदी, विन्दा पाण्डे, कु. तुलसी थापा, सरिता न्यौपाने, विद्या भट्टराई, राधा कुमारी	१४	- उपदफा (१) मा रहेको "तथा प्राथमिकता वा" भन्ने शब्दहरूको सट्टा "का विषय र" भन्ने शब्दहरू राख्नु पर्ने ।

	जवाली, रामकुमारी झाक्री		
३२.	दुर्गा पौडेल	१४	<ul style="list-style-type: none"> - उपदफा (१) मा रहेको "प्रदेशहरू बीच" भन्ने शब्दहरूको सट्टा "स्थानीय तह बीच" भन्ने शब्दहरू र "प्रदेश मन्त्रिपरिषद्" भन्ने शब्दहरूको सट्टा "सम्बन्धित निकाय र मन्त्रालयलाई" भन्ने शब्दहरू राख्नु पर्ने । - उपदफा (२) मा रहेको "प्रदेश सरकार मार्फत्" भन्ने शब्दहरू हटाउनु पर्ने । - उपदफा (३) को सट्टा देहायको उपदफा (३) राख्नु पर्ने:- " (३) "अन्तर स्थानीय तहबीच समन्वय कायम गर्न तथा कानूनको कार्यान्वयनमा प्रभावकारिता ल्याई सार्वजनिक हित कायम गर्न सम्बन्धित मन्त्रालयले गाउँ कार्यपालिका तथा नगर कार्यपालिकालाई आवश्यक निर्देशन दिन सक्नेछ ।"
३३.	पुष्पा भुषाल गौतम, अतहर कमाल मुसलमान, सञ्जय कुमार गौतम	१४	<ul style="list-style-type: none"> - दफाशीर्षक र उपदफा (१) को सट्टा देहायको दफाशीर्षक र उपदफा (१) राख्नु पर्ने:- "<u>सहकार्य गर्न सक्ने-</u> (१) सङ्घीय संसद, प्रदेश सभा तथा स्थानीय तहले व्यवस्थापन विधि तथा काम कारबाहीमा सामाज्यस्य तथा एकरूपता कायम गर्नको लागि सहकार्य गर्न सक्नेछन् ।" - उपदफा (२) को सट्टा देहायको उपदफा (२) राख्नु पर्ने:- "(२) उपदफा (१) बमोजिम सहकार्य गर्ने प्रयोजनको लागि सङ्घीय संसद, प्रदेश सभा तथा स्थानीय तहले आवश्यकतानुसार सूचना आदान-प्रदान, छलफल वा परामर्श गर्न सक्नेछन् ।"

३४.	अञ्जना विशंखे कल्याणी कुमारी खड्का	१४	- उपदफा (३) मा रहेको "सार्वजनिक हित" भन्ने शब्दहरूलाई ठोस रूपमा परिभाषित गर्नु पर्ने ।
३५.	पुष्पा भुषाल गौतम, अतहर कमाल मुसलमान, सञ्जय कुमार गौतम	१५	- दफा १५ हटाउनु पर्ने ।
३६.	दुर्गा पौडेल	१५	- उपदफाहरूमा रहेको "प्रदेश तथा" र "सङ्घीय" भन्ने शब्दहरू हटाउनु पर्ने ।
३७.	दुर्गा पौडेल	१६	- उपदफा (१) मा रहेको "सङ्घ र प्रदेश" भन्ने शब्दहरूको सट्टा "केन्द्र" भन्ने शब्द राखी खण्ड (च) हटाउनु पर्ने । - उपदफा (८) मा रहेको "प्रदेश" भन्ने शब्द हटाउनु पर्ने ।
३८.	पुष्पा भुषाल गौतम, अतहर कमाल मुसलमान, सञ्जय कुमार गौतम	१६	- उपदफा (१) को खण्ड (ज) सट्टा देहायको खण्ड (ज) राख्नु पर्ने:- "(ज) स्थानीय सङ्घ, महासङ्घको सिफारिसका आधारमा प्रधानमन्त्रीले गाउँपालिका अध्यक्ष, उपाध्यक्ष, नगरपालिकाका प्रमुख, उपप्रमुख, जिल्ला समन्वय समितिका प्रमुख वा उपप्रमुखमध्येबाट समावेशी सिद्धान्त बमोजिम नियुक्त गरेका कम्तिमा एक-एक जना महिला सहित प्रत्येक प्रदेशबाट तीन-तीन जनाका दरले एक्काइस जना -सदस्य"
३९.	अमृता थापा, रेखा शर्मा, यशोदा गुरुङ सुवेदी, विन्दा पाण्डे, कु. तुलसी थापा, सरिता	१६	- राष्ट्रिय सभाद्वारा पारित विधायन व्यवस्थापन समितिको प्रतिवेदनको बुँदा नं. १४ अन्तर्गत,- १) दफा १६ को उपदफा (१) खण्ड (छ) सट्टा देहायको खण्ड (छ) राख्नु पर्ने:-

	न्यौपाने, विद्या भट्टराई, राधा कुमारी ज्ञवाली, रामकुमारी झाक्री		<p>"(छ) प्रमुख प्रतिपक्ष दलको प्रमुख सचेतक वा निजले तोकेको संसदीय दलको सदस्य -सदस्य"</p> <p>२) दफा १६ को उपदफा (१) खण्ड (ज) मा रहेको "तीन तीन" भन्ने शब्दहरूको सट्टा "दुई दुई" भन्ने शब्दहरू राख्नु पर्ने ।</p> <p>- उपदफा (२) मा रहेको "गाउँपालिका राष्ट्रिय महासङ्घ, नगरपालिका सङ्घ र जिल्ला समन्वय समिति महासङ्घ र जिल्ला समन्वय समिति महासङ्घसँग परामर्श गर्नेछ ।" भन्ने शब्दहरूको सट्टा "प्रदेश समन्वय परिषद्सँग परामर्श गर्नेछ ।" भन्ने शब्दहरू राख्नु पर्ने ।</p>
४०.	अञ्जना विशंखे कल्याणी कुमारी खड्का	१६	<p>- उपदफा (१) को खण्ड (ज) मा रहेको "मनोनयन गरेका" भन्ने शब्दहरू पछि "संविधान, नियमावलीको समावेशी समानुपातिक क्लस्टर आठवटा अनुरूप बनाउने वा " भन्ने शब्दहरू थप्नु पर्ने ।</p>
४१.	प्रेम सुवाल	१६	<p>- राष्ट्रिय सभाद्वारा पारित विधायन व्यवस्थापन समितिको प्रतिवेदनको बुँदा नं. १४ र विधेयकको दफा १६ ले संघबाट प्रदेश र स्थानीय तहको र प्रदेशबाट स्थानीय तहको अधिकार हस्तक्षेप गर्ने सबै बुँदा हटाउनुपर्ने ।</p>
४२.	दुर्गा पौडेल	१७	<p>- खण्ड (क) मा रहेको "सङ्घ, प्रदेश" भन्ने शब्दहरूको सट्टा "केन्द्र" भन्ने शब्द राख्नु पर्ने ।</p> <p>- खण्ड (ख) र (ग) मा रहेको "प्रदेश तथा" भन्ने शब्दहरू हटाउनु पर्ने ।</p> <p>- खण्ड (घ) मा रहेको "अन्तर प्रदेश तथा" भन्ने शब्दहरू हटाउनु पर्ने ।</p> <p>- खण्ड (ङ) र (छ) हटाउनु पर्ने ।</p>

			<ul style="list-style-type: none"> - खण्ड (ज) मा रहेको "प्रदेश र" भन्ने शब्दहरू हटाउनु पर्ने । - खण्ड (झ) मा रहेको "प्रदेश सरकार तथा" भन्ने शब्दहरू हटाउनु पर्ने । - खण्ड (ञ) हटाउनु पर्ने ।
४३.	पुष्पा भुषाल गौतम, अतहर कमाल मुसलमान, सञ्जय कुमार गौतम	२०	<ul style="list-style-type: none"> - उपदफा (१) को खण्ड (ग) सट्टा देहायको खण्ड (ग) राख्नु पर्ने:- "(ग) स्थानीय सङ्घ, महासङ्घको सिफारिसमा समावेशी सिद्धान्तका आधारमा अध्यक्षले नियुक्त गरेका एक जना गाउँपालिका अध्यक्ष वा उपाध्यक्ष र एक जना नगरपालिकाका मेयर वा उपमेयर एक-एक जना गरी हरेक समितिमा कमितीमा एक जना महिला सहित दुई जना -सदस्य"
४४.	दुर्गा पौडेल	२०	<ul style="list-style-type: none"> - उपदफा (१) को खण्ड (क)भन्दा अघीको बाक्यको सट्टा देहायको उपदफा (१) राख्नु पर्ने:- "(१) केन्द्र र स्थानीय तह बीचमा समन्वय कायम गरी नीति तथा योजना कार्यान्वयन र विकास निर्माण लगायतका काममा प्रभावकारिता ल्याउन देहाय बमोजिमका विषयगत समिति रहने छन्:-" - उपदफा (१) को खण्ड (ख) को सट्टा देहायको खण्ड (ख) राख्नु पर्ने:- "(ख) गाउँपालिका महासंघ र नगरपालिका महासंघको प्रतिनिधि १२१ जना -सदस्य"
४५.	दुर्गा पौडेल	२१	<ul style="list-style-type: none"> - खण्ड (क) मा रहेको "प्रदेश तथा" भन्ने शब्दहरू हटाउनु पर्ने ।
४६.	अमृता थापा, रेखा शर्मा, यशोदा गुरुड सुवेदी, विन्दा	२२	<ul style="list-style-type: none"> - राष्ट्रिय सभाद्वारा पारित विधायन व्यवस्थापन समितिको प्रतिवेदनको बुँदा नं. १९ अन्तर्गत विधेयकको दफा २२ लाई २४ कायम गरी

	पाण्डे, कु. तुलसी थापा, सरिता न्यौपाने, विद्या भट्टराई, राधा कुमारी ज्ञवाली, रामकुमारी झाक्री		सो अन्तर्गतको व्यवस्थामा गरेको संशोधनलाई हटाई विधेयकको दफा २२ कै व्यवस्था कायम राख्नु पर्ने ।
४७.	दुर्गा पौडेल	२२	- दफा २२ हटाउनु पर्ने ।
४८.	पुष्पा भुषाल गौतम, अतहर कमाल मुसलमान, सञ्जय कुमार गौतम	२३	- यस दफालाई हटाउनु पर्ने ।
४९.	दुर्गा पौडेल	२३	- दफा २३ हटाउनु पर्ने ।
५०.	दुर्गा पौडेल	२४	- उपदफा (१) को सट्टा देहायको उपदफा (१) राख्नु पर्ने:- "(१) केन्द्र र स्थानीय तहबीच समन्वय कायम गर्न जिल्ला समन्वय समितिले संविधानको धारा २२० को उपधारा (७) बमोजिमको काम, कर्तव्य र अधिकार प्रयोग गर्नेछ ।" - उपदफा (२) हटाउनु पर्ने । - उपदफा (३) को सट्टा देहायको उपदफा (३) राख्नु पर्ने:- "(३) केन्द्र र स्थानीय तह बीचको समन्वयलाई प्रभावकारी बनाउन नेपाल सरकार, परिषद, विषयगत समिति तथा जिल्ला समन्वय समितिलाई आवश्यक जिम्मेवारी प्रदान गर्न सक्नेछ ।"
५१.	प्रेम सुवाल	२४	- राष्ट्रिय सभाद्वारा पारित विधायन व्यवस्थापन समितिको प्रतिवेदनको बुँदा नं. १९ अन्तर्गत विधेयकको साविक दफा २४ हाल कायम दफा २६ अन्तर्गतको व्यवस्था खारेज गर्न

			संविधान संशोधन प्रस्ताव पेश गर्न नेपाल सरकारलाई निर्देशन दिनु पर्ने ।
५२.	दुर्गा पौडेल	२५	- "सङ्घ, प्रदेश" भन्ने शब्दहरूको सट्टा "केन्द्र" भन्ने शब्द राख्नु पर्ने ।
५३.	अमृता थापा, रेखा शर्मा, यशोदा गुरुङ सुवेदी, विन्दा पाण्डे, कु. तुलसी थापा, सरिता न्यौपाने, विद्या भट्टराई, राधा कुमारी ज्ञवाली, रामकुमारी झाक्री	२६	- उपदफा (१) मा उल्लिखित अन्तरप्रदेश परिषद्को परिभाषा गरी संरचना, काम, कर्तव्य र अधिकार खलाउनु पर्ने ।
५४.	दुर्गा पौडेल	२६	- दफा २६ हटाउनु पर्ने ।
५५.	पुष्पा भुषाल गौतम, अतहर कमाल मुसलमान, सञ्जय कुमार गौतम	२७	- यस दफालाई हटाउनु पर्ने ।
५६.	दिलेन्द्र प्रसाद बडू, अतहर कमाल मुसलमान, डिला संग्रौला (पन्त), मिना पाण्डे	२७	- उपदफा (१२) को अन्त्यमा "तर उक्त तोकिएको समयभित्र समाधान हुन नसकेमा उक्त विषय निर्णयको लागि संवैधानिक इजलासमा पठाउन सकिनेछ।" बाक्य थप्नु पर्ने ।
५७.	दुर्गा पौडेल	२७	- उपदफा (२) को खण्ड (क) हटाउनु पर्ने । - उपदफा (२) को खण्ड (ख) को सट्टा देहायको खण्ड (ख) राख्नु पर्ने:- "(ख) स्थानीय तहको कुनै निकायबाट भएको निर्णय वा काम कारबाहीबाट जिल्ला समन्वय समितिको कार्य जिम्मेवारीमा प्रतिकूल असर परेको कारणबाट उत्पन्न विवाद ।"

			<ul style="list-style-type: none"> - उपदफा (३) र (४) मा रहेको "प्रदेश सभा" भन्ने शब्दहरूको सट्टा "जिल्ला सभा" भन्ने शब्दहरू राख्नु पर्ने । - उपदफा (५) को सट्टा देहायको उपदफा (५) राख्नु पर्ने:- " (५) उपदफा (४) को सर्व सामान्यतामा प्रतिकूल असर नपर्ने गरी उपदफा (३) बमोजिमको समितिमा जिल्ला सभाले तोकेका जिल्ला सभाका सदस्यका अतिरिक्त विवादसंग सम्बन्धित स्थानीय तहको अध्यक्ष वा प्रमुखलाई समेत समावेश गर्नु पर्नेछ । " - उपदफा (७) को सट्टा देहायको उपदफा (७) राख्नु पर्ने:- " (७) उपदफा (६) बमोजिम सूचना प्राप्त भएमा जिल्ला समन्वय समितिको सचिवालयले जिल्ला समन्वय समितिको संयोजकलाई यथासिघ्र जानकारी गराउनु पर्नेछ । " - उपदफा (१५) मा रहेको "सङ्घीय" भन्ने शब्दको सट्टा "व्यवस्थापिका" भन्ने शब्द राख्नु पर्ने ।
५८.	दुर्गा पौडेल	२८	<ul style="list-style-type: none"> - उपदफा (२) मा रहेको "सङ्घ र प्रदेश" भन्ने शब्दहरूको सट्टा "केन्द्र" भन्ने शब्द राख्नु पर्ने ।
५९.	दुर्गा पौडेल	२९	<p>दफा शिर्षकपछि रहेको बाक्यको सट्टा देहायको बाक्य राख्नु पर्ने:-</p> <p>"यस ऐन बमोजिम आफूले सम्पादन गरेका काम कारबाहीका सम्बन्धमा जिल्ला समन्वय समितिले परिषदमा र परिषदले व्यवस्थापिक संसदमा वार्षिक प्रतिवेदन पेश गर्नु पर्नेछ । "</p>

क्र.सं. १ देखि ५९ सम्मका संशोधन प्रस्तावहरू छलफलको लागि स्वीकृत ।

.....
(अग्नि प्रसाद सापकोटा)
सभामुख, प्रतिनिधि सभा

४.२.११ संशोधन सहितको विधेयकमाथि दफावार छलफल एवं समितिको प्रतिवेदन

मिति २०७६/११/२३ गते बसेको प्रतिनिधि सभाको बैठकले विधेयकमा प्रतिनिधि सभा नियमावली, २०७५ को नियम १०९ को उपनियम (१) को खण्ड (ख) बमोजिम संघ, प्रदेश र स्थानीय तह (अन्तरसम्बन्ध व्यवस्थापन) विधेयकलाई दफावार छलफल लागि राज्य व्यवस्था तथा सुशासन समितिमा पठाएको थियो। समितिले यस विधेयकका सम्बन्धमा ६ वटा औपचारिक र केही अनौपचारिक बैठक बसी विषयविज्ञहरू र सरोकारवाला समेतको सुझावका आधारमा परिमार्जन सहित मिति २०७७/०३/०४ गते प्रतिनिधि सभामा प्रतिवेदन पेश गरेको थियो। प्रतिवेदन निम्नानुसार रहेको छः

संघीय संसद
प्रतिनिधि सभा

राज्य व्यवस्था तथा सुशासन समिति

सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तह (अन्तरसम्बन्ध व्यवस्थापन) विधेयक, २०७५ सम्बन्धमा समितिको प्रतिवेदन

१. सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तह (अन्तरसम्बन्ध व्यवस्थापन) विधेयक, २०७५ (यस पछि "विधेयक" भनिएको) को प्रस्तावनामा रहेका "सङ्घीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक" भन्ने शब्दहरूको सट्टा "बहुलवादमा आधारित बहुदलीय प्रतिस्पर्धात्मक सङ्घीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक" भन्ने शब्दहरू राख्ने ।
२. विधेयकको सम्बन्धमा राष्ट्रिय सभाबाट पारित प्रतिवेदन (यस पछि "प्रतिवेदन" भनिएको) को बुँदा नं. ३ बाट संशोधन गरिएको विधेयकको दफा १ को सट्टा देहायको दफा १ राख्ने:-

"१. संक्षिप्त नाम र प्रारम्भ: (१) यस ऐनको नाम "सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तह (समन्वय तथा अन्तरसम्बन्ध) ऐन, २०७७" रहेको छ ।

(२) यो ऐन तुरुन्त प्रारम्भ हुनेछ ।"

३. प्रतिवेदनको बुँदा नं. ५ बाट संशोधन गरिएको विधेयकको दफा ३ को सट्टा देहायको दफा (३) राख्ने:-

“३. सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहबीचको अन्तरसम्बन्धका आधार: (१) संविधानमा भएको व्यवस्थाका अतिरिक्त सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहबीचको अन्तरसम्बन्धको अन्य आधार देहाय बमोजिम हुनेछन्:-

- (क) राष्ट्रिय हितका आधारभूत विषय,
- (ख) राष्ट्रिय गौरव र एकताको संरक्षण,
- (ग) राज्यका निर्देशक सिद्धान्त, नीति तथा दायित्वको पालना र कार्यान्वयन,
- (घ) मौलिक हकको कार्यान्वयन,
- (ङ) राष्ट्रिय नीतिको सम्मान तथा कार्यान्वयनमा योगदान,
- (च) संविधानका व्यवस्थाहरूको समग्रता र सामन्जस्यता,
- (छ) लोकतान्त्रिक मूल्य र मान्यतामा आधारित समाजवाद उन्मुख अर्थतन्त्र निर्माण,
- (ज) संविधानको अधीनमा रही साझा हित र सरोकारको विषयमा अधिकारको प्रयोग गर्दा अर्को तहको अस्तित्व र कार्यगत स्वायत्तताको सम्मान,
- (झ) नेपाली नागरिकबीच समान व्यवहार र सुरक्षा,
- (ञ) कानून, नीति र न्यायिक वा प्रशासनिक निर्णय कार्यान्वयनमा आपसी समन्वय, परामर्श, सहयोग तथा सूचनाको आदान प्रदान,
- (ट) प्राकृतिक तथा भौतिक स्रोतको संरक्षण,
- (ठ) प्राकृतिक, भौतिक तथा वित्तीय स्रोतको दिगो व्यवस्थापन र लाभको न्यायोचित वितरण,
- (ड) भ्रष्टाचार निवारण र सुशासन प्रवर्द्धन,

- (ढ) पारस्परिक सहयोग र सहकार्य,
- (ण) समानुपातिक समावेशी तथा सहभागितामूलक शासन व्यवस्था अवलम्बन,
- (त) नागरिकलाई प्रदान गर्ने सेवाको प्रभावकारिता,
- (थ) व्यापार, वस्तुको ढुवानी र सेवाको विस्तारमा आपसी सहयोग र समन्वय,
- (द) सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहबीच समन्वय तथा अन्तरसम्बन्ध कायम गर्ने सम्बन्धमा प्रचलित कानूनमा व्यवस्था भएको अन्य विषय ।

(२) प्रदेश र स्थानीय तहले आफ्नो अधिकारको विषयमा कानून बनाउँदा उपदफा (१) मा उल्लिखित विषयलाई समेत आधार मान्नु पर्नेछ ।"

४. प्रतिवेदनको बुँदा नं. ७ बाट संशोधन गरी विधेयकमा कायम भएको दफा ४ को उपदफा (१) को खण्ड (ख) को सट्टा देहायको खण्ड (ख) राख्ने:-

"(ख) लागत, दिगोपना वा सेवा प्रवाहको प्रभावकारिताका दृष्टिले कुनै विषयको कार्यान्वयन प्रदेश वा स्थानीय तहबाट गर्दा उपयुक्त हुने,"

५. प्रतिवेदनको बुँदा नं. ७ बाट संशोधन गरी विधेयकमा कायम भएको दफा ७ को दफा शीर्षक पछि "(१)" थप्ने ।

६. प्रतिवेदनको बुँदा नं. ७ बाट संशोधन गरी विधेयकमा कायम भएको दफा ८ को उपदफा (२) र (३) को ठाउँ ठाउँमा रहेका "सञ्चालन वा प्रशासन" भन्ने शब्दहरूको सट्टा "कार्यान्वयन" भन्ने शब्द र "लागत, प्रभावकारिता र सेवा प्रवाहको सहजताका दृष्टिले" भन्ने शब्दहरूको सट्टा "लागत, दिगोपना र सेवा प्रवाहको प्रभावकारिताका दृष्टिले" भन्ने शब्दहरू राख्ने ।

७. प्रतिवेदनको बुँदा नं. ८ बाट विधेयकमा थपिएको दफा ९ को उपदफा (१) मा रहेको "त्यस्तो" भन्ने शब्दको सट्टा "सोही" भन्ने शब्द राख्ने ।

८. प्रतिवेदनको बुँदा नं. ९ बाट संशोधन गरिएको विधेयकको दफा ११ को उपदफा (४) मा रहेका "अन्य विषयमा" भन्ने शब्दहरूको सट्टा "अन्य विषय र संविधानको धारा ५८ बमोजिमको अवशिष्ट अधिकारको विषयमा" भन्ने शब्दहरू राख्ने ।

९. प्रतिवेदनको बुँदा नं. ११ बाट विधेयकमा थपिएको दफा १३ को,-

(१) उपदफा (१) मा रहेका "आयोजनाको तर्जुमा संघले गर्नेछ" भन्ने शब्दहरूपछि "र यसरी आयोजना तर्जुमा गर्दा संघीय सांसदहरूको परामर्शकारी भूमिका रहनेछ" भन्ने शब्दहरू थप्ने ।

(२) उपदफा (२) मा रहेका "प्रदेशभित्र पर्ने वा प्रदेशबाट कार्यान्वयन हुने" भन्ने शब्दहरूको सट्टा "प्रदेशभित्र पर्ने र प्रदेशबाट कार्यान्वयन हुने प्रदेशस्तरीय" भन्ने शब्दहरू राख्ने र "तर्जुमा प्रदेश सरकारले गर्नेछ" भन्ने शब्दहरूपछि र यसरी प्रदेशको आयोजना तर्जुमा गर्दा प्रदेश सभा सदस्यहरूको परामर्शकारी भूमिका रहनेछ" भन्ने शब्दहरू थप्ने ।

(३) उपदफा (२) मा रहेका "स्थानीय तहभित्र पर्ने वा स्थानीय तहबाट कार्यान्वयन हुने" भन्ने शब्दहरूको सट्टा "स्थानीय तहभित्र पर्ने र स्थानीय तहबाट कार्यान्वयन हुने स्थानीयस्तरीय" भन्ने शब्दहरू राख्ने ।

१०. प्रतिवेदनको बुँदा नं. १२ मा रहेका "दफा १४ दफाक्रम मिलाउँदा कायम हुने दफा १५ को सट्टा देहायको दफा १५ राख्ने" भन्ने शब्दहरूको सट्टा "दफा १३ दफाक्रम मिलाउँदा कायम हुने दफा १४ पछि देहायको दफा १५ थप्ने" भन्ने शब्दहरू राख्ने ।

११. प्रतिवेदनको बुँदा नं. १३ मा रहेका "दफा १५" भन्ने शब्दको सट्टा "दफा १४ र १५" भन्ने शब्दहरू राख्ने ।

१२. प्रतिवेदनको बुँदा नं. १४ अन्तर्गत विधेयकको दफा १६ को,-

(१) उपदफा (१) को,-

(क) खण्ड (छ) र (ज) को सट्टा देहायका खण्ड (छ) र (ज) राख्ने:-

"(छ) प्रतिनिधि सभाको विपक्षी दलको नेता वा निजले तोकेको सङ्घीय संसदको सदस्य -सदस्य

(ज) गाउँ कार्यपालिकाका अध्यक्ष वा उपाध्यक्ष, नगर कार्यपालिकाका प्रमुख वा उपप्रमुख र जिल्ला समन्वय समितिका प्रमुख वा उपप्रमुखको प्रतिनिधित्व हुने गरी समावेशी सिद्धान्त बमोजिम प्रधानमन्त्रीले तोकेका कम्तीमा तीन जना महिला सहित प्रत्येक प्रदेशबाट एक जनाको दरले सातजना -सदस्य"

(२) उपदफा (२) झिकी उपदफाक्रम मिलाउने ।

(३) उपदफा (४) उपदफाक्रम मिलाउँदा कायम हुने उपदफा (३) मा रहेका "दुई पटक" भन्ने शब्दहरूको सट्टा "एक पटक" भन्ने शब्दहरू राख्ने ।

१३. प्रतिवेदनको बुँदा नं. १८ को सट्टा देहायको बुँदा नं. १८ राख्ने:-

"१८. विधेयकको दफा २० दफाक्रम मिलाउँदा कायम हुने दफा २२ को,-

(१) उपदफा (१) को ठाउँ ठाउँमा रहेका "विषय हेर्ने" भन्ने शब्दहरूको सट्टा "विषयको कार्यक्षेत्र रहेको" भन्ने शब्दहरू राख्ने ।

(२) उपदफा (७) पछि देहायको उपदफा (८) थपी दफाक्रम मिलाउने:-

"(८) अध्यक्षले तोकेको सम्बन्धित मन्त्रालयको राजपत्राङ्कित प्रथम श्रेणी वा सो सरहको कर्मचारीले विषयगत समितिको सचिवको रूपमा काम गर्नेछ ।"

१४. प्रतिवेदनको बुँदा नं. १९ अन्तर्गत दफाक्रम मिलाउँदा कायम हुने विधेयकको दफा २४ को उपदफा (१) को सट्टा देहायको उपदफा (१) राख्ने:-

"(१) प्रदेश र स्थानीय तहबीच वा प्रदेशभित्रका एकभन्दा बढी जिल्लाभित्रका स्थानीय तहबीचको समन्वय वा अन्तरसम्बन्धलाई व्यवस्थित गर्न प्रत्येक प्रदेशस्तरमा देहाय बमोजिमको एक प्रदेश समन्वय परिषद् रहनेछ:-

"(क) मुख्यमन्त्री -अध्यक्ष

(ख) प्रदेश सरकारको आर्थिक मामिला सम्बन्धी विषयको कार्यक्षेत्र

रहेको मन्त्री -सदस्य

(ग) प्रदेश सरकारको आन्तरिक मामिला सम्बन्धी विषयको कार्यक्षेत्र

रहेको मन्त्री -सदस्य

(घ) प्रदेश सरकारको प्रमुख सचिव -सदस्य

(ङ) प्रदेशभित्रका गाउँ कार्यपालिकाका अध्यक्ष वा उपाध्यक्ष, नगर कार्यपालिकाका प्रमुख वा उपप्रमुख र जिल्ला समन्वय समितिका प्रमुख वा उपप्रमुख मध्येबाट कम्तीमा एक तिहाई महिला सहित समावेशी सिद्धान्त बमोजिम प्रत्येक जिल्लाबाट एक जनाको दरले मुख्यमन्त्रीले तोकेका व्यक्ति

-सदस्य

(च) प्रदेश मुख्यमन्त्रीको कार्यालयका सचिव -सचिव"

१५. प्रतिवेदनको बुँदा नं. २० बाट संशोधन गरिएको विधेयकमा कायम भएको दफा २८ को,-

(१) उपदफा (१) मा रहेका "कुनै विवाद" भन्ने शब्दहरूको सट्टा "कुनै राजनीतिक विवाद" भन्ने शब्दहरू राख्ने ।

(२) उपदफा (७) मा रहेका "विवाद समाधानको लागि अन्तर प्रदेश परिषद्ले उपयुक्त निर्णय" भन्ने शब्दहरूको सट्टा "विवाद समाधान गर्न अन्तर प्रदेश परिषद्ले आवश्यक निर्णय" भन्ने शब्दहरू राख्ने ।

१६. प्रतिवेदनको बुँदा नं. २३ बाट विधेयकमा थपिएको दफा ३१ को,-

(१) दफा शीर्षकमा रहेको "एकाईबीच" भन्ने शब्द पछि "परामर्श तथा" भन्ने शब्दहरू थप्ने ।

(२) उपदफा (१) मा रहेका "परामर्श गर्नु पर्ने भई सम्पर्क गर्दा नेपाल सरकारको सम्बन्धित मन्त्रालय" भन्ने शब्दहरूको सट्टा "परामर्श गर्दा नेपाल सरकारको सम्बन्धित विषयको कार्यक्षेत्र रहेको मन्त्रालय" भन्ने शब्दहरू राख्ने ।

(३) उपदफा (१) को स्पष्टीकरण झिक्ने ।

- (४) उपदफा (३) मा रहेका "भए तापनि" भन्ने शब्दहरू पछि "नेपाल सरकारको" भन्ने शब्दहरू थप्ने ।
- (५) उपदफा (४) मा रहेका "उपदफा (१) बमोजिम परामर्श गरिएको" भन्ने शब्दहरूको सट्टा "उपदफा (३) बमोजिम पेश भएका" भन्ने शब्दहरू राख्ने र सोही उपदफाको खण्ड (ख) मा रहेका "मात्र टुङ्गोमा पुग्न" भन्ने शब्दहरूको सट्टा "निरूपण हुन" भन्ने शब्दहरू राख्ने ।
- (६) उपदफा (५) मा रहेको "बमोजिम" भन्ने शब्द पछि "नेपाल सरकारको" भन्ने शब्दहरू थप्ने ।
- (७) उपदफा (६) मा रहेका "विषयमा" भन्ने शब्द पछि "नेपाल सरकारको" भन्ने शब्दहरू थप्ने ।

१७. विधेयकको साविकको दफा ३१ प्रतिवेदन अनुसार दफाक्रम मिलाउँदा कायम भएको दफा ३४ मा रहेका "परिषद्सँग परामर्श गरी" भन्ने शब्दहरू झिक्ने ।

४.२.१२ समितिको प्रतिवेदन सहितको विधेयक सभामा प्रस्तुत एवं छलफल र संशोधन सहित पारित

राज्य व्यवस्था तथा सुशासन समितिले यस विधेयक उपर परेका संशोधन सहित दफावार छलफल गरी समितिबाट पारित प्रतिवेदन सभामा प्रस्तुत भई छलफल समेत गरी उक्त विधेयकलाई संशोधन सहित सभाबाट मिति २०७७/०३/०९ गते पारित भएको थियो ।

४.२.१३ सन्देश सहित विधेयक राष्ट्रिय सभामा फिर्ता

प्रतिनिधि सभाले संशोधन सहित पारित गरेको संघ, प्रदेश र स्थानीय तह (अन्तरसम्बन्ध व्यवस्थापन) विधेयक मिति २०७७/०३/०९ गते सन्देश सहित राष्ट्रिय सभामा फिर्ता पठाएको थियो ।

४.२.१४ सन्देश सहित राष्ट्रिय सभामा फिर्ता भएको विधेयक टेबुल, वितरण, छलफल एवं संशोधन स्वीकार गरी पुनः पारित

राष्ट्रिय सभामा प्रतिनिधि सभाको सन्देश सहित प्राप्त विधेयक प्रक्रिया बमोजिम टेबुल एवं वितरणपश्चात् मिति २०७७/०३/१८ बसेको राष्ट्रिय सभाको बैठकले प्रतिनिधि सभाले गरेको संशोधनलाई समेत स्वीकारी पुनः पारित गरेको थियो ।

४.२.१५ विधेयकमा आनुषङ्गिक सुधार

राष्ट्रिय सभा नियमावली, २०७५ को नियम १२५ को प्रावधान बमोजिम यस विधेयकको प्रमाणीकरण प्रति तयार गर्ने क्रममा विधेयकमा देखिएका सामान्य त्रुटीहरूमा आनुषङ्गिक सुधार गर्ने अधिकार राष्ट्रिय सभाका अध्यक्षमा निहित रहन्छ। सोही नियम बमोजिम यस विधेयकमा देहाय बमोजिमको आनुषङ्गिक सुधार गरिएको थियो:

१. विधायन व्यवस्थापन समितिले गरेको संशोधन बमोजिम विधेयकको दफा ४ को उपदफा (४) को खण्ड (ख) को दोस्रो हरफमा रहेको "कार्य" भन्ने शब्दको सट्टा "काम" भन्ने शब्द राख्नु पर्ने । (वाक्य गठन मिलाउन आवश्यक भएको)
२. विधायन व्यवस्थापन समितिले गरेको संशोधन बमोजिम विधेयकको दफा २५ को उपदफा (५) मा रहेका "प्रदेश समन्वय समिति" भन्ने शब्दहरूको सट्टा "प्रदेश समन्वय परिषद्" भन्ने शब्दहरू राख्नु पर्ने ।

(विधेयकमा प्रदेश समन्वय समितिको प्रावधान नभएको र उल्लिखित दफा समेत प्रदेश समन्वय परिषद्को काम, कर्तव्य र अधिकारसँग सम्बन्धित दफा भएकोले त्रुटी सच्याउन आवश्यक भएको)

४.२.१६ विधेयक प्रमाणित एवं प्रमाणीकरण

राष्ट्रिय सभामा उत्पत्ति भई संघीय संसदबाट पारित भएको यो विधेयक राष्ट्रिय सभा नियमावली, २०७५ को नियम १२६ बमोजिम राष्ट्रिय सभाका अध्यक्षले नेपालको संविधानको धारा ११३ को उपधारा (१) बमोजिम प्रमाणित गरि सोही उपधारा बमोजिम मिति २०७७/०४/०२ गते प्रमाणीकरणका लागि राष्ट्रपति समक्ष पेश भएको र मिति २०७७/०४/१३ गते राष्ट्रपतिबाट प्रमाणीकरण भएको थियो। राष्ट्रिय सभामा चौथो अधिवेशनमा दर्ता भएको यो विधेयक छैटौँ अधिवेशनमा पारित एवं प्रमाणीकरण भई ऐन बनेको थियो। दत्तदिखि प्रमाणीकरणसम्मको प्रक्रियामा यस विधेयकले लिएको संसदीय कार्यावधि १५ महिना १० दिन रहेको देखिन्छ।

४.२.१७ विधेयक प्रमाणीकरणको जानकारी र संसदको सूचनापत्रमा प्रकाशित

यो विधेयक मिति २०७७/०४/१३ गते राष्ट्रपतिबाट प्रमाणीकरण भई सो अवधिमा दुवै सभाको अधिवेशन चालू नरहेको हुनाले मिति २०७७/०४/१४ गते नै सूचनापत्र-१ मा सूचना प्रकाशित गरी दुवै सभाका सदस्यहरूलाई जानकारी दिइयो।

४.३ दुवै सभाबाट पारितपश्चात् परिमार्जित विधेयक

संविधान एवं सभाका नियमावलीहरू बमोजिम सम्पूर्ण प्रक्रिया पूरा गरी विधेयक पारित भएपश्चात् पारित भएका संशोधनहरू एवं आनुषंगिक सुधार समेत समावेश गरी विधेयकको प्रमाणीकरण प्रति तयार गरिन्छ। संसदीय प्रक्रियामा विधेयक जुन रूपमा दर्ता भएको हुन्छ नियमानुसार त्यसमाथि सभा एवं समितिमा थुप्रै छलफलहरू, संशोधनहरू एवं परिमार्जन हुने भएकोले प्रारम्भमा विधेयकमा प्रस्तावित सारभूत एवं कार्यविधिगत पक्षहरूमा भिन्नता आएको हुन्छ। यही परिमार्जनलाई एकीकृत गरी कानून निर्माणका सिद्धान्त, मापदण्ड एवं प्रचलित अभ्यासका आधारमा प्रमाणीकरण प्रति तयार गरिन्छ। यस विधेयकको प्रमाणीकरणका लागि तयार गरिएको प्रति देहाय बमोजिम रहेको थियो। (यस प्रयोजनका लागि उक्त विधेयकमा राष्ट्रिय सभाबाट भएको संशोधन एवं परिमार्जनलाई रातो अक्षरमा, त्यसै गरी प्रतिनिधि सभाबाट भएको संशोधनलाई नीलो अक्षरमा र आनुषंगिक सुधार भएकोमा बैजनी अक्षरमा उल्लेख गरिएको छ):

संघ, प्रदेश र स्थानीय तहबीचको समन्वय तथा अन्तरसम्बन्ध सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको विधेयक

प्रस्तावना: मुलुकले अझीकार गरेको बहुलवादमा आधारित बहुदलीय प्रतिस्पर्धात्मक संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक शासन प्रणालीको सुदृढीकरणका लागि नेपालको संविधान बमोजिम राज्यशक्तिको प्रयोग गर्ने संघ, प्रदेश र स्थानीय तहबीचको अन्तरसम्बन्ध सहकारिता, सहअस्तित्व, समन्वय र पारस्परिक सहयोगको आधारमा व्यवस्थित गर्न वाञ्छनीय भएकोले,

संघीय संसदले यो ऐन बनाएको छ।

परिच्छेद-१

प्रारम्भिक

१. **संक्षिप्त नाम र प्रारम्भ:** (१) यस ऐनको नाम “संघ, प्रदेश र स्थानीय तह (समन्वय तथा अन्तरसम्बन्ध) ऐन, २०७७” रहेको छ।

(२) यो ऐन तुरुन्त प्रारम्भ हुनेछ।

२. परिभाषा: विषय वा प्रसङ्गले अर्को अर्थ नलागेमा यस ऐनमा,-

- (क) "अन्तरप्रदेश परिषद्" भन्नाले संविधानको धारा २३४ बमोजिमको अन्तरप्रदेश परिषद् सम्झनु पर्छ।
- (ख) "परिषद्" भन्नाले दफा १६ बमोजिमको राष्ट्रिय समन्वय परिषद् सम्झनु पर्छ।
- (ग) "प्रदेश" भन्नाले संविधान बमोजिम गठन भएको प्रदेश सम्झनु पर्छ।
- (घ) "प्रदेश समन्वय परिषद्" भन्नाले दफा २४ बमोजिमको प्रदेश समन्वय परिषद् सम्झनु पर्छ।
- (ङ) "विषयगत समिति" भन्नाले दफा २२ बमोजिमको विषयगत समिति सम्झनु पर्छ।
- (च) "संविधान" भन्नाले नेपालको संविधान सम्झनु पर्छ।
- (छ) "स्थानीय तह" भन्नाले गाउँपालिका वा नगरपालिका सम्झनु पर्छ।

परिच्छेद-२

संघ, प्रदेश र स्थानीय तहबीचको अन्तरसम्बन्धका आधारहरू

३. संघ, प्रदेश र स्थानीय तहबीचको अन्तरसम्बन्धका आधार:

(१) संविधानमा भएको व्यवस्थाका अतिरिक्त संघ, प्रदेश र स्थानीय तहबीचको अन्तरसम्बन्धको अन्य आधार देहाय बमोजिम हुनेछन्:-

- (क) राष्ट्रिय हितका आधारभूत विषय,
- (ख) राष्ट्रिय गौरव र एकताको संरक्षण,
- (ग) राज्यका निर्देशक सिद्धान्त, नीति तथा दायित्वको पालना र कार्यान्वयन,
- (घ) मौलिक हकको कार्यान्वयन,

- (ड) राष्ट्रिय नीतिको सम्मान तथा कार्यान्वयनमा योगदान,
- (च) संविधानका व्यवस्थाहरुको समग्रता र सामञ्जस्यता,
- (छ) लोकतान्त्रिक मूल्य र मान्यतामा आधारित समाजवाद उन्मुख अर्थतन्त्र निर्माण,
- (ज) संविधानको अधीनमा रही साझा हित र सरोकारको विषयमा अधिकारको प्रयोग गर्दा अर्को तहको अस्तित्व र कार्यगत स्वायत्तताको सम्मान,
- (झ) नेपाली नागरिकबीच समान व्यवहार र सुरक्षा,
- (ञ) कानून, नीति र न्यायिक वा प्रशासनिक निर्णय कार्यान्वयनमा आपसी समन्वय, परामर्श, सहयोग तथा सूचनाको आदान प्रदान,
- (ट) प्राकृतिक तथा भौतिक स्रोतको संरक्षण,
- (ठ) प्राकृतिक, भौतिक तथा वित्तीय स्रोतको दिगो व्यवस्थापन र लाभको न्यायोचित वितरण,
- (ड) भ्रष्टाचार निवारण र सुशासन प्रवर्द्धन,
- (ढ) पारस्परिक सहयोग र सहकार्य,
- (ण) समानुपातिक समावेशी तथा सहभागितामूलक शासन व्यवस्था अवलम्बन,
- (त) नागरिकलाई प्रदान गर्ने सेवाको प्रभावकारिता,
- (थ) व्यापार, वस्तुको ढुवानी र सेवाको विस्तारमा आपसी सहयोग र समन्वय,
- (द) संघ, प्रदेश र स्थानीय तहबीच समन्वय तथा अन्तरसम्बन्ध कायम गर्ने सम्बन्धमा प्रचलित कानूनमा व्यवस्था भएको अन्य विषय।
- (२) प्रदेश र स्थानीय तहले आफ्नो अधिकारको विषयमा कानून बनाउँदा उपदफा (१) मा उल्लिखित विषयलाई समेत आधार मान्नु पर्नेछ।

परिच्छेद-३

कानून, नीति तथा योजना तर्जुमा

४. कानून वा नीति बनाउँदा विचार गर्नु पर्ने: (१) संघले आफ्नो एकल वा साझा अधिकारको विषयमा कुनै कानून वा नीति बनाउँदा संविधान तथा यस ऐन बमोजिमका अन्य कुराका अतिरिक्त देहायका कुराहरूलाई विचार गर्नु पर्नेछः-

- (क) प्रदेश तथा स्थानीय तहको एकल अधिकारको अतिक्रमण नगर्ने,
- (ख) लागत, दिगोपना वा सेवा प्रवाहको प्रभावकारिताका दृष्टिले कुनै विषयको कार्यान्वयन प्रदेश वा स्थानीय तहबाट गर्दा उपयुक्त हुने,
- (ग) कुनै विषयको कार्यान्वयनमा दोहोरो नपर्ने गरी संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको भूमिका रहने।

(२) प्रदेशले आफ्नो एकल वा साझा अधिकारको विषयमा कुनै कानून वा नीति बनाउँदा संविधान तथा यस ऐन बमोजिमका अन्य कुराका अतिरिक्त देहायका कुराहरूलाई विचार गर्नु पर्नेछः-

- (क) संघ वा स्थानीय तहको एकल अधिकारको अतिक्रमण नगर्ने,
- (ख) संघीय कानूनसँग बाझिन नहुने,
- (ग) राष्ट्रिय नीति वा प्राथमिकता अनुकूल हुने र त्यसको कार्यान्वयनमा सघाउ पुग्ने,
- (घ) कुनै विषयको कार्यान्वयन स्थानीय तहबाट गर्दा लागत, दिगोपना, सेवा प्रवाहको प्रभावकारिताका दृष्टिले उपयुक्त हुने,
- (ङ) कुनै विषयको कार्यान्वयनमा दोहोरो नपर्ने गरी सम्भव भएसम्म स्थानीय तहको भूमिका रहने।

(३) स्थानीय तहले आफ्नो एकल वा साझा अधिकारको विषयमा कुनै कानून वा नीति बनाउँदा संविधान तथा यस ऐन बमोजिमका अन्य कुराका अतिरिक्त देहायका कुराहरूलाई विचार गर्नु पर्नेछः-

- (क) संघ वा प्रदेशको एकल अधिकारको अतिक्रमण नगर्ने,
- (ख) संघीय र प्रदेश कानूनसँग बाझिन नहुने,

- (ग) राष्ट्रिय नीति वा प्राथमिकता अनुकूल हुने र त्यसको कार्यान्वयनमा सघाउ पुग्ने,
- (घ) प्रदेशको नीति वा प्राथमिकता अनुकूल हुने र त्यसको कार्यान्वयनमा सघाउ पुग्ने,
- (ङ) कुनै विषयको कार्यान्वयनमा दोहोरो नपर्ने।

(४) उपदफा (२) र (३) मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि प्रदेश वा स्थानीय तहले कानून बनाउँदा देहाय बमोजिम हुने गरी बनाउनु हुँदैन:-

- (क) मौलिक हक, संवैधानिक हक वा संघीय कानूनप्रदत्त हकमा प्रतिबन्ध लगाउने वा त्यस्तो हकको प्रयोगमा सीमा तोक्ने,
- (ख) संघीय कानूनले कुनै काम कसैले गर्न पाउने भनी व्यवस्था गरेकोमा त्यस्तो काम गर्न नपाउने वा संघीय कानूनले कुनै काम कसैले गर्न नपाउने भनी व्यवस्था गरेकोमा त्यस्तो काम गर्न पाउने।

५. एकल अधिकारको कार्यान्वयन: (१) संघ, प्रदेश र स्थानीय तहले आ-आफ्नो एकल अधिकारको विषयमा आवश्यक कानून बनाउने र त्यस्तो अधिकारको कार्यान्वयन गर्नेछन्।

(२) उपदफा (१) बमोजिम प्रदेश वा स्थानीय तहले कानून बनाउँदा वा सोको कार्यान्वयन गर्दा सो विषयमा संविधान बमोजिम कुनै शर्त वा मापदण्ड पालना गर्नु पर्ने व्यवस्था भएकोमा त्यस्तो शर्त वा मापदण्डको अधीनमा रही र संविधानमा संघले नीति बनाउने व्यवस्था भएकोमा त्यस्तो नीति वा नीति अन्तर्गत बनेको संघीय कानूनको अधीनमा रही कार्यान्वयन गर्नु वा कानून बनाउनु पर्नेछ।

(३) संघ, प्रदेश वा स्थानीय तहमध्ये एकभन्दा बढी तहको एकल अधिकारमा परेको विषयको कार्यान्वयन गर्दा वा कानून बनाउँदा प्रदेशले संघीय कानून प्रतिकूल नहुने गरी र स्थानीय तहले संघीय र प्रदेश कानून प्रतिकूल नहुने गरी कार्यान्वयन गर्नु वा कानून बनाउनु पर्नेछ।

६. साझा अधिकारको कार्यान्वयन: (१) संघले साझा अधिकारको विषय कार्यान्वयन गर्दा वा त्यस्तो विषयमा कानून बनाउँदा देहाय बमोजिम हुने व्यवस्था गर्नु पर्नेछ:-

(घ) कसूर र सजायको निर्धारण, राष्ट्रियस्तर वा राष्ट्रिय महत्वका वा एकभन्दा बढी प्रदेशमा विस्तार भएका पूर्वाधार संरचनाको निर्माण र सबै प्रदेशमा समान रूपमा लागू हुने गुणस्तर वा मापदण्डको निर्धारण र नियमन संघीय कानून बमोजिम हुने,

(ड) देहायका विषय प्रदेश कानून बमोजिम हुने:-

(१) प्रदेशस्तरका सडक, विद्युत, खानेपानी, सिँचाई जस्ता पूर्वाधार संरचनाको निर्माण र सञ्चालन,

(२) शिक्षा, स्वास्थ्य, वातावरण जस्ता विषयमा जनचेतनाको अभिवृद्धि,

(३) रोजगार प्रवर्धन, उद्यमशीलताको विकास, सामाजिक सुरक्षा,

(४) प्रदेशस्तरमा हुने सेवा प्रवाह,

(५) सार्वजनिक स्वास्थ्य, उपभोक्ता हित, सार्वजनिक सेवा प्रवाहको गुणस्तर सम्बन्धमा प्रदेशस्तरको नियमन।

(च) स्थानीयस्तरमा हुने सेवा प्रवाह र सार्वजनिक स्वास्थ्य, उपभोक्ता हित, सार्वजनिक सेवा प्रवाहको गुणस्तर सम्बन्धमा स्थानीयस्तरमा हुने नियमन तथा जनचेतना अभिवृद्धि स्थानीय तहबाट वा स्थानीय कानून बमोजिम हुने।

(२) प्रदेशले संघ र प्रदेशको साझा अधिकारमा परेको विषयको कार्यान्वयन गर्दा वा त्यस्तो विषयमा कानून बनाउँदा सो सम्बन्धी संघीय कानून अनुकूल हुने गरी कार्यान्वयन गर्नु वा कानून बनाउनु पर्नेछ।

(३) उपदफा (२) मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि त्यस्तो विषयमा संघीय कानून नबनेको अवस्थामा प्रदेशले सो विषय कार्यान्वयन गर्न वा कानून बनाउन सक्नेछ।

(४) संविधानको अनुसूची-९ को विषयमा संघीय कानून नबनेको अवस्थामा प्रदेशले र संघीय वा प्रदेश कानून नबनेको अवस्थामा स्थानीय तहले संविधान र यस ऐनको अधीनमा रही आवश्यक कानून बनाउन वा सो विषयको कार्यान्वयन गर्न सक्नेछन्।

७. संघीय कानूनबाट व्यवस्थित हुने: (१) देहायका विषयहरू संघीय कानूनबाट व्यवस्थित हुनेछन्:-

- (च) संघको एकल अधिकारको सूचीमा परेको विषय,
- (छ) संघले बनाएको नीति वा मापदण्ड बमोजिम हुने विषय,
- (ज) कुनै कार्यलाई फौजदारी कसूरको रूपमा कायम गर्ने र सजायको व्यवस्था गर्ने विषय,
- (झ) विशिष्टीकृत अदालत, न्यायिक निकाय वा न्यायाधिकरणको स्थापना गर्ने वा त्यस्तो अदालत, न्यायिक निकाय वा न्यायाधिकरणको क्षेत्राधिकार हेरफेर गर्ने विषय,
- (ञ) अवशिष्ट अधिकारको विषय।

(२) उपदफा (१) को खण्ड (ग) मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि प्रदेश वा स्थानीय तहबाट सञ्चालन वा प्रशासन हुने कुनै विषयमा कानून बमोजिम प्रशासनिक दण्ड जरिबानाको व्यवस्था गर्न सकिनेछ।

८. प्रदेश वा स्थानीय तहबाट कार्यान्वयन हुन सक्ने: (१) संघले आफ्नो एकल अधिकारको विषय वा अवशिष्ट अधिकारको सम्बन्धमा कानून बनाउँदा त्यस्तो विषय वा अधिकार अन्तर्गतको कुनै कार्य प्रदेश वा स्थानीय तह वा प्रदेश वा स्थानीय तहको कुनै निकाय वा अधिकारीले गर्ने गरी व्यवस्था गर्न सक्नेछ।

(२) संघले एकल वा साझा अधिकारका विषय वा अवशिष्ट अधिकारको सम्बन्धमा कानून बनाउँदा सो कानून अन्तर्गत कार्यान्वयन हुने विषयमध्ये लागत, दिगोपना र सेवा प्रवाहको प्रभावकारिताका दृष्टिले प्रदेश वा स्थानीय तहबाट कार्यान्वयन गर्न उपयुक्त हुने देखिएका विषय प्रदेश वा स्थानीय तहबाट कार्यान्वयन हुने व्यवस्था गर्न सक्नेछ।

(३) प्रदेशले एकल वा साझा अधिकारका विषयमा कानून बनाउँदा त्यस्तो कानून अन्तर्गत कार्यान्वयन हुने विषयमध्ये लागत, दिगोपना र सेवा प्रवाहको प्रभावकारिताका दृष्टिले स्थानीय तहबाट कार्यान्वयन गर्न उपयुक्त हुने देखिएका विषय स्थानीय तहबाट कार्यान्वयन हुने व्यवस्था गर्न सक्नेछ।

(४) प्रदेशको एकल वा साझा अधिकारमा रहेको कुनै विषयसँग सम्बन्धित कुनै पूर्वाधार संरचना निर्माण वा अन्य कुनै परियोजना दुई वा दुईभन्दा बढी प्रदेशले कानून बनाई संयुक्त रूपमा कार्यान्वयन गर्न वा सञ्चालन गर्न सक्नेछन्।

(५) स्थानीय तहको एकल वा साझा अधिकारमा रहेको कुनै विषयसँग सम्बन्धित कुनै पूर्वाधार संरचना निर्माण वा अन्य कुनै परियोजना दुई वा दुईभन्दा बढी स्थानीय तहले कानून बनाई संयुक्त रूपमा कार्यान्वयन गर्न वा सञ्चालन गर्न सक्नेछन्।

९. कसूरको अनुसन्धान तथा मुद्दा दायरी: (१) संघीय कानून बमोजिम प्रदेश प्रहरी वा प्रदेशस्तरको कुनै निकाय वा अधिकारीबाट अनुसन्धान हुने फौजदारी कसूरको अनुसन्धान सोही निकाय वा अधिकारीबाट हुनेछ।

(२) उपदफा (१) बमोजिम अनुसन्धान भएको नेपाल सरकारवादी हुने मुद्दा महान्यायाधिवक्ता वा निजले तोकेको सरकारी वकील वा संघीय कानून बमोजिम तोकिएको अधिकारीले मुद्दा हेर्ने अधिकारी समक्ष नेपाल सरकारको नामबाट दायर गर्न सक्नेछ।

१०. जिल्ला अदालतमा पुनरावेदन लाग्ने व्यवस्था गर्न सक्ने: प्रदेश वा स्थानीय तहले कानून बनाउँदा त्यस्तो कानून बमोजिम हुने प्रशासनिक दण्ड जरिवानाको निर्णय उपर सम्बन्धित जिल्ला अदालतमा पुनरावेदन लाग्ने व्यवस्था गर्न सक्नेछ।

११. समन्वय र परामर्श गर्ने: (१) नेपाल सरकारले देहायका विषयमा आवश्यकता अनुसार सम्बन्धित प्रदेश सरकारसँग समन्वय र परामर्श गर्नेछ:-

- (क) संविधानको अनुसूची-७ मा उल्लिखित साझा अधिकारका विषयमा कानून तथा नीति बनाउँदा,
- (ख) दुई वा दुईभन्दा बढी प्रदेशहरूको अनुरोधमा संविधानको अनुसूची-६ मा उल्लिखित विषयमा कानून तथा नीति बनाउँदा,
- (ग) राष्ट्रिय महत्वका ठूला परियोजना, अन्तरप्रदेशस्तरीय परियोजना वा कार्यक्रम सञ्चालन गर्दा,
- (घ) प्रदेशले समेत पालना वा कार्यान्वयन गर्नु पर्ने गरी राष्ट्रिय योजना तथा नीति बनाउँदा,

- (ड) अन्तरप्रदेशमा सञ्चालन हुने राष्ट्रिय सडक, विद्युतीय प्रसारण लाईन तथा अन्तरप्रदेशस्तरीय सिँचाइ वा यस्तै प्रकृतिका योजना सञ्चालन गर्दा,
(च) प्रदेशको अधिकार सूचीमा पर्ने विषयमा सन्धि वा सम्झौता गर्दा,
(छ) नेपाल सरकारले उपयुक्त ठहर्‍याएको अन्य विषय।

(२) नेपाल सरकारले देहायका विषयमा स्थानीय तहसँग आवश्यकता अनुसार समन्वय र परामर्श गर्नेछः-

- (क) स्थानीय तहले समेत पालना वा कार्यान्वयन गर्नु पर्ने गरी राष्ट्रिय योजना तथा नीति बनाउँदा,
(ख) नेपाल सरकारले उपयुक्त ठहर्‍याएको अन्य विषय।

(३) नेपाल सरकारले देहायका विषयमा आवश्यकता अनुसार प्रदेश र स्थानीय तहसँग समन्वय र परामर्श गर्नेछः-

- (क) संविधानको अनुसूची-९ मा उल्लिखित साझा अधिकारका विषयमा कानून तथा नीति बनाउँदा,
(ख) राजश्वको बाँडफाँट तथा नयाँ कर प्रणाली लागू गर्ने क्रममा सोको नीतिगत विषयमा,
(ग) प्राकृतिक स्रोत तथा त्यसको लाभको बाँडफाँट गर्दा।

(४) उपदफा (१) मा उल्लिखित विषयका अतिरिक्त प्रदेश सरकारसँग सरोकार भएका अन्य विषय र संविधानको धारा ५८ बमोजिमको अवशिष्ट अधिकारको विषयमा कानून तर्जुमा गर्दा नेपाल सरकारले आवश्यकता अनुसार प्रदेश सरकारसँग परामर्श र समन्वय गर्नेछ।

(५) प्रदेशले संविधानको अनुसूची-७ र ९ बमोजिमको साझा अधिकारको सूचीमा उल्लिखित विषयमा कानून तथा नीति बनाउँदा नेपाल सरकारको विषयगत मन्त्रालय वा निकायसँग समन्वय र परामर्श गर्नेछ।

(६) स्थानीय तहले संविधानको अनुसूची-९ मा उल्लिखित विषयमा कानून तथा नीति बनाउँदा नेपाल सरकारको विषयगत मन्त्रालय र सम्बन्धित प्रदेश सरकारको विषयगत मन्त्रालय वा निकायसँग समेत समन्वय र परामर्श गर्नेछ।

(७) प्रदेशले संविधानको अनुसूची-९ बमोजिमको साझा अधिकारको सूचीमा उल्लिखित विषयमा कानून तथा नीति बनाउँदा आफ्नो प्रदेशभित्रका स्थानीय तहसँग समन्वय र परामर्श गर्नेछ।

(८) यस दफा बमोजिम कुनै काम कारबाहीको सम्बन्धमा परामर्श माग गर्दा परामर्श उपलब्ध नगराएकोमा त्यस्तो काम कारबाही अघि बढाउन बाधा परेको वा परामर्श बमोजिम कार्य नभएको कारणले मात्र कुनै काम कारबाहीको वैधानिकतामा प्रतिकूल असर पुऱ्याएको मानिने छैन।

१२. कानूनको प्रकाशन तथा अभिलेख: (१) संघले बनाएको ऐन, नियमावली र गठन आदेश नेपाल राजपत्रमा प्रकाशन गर्नु पर्नेछ।

(२) प्रदेशले बनाएको ऐन, नियमावली र गठन आदेश प्रदेश राजपत्रमा प्रकाशन गर्नु पर्नेछ।

(३) स्थानीय तहले बनाएको ऐन र नियमावली स्थानीय राजपत्रमा प्रकाशन गर्नु पर्नेछ।

(४) प्रदेश तथा स्थानीय तहले बनाएको नीति, निर्देशिका र कार्यविधि सार्वजनिक रूपमा प्रकाशन गर्नु पर्नेछ।

(५) प्रदेश तथा स्थानीय तहले बनाएको ऐन र नियमावलीको प्रमाणीकरण प्रति सम्बन्धित तहले सुरक्षित रूपमा अभिलेख गरी राख्नु पर्नेछ।

(६) उपदफा (२) र (३) बमोजिमको ऐन, नियमावली र गठन आदेशको प्रमाणित प्रति सम्बन्धित प्रदेश तथा स्थानीय तहले नेपाल सरकारको कानून, न्याय तथा संसदीय मामिला मन्त्रालयमा पठाउनु पर्नेछ।

(७) स्थानीय तहले बनाएको ऐन, नियमावली तथा अन्य कानूनको एक प्रति प्रदेश सरकारलाई समेत पठाउनु पर्नेछ।

(८) संघ, प्रदेश र स्थानीय तहबाट संविधान तथा प्रचलित कानून बमोजिम पारित भएका सार्वजनिक लिखतको एकीकृत अभिलेख रहने गरी नेपाल सरकारले आवश्यक व्यवस्था मिलाउन सक्नेछ।

(९) प्रदेश सरकार र स्थानीय तहले प्रदेश राजपत्र र स्थानीय राजपत्रमा प्रकाशित सूचनाहरू राजपत्रकै स्वरूपमा आफ्नो वेबसाइटमा राख्नु पर्नेछ र त्यस्तो राजपत्रको विद्युतीय प्रति आवश्यक सुरक्षण विधि अपनाई सुरक्षित रहने व्यवस्था मिलाउनु पर्नेछ।

१३. आयोजना तर्जुमा र कार्यान्वयन: (१) राष्ट्रियस्तर वा राष्ट्रिय महत्त्वका आयोजना, एकभन्दा बढी प्रदेशमा कार्यान्वयन गर्नु पर्ने आयोजना र जटिल प्राविधिक क्षमता वा ठूलो लगानी आवश्यक पर्ने आयोजनाको तर्जुमा संघले गर्नेछ र यसरी आयोजना तर्जुमा गर्दा संघीय संसदका सदस्यहरूको परामर्शकारी भूमिका रहनेछ।

(२) प्रदेशभित्र पर्ने र प्रदेशबाट कार्यान्वयन हुने प्रदेशस्तरीय आयोजनाको तर्जुमा प्रदेश सरकारले गर्नेछ र यसरी प्रदेशको आयोजना तर्जुमा गर्दा प्रदेश सभा सदस्यहरूको परामर्शकारी भूमिका रहनेछ।

(३) स्थानीय तहभित्र पर्ने र स्थानीय तहबाट कार्यान्वयन हुने स्थानीयस्तरीय आयोजनाको तर्जुमा स्थानीय तहले गर्नेछ।

(४) यस दफा बमोजिम प्रदेश र स्थानीय तहले आयोजना तर्जुमा, बजेट व्यवस्था तथा कार्यान्वयन गर्दा संघीय कानूनले निर्धारण गरेको मापदण्डको आधारमा गर्नु पर्नेछ।

(५) उपदफा (१) बमोजिम संघले आयोजना तर्जुमा गर्दा प्रदेश वा स्थानीय तह मार्फत् कार्यान्वयन हुने गरी गर्न सक्नेछ र त्यस्तो आयोजना सम्बन्धित प्रदेश वा स्थानीय तहले कार्यान्वयन गर्नु पर्नेछ।

(६) विषयगत समितिले संघ, प्रदेश वा स्थानीय तहबाट तर्जुमा हुने आयोजनासँग सम्बन्धित निकायबीच आवश्यक समन्वयको व्यवस्था मिलाउनेछ।

१४. सहयोग गर्नु पर्ने: (१) प्रदेश र स्थानीय तहको अधिकार सूची तथा कार्य जिम्मेवारीमा पर्ने विषयमा कानून, नीति तथा योजना तर्जुमा गर्दा प्रदेश र स्थानीय तहबाट अनुरोध भई आएमा नेपाल सरकारले आवश्यक सहयोग गर्न सक्नेछ।

(२) स्थानीय तहको अधिकार सूची तथा कार्य जिम्मेवारीमा पर्ने विषयमा कानून, नीति तथा योजना तर्जुमा गर्दा स्थानीय तहको अनुरोध भई आएमा प्रदेश सरकारले आवश्यक सहयोग गर्न सक्नेछ।

(३) नेपाल सरकारले प्रदेश र स्थानीय तहलाई कानून बनाउनको लागि नमूना कानूनको मस्यौदा बनाई उपलब्ध गराउन सक्नेछ।

(४) संघले बनाएका कानून, नीति तथा योजना कार्यान्वयन गर्दा प्रदेश सरकार र स्थानीय तहले आवश्यक सहयोग गर्नु पर्नेछ।

(५) प्रदेश र स्थानीय तहको अधिकार सूची तथा कार्य जिम्मेवारीमा पर्ने विषयमा प्रदेश र स्थानीय तहले बनाएको कानून, नीति तथा योजना कार्यान्वयन गर्दा नेपाल सरकारले आवश्यक सहयोग गर्नु पर्नेछ।

१५. सहकार्य गर्न सक्ने: (१) संघीय संसद, प्रदेश सभा तथा स्थानीय तहले व्यवस्थापन विधि तथा काम कारबाहीमा सामञ्जस्यता तथा एकरूपता कायम गर्नको लागि सहकार्य गर्न सक्नेछन्।

(२) उपदफा (१) बमोजिम सहकार्य गर्ने प्रयोजनको लागि संघीय संसद, प्रदेश सभा तथा स्थानीय तहले आवश्यकता अनुसार सूचना आदान-प्रदान, छलफल वा परामर्श गर्न सक्नेछन्।

परिच्छेद-४

परिषद् तथा समिति

१६. राष्ट्रिय समन्वय परिषद्को गठन: (१) यस ऐन बमोजिम संघ, प्रदेश र स्थानीय तहबीचको समन्वय तथा अन्तरसम्बन्ध व्यवस्थित गर्न देहाय बमोजिमको राष्ट्रिय समन्वय परिषद् गठन हुनेछ:-

(क) प्रधानमन्त्री - अध्यक्ष

(ख) नेपाल सरकारको अर्थ मन्त्री - सदस्य

- (ग) नेपाल सरकारको कानून, न्याय तथा संसदीय मामिला मन्त्री - सदस्य
- (घ) नेपाल सरकारको गृह मन्त्री - सदस्य
- (ङ) नेपाल सरकारको संघीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्री - सदस्य
- (च) प्रदेश सरकारका मुख्य मन्त्रीहरू - सदस्य
- (छ) प्रतिनिधि सभाको विपक्षी दलको नेता वा निजले तोकेको संघीय संसदको सदस्य -सदस्य
- (ज) गाउँ कार्यपालिकाका अध्यक्ष वा उपाध्यक्ष, नगर कार्यपालिकाका प्रमुख वा उपप्रमुख र जिल्ला समन्वय समितिका प्रमुख वा उपप्रमुखको प्रतिनिधित्व हुने गरी समावेशी सिद्धान्त बमोजिम प्रधानमन्त्रीले तोकेका कम्तीमा तीनजना महिला सहित प्रत्येक प्रदेशबाट एकजनाको दरले सातजना -सदस्य

(२) परिषद्को बैठकमा विषयगत मन्त्री तथा सम्बन्धित पदाधिकारी वा विशेषज्ञलाई आवश्यकता अनुसार आमन्त्रण गर्न सकिनेछ।

(३) परिषद्को बैठक वर्षको कम्तीमा एक पटक बस्नेछ।

(४) परिषद्को बैठकको मिति, समय, स्थान र छलफलका विषयहरू परिषद्को अध्यक्षले तोके बमोजिम हुनेछ।

(५) परिषद्को बैठक बस्नको लागि अध्यक्ष सहित बहुमत सदस्यहरूको उपस्थिति हुनु पर्नेछ।

(६) परिषद्को बैठकको अध्यक्षता परिषद्को अध्यक्षले गर्नेछ।

(७) परिषद्को बैठक तथा निर्णय सम्बन्धी अन्य कार्यविधि परिषद् आफैले निर्धारण गरे बमोजिम हुनेछ।

१७. परिषद्को काम, कर्तव्य र अधिकार: परिषद्को काम, कर्तव्य र अधिकार देहाय बमोजिम हुनेछः-

- (क) साझा अधिकारका विषयमा कानून तथा नीति तर्जुमाको लागि संघ, प्रदेश र स्थानीय तहबीच समन्वय गर्ने,
- (ख) प्रदेश तथा स्थानीयस्तरमा कार्यान्वयन हुने राष्ट्रिय हित तथा स्वार्थसँग जोडिएको विषयमा समन्वय गर्ने,
- (ग) राष्ट्रिय योजना, नीति तथा कानूनहरूको प्रदेश तथा स्थानीय तहमा कार्यान्वयनका सम्बन्धमा रहेका जटिलता समाधान गर्न समन्वय गर्ने,
- (घ) अन्तरप्रदेश तथा स्थानीय तहलाई प्रभाव पर्ने कानून, नीति तथा रणनीतिको तर्जुमाको सम्बन्धमा समन्वय गर्ने,
- (ङ) अन्तरप्रदेशस्तरमा सञ्चालित विकासका ठूला आयोजनाहरूको कार्यान्वयनको सम्बन्धमा समन्वय गर्ने,
- (च) संघीयता कार्यान्वयनको सम्बन्धमा संघ, प्रदेश र स्थानीय तहबाट बनेका नीति, कानून तथा योजनाको समिक्षा तथा विश्लेषण गर्ने, गराउने,
- (छ) संघ, प्रदेश र स्थानीय तहबाट हुने सेवा प्रवाहको विषयमा सामञ्जस्यता कायम गर्न आवश्यक कार्य गर्ने,
- (ज) कानून निर्माण तथा कार्यान्वयनको विषयमा नेपाल सरकार, प्रदेश सरकार तथा स्थानीय सरकारलाई सुझाव दिने,
- (झ) नेपाल सरकार, मन्त्रिपरिषद्, विषयगत समिति र प्रदेश समन्वय परिषद्बाट छलफलको लागि पठाएका विषयमा आवश्यकता अनुसार छलफल तथा समन्वय गर्ने।

१८. सचिवालय तथा जनशक्ति: (१) परिषद्को सचिवालय नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयमा रहनेछ।

(२) प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयको सचिवले परिषद्को सचिवको रूपमा काम गर्नेछ।

(३) उपदफा (१) बमोजिमको सचिवालयलाई आवश्यक बजेट तथा जनशक्ति नेपाल सरकारले व्यवस्था गर्नेछ।

१९. संघ, प्रदेश र स्थानीय कानूनको अध्ययन गर्ने: (१) नेपाल सरकारले तोकेको निकायले संघ, प्रदेश वा स्थानीय तहले बनाएको कानून तथा सोको कार्यान्वयनको अवस्था सम्बन्धमा अध्ययन गर्नेछ।

(२) उपदफा (१) बमोजिम अध्ययन गर्दा त्यस्तो निकायले नेपाल सरकारको विषयगत मन्त्रालयसँग समन्वय गर्न तथा सम्बन्धित तहसँग छलफल गर्न सक्नेछ।

(३) उपदफा (१) बमोजिमको निकायले यस दफा बमोजिम गरेको अध्ययनको निष्कर्ष सहितको प्रतिवेदन प्रत्येक वर्ष असोज मसान्तभित्र परिषद्समक्ष पेश गर्नु पर्नेछ।

२०. सिफारिस गर्न सक्ने: (१) दफा १९ बमोजिम प्रतिवेदन पेश भएमा परिषद्ले सो सम्बन्धमा आवश्यक अध्ययन तथा छलफल गर्नेछ।

(२) उपदफा (१) बमोजिम अध्ययन तथा छलफल गर्दा परिषद्ले आवश्यकता अनुसार विशेष समिति गठन गर्न वा सम्बन्धित विज्ञको राय समेत लिन सक्नेछ।

(३) उपदफा (१) वा (२) बमोजिम अध्ययन तथा छलफल गर्दा संघ, प्रदेश वा स्थानीय तहले बनाएको कुनै कानून परिमार्जन गर्नु पर्ने देखिएमा परिषद्ले त्यस्तो कानून परिमार्जन गर्न सम्बन्धित तहलाई सिफारिस गर्न सक्नेछ।

२१. विशेष समिति गठन गर्न सक्ने: (१) परिषद्ले आफ्नो काम कारवाहीलाई व्यवस्थित गर्न आवश्यकता अनुसार विशेष समिति गठन गर्न सक्नेछ।

(२) उपदफा (१) बमोजिम गठन हुने विशेष समितिको संरचना, काम, कर्तव्य र अधिकार परिषद्ले तोके बमोजिम हुनेछ।

(३) उपदफा (१) बमोजिमको विशेष समितिको बैठक तथा निर्णय सम्बन्धी व्यवस्था सो समिति आफैले निर्धारण गरे बमोजिम हुनेछ।

२२. विषयगत समिति: (१) संघ र प्रदेशका सम्बन्धित **विषयको कार्यक्षेत्र रहेको** मन्त्रालय तथा स्थानीय तहबीचमा समन्वय कायम गरी नीति तथा योजना कार्यान्वयन र विकास निर्माण लगायतका काममा प्रभावकारिता ल्याउन देहाय बमोजिमका विषयगत समिति रहनेछन्:-

(क) नेपाल सरकारको सम्बन्धित **विषयको कार्यक्षेत्र रहेको** मन्त्री -अध्यक्ष

(ख) प्रदेश सरकारका सम्बन्धित **विषयको कार्यक्षेत्र रहेको** मन्त्री - सदस्य

(ग) अध्यक्षले तोकेको स्थानीय तहको एकजना प्रमुख वा अध्यक्ष - सदस्य

(२) विषयगत समितिको बैठक कम्तीमा वर्षको एक पटक बस्नेछ।

(३) विषयगत समितिको बैठकको मिति, समय, स्थान तथा छलफलको सूची सो समितिको अध्यक्षले तोके बमोजिम हुनेछ।

(४) विषयगत समितिको बैठक बस्नको लागि सो समितिको अध्यक्ष सहित बहुमत सदस्यहरूको उपस्थिति हुनु पर्नेछ।

(५) विषयगत समितिको बैठकको अध्यक्षता सो समितिको अध्यक्षले गर्नेछ।

(६) विषयगत समितिले आवश्यकता अनुसार विषय विज्ञ एवं सरोकारवाला निकायको प्रतिनिधिलाई बैठकमा आमन्त्रण गर्न सक्नेछ।

(७) विषयगत समितिको सचिवालय नेपाल सरकारको सम्बन्धित मन्त्रालयमा रहनेछ।

(८) अध्यक्षले तोकेको सम्बन्धित मन्त्रालयको राजपत्राङ्कित प्रथम श्रेणी वा सो सरहको कर्मचारीले विषयगत समितिको सचिवको रूपमा काम गर्नेछ।

(९) विषयगत समितिको बैठक तथा निर्णय सम्बन्धी अन्य कार्यविधि सो समिति आफैले निर्धारण गरे बमोजिम हुनेछ।

२३. विषयगत समितिको काम, कर्तव्य र अधिकार: विषयगत समितिको काम, कर्तव्य र अधिकार देहाय बमोजिम हुनेछ:-

- (क) आफ्नो विषयसँग सम्बन्धित क्षेत्रका योजना, नीति तथा कानूनको तर्जुमा गर्दा प्रदेश तथा स्थानीय तहसँग परामर्श गर्ने,
- (ख) क्षेत्रगत योजना, नीति तथा कार्यक्रममा एकरूपता, निरन्तरता एवं गुणस्तरीयता कायम गर्न तथा कानून, योजना, नीति तथा रणनीतिहरूको कार्यान्वयनमा प्रभावकारिता ल्याउन आवश्यक समन्वय गर्ने,
- (ग) आफ्नो विषयसँग सम्बन्धित क्षेत्रका राष्ट्रिय नीति तर्जुमाको लागि परिषद्लाई सुझाव दिने,
- (घ) परिषद्को निर्णय एवं निर्देशन कार्यान्वयन गर्ने, गराउने,
- (ङ) परिषद्ले तोकेका अन्य कार्य गर्ने।

२४. प्रदेश समन्वय परिषद्को गठन: (१) प्रदेश र स्थानीय तहबीच वा प्रदेशभित्रका एकभन्दा बढी जिल्लाभित्रका स्थानीय तहबीचको समन्वय वा अन्तरसम्बन्धलाई व्यवस्थित गर्न प्रत्येक प्रदेशस्तरमा देहाय बमोजिमको एक प्रदेश समन्वय परिषद् रहनेछः-

- (क) मुख्यमन्त्री - अध्यक्ष
- (ख) प्रदेश सरकारको आर्थिक मामिला सम्बन्धी विषयको कार्यक्षेत्र रहेको मन्त्री - सदस्य
- (ग) प्रदेश सरकारको आन्तरिक मामिला सम्बन्धी विषयको कार्यक्षेत्र रहेको मन्त्री - सदस्य
- (घ) प्रदेश सरकारको प्रमुख सचिव - सदस्य
- (ङ) प्रदेशभित्रका गाउँ कार्यपालिकाका अध्यक्ष वा उपाध्यक्ष, नगर कार्यपालिकाका प्रमुख वा उपप्रमुख र जिल्ला समन्वय समितिका प्रमुख वा उपप्रमुख मध्येबाट कम्तीमा एक तिहाई महिला सहित समावेशी सिद्धान्त बमोजिम प्रत्येक जिल्लाबाट एकजनाको दरले मुख्यमन्त्रीले तोकेका व्यक्ति - सदस्य
- (च) प्रदेश मुख्यमन्त्रीको कार्यालयका सचिव - सचिव

(२) प्रदेश समन्वय परिषद्को सचिवालय सम्बन्धित प्रदेशको मुख्यमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयमा रहनेछ।

(३) प्रदेश समन्वय परिषद्को बैठक सम्बन्धी कार्यविधि सो परिषद् आफैले निर्धारण गरे बमोजिम हुनेछ।

२५. प्रदेश समन्वय परिषद्को काम, कर्तव्य र अधिकार: (१) प्रदेश समन्वय परिषद्ले प्रदेशभित्र प्रदेश सरकार वा स्थानीय तहबाट सञ्चालन हुने विकास आयोजना वा साझा अधिकारका विषयको कार्यान्वयनमा प्रदेश तथा स्थानीय तह र एकभन्दा बढी स्थानीय तहबीच समन्वय र अन्तरसम्बन्ध कायम गर्नेछ।

(२) प्रदेश समन्वय परिषद्ले समन्वय तथा अन्तरसम्बन्ध कायम गर्नु पर्ने कुनै विषयको लागि आवश्यकता अनुसार समिति गठन गर्न सक्नेछ।

(३) कुनै विषयमा परिषद्मा छलफल हुन उपयुक्त देखिएमा प्रदेश समन्वय परिषद्ले विषय खुलाई परिषद्मा अनुरोध गर्न सक्नेछ।

(४) उपदफा (३) बमोजिम लेखी आएमा परिषद्ले आवश्यक छलफल गरी प्रदेश समन्वय परिषद्, सम्बन्धित प्रदेश वा स्थानीय तहलाई मार्गदर्शन गर्न सक्नेछ।

(५) उपदफा (४) बमोजिम परिषद्ले गरेको मार्गदर्शन सम्बन्धित प्रदेश समन्वय परिषद्, सम्बन्धित प्रदेश तथा स्थानीय तहले पालना गर्नु पर्नेछ।

२६. जिल्ला समन्वय समितिले समन्वय गर्ने: (१) जिल्ला समन्वय समितिले देहायका विषयमा समन्वय गर्नेछ:-

(क) संघ वा प्रदेशले स्थानीय तहमा गर्ने विकास निर्माण सम्बन्धी कार्य,

(ख) जिल्लामा रहने संघीय सरकारी कार्यालय, प्रदेश सरकारी कार्यालय तथा स्थानीय तहबाट सम्पादन हुने कार्य,

(ग) प्रचलित कानून बमोजिम तोकिएका अन्य कार्य।

(२) यस ऐन बमोजिम परिषद् वा प्रदेश समन्वय परिषद्मा पेश भएको कुनै विषयमा कुनै जिल्लाभित्रका स्थानीय तहबीचको समन्वयको विषय समावेश भएको र सो

विषयमा जिल्ला समन्वय समितिबाट समन्वय वा सहजीकरण गर्दा उपयुक्त हुने देखिएमा परिषद् वा प्रदेश समन्वय परिषद्ले त्यस्तो विषय सम्बन्धित जिल्ला समन्वय समितिमा लेखी पठाउन सक्नेछ।

(३) उपदफा (२) बमोजिम लेखी आएमा जिल्ला समन्वय समितिले परिषद् वा प्रदेश समन्वय परिषद्बाट लेखी आए बमोजिम गरी परिषद् वा सम्बन्धित प्रदेश समन्वय परिषद्लाई जानकारी दिनु पर्नेछ।

परिच्छेद-५

विवाद समाधान

२७. विवाद नआउने गरी कार्यसम्पादन गर्नु पर्ने: संघ, प्रदेश र स्थानीय तहहरूले आफ्नो अधिकार क्षेत्रभित्रको कार्यसम्पादन गर्दा विवाद नआउने गरी सम्पन्न गर्नु पर्नेछ।

२८. संघ, प्रदेश तथा अन्तरप्रदेशबीचको विवाद: (१) संघ र प्रदेशबीच तथा प्रदेश-प्रदेशबीच कुनै राजनीतिक विवाद उत्पन्न भएमा विवाद उत्पन्न भएको मितिले पन्ध्र दिनभित्र विवादको कुनै पक्षले त्यस्तो विवादको सम्बन्धमा अन्तरप्रदेश परिषद्को सचिवालयमा लिखित सूचना दिनु पर्नेछ।

(२) उपदफा (१) बमोजिम सूचना प्राप्त भएमा अन्तरप्रदेश परिषद्को सचिवालयले सो परिषद्को अध्यक्षलाई यथाशीघ्र जानकारी गराउनु पर्नेछ।

(३) उपदफा (२) बमोजिम जानकारी भएपछि परिषद्को अध्यक्षले परिषद्को बैठक बोलाई सो सम्बन्धमा छलफल गराउनेछ। त्यसरी छलफल गर्दा विवाद समाधानको बारेमा निर्णय गर्नुपूर्व त्यस्तो विवाद राजनीतिक भए नभएको बारेमा निर्णय गर्नु पर्नेछ।

(४) उपदफा (३) बमोजिमको कार्य गर्नको लागि अन्तरप्रदेश परिषद्ले उपसमिति वा कार्यदल गठन गर्न सक्नेछ।

(५) उपदफा (४) बमोजिमको उपसमिति वा कार्यदलको संरचना, कार्यदिश, कार्याविधि र कार्यविधि त्यस्तो उपसमिति वा कार्यदल गठन गर्दाको बखत अन्तरप्रदेश परिषद्ले निर्धारण गरे बमोजिम हुनेछ।

(६) यस दफा बमोजिम अन्तरप्रदेश परिषद्ले वार्ता, छलफल, परामर्श र मेलमिलापको माध्यमबाट विवादको समाधान गर्नेछ।

(७) उपदफा (६) बमोजिम वार्ता, छलफल, परामर्श र मेलमिलापबाट विवाद समाधान नभएमा त्यस्तो विवाद समाधान गर्न अन्तरप्रदेश परिषद्ले आवश्यक निर्णय गर्न सक्नेछ।

(८) उपदफा (७) बमोजिम भएको निर्णय सम्बन्धित पक्षले कार्यान्वयन गर्नु, गराउनु पर्नेछ।

(९) अन्तरप्रदेश परिषद्ले उपदफा (९) बमोजिम विवादको सूचना प्राप्त भएको मितिले तीन महिनाभित्र विवाद समाधान गरिसक्नु पर्नेछ।

(१०) यस दफामा अन्यत्र जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि संघीय संसद वा प्रदेश सभामा विचाराधीन विषयसँग सम्बन्धित विवादमा उपदफा (७) बमोजिम अन्तरप्रदेश परिषद्ले कुनै निर्णय गर्ने छैन।

२९. संवैधानिक इजलासको अधिकार क्षेत्रमा प्रतिकूल असर नपर्ने: (१) यस परिच्छेदमा लेखिएको कुनै कुराले संविधानको धारा १३७ बमोजिमको सर्वोच्च अदालतको संवैधानिक इजलासको अधिकार क्षेत्रमा प्रतिकूल असर परेको मानिने छैन।

(२) संवैधानिक इजलासले संघ, प्रदेश तथा स्थानीय तह बीचको विवाद समाधान गर्दा कुनै विवादको प्रकृतिबाट त्यस्तो विवादको कुनै विषय आपसी वार्ता, परामर्श र मेलमिलापबाट समाधान गर्नु उपयुक्त देखिएमा सोको लागि आवश्यकता अनुसार सम्बन्धित पक्षलाई उचित मौका दिन र प्रोत्साहन गर्न सक्नेछ।

३०. अन्तरप्रदेश परिषद्को सचिवालय: (१) अन्तरप्रदेश परिषद्को सचिवालय प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयमा रहनेछ।

(२) अन्तरप्रदेश परिषद्को सचिवको रूपमा नेपाल सरकारको मुख्य सचिवले कार्य गर्नेछ।

परिच्छेद-६

विविध

३१. संघीय एकाइबीच परामर्श तथा सम्पर्क: (१) यस ऐन बमोजिम समन्वय वा अन्तरसम्बन्ध कायम गर्नु पर्ने विषयमा प्रदेश वा स्थानीय तहले संघसँग परामर्श गर्दा नेपाल सरकारको सम्बन्धित विषयको कार्यक्षेत्र रहेको मन्त्रालय मार्फत् गर्नु पर्नेछ।

(२) उपदफा (१) बमोजिम परामर्श गरिएको विषयमा नेपाल सरकारको सम्बन्धित मन्त्रालयले आवश्यक अध्ययन गरी सो विषयको निरूपण गर्नेछ।

(३) उपदफा (२) मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि नेपाल सरकारको सम्बन्धित मन्त्रालयले देहायका विषय विषयगत समितिमा पेश गर्नु पर्नेछ:-

(क) साझा अधिकारसँग सम्बन्धित विषयको कार्यान्वयन,

(ख) अन्य प्रदेश वा स्थानीय तहबीच एकरूपता कायम गर्नु पर्ने कुनै नीतिगत विषय,

(ग) सम्बन्धित मन्त्रालयबाट समाधान हुन नसक्ने अन्य कुनै विषय।

(४) उपदफा (३) बमोजिम पेश भएका विषयमध्ये विषयगत समिति आफैले निरूपण गर्न सक्ने विषय निरूपण गरी देहायका विषय भएमा परिषद्समक्ष पेश गर्नु पर्नेछ:-

(क) अन्य प्रदेशमा समेत समन्वय तथा एकरूपता कायम गरी कार्यान्वयन गर्नु पर्ने कुनै नीतिगत विषय,

(ख) विषयगत समितिबाट निरूपण हुन नसकेका राष्ट्रिय महत्वका अन्य विषय।

(५) उपदफा (२) वा (४) बमोजिम नेपाल सरकारको सम्बन्धित मन्त्रालय वा विषयगत समितिले निरूपण गरी पठाएको विषयको जानकारी परिषद्को सचिवालयमा पठाउनु पर्नेछ।

(६) यस ऐन बमोजिम नेपाल सरकारले प्रदेश वा स्थानीय तहसँग समन्वय वा अन्तरसम्बन्ध कायम गर्नु पर्ने विषयमा नेपाल सरकारको सम्बन्धित मन्त्रालयले प्रदेश सरकारको सम्बन्धित मन्त्रालय वा सम्बन्धित स्थानीय तहसँग सम्पर्क गरी आवश्यक व्यवस्था मिलाउनु पर्नेछ।

३२. प्रतिवेदन पेश गर्नु पर्ने: यस ऐन बमोजिम आफूले सम्पादन गरेका काम कारबाहीका सम्बन्धमा प्रदेश समन्वय परिषद् र विषयगत समितिले परिषद्मा र परिषद्ले संघीय संसदमा वार्षिक प्रतिवेदन पेश गर्नु पर्नेछ।
३३. प्रचलित कानून बमोजिम हुने: यस ऐनमा लेखिए जति विषयमा यस ऐन बमोजिम र अन्य विषयमा प्रचलित कानून बमोजिम हुनेछ।
३४. नियम बनाउने अधिकार: यो ऐन कार्यान्वयन गर्न नेपाल सरकारले आवश्यक नियमहरू बनाउन सक्नेछ।
३५. खारेजी र बचाउ: (१) स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ को दफा १०५ खारेज गरिएको छ।

(२) स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ को दफा १०५ बमोजिम भए गरेका काम कारबाही यसै ऐन बमोजिम भए गरेको मानिनेछ।

४.४ विधेयकमा परिमार्जन भएका प्रमुख विषयहरू

विधि निर्माणको क्रममा संघीय संसदले यस विधेयकलाई पारित गर्ने अवस्थासम्म गरेका परिमार्जनका प्रमुख विषयहरू देहाय बमोजिम संक्षेपमा उल्लेख गरिएको छ:

- ऐनको नाम, प्रस्तावना र प्रारम्भ हुने समयमा समेत परिमार्जन भएको,
- एकल र साझा अधिकारका विषयहरूलाई थप स्पष्ट पारिएको,
- प्रदेश तथा स्थानीय तहबाट कार्यान्वयन हुने विषय सम्बन्धमा वस्तुगत रूपमा विश्लेषण गरी यथार्थपरक र व्यावहारिक बनाइएको,
- आयोजना तर्जुमा र कार्यान्वयन गर्ने नयाँ विषय थप गरी आयोजना तर्जुमा गर्ने काममा सांसदहरूको परामर्शदायी भूमिका रहने व्यवस्था राखिएको,
- कसुरको अनुसन्धान तथा मुद्दा दायरी सहित जिल्ला अदालतमा पुनरावेदन गर्ने व्यवस्था थप गरिएको,
- तहगत सरकारहरू बीचको अन्तरसम्बन्धका आधारहरू परिमार्जन गर्दै व्यावहारिक बनाइएको,
- समन्वय र परामर्श गर्ने कानूनको प्रकाशन र अभिलेख राख्ने व्यवस्था थप गरिएको,

- निर्देशन दिन सक्ने भन्ने कतिपय विषयहरूलाई सहकार्य गर्न सक्ने भनी परिमार्जन गरिएको,
- नेपाल सरकारले तोकेको निकायले संघ, प्रदेश र स्थानीय कानूनको अध्ययन गर्ने भन्ने विषय थप गरिएको,
- राष्ट्रिय समन्वय परिषद् र प्रदेश समन्वय परिषद्को संरचना र कार्यक्षेत्रमा समेत परिमार्जन गरी स्पष्ट पारिएको,
- तीन तहका एकल वा साझा अधिकारका विषयमा कानून बनाउँदा विचार गर्नुपर्ने विषयहरूलाई थप स्पष्ट पारिएको,
- जिल्ला समन्वय समितिको भूमिकालाई पहिचान गरी यसले समन्वय गर्ने काम र कार्यविधि स्पष्ट पारिएको, आदि ।

परिच्छेद - ५

संघीय संसदमा विधेयकको वस्तुस्थिति

(संघीय संसदको प्रारम्भदेखि २०७८ जेठ मसान्तसम्म)

संघीय संसदको बैठक प्रारम्भ भएपश्चात् २०७८ जेठ मसान्तसम्मको अवधिमा प्रतिनिधि सभा तथा राष्ट्रिय सभा दुवैको सातौं अधिवेशनसम्म बैठकहरू बसी कार्यसम्पादन गरेको अवस्था छ। हाल प्रतिनिधि सभा विघटित (दोस्रो पटक) अवस्थामा रहेको छ। यस अवधिमा संघीय संसद अन्तर्गत प्रतिनिधि सभा एवं राष्ट्रिय सभामा दर्ता भई विभिन्न संसदीय प्रक्रियामा रहेका विधेयकहरूको वस्तुस्थिति यस परिच्छेदमा उल्लेख गरिएको छ। विधेयकहरूको स्थिति अधिवेशनगत, प्रमाणीकरण भएका, प्रतिनिधि सभामा विघटनपछि निष्क्रिय हुन पुगेका, राष्ट्रिय सभामा विधाराधीन रहेका, प्रस्तुतकर्ताका आधारमा (सरकारी/गैरसरकारी), तात्पर्यका आधारमा (मूल, आश्रित, संशोधन, अध्यादेश प्रतिस्थापन आदि विधेयक) तथा संविधान संशोधन विधेयक लगायत विवरणलाई तालिकाबद्ध एवं चित्रात्मक रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ। साथै, सन्धि-सम्झौता अनुमोदन, सम्मिलन, स्वीकृति वा समर्थन सम्बन्धी विवरण पनि प्रस्तुत गरिएको छ।

५.१ अधिवेशन आधारमा विधेयक, अध्यादेश र सन्धि सम्झौता सम्बन्धी संक्षिप्त वस्तुस्थिति

सि.नं.	विधेयक	विवरण
१.	कूल दर्ता विधेयक- १२८	- प्रतिनिधि सभातर्फ ८७, - राष्ट्रिय सभातर्फ ४१
२.	दर्ता भएका विधेयकको प्रकार	- प्रतिनिधि सभातर्फ ८२ सरकारी / ५ गैरसरकारी । - राष्ट्रिय सभातर्फ ४० सरकारी / १ गैरसरकारी ।
३.	प्रमाणीकरण- ६९	- प्रतिनिधि सभामा उत्पन्न भएका ५३ । - राष्ट्रिय सभामा उत्पन्न भएका १६ ।
४.	फिर्ता विधेयक- ४	- प्रतिनिधि सभामा उत्पन्न भएका ३ । - राष्ट्रिय सभामा उत्पन्न भएको १ ।

५.	पछिल्लो अवस्थामा सन्देश सहित एक सदनबाट अर्को सदनमा पठाइएका विधेयक	<ul style="list-style-type: none"> - प्रतिनिधि सभाबाट राष्ट्रिय सभामा १ । - राष्ट्रिय सभाबाट प्रतिनिधि सभामा ६ ।
६.	मिति २०७८ जेठ ८ मा प्रतिनिधि सभा विघटन हुँदाका वखतसम्म सङ्घीय संसदमा विचाराधीन विधेयक- ५५	<ul style="list-style-type: none"> - प्रतिनिधि सभामा ३६ (प्रतिनिधि सभामा कूल दर्ता ८७ - प्रमाणीकरण ५३=३४ - फिर्ता ३ = ३१ - राष्ट्रिय सभामा सन्देश सहित पठाइएको १ = ३० + राष्ट्रिय सभाबाट सन्देश सहित प्राप्त ६ = ३६ ।) - राष्ट्रिय सभामा १९ (राष्ट्रिय सभामा कूल दर्ता ४१ - प्रमाणीकरण १६ = २५ - फिर्ता १ = २४ - प्रतिनिधि सभामा सन्देश सहित पठाइएको ६ = १८ + प्रतिनिधि सभाबाट सन्देश सहित प्राप्त १ = १९ ।)
७.	प्रतिनिधि सभा विघटन भएपश्चात् विधेयकको स्थिति (३७ निष्क्रिय, १८ विचाराधीन)	<ul style="list-style-type: none"> - प्रतिनिधि सभामा विचाराधीन ३६ वटा र प्रतिनिधि सभाद्वारा पारित गरी राष्ट्रिय सभामा पठाएको १ वटा गरी कूल ३७ वटा विधेयकहरू नेपालको संविधानको धारा १११ (१०) वमोजिम निष्क्रिय । - राष्ट्रिय सभामा विचाराधीन १९ वटा विधेयकमध्ये प्रतिनिधि सभाबाट सन्देश सहित प्राप्त १ वटा विधेयक निष्क्रिय भएकाले बाँकी १८ वटा विधेयक विचाराधीन अवस्थामा रहेका ।
८.	प्राप्त भएका अध्यादेशहरूको सङ्ख्या- १९ (जारी ३४)	<ul style="list-style-type: none"> - ११ वटाको कार्यवाही समाप्त भएको । सात वटा अध्यादेशहरू साठी दिन गुज्रेर स्वतः निष्क्रिय । १६ वटा प्राप्त नभएका र प्रस्तुत हुन बाँकी ।
९.	दर्ता भएका सन्धि सम्झौताहरूको सङ्ख्या- १४	<ul style="list-style-type: none"> - ६ वटाको कार्यवाही समाप्त भएको र बाँकी ८ वटा पेश नै नभएका ।

५.२ अधिवेशनका आधारमा विधेयकको स्थिति

सि.नं.	अधिवेशन	विधेयक	विवरण
१.	पहिलो प्रारम्भ- ०७४/११/२१ अन्त्य- ०७४/१२/२०	- दुवै सभातर्फ दर्ता भएका विधेयकको कूल सङ्ख्या- ०	- प्रतिनिधि सभामा दर्ता- ० - राष्ट्रिय सभामा दर्ता- ०
		- प्रमाणीकरण भएका- ०	- प्रतिनिधि सभामा उत्पन्न- ० - राष्ट्रिय सभामा उत्पन्न- ०
२.	दोस्रो प्रारम्भ- ०७५/१/२३ अन्त्य- ०७५/६/११	- दुवै सभातर्फ दर्ता विधेयकको कूल सङ्ख्या- ३४	- प्रतिनिधि सभामा दर्ता- २६ - राष्ट्रिय सभामा दर्ता- ८
		- प्रमाणीकरण भएका- २३	- प्रतिनिधि सभामा उत्पन्न- १८ - राष्ट्रिय सभामा उत्पन्न- ६
३.	तेस्रो प्रारम्भ- ०७५/९/११ अन्त्य- ०७५/१२/२०	- दुवै सभातर्फ दर्ता विधेयकको कूल सङ्ख्या- ३१	- प्रतिनिधि सभामा दर्ता- २३ - राष्ट्रिय सभामा दर्ता- ८
		- प्रमाणीकरण भएका- १४	- प्रतिनिधि सभामा उत्पन्न- १० - राष्ट्रिय सभामा उत्पन्न - ४
४.	चौथो प्रारम्भ- ०७६/१/१६ अन्त्य- ०७६/६/२	- दुवै सभातर्फ दर्ता विधेयकको कूल सङ्ख्या- २२	- प्रतिनिधि सभामा दर्ता- १७ - राष्ट्रिय सभामा दर्ता- ५
		- प्रमाणीकरण भएका- १८	- प्रतिनिधि सभामा उत्पन्न- १६ - राष्ट्रिय सभामा उत्पन्न - २
५.	पाँचौं प्रारम्भ- ०७६/९/४ अन्त्य- ०७६/१२/२४	- दुवै सभातर्फ दर्ता विधेयकको कूल सङ्ख्या- १७	- प्रतिनिधि सभामा दर्ता- ६ - राष्ट्रिय सभामा दर्ता- ११
		- प्रमाणीकरण भएका- ४	- प्रतिनिधि सभामा उत्पन्न - २ - राष्ट्रिय सभामा उत्पन्न - २
६.	छैटौं प्रारम्भ- ०७७/१/२६ अन्त्य- ०७७/६/१८	- दुवै सभातर्फ दर्ता विधेयकको कूल सङ्ख्या- २०	- प्रतिनिधि सभामा दर्ता- १४ - राष्ट्रिय सभामा दर्ता- ६

		- प्रमाणीकरण भएका- १०	- प्रतिनिधि सभामा उत्पन्न - ७ - राष्ट्रिय सभामा उत्पन्न - ३
७.	सातौँ (राष्ट्रिय सभाको मात्र) प्रारम्भ- ०७७/९/१७ अन्त्य- ०७७/९/२६ प्रतिनिधि सभा ०७७/९/५ मा विघटन	- दुवै सभातर्फ दर्ता विधेयकको कूल सङ्ख्या- ४	- प्रतिनिधि सभाको सातौँ अधिवेशनमा प्रस्तुत गर्ने गरी दर्ता- १ - राष्ट्रिय सभामा दर्ता- ३
		- प्रमाणीकरण भएका- ०	- प्रतिनिधि सभामा उत्पन्न-० - राष्ट्रिय सभामा उत्पन्न — ०
	सातौँ (प्रतिनिधि सभाको मात्र) प्रारम्भ- २०७७/११/२३ अन्त्य- २०७८/०१/०६ (प्रतिनिधि सभा २०७७ फागुन ११ मा पुनस्थापना भई २०७८/०२/०८ मा दोस्रो पटक विघटन ।)	- दर्ता विधेयकको कूल सङ्ख्या- ०	- प्रतिनिधि सभामा दर्ता- ० - राष्ट्रिय सभामा दर्ता- ०
		- प्रमाणीकरण भएका- ०	- प्रतिनिधि सभामा उत्पन्न - ० - राष्ट्रिय सभामा उत्पन्न - ०

५.३ अधिवेशनगत रुपमा दर्ता विधेयकको नामावली

सि.नं.	प्रथम अधिवेशनमा दर्ता भएका विधेयकहरु
१.	- कुनै पनि विधेयक दर्ता भएनन् ।
सि.नं.	दोस्रो अधिवेशनमा दर्ता भएका विधेयकहरु
२.	१. सार्वजनिक सुरक्षा ऐन, २०४६ लाई संशोधन गर्न बनेको विधेयक, २०७५
	२. नेपाल सरकारको अर्थ सम्बन्धी प्रस्तावलाई कार्यान्वयन गर्न बनेको विधेयक, २०७५

३.	विनियोजन विधेयक, २०७५
४.	राष्ट्र ऋण उठाउने विधेयक, २०७५
५.	ऋण तथा जमानत (बाइसौ संशोधन) विधेयक, २०७५
६.	राष्ट्रिय सभा सदस्यको निर्वाचन सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको विधेयक
७.	संघीय संसदका महासचिव, प्रतिनिधि सभाका सचिव तथा राष्ट्रिय सभाका सचिवको पारिश्रमिक, सेवाको शर्त र सुविधा सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको विधेयक
८.	लेखापरीक्षण सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको विधेयक, २०७५
९.	राष्ट्रिय चिकित्सा शिक्षा विधेयक, २०७५ (फिर्ता)
१०.	राष्ट्रिय चिकित्सा शिक्षा विधेयक, २०७५
११.	बीमा सम्बन्धी कानूनलाई संशोधन र एकीकरण गर्न बनेको विधेयक
१२.	निवृत्तभरण कोष सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको विधेयक
१३.	उपभोक्ता संरक्षण सम्बन्धी कानूनलाई संशोधन र एकीकरण गर्न बनेको विधेयक, २०७५
१४.	नेपाल नागरिकता ऐन, २०६३ लाई संशोधन गर्न बनेको विधेयक
१५.	सुरक्षित मातृत्व तथा प्रजनन स्वास्थ्यको अधिकार सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको विधेयक
१६.	राहदानीसम्बन्धी कानूनलाई संशोधन र एकीकरण गर्न बनेको विधेयक, २०७५
१७.	भुक्तानी तथा फर्स्यौट सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको विधेयक, २०७५
१८.	जनस्वास्थ्य सेवा सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको विधेयक
१९.	आवासको अधिकार सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको विधेयक, २०७५
२०.	खाद्य तथा खाद्य सम्प्रभुताको अधिकारको सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको विधेयक, २०७५
२१.	वैयक्तिक गोपनीयताका सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको विधेयक
२२.	भूमी सम्बन्धी ऐन, २०२१ लाई संशोधन गर्न बनेको विधेयक
२३.	अनिवार्य तथा निशुल्क शिक्षाको सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको विधेयक, २०७५
२४.	रोजगारीको हक सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको विधेयक
२५.	जातीय भेदभाव तथा छुवाछुत (कसुर र सजाय) ऐन, २०६८ लाई संशोधन गर्न बनेको विधेयक, २०७५

२६.	सामाजिक सुरक्षा सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको विधेयक, २०७५
२७.	प्रशासकीय अदालत विधेयक, २०७५ (राष्ट्रिय सभामा उत्पत्ति)
२८.	बेपत्ता पाररएका व्यक्तको छानविन, सत्य ननरूपण तथा मेलममलाप आयोग (पहिलो संशोधन) विधेयक, २०७५ (राष्ट्रिय सभामा उत्पत्ति)
२९.	अपाङ्गता भएका व्यक्तको अधिकार सम्बन्धी (पहिलो संशोधन) विधेयक, २०७५ (राष्ट्रिय सभामा उत्पत्ति)
३०.	वातावरण संरक्षण (पहिलो संशोधन) विधेयक, २०७५ (राष्ट्रिय सभामा उत्पत्ति)
३१.	संकटापन्न वन्यजन्तु तथा वनस्पतीको अन्तर्राष्ट्रिय व्यापार नियन्त्रण (पहिलो संशोधन) विधेयक, २०५७ (राष्ट्रिय सभामा उत्पत्ति)
३२.	मुलुकी संहिता सम्बन्धी केही नेपाल ऐनलाई संशोधन गर्ने विधेयक, २०७५ (राष्ट्रिय सभामा उत्पत्ति)
३३.	अपराध पीडित संरक्षण विधेयक, २०७५ (राष्ट्रिय सभामा उत्पत्ति)
३४.	बालबालिका सम्बन्धी विधेयक, २०७५ (राष्ट्रिय सभामा उत्पत्ति)

सि.नं.	तेस्रो अधिवेशनमा दर्ता भएका विधेयकहरू
३.	१. जीवनाशक विषादी व्यवस्थापन सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको विधेयक
	२. पारमाणविक तथा रेडियोधर्मी पदार्थको सुरक्षित तथा शान्तिपूर्ण प्रयोग सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको विधेयक
	३. केही नेपाल ऐनलाई संशोधन गर्न बनेको विधेयक
	४. राष्ट्रिय परिचयपत्र तथा पञ्जीकरणको सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको विधेयक
	५. नेपालको संविधान अनुकूल बनाउन केही नेपाल ऐनलाई संशोधन गर्न बनेको विधेयक
	६. लोक सेवा अयोग सम्बन्धी कानूनलाई संशोधन र एकीरण गर्न बनेको विधेयक
	७. विशेष आर्थिक क्षेत्र ऐन, २०७३ लाई संशोधन गर्न बनेको विधेयक
	८. भुउपयोग सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको विधेयक
	९. नेपाल प्रहरी र प्रदेश प्रहरीले सम्पादन गर्ने कार्यको सञ्चालन सुपरीवेक्षण र समन्वय सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको विधेयक
	१०. शान्ति र सुरक्षा कायम गर्ने सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको विधेयक
	११. कर्मचारी समायोजन सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको विधेयक
	१२. सङ्घीय निजामती सेवाको गठन, सञ्चालन र सेवाका शर्त सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको विधेयक

	१३. सूचना प्रविधिको सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको विधेयक
	१४. आर्थिक कार्यविधि तथा वित्तिय उत्तरदायित्व सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको विधेयक
	१५. सेफगाड्स, एन्टी-डम्पिङ तथा काउण्टरभेलिङ सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको विधेयक
	१६. विदेशी लगानी तथा प्रविधि हस्तान्तरण सम्बन्धी कानूनलाई संशोधन र एकीकरण गर्न बनेको विधेयक
	१७. सार्वजनिक-निजी साझेदारी तथा लगानी सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको विधेयक
	१८. राष्ट्रिय प्राथमिकता प्राप्त आयोजनाको द्रुततर निर्माण तथा विकासका सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको विधेयक
	१९. राष्ट्रिय सुरक्षा परिषद्को काम, कर्तव्य र अधिकार सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको विधेयक
	२०. प्रहरी कर्मचारीलाई नेपाल प्रहरी तथा प्रदेश प्रहरीमा समायोजन गर्ने सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको विधेयक
	२१. औद्योगिक व्यवसाय विकास प्रतिष्ठान ऐन, २०५३ लाई संशोधन गर्न बनेको विधेयक
	२२. भूमि सम्बन्धी ऐन, २०२१ लाई संशोधन गर्न बनेको विधेयक
	२३. औद्योगिक व्यवसाय सम्बन्धी प्रचलित कानूनलाई संशोधन र एकीकरण गर्न बनेको विधेयक
	२४. प्रदेश लोकसेवा आयोग (आधार र मापदण्ड निर्धारण) विधेयक, २०७५ (राष्ट्रिय सभामा उत्पत्ति)
	२५. विज्ञापन (नियमन गर्ने) विधेयक, २०७५ (राष्ट्रिय सभामा उत्पत्ति)
	२६. ज्येष्ठ नागरिक सम्बन्धी (पहिलो संशोधन) विधेयक, २०७५ (राष्ट्रिय सभामा उत्पत्ति)
	२७. नागरिक लगानी कोष (दोस्रो संशोधन) विधेयक, २०७५ (राष्ट्रिय सभामा उत्पत्ति)
	२८. बेपत्ता पारिएका व्यक्तिको छानबीन, सत्यनिरूपण तथा मेलमिलाप आयोग (दोस्रो संशोधन) विधेयक, २०७५ (राष्ट्रिय सभामा उत्पत्ति)
	२९. राष्ट्रिय खेलकुद विकास विधेयक, २०७५ (राष्ट्रिय सभामा उत्पत्ति)
	३०. शिक्षा सम्बन्धी केही नेपाल ऐन संशोधन गर्ने विधेयक, २०७५ (राष्ट्रिय सभामा उत्पत्ति)
	३१. प्रमाण (दोस्रो संशोधन) विधेयक, २०७५ (राष्ट्रिय सभामा उत्पत्ति)
सि.नं.	चौथो अधिवेशनमा दर्ता भएका विधेयकहरू

४.	१. औद्योगिक व्यवसाय सम्बन्धी प्रचलित कानूनलाई संशोधन र एकीकरण गर्न बनेको विधेयक
	२. राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग ऐन, २०६८ लाई संशोधन गर्न बनेको विधेयक
	३. राजस्व चुहावट (अनुसन्धान तथा नियन्त्रण) ऐन, २०५२ लाई संशोधन गर्न बनेको विधेयक
	४. वन सम्बन्धी कानूनलाई संशोधन र एकीकरण गर्न बनेको विधेयक
	५. वातावरण संरक्षण सम्बन्धी कानूनलाई संशोधन र एकीकरण गर्न बनेको विधेयक
	६. खानेपानी तथा सरसफाइ सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको विधेयक
	७. बिरुवा संरक्षण ऐन, २०६४ लाई संशोधन गर्न बनेको विधेयक
	८. बीउ बिजन ऐन, २०४५ लाई संशोधन गर्न बनेको विधेयक
	९. आर्थिक वर्ष २०७६/०७७ को सेवा र कार्यको लागि संघीय सञ्चित कोषबाट केही रकम खर्च गर्ने र विनियोजन गर्ने सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको विधेयक
	१०. नेपाल सरकारको अर्थ सम्बन्धी प्रस्तावलाई कार्यान्वयन गर्न बनेको विधेयक
	११. राष्ट्र ऋण उठाउने अधिकारको व्यवस्था गर्न बनेको विधेयक
	१२. ऋण तथा जमानत ऐन, २०२५ लाई संशोधन गर्न बनेको विधेयक
	१३. मदन भण्डारी विज्ञान तथा प्रविधि विश्वविद्यालय सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको विधेयक
	१४. सार्वजनिक ऋण व्यवस्थापन सम्बन्धी कानूनलाई संशोधन र एकीकरण गर्न बनेको विधेयक
	१५. बैङ्क तथा वित्तीय संस्था सम्बन्धी ऐन, २०७३ लाई संशोधन गर्न बनेको विधेयक
	१६. नेपाल राष्ट्र बैङ्क ऐन, २०५८ लाई संशोधन गर्न बनेको विधेयक
	१७. धितोपत्र सम्बन्धी ऐन, २०६३ लाई संशोधन गर्न बनेको विधेयक
	१८. संघ प्रदेश र स्थानीय तह (अन्तरसम्बन्धव्यवस्थापन) विधेयक, २०७५ (राष्ट्रिय सभामा उत्पत्ति)
	१९. गूठी विधेयक, २०७५ (राष्ट्रिय सभामा उत्पत्ति)
	२०. नेपाल मीडिया काउन्सिल विधेयक, २०७५ (राष्ट्रिय सभामा उत्पत्ति)

	२१. नेपाल इन्जिनियरिङ्ग परिषद् (पहिलो संशोधन) विधेयक, २०७६ (राष्ट्रिय सभामा उत्पत्ति)
	२२. काठमाडौं उपत्यका सार्वजनिक यातायात (व्यवस्थापन) प्राधिकरण विधेयक, २०७६(राष्ट्रिय सभामा उत्पत्ति)
सि.नं.	पाँचौं अधिवेशनमा दर्ता भएका विधेयकहरू
५.	१. कारागार सम्बन्धी कानूनलाई संशोधन र एकीकरण गर्न बनेको विधेयक
	२. पशु स्वास्थ्य तथा पशु सेवा परिषद् सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको विधेयक
	३. सैनिक ऐन, २०६३ लाई संशोधन गर्न बनेको विधेयक
	४. गाँजा खेतीलाई नियमन तथा व्यवस्थापन गर्न बनेको विधेयक
	५. निकासी पैठारी सम्बन्धी कानूनलाई संशोधन र एकीकरण गर्न बनेको विधेयक
	६. प्रतिस्पर्धा प्रवर्द्धन तथा बजार संरक्षण ऐन, २०६३ लाई संशोधन गर्न बनेको विधेयक
	७. नीति अनुसन्धान प्रतिष्ठान विधेयक, २०७६ (राष्ट्रिय सभामा उत्पत्ति)
	८. नेपाल विशेष सेवा विधेयक, २०७६ (राष्ट्रिय सभामा उत्पत्ति)
	९. रेल्वे विधेयक, २०७६ (राष्ट्रिय सभामा उत्पत्ति)
	१०. योगमाया आयुर्वेद विश्वविद्यालय विधेयक, २०७६ (राष्ट्रिय सभामा उत्पत्ति)
	११. अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग (तेस्रो संशोधन) विधेयक, २०७६(राष्ट्रिय सभामा उत्पत्ति)
	१२. भ्रष्टाचार निवारण (पहिलो संशोधन) विधेयक, २०७६ (राष्ट्रिय सभामा उत्पत्ति)
	१३. अध्यागमन विधेयक, २०७६ (राष्ट्रिय सभामा उत्पत्ति)
	१४. नेपाल नागरिक उड्डयन प्राधिकरण विधेयक, २०७६ (राष्ट्रिय सभामा उत्पत्ति)
	१५. नेपाल हवाई सेवा प्राधिकरण विधेयक, २०७६ (राष्ट्रिय सभामा उत्पत्ति)
	१६. अनुगमन तथा मुल्याङ्कन विधेयक, २०७६ (राष्ट्रिय सभामा उत्पत्ति)
	१७. तथ्याङ्क विधेयक, २०७६ (राष्ट्रिय सभामा उत्पत्ति)
सि.नं.	छैटौं अधिवेशनमा दर्ता भएका विधेयकहरू

६.	१. नेपालको संविधानलाई संशोधन गर्न बनेको विधेयक
	२. आर्थिक वर्ष २०७७/७८ को सेवा र कार्यको लागि सङ्घीय सञ्चित कोषबाट केही रकम खर्च गर्ने र विनियोजन गर्ने सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको विधेयक
	३. नेपाल सरकारको अर्थ सम्बन्धी प्रस्तावलाई कार्यान्वयन गर्न बनेको विधेयक
	४. राष्ट्र ऋण उठाउने विधेयक, २०७७
	५. ऋण तथा जमानत (चौबीसौं संशोधन) विधेयक
	६. केही अध्यादेश खारेज गरी नेपाल ऐनको साविकको व्यवस्था जगाउने अध्यादेश, २०७७ लाई प्रतिस्थापन गर्न बनेको विधेयक
	७. सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३ लाई संशोधन गर्न बनेको विधेयक
	८. भन्सार सम्बन्धी कानूनलाई संशोधन र एकीकरण गर्न बनेको विधेयक
	९. कर्जा सूचना सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको विधेयक
	१०. पोखरा स्वास्थ्य विज्ञान प्रतिष्ठान ऐन, २०७२ लाई संशोधन गर्न बनेको विधेयक
	११. नेपालको संविधानलाई संशोधन गर्न बनेको विधेयक
	१२. नेपालको संविधानलाई संशोधन गर्न बनेको विधेयक
	१३. नेपालको संविधानलाई संशोधन गर्न बनेको विधेयक
	१४. नेपालको संविधानलाई संशोधन गर्न बनेको विधेयक
	१५. स्टण्डर्ड नाप र तौल (पाचौं संशोधन) विधेयक, २०७६ (राष्ट्रिय सभामा उत्पत्ति)
	१६. प्रत्यायन (एक्रिडिटेसन) विधेयक, २०७६ (राष्ट्रिय सभामा उत्पत्ति)
	१७. प्रतिलिपि अधिकार (पहिलो संशोधन) विधेयक, २०७६ (राष्ट्रिय सभामा उत्पत्ति)
	१८. सामाजिक सुरक्षा (प्रथम संशोधन) विधेयक, २०७७ (राष्ट्रिय सभामा उत्पत्ति)
	१९. अभिलेख संरक्षण (पहिलो संशोधन) विधेयक, २०७७ (राष्ट्रिय सभामा उत्पत्ति)
	२०. विद्युत विधेयक, २०७७ (राष्ट्रिय सभामा उत्पत्ति)
सि.नं.	सातौं (राष्ट्रिय सभाको मात्र अधिवेशन) अधिवेशनमा दर्ता भएका विधेयकहरू

७.	१. सामाजिक सुरक्षा सुरक्षा ऐन, २०७५ लाई संशोधन र एकीरण गर्न बनेको विधेयक
	२. सार्वजनिक सेवा प्रसारण विधेयक, २०७७ (राष्ट्रिय सभामा उत्पत्ति)
	३. सुरक्षण मुद्रण सम्बन्धी विधेयक, २०७७ (राष्ट्रिय सभामा उत्पत्ति)
	४. खाद्य स्वच्छता तथा गुणस्तर विधेयक, २०७७ (राष्ट्रिय सभामा उत्पत्ति)
	सातौं (प्रतिनिधि सभाको मात्र अधिवेशन) अधिवेशनमा दर्ता भएका विधेयकहरू
कुनै पनि विधेयक दर्ता भएनन् ।	

५.४ अधिवेशनगत रुपमा प्रमाणीकरण भएका विधेयकहरू

सि. नं.	अधिवेशन	विधेयक	पारित	प्रमाणीकरण
१.	प्रथम	- कुनै पनि विधेयक पारित र प्रमाणीकरण भएनन् ।		
सि. नं.	अधिवेशन	विधेयक	पारित	प्रमाणीकरण
२.	दोस्रो	१. अनिवार्य तथा निशुःल्क शिक्षा सम्बन्धी विधेयक, २०७५	प्र.०७५/५/३० रा.०७५/५/३१	०७५/६/२
		२. अपराध पीडित संरक्षण विधेयक, २०७५	रा.०७५/५/२९ प्र.०७५/५/३१	०७५/६/२
		३. अपाङ्गता भएका व्यक्तिको अधिकार सम्बन्धी (पहिलो संशोधन) विधेयक, २०७५	रा.०७५/५/२६ प्र.०७५/५/३०	०७५/६/२
		४. आवासको अधिकार सम्बन्धी विधेयक, २०७५	प्र.०७५/५/२९ रा.०७५/५/३१	०७५/६/२

सि. नं.	अधिवेशन	विधेयक	पारित	प्रमाणीकरण
		५. उपभोक्ता संरक्षण विधेयक, २०७५	प्र.०७५/५/२९ रा.०७५/५/३१	०७५/६/२
		६. ऋण तथा जमानत (बाइसौ संशोधन) विधेयक, २०७५	प्र.०७५/३/१८ रा.०७५/३/२६	०७५/३/३ २
		७. खाद्य अधिकार तथा खाद्य सम्प्रभुता सम्बन्धी विधेयक, २०७५	प्र.०७५/५/२९ रा.०७५/५/३१	०७५/६/२
		८. जनस्वास्थ्य सेवा विधेयक, २०७५	प्र.०७५/५/२९ रा.०७५/५/३१	०७५/६/२
		९. जातीय भेदभाव तथा छुवाछुत (कसूर र सजाय) (पहिलो संशोधन) विधेयक, २०७५	प्र.०७५/५/३० रा.०७५/५/३१	०७५/६/२
		१०. बालबालिका सम्बन्धी विधेयक, २०७५	रा.०७५/५/३० प्र.०७५/५/३१	०७५/६/२
		११. बेपत्ता पारिएका व्यक्तिको छानबिन, सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोग (पहिलो संशोधन) विधेयक, २०७५	रा.०७५/३/१७ प्र.०७५/३/१८	०७५/३/२ ०
		१२. भूमि सम्बन्धी (सातौं संशोधन) विधेयक, २०७५	प्र.०७५/५/३० रा.०७५/५/३१	२०७५/६/ २
		१३. राष्ट्र ऋण उठाउने विधेयक, २०७५	प्र.०७५/३/१८ रा.०७५/३/२६	०७५/३/३ २

सि. नं.	अधिवेशन	विधेयक	पारित	प्रमाणीकरण
		१४. आर्थिक विधेयक, २०७५	-	०७५/३/३ २
		१५. राष्ट्रिय सभा सदस्य निर्वाचन विधेयक, २०७५	प्र.०७५/३/१५ रा.०७५/३/८	०७५/३/२ ०
		१६. रोजगारीको हक सम्बन्धी विधेयक, २०७५	प्र.०७५/५/२९ रा.०७५/५/३१	०७५/६/२
		१७. वातावरण संरक्षण (पहिलो संशोधन) विधेयक, २०७५	रा.०७५/५/२२ प्र.०७५/५/३१	०७५/६/२
		१८. विनियोजन विधेयक, २०७५	प्र.०७५/३/१५ रा.०७५/३/२५	०७५/३/३ २
		१९. वैयक्तिक गोपनीयता सम्बन्धी विधेयक, २०७५	प्र.०७५/५/३० रा.०७५/५/३१	०७५/६/२
		२०. संघीय संसदका महासचिव, प्रतिनिधि सभाका सचिव तथा राष्ट्रिय सभाका सचिवको पारिश्रमिक, सेवाको शर्त र सुविधा सम्बन्धी विधेयक, २०७५	प्र.०७५/३/१५ रा.०७५/३/१८	०७५/३/२ ०
		२१. सामाजिक सुरक्षा विधेयक, २०७५	प्र.०७५/५/३० रा.०७५/५/३१	०७५/६/२
		२२. सार्वजनिक सुरक्षा (तेस्रो संशोधन) विधेयक, २०७५	प्र.०७५/४/३० रा.०७५/५/३१	०७५/६/२

सि. नं.	अधिवेशन	विधेयक	पारित	प्रमाणीकरण
		२३. सुरक्षित मातृत्व तथा प्रजनन स्वास्थ्य अधिकार विधेयक, २०७५	प्र.०७५/५/२९ रा.०७५/५/३१	०७५/६/२

सि. नं.	अधिवेशन	विधेयक	पारित	प्रमाणीकरण
३.	तेस्रो	१. कर्मचारी समायोजन विधेयक, २०७५	प्र.०७५/११/३ रा.०७५/११/८	०७५/११/१ ०
		२. केही नेपाल ऐन संशोधन गर्ने विधेयक, २०७५	प्र.०७५/११/३ रा.०७५/११/१५ प्र.०७५/११/१८	०७५/११/१ ९
		३. निवृत्तभरण कोष विधेयक, २०७५	प्र.०७५/९/२९ रा.०७५/११/१४ प्र.०७५/११/१८	०७५/१२/४
		४. नेपालको संविधान अनुकूल बनाउन केही नेपाल ऐनलाई संशोधन गर्ने विधेयक, २०७५	प्र.०७५/१०/२९ रा.०७५/११/१५ प्र.०७५/११/१८	०७५/११/१ ९
		५. प्रदेश लोकसेवा आयोग (आधार र मापदण्ड निर्धारण) विधेयक, २०७५	रा.०७५/११/१२ प्र.०७५/११/२९ रा.०७५/१२/४	०७५/१२/१ ५
		६. बेपत्ता पारिएका व्यक्तिको छानविन, सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोग (दोस्रो संशोधन) विधेयक, २०७५	रा.०७५/१२/१० प्र.०७५/१०/२३	०७५/१०/२ ५
		७. भुक्तानी तथा फर्स्यौट विधेयक, २०७५	प्र.०७५/९/२९ रा.०७५/१०/२९ प्र.०७५/११/१४	०७५/१२/४

	८. मुलुकी संहिता सम्बन्धी केही नेपाल ऐनलाई संशोधन गर्ने विधेयक, २०७५	रा.०७५/६/७ प्र.०७५/१२/१०	०७६/१/२
	९. राष्ट्रिय चिकित्सा शिक्षा विधेयक, २०७५	प्र.०७५/१०/११ रा.०७५/१०/१७	०७५/११/१ ०
	१०. लेखापरिक्षण विधेयक, २०७५	प्र.०७५/११/६ रा.०७५/१२/४	०७५/१२/१ ५
	११. विदेशी लगानी तथा प्रविधि हस्तान्तरण विधेयक, २०७५	प्र.०७५/१२/४ रा.०७५/१२/८	०७५/१२/१ ३
	१२. विशेष आर्थिक क्षेत्र (पहिलो संशोधन) विधेयक, २०७५	प्र.०७५/११/१६ रा.०७५/१२/४	०७५/१२/१ ३
	१३. सङ्कटापन्न वन्यजन्तु तथा वनस्पतिको अन्तरराष्ट्रिय व्यापार नियन्त्रण (पहिलो संशोधन) विधेयक, २०७५	रा.०७५/६/१० प्र.०७५/९/२९ रा.०७५/११/२	०७५/११/१ ०
	१४. सार्वजनिक-नीजि साझेदारी तथा लगानी विधेयक, २०७५	प्र.०७५/११/२९ रा.०७५/१२/४	०७५/१२/१ ३

सि.नं.	अधिवेशन	विधेयक	पारित	प्रमाणीकरण
४.	चौथो	१. आर्थिक विधेयक, २०७६	प्र.०७६/३/१० रा.०७६/३/२४	०७६/३/३०
		२. ऋण तथा जमानत विधेयक, २०७६	प्र.०७६/३/१० रा.०७६/३/२४	०७६/३/३०
		३. जीवनाशक विषादी व्यवस्थापन विधेयक, २०७५ (संशोधन सहित)	प्र.०७५/११/६ रा.०७५/१२/४ प्र.०७६/५/३	०७६/५/१३
		४. प्रशासकीय अदालत विधेयक, २०७५	रा. २०७५-६-११ प्र.२०७६-४-२८ रा. २०७६-५-३०	०७६/६/२४
		५. भू-उपयोग विधेयक, २०७५	प्र.०७५/११/२६ रा.०७५/१२/१०	०७६/५/६

सि.नं.	अधिवेशन	विधेयक	पारित	प्रमाणीकरण
			प्र.०७६/४/२१	
		६. राष्ट्र ऋण उठाउने विधेयक, २०७६	प्र.०७६/३/१० रा.०७६/३/२४	०७६/३/३०
		७. विनियोजन विधेयक, २०७६	प्र.०७६/३/१० रा.०७६/३/२४	०७६/३/३०
		८. विज्ञापन (नियमन गर्ने) विधेयक, २०७५	रा. ०७५/१२/१० प्र.०७६/५/१२ रा. ०७६/५/३०	०७६/७/८
		९. वातावरण संरक्षण विधेयक, २०७६	प्र.०७६/४/२६ रा.०७६/५/२६ प्र.०७६/६/१	०७६/६/२४
		१०. आर्थिक कार्यविधि तथा वित्तीय उत्तरदायित्व विधेयक, २०७६	प्र.०७६/५/३ रा.०७६/६/१ प्र.०७६/६/२	०७६/६/२४
		११. राहदानी विधेयक, २०७६	प्र.०७५/६/१० सन्देश सहित फिर्ता ०७६/२/६ प्र.०७६/५/२६ रा.०७६/५/३१ प्र.०७६/६/२	०७६/६/२७
		१२. सेफगार्डस, एन्टी-डम्पीड तथा काउन्टरभेलिङ्ग विधेयक, २०७६	प्र.०७६/४/३ रा.०७६/६/१ प्र.०७६/६/२	०७६/६/२७
		१३. वन विधेयक, २०७६	प्र.०७६/५/५ रा.०७६/५/२६ प्र.०७६/६/१	०७६/६/२७
		१४. राष्ट्रिय पञ्जिकरण विधेयक, २०७६	प्र.०७६/५/१० रा.०७६/५/३१ प्र.०७६/६/२	०७६/१०/२८

सि.नं.	अधिवेशन	विधेयक	पारित	प्रमाणीकरण
		१५. नेपाल प्रहरी र प्रदेश प्रहरी (कार्य सञ्चालन, सुपरिवेक्षण र समन्वय) विधेयक, २०७६	प्र.०७६/४/२६ रा.०७६/५/२५ प्र.०७६/६/१	०७६/१०/२८
		१६. प्रहरी कर्मचारी समायोजन विधेयक, २०७६	प्र.०७६/४/२६ रा.०७६/५/२५ प्र.०७६/६/१	०७६/१०/२८
		१७. भूमी सम्बन्धी (आठौं संशोधन) विधेयक, २०७६	प्र.०७६/५/३ रा.०७६/५/३१ प्र.०७६/६/२	०७६/१०/२८
		१८. औद्योगिक व्यवसाय विधेयक, २०७६	प्र.०७६/५/१८ रा.०७६/६/१	०७६/१०/२८

सि.नं.	अधिवेशन	विधेयक	पारित	प्रमाणीकरण
५.	पाँचौं	१. राजस्व चुहावट (अनुसन्धान तथा नियन्त्रण) (पहिलो संशोधन) विधेयक, २०७६	प्र.०७६/५/२२ रा.०७६/९/२४	०७६/१०/२८
		२. औद्योगिक व्यवसाय विकास प्रतिष्ठान (पहिलो संशोधन) विधेयक, २०७६	प्र.०७६/४/२३ रा.०७६/१०/२२ प्र.०७६/११/२३	०७६/१२/७
		३. प्रमाण (दोस्रो संशोधन) विधेयक, २०७६	रा.०७६/४/२२ प्र.०७६/११/३ रा.०७६/१२/६	०७७/२/२०
		४. शिक्षा सम्बन्धी केही नेपाल ऐन संशोधन गर्ने विधेयक, २०७५	रा. २०७६-५-१३ प्र.२०७६-११-१४ रा. २०७६-१२-४	०७७/३/११

सि.नं.	अधिवेशन	विधेयक	पारित	प्रमाणीकरण
६.	छैटौँ	१. नेपालको संविधान (दोस्रो संशोधन) विधेयक, २०७७	प्र.०७७/२/३१ रा.०७७/३/४	०७७/३/४
		२. राष्ट्रिय खेलकुद विकास विधेयक, २०७७	रा. ०७६/४/१६ प्र.०७६/११/२१ रा. ०७७/२/७	०७७/३/११
		३. रेडियोधर्मी पदार्थ (उपयोग तथा नियमन) विधेयक, २०७७	प्र.०७६/१०/२९ रा.०७६/१२/३ प्र.०७७/२/१४	०७७/३/११
		४. विनियोजन विधेयक, २०७७	प्र.२०७७-२-२८ रा. २०७७-३-४	०७७/३/१५
		५. आर्थिक विधेयक, २०७७	प्र.२०७७-२-३२ रा. २०७७-३-८	०७७/३/१५
		६. राष्ट्र ऋण उठाउने विधेयक २०७७	प्र.२०७७-२-३२ रा. २०७७-३-८	०७७/३/१५
		७. ऋण तथा जमानत (चौबिसौँ संशोधन) विधेयक, २०७७	प्र.२०७७-२-३२ रा. २०७७-३-८	०७७/३/१५
		८. केही अध्यादेश खारेज गरी नेपाल ऐनको साविकको व्यवस्था जगाउन बनेको अध्यादेशलाई प्रतिस्थापन गर्ने विधेयक, २०७७	प्र.२०७७-२-३२ रा. २०७७-३-८	०७७/३/१५
		९. सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तह (समन्वय तथा अन्तरसम्बन्ध) विधेयक, २०७७	रा. २०७६-१०-६ प्र. २०७७-३-९ रा. २०७७-३-१८	०७७/३/१३

	१०. नागरिक लगानी कोष (दोस्रो संशोधन) विधेयक, २०७७	रा. २०७५-१०-४ प्र. २०७७-३-९ रा. २०७७-३-१८	०७७/३/१३
--	---	---	----------

सि.नं.	अधिवेशन	विधेयक	पारित	प्रमाणीकरण
१.	सातौं (राष्ट्रिय सभाको मात्र)	-	-	-
	सातौं (प्रतिनिधि सभाको मात्र)	-	-	-

५.५ अधिवेशनगत रूपमा संघीय संसदमा प्राप्त अध्यादेश सम्बन्धी विवरण

सि.नं.	अधिवेशन	दर्ता मिति	अध्यादेश	अवस्था
१.	पहिलो	२०७४-१२-९	वेपत्ता पारिएका व्यक्तिको छानबिन, सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोग (पहिलो संशोधन) अध्यादेश, २०७४	स्वीकृत
२.	पहिलो	२०७४-१२-१२	राष्ट्रिय सभा सदस्यको निर्वाचन सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको अध्यादेश, २०७४	स्वीकृत
३.	पहिलो	२०७४-१२-१५	राष्ट्रिय चिकित्सा शिक्षा अध्यादेश, २०७४	स्वीकृत
४.	दोस्रो	२०७५-०१-२१	राष्ट्रिय सभा सदस्यको निर्वाचन सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको अध्यादेश, २०७५	स्वीकृत
५.	दोस्रो	२०७५-०१-२१	राष्ट्रिय चिकित्सा शिक्षा अध्यादेश, २०७५	स्वीकृत
६.	दोस्रो	२०७५-०१-२३	वेपत्ता पारिएका व्यक्तिको छानबिन, सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोग ऐन, २०७१ लाई संशोधन गर्न बनेको अध्यादेश, २०७५	स्वीकृत

७.	दोस्रो	२०७५-०१-२३	संघीय संसदका महासचिव, प्रतिनिधि सभाका सचिव तथा राष्ट्रिय सभाका सचिवको पारिश्रमिक सेवाका शर्त र सुविधा सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको अध्यादेश	स्वीकृत
८.	तेस्रो	२०७५-९-९	कर्मचारी समायोजन सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको अध्यादेश	स्वीकृत
९.	छैटौँ	२०७७-०१-२४	केही अध्यादेशलाई खारेज गरी ऐनको साविकको व्यवस्थालाई जगाउन बनेको अध्यादेश	०७७-१-२६ मा पेश भई ०७७-०२-०६ मा दुवै सदनबाट स्वीकृत
१०.	छैटौँ	२०७७-०१-२६	राजनीतिक दल सम्बन्धी ऐन, २०७३ लाई संशोधन गर्न बनेको अध्यादेश	राष्ट्रपतिले फिर्ता लिई सकेको हुँदा जानकारीको प्रयोजनका लागि मात्र पेश गरिएको
११.	छैटौँ	२०७७-०१-२६	संवैधानिक परिषद् सम्बन्धी ऐन, २०६६ लाई संशोधन गर्न बनेको अध्यादेश	राष्ट्रपतिले फिर्ता लिई सकेको हुँदा जानकारीको प्रयोजनका लागि मात्र पेश गरिएको
१२.	सातौँ	-	तेजाव तथा अन्य घातक रासायनिक पदार्थ (नियमन) अध्यादेश, २०७७	

१३.	सातौं	-	फौजदारी कसूर तथा फौजदारी कार्यविधिसम्बन्धी केही ऐन संशोधन गर्ने अध्यादेश, २०७७	अधिवेशन प्रारम्भ भएको साठी दिन गुज्रेर स्वीकार/अस्वीकार नहुदै स्वतः निस्क्रीय ।
१४.	सातौं	-	नेपाल प्रहरी र प्रदेश प्रहरी (कार्य सञ्चालन, सुपरिवेक्षण र समन्वय) (पहिलो संशोधन) अध्यादेश, २०७७	
१५.	सातौं	-	औषधि (तेस्रो संशोधन) अध्यादेश, २०७७	
१६.	सातौं	-	यौन हिंसाविरुद्धको केही ऐनलाई संशोधन गर्ने अध्यादेश, २०७७	
१७.	सातौं	-	सामाजिक सुरक्षा (पहिलो संशोधन) अध्यादेश, २०७७	
१८.	सातौं	-	संवैधानिक परिषद् (काम, कर्तव्य, अधिकार र कार्यविधि) सम्बन्धी (पहिलो संशोधन) अध्यादेश, २०७७	
१९.	-	०७७-११-१८	वेपत्ता पारिएका व्यक्तिको छानबिन, सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोग (तेस्रो संशोधन) अध्यादेश, २०७७ (०७७-१०-२३ मा जारी)	प्रतिनिधि सभाको सातौं अधिवेशनको पहिलो बैठकमा पेश भएन ।

२०७८/०२/२६ सम्ममा प्राप्त भई नसकेका १५ वटा अध्यादेशहरू

सि.नं.	अध्यादेश	जारी मिति
१.	यौन हिंसाविरुद्धको केही ऐनलाई संशोधन गर्ने अध्यादेश, २०७८	०७८-०१-२१
२.	फौजदारी कसूर तथा फौजदारी कार्यविधिसम्बन्धी केही ऐन संशोधन गर्ने अध्यादेश, २०७८	०७८-०१-२१
३.	औषधि (तेस्रो संशोधन) अध्यादेश, २०७८	०७८-०१-२१

४.	संवैधानिक परिषद् (काम, कर्तव्य, अधिकार र कार्यविधि) सम्बन्धी (पहिलो संशोधन) अध्यादेश, २०७८	०७८-०१-२१
५.	सामाजिक सुरक्षा (पहिलो संशोधन) अध्यादेश, २०७८	०७८-०१-२१
६.	नेपाल प्रहरी र प्रदेश प्रहरी (कार्य सञ्चालन, सुपरिवेक्षण र समन्वय) (पहिलो संशोधन) अध्यादेश, २०७८	०७८-०१-२१
७.	तेजाव तथा अन्य घातक रासायनिक पदार्थ (नियमन) अध्यादेश, २०७८	०७८-०१-२१
८.	रेल अध्यादेश, २०७८	०७८-०१-२२
९.	शपथ सम्बन्धी अध्यादेश, २०७८	०७८-०२-०६
१०.	कोभिड-१९ सङ्कट व्यवस्थापन अध्यादेश, २०७८	०७८-०२-०६
११.	नेपाल नागरिकता (पहिलो संशोधन) अध्यादेश, २०७८	०७८-०२-०९
१२.	आर्थिक अध्यादेश, २०७८	०७८-०२-१५
१३.	विनियोजन अध्यादेश, २०७८	०७८-०२-१५
१४.	राष्ट्र ऋण उठाउने अध्यादेश, २०७८	०७८-०२-१५
१५.	स्वास्थ्यकर्मी तथा स्वास्थ्य संस्थाको सुरक्षा सम्बन्धी (पहिलो संशोधन) अध्यादेश, २०७८	०७८-०२-२३

५.६ संघीय संसदमा दर्ता सन्धि/सम्झौता सम्बन्धी विवरण

सङ्घीय संसदमा १४ वटा सन्धि/सम्झौता दर्ता भएकोमा ६ वटा मात्र अनुमोदन/स्विकृति/सम्मिलन भएका र प्रतिनिधि सभा विघटन भएका कारण ८ वटा पेश हुन बाँकी रहेका छन् ।

पेश हुन बाँकी ८ वटा सन्धि/सम्झौताहरूको विवरण

सन्धि/सम्झौताहरूको विवरण				
सि.नं.	सन्धि/सम्झौताको नाम	दर्ता मिति/नम्बर	वितरण मिति	अधिवेशन
१.	नेपाल सरकार र अमेरिकी सहयोग निकाय Millennium Challenge Corporation बीच भएको अनुदान सहायता सम्झौतापत्र (Millennium Challenge Compact)	०७६-०३-३०/१	०७६-३-३१	चौथो

	<ul style="list-style-type: none"> - (साधारण बहुमतबाट अनुमोदनको लागि) - (अर्थ मन्त्रालय) - प्रस्तुत नै नभएको । 			
२.	<p>विश्व पर्यटन संगठन (World Tourism Organization, UNWTO) को विधानको धारा ३८ संशोधन सम्बन्धी प्रस्ताव (A/RES/521(XVII))</p> <ul style="list-style-type: none"> - (साधारण बहुमतबाट समर्थनको लागि) - (परराष्ट्र मन्त्रालय) - प्रस्तुत नै नभएको । 	०७६-०४-०१/२	०७६-४-१	चौथो
३.	<p>सुक्खा बन्दरगाह सम्बन्धी अन्तरसरकारी सम्झौता (Intergovernmental Agreement on Dry Ports) -<u>आरक्षणको प्रावधान रहेको</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - (साधारण बहुमतबाट अनुमोदनको लागि) - (उद्योग, वाणीज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालय) - प्रस्तुत नै नभएको । 	०७६-०४-०५/३	०७६-४-५	चौथो
४.	<p>क्योटो अभिसन्धीको दोहा संशोधन (Doha Amendment to the Kyoto Protocol)</p> <ul style="list-style-type: none"> - (सङ्घीय संसदमा पेश गर्ने प्रयोजनको लागि) - (वन तथा वातावरण मन्त्रालय) - पेश नै नभएको । 	०७६-०४-०६/४	०७६-४-६	चौथो
५.	<p>नेपाल सरकार र बङ्गलादेश सरकारबीच सम्पन्न भएको द्वैध कराधान मुक्ति तथा वित्तीय छल निरोधसम्बन्धी सम्झौता (Agreement for the Avoidance of Double Taxation and The Prevention of</p>	०७६-१०-०४/१	०७६-१०-५	पाँचौं

	<p>Fiscal Evasion with Respect to Taxes on Income)</p> <p>- (सङ्घीय संसदमा पेश गर्ने प्रयोजनको लागि)</p> <p>- (अर्थ मन्त्रालय)</p> <p>- पेश नै नभएको ।</p>			
६.	<p>नेपाल तथा जनवादी गणतन्त्र चीन बीच फौजदारी विषयमा पारस्परिक कानूनी सहायता सम्बन्धी सन्धि (TREATY BETWEEN THE PEOPLE'S REPUBLIC OF CHINA AND NEPAL ON MUTUAL LEGAL ASSISTANCE IN CRIMINAL MATTERS)</p> <p>- (सङ्घीय संसदमा पेश गर्ने प्रयोजनको लागि)</p> <p>- (कानून, न्याय तथा संसदीय मामिला मन्त्रालय)</p> <p>- पेश नै नभएको ।</p>	०७६-१०-०४/२	०७६-१०-५	पाँचौं
७.	<p>नेपाल सरकार तथा जनवादी चीन सरकारबीचको सीमा व्यवस्थापन प्रणाली सम्बन्धी सम्झौता (Agreement Between The Government of Nepal and The Government of The People's Republic of China on The Boundary Management System)</p> <p>- (सङ्घीय संसदमा पेश गर्ने प्रयोजनको लागि)</p> <p>- (परराष्ट्र मन्त्रालय)</p> <p>- पेश नै नभएको ।</p>	०७६-१०-०३/३	०७६-१०-६	पाँचौं
८.	<p>दृष्टिविहीन, दृष्टि क्षमता न्यून भएका वा मुद्रित वस्तु हेर्न असमर्थहरूका लागि प्रकाशित रचनासम्मको पहुँचलाई सहजीकरण गर्ने मारकेश</p>	०७६-१०-०८/४	०७६-१०-८	पाँचौं

<p>सन्धी, २०१३ (Marrakesh Treaty to Facilitate Access to Published Works for Persons Who are Blind, Visually Impaired or Otherwise Print Disabled, 2013)</p> <p>– आरक्षणको प्रावधान रहेको</p> <p>– (साधारण बहुमतबाट अनुमोदनको लागि</p> <p>– (संस्कृति, पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालय)</p> <p>– अनुमोदन नै नभएको ।</p>			
--	--	--	--

संघीय संसदबाट अनुमोदन/सम्मिलन/स्वीकृति भएका ६ वटा सन्धिसम्बन्धी विवरण

सि.नं	अधिवेशन	सन्धि	अनुमोदन/स्वीकृत
१.	दोस्रो	अन्तर्राष्ट्रिय आतङ्कवाद, अन्तरदेशीय सङ्गठित अपराध र अवैध लागू औषध कारोबारविरुद्ध सहयोग सम्बन्धी बिमस्टेक महासन्धि	प्र.२०७५-५-४ रा. २०७५-५-२६
२.	दोस्रो	अन्तर्राष्ट्रिय हवाई परिवहन विषयक निश्चित नियमहरू एकिकरण गर्ने सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको महासन्धि	प्र.२०७५-५-७ रा. २०७५-५-२९
३.	दोस्रो	जैविक विविधता महासन्धि अन्तर्गत आनुवंशिक स्रोतमा पहुँच तथा तिनको उपयोगबाट हुने लाभको पारदर्शी र समन्यायिक बाँडफाँड सम्बन्धी नायोगा अभिसन्धि	प्र.२०७५-५-१२ रा. २०७५-५-२६

४.	दोस्रो	परमाणविक विज्ञान तथा प्रविधि सम्बन्धी अनुसन्धान, विकास र तालिमका लागि सम्पन्न क्षेत्रीय सहयोग सम्झौता, २०१७	प्र.२०७५-६-२ रा. २०७५-६-१०
५.	दोस्रो	शान्ति विश्वविद्यालय स्थापना गर्ने सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय सम्झौता	प्र.२०७५-६-९ रा. २०७५-६-११
६.	पाँचौं	बहुराष्ट्रिय संगठित अपराधविरुद्धको संयुक्त राष्ट्र संघीय महासन्धि अन्तर्गत मानव बेचबिखन, खास गरी महिला र बालबालिकाको बेचबिखन तथा ओसारपसारको रोकथाम, दमन तथा सजाय गर्ने सम्बन्धमा व्यवस्था भएको पूरक आलेख	रा. २०७६-१०-५ प्र.२०७६-११-२९

५.७ प्रतिनिधि सभा विघटनपश्चात् निष्क्रिय भएका विधेयकहरूको विवरण

१.	शान्ति र सुरक्षा विधेयक, २०७५- (गृह मन्त्रालय)
२.	राष्ट्रिय प्राथमिकताप्राप्त आयोजनाको द्रुततर निर्माण तथा विकास सम्बन्धी विधेयक, २०७५ - (प्रधानमन्त्री तथा म.प. कार्यालय)
३.	राष्ट्रिय सुरक्षा परिषद् विधेयक, २०७५ - (रक्षा मन्त्रालय)
४.	राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग (पहिलो संशोधन) विधेयक, २०७५ - प्रधानमन्त्री तथा म.प. कार्यालय
५.	कर्जा सूचना विधेयक, २०७७ - (अर्थ मन्त्रालय)
६.	पोखरा स्वास्थ्य विज्ञान प्रतिष्ठान (पहिलो संशोधन) विधेयक, २०७६ - (स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या मन्त्रालय)
७.	निकासी पैठारी (नियमन) विधेयक, २०७६ - (उद्योग, वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालय)
८.	प्रतिस्पर्धा प्रवर्द्धन तथा बजार संरक्षण (पहिलो संशोधन) विधेयक, २०७६ - (उद्योग, वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालय)
९.	सैनिक (पहिलो संशोधन) विधेयक, २०७६ - (रक्षा मन्त्रालय)
१०.	सार्वजनिक खरिद (दोस्रो संशोधन) विधेयक, २०७७ - (प्रधानमन्त्री तथा म.प. कार्यालय)

११. भन्सार विधेयक, २०७७	- (अर्थ मन्त्रालय)
१२. नेपाल मिडिया काउन्सिल विधेयक, २०७५ (राष्ट्रिय सभामा उत्पत्ति)- (सञ्चार तथा सूचना प्रविधि मन्त्रालय)	
१३. काठमाडौं उपत्यका सार्वजनिक यातयात (व्यवस्थापन) प्राधिकरण विधेयक, २०७६ (राष्ट्रिय सभामा उत्पत्ति)	
१४. नीति अनुसन्धान प्रतिष्ठान विधेयक, २०७६	(राष्ट्रिय सभामा उत्पत्ति)
१५. बिरुवा संरक्षण (पहिलो संशोधन) विधेयक, २०७५	- (कृषि तथा पशुपंक्षी विकास मन्त्रालय)
१६. बीउ बिजन (दोस्रो संशोधन) विधेयक, २०७५	- (कृषि तथा पशुपंक्षी विकास मन्त्रालय)
१७. नेपाल विशेष सेवा विधेयक, २०७६	(राष्ट्रिय सभामा उत्पत्ति)
१८. बीमा विधेयक, २०७५	- (अर्थ मन्त्रालय) - (अर्थ समिति)
१९. संघीय निजामती सेवा विधेयक, २०७५	-(सङ्घीय मामिला...मन्त्रालय) - (राज्य व्यवस्था समिति)
२०. सूचना प्रविधि सम्बन्धी विधेयक, २०७५	-(सञ्चार तथा सूचना प्रविधि मन्त्रालय) - (विकास तथा प्रविधि समिति)
२१. नेपाल इन्जिनियरिङ्ग परिषद् (पहिलो संशोधन) विधेयक, २०७६	(राष्ट्रिय सभामा उत्पत्ति) - (विकास तथा प्रविधि समिति)
२२. सार्वजनिक ऋण व्यवस्थापन विधेयक, २०७६-	(अर्थ मन्त्रालय) - (अर्थ समिति)
२३. बैङ्क तथा वित्तीय संस्था सम्बन्धी (पहिलो संशोधन) विधेयक, २०७६	-(अर्थ मन्त्रालय) - (अर्थ समिति)
२४. नेपाल राष्ट्र बैङ्क (तेस्रो संशोधन) विधेयक, २०७६	-(अर्थ मन्त्रालय) - (अर्थ समिति)
२५. कारागार विधेयक, २०७६	-(गृह मन्त्रालय) - (राज्य व्यवस्था समिति)
२६. पशु स्वास्थ्य तथा पशु सेवा परिषद् विधेयक, २०७६-	(कृषि तथा पशुपंक्षी विकास मन्त्रालय)
२७. धितो पत्र सम्बन्धी (पहिलो संशोधन) विधेयक, २०७६-	(अर्थ मन्त्रालय) - (अर्थ समिति)
२८. ज्येष्ठ नागरिक सम्बन्धी (पहिलो संशोधन) विधेयक, २०७५	(राष्ट्रिय सभामा उत्पत्ति)
२९. मदन भण्डारी विज्ञान तथा प्रविधि विश्वविद्यालय विधेयक, २०७६	(शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय)
३०. खानेपानी तथा सरसफाइ विधेयक, २०७६	-(खानेपानी मन्त्रालय) - (विकास तथा प्रविधि समिति)

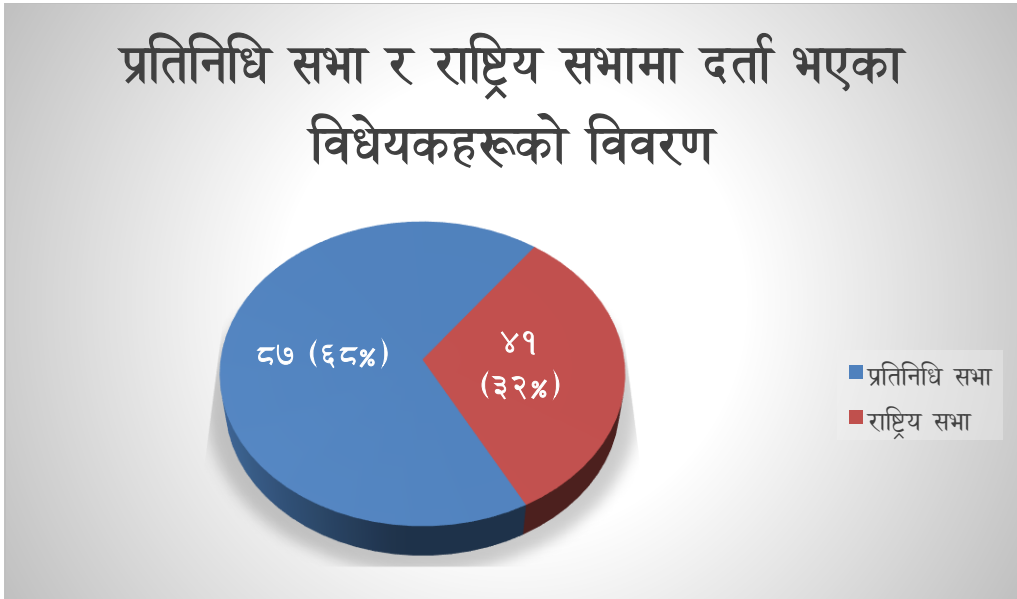
३१.	नेपाल नागरिकता (पहिलो संशोधन) विधेयक, २०७५- (गृह मन्त्रालय) - (राज्य व्यवस्था समिति)
३२.	गाँजा खेती (व्यवस्थापन) विधेयक, २०७६ (गैरसरकारी विधेयक/शेरबहादुर तामाङ)
३३.	नेपालको संविधान (दोस्रो संशोधन) विधेयक, २०७७ (गैरसरकारी विधेयक/लक्ष्मणलाल कर्ण र राजेन्द्र प्रसाद श्रेष्ठ)
३४.	नेपालको संविधान (दोस्रो संशोधन) विधेयक, २०७७ (गैरसरकारी विधेयक/उमाकान्त चौधरी, अमरेशकुमार सिंह, पद्मनारायण चौधरी, तेजुलाल चौधरी, चित्रलेखा यादव, नमिता चौधरी, अभिषेक प्रताप शाह र प्रदिप गिरी)
३५.	नेपालको संविधान (दोस्रो संशोधन) विधेयक, २०७७ (गैरसरकारी विधेयक/दुर्गा पौडेल)
३६.	नेपालको संविधान (दोस्रो संशोधन) विधेयक, २०७७ (गैरसरकारी विधेयक/प्रेम सुवाल)
३७.	लोक सेवा आयोग विधेयक, २०७५ - (प्रधानमन्त्री तथा म.प. कार्यालय) (प्रतिनिधि सभामा उत्पत्ति)

५.८ राष्ट्रिय सभामा विचाराधीन विधेयकहरू

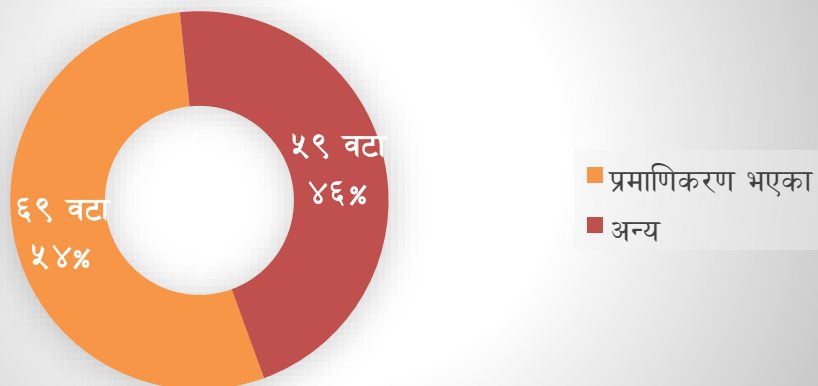
१.	रेल्वे विधेयक, २०७६
२.	योगमाया आयुर्वेद विश्वविद्यालय विधेयक, २०७६
३.	भ्रष्टाचार निवारण (पहिलो संशोधन) विधेयक, २०७६
४.	अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग (तेस्रो संशोधन) विधेयक, २०७६
५.	अध्यागमन विधेयक, २०७६
६.	नेपाल नागरिक उड्डयन प्राधिकरण विधेयक, २०७६
७.	नेपाल हवाई सेवा प्राधिकरण विधेयक, २०७६
८.	तथ्याङ्क विधेयक, २०७६
९.	अनुगमन तथा मुल्याङ्कन विधेयक, २०७६
१०.	स्टाण्डर्ड नाप र तौल (पाचौं संशोधन) विधेयक, २०७६- (उद्योग, वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालय)
११.	प्रत्यायन (एक्रिडिटेसन) विधेयक, २०७६ - (उद्योग, वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालय)
१२.	प्रतिलिपि अधिकार (पहिलो संशोधन) विधेयक, २०७६ - (संस्कृति, पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालय)
१३.	सामाजिक सुरक्षा (प्रथम संशोधन) विधेयक, २०७७- (गैरसरकारी विधेयक/प्रकाश पन्थद्वारा दर्ता)

१४. अभिलेख संरक्षण (पहिलो संशोधन) विधेयक, २०७७- (संस्कृति, पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालय)	
१५. विद्युत विधेयक, २०७७	- (उर्जा, जलस्रोत तथा सिंचाई मन्त्रालय)
१६. सार्वजनिक सेवा प्रसारण विधेयक, २०७७	- (सञ्चार तथा सूचना प्रविधि मन्त्रालय)
१७. सुरक्षण मुद्रण सम्बन्धी विधेयक, २०७७	- (सञ्चार तथा सूचना प्रविधि मन्त्रालय)
१८. खाद्य स्वच्छता तथा गुणस्तर विधेयक, २०७७	- (कृषि तथा पशुपन्छी विकास मन्त्रालय)

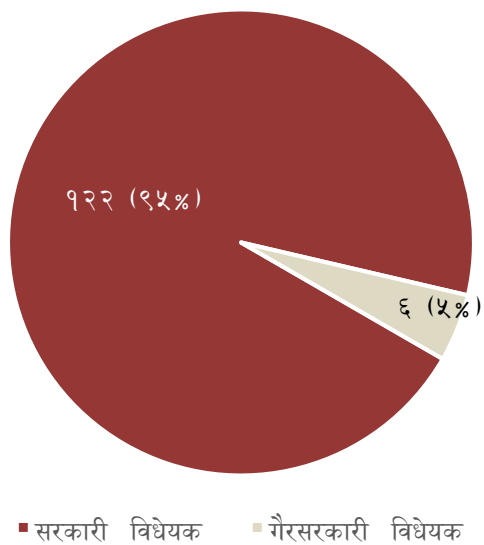
५.९ विधेयकको वर्तमान वस्तुस्थिति

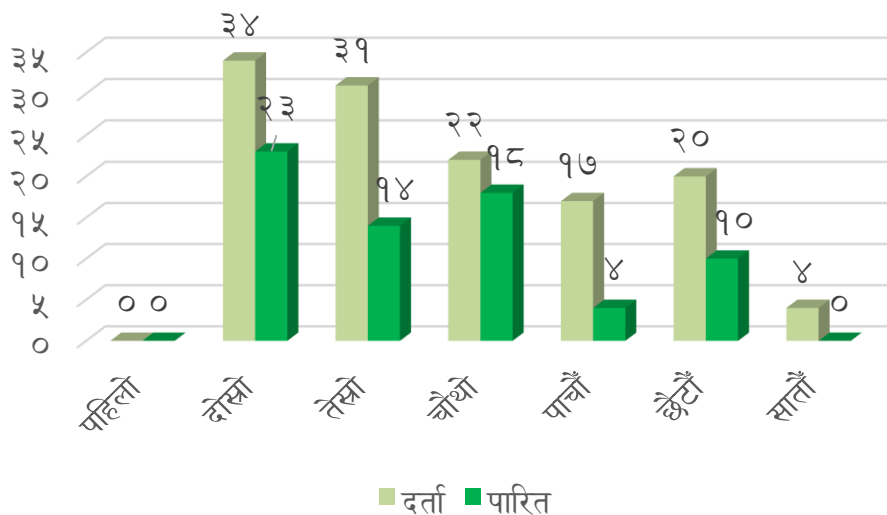
प्रमाणीकरण भएका र अन्य विधेयकको विवरण

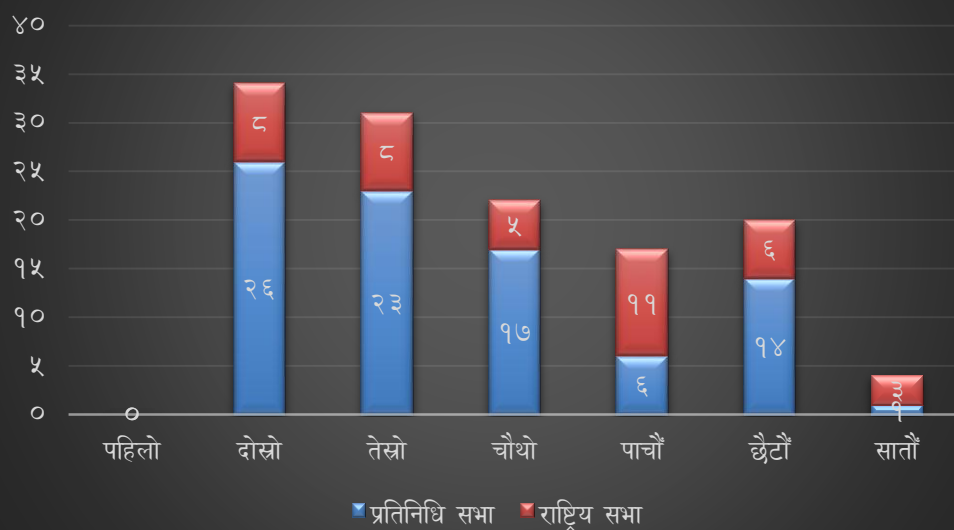
दर्ता भएका मध्ये सरकारी र गैरसरकारी विधेयकको विवरण

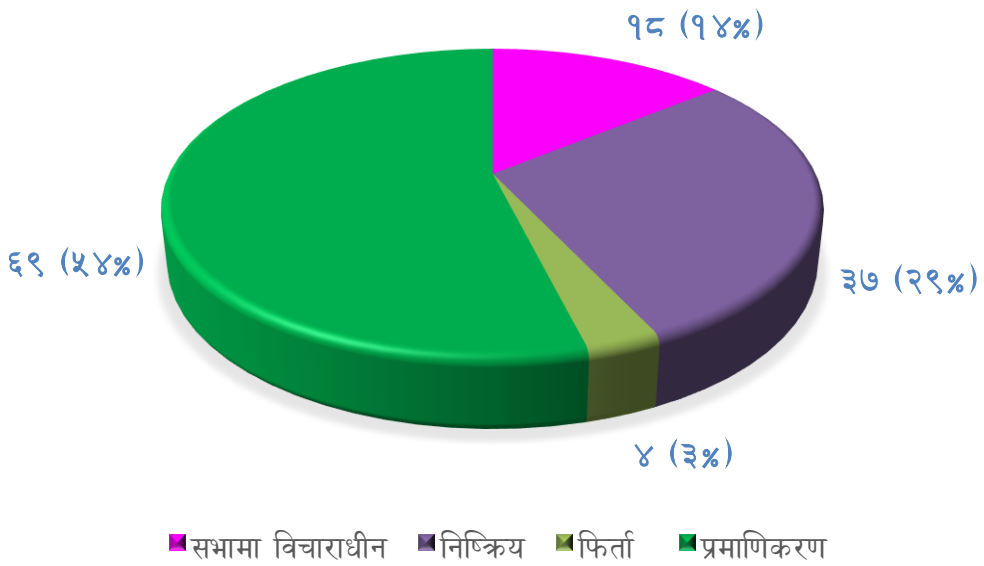
अधिवेशनगत आधारमा संघीय संसदमा दर्ता र पारित विधेयकको विवरण

अधिवेशनगत आधारमा दर्ता विधेयक

विधेयकहरूको वर्तमान अवस्था

समस्या, सुझाव तथा निष्कर्ष

६.१ समस्या तथा सुझाव

विधि निर्माण निकै नै संवेदनशील, चुनौतीपूर्ण र प्रक्रियागत कार्य हो। यो कार्यले स्रोत, साधन एवं समयको यथेष्ट माग गर्दछ। कानूनको मस्यौदा निर्धारित ढाँचामा गरिनु पर्दछ। साहित्य लेखन जस्तो नभई यो एक जटिल एवं प्राविधिक विषय हो। सुधारको गुञ्जायस हरेक क्षेत्र र कार्यमा रहने भएजस्तै विधि निर्माणका क्षेत्रमा पनि हुन्छ। सुधारका लागि हाल प्रचलित मस्यौदाको स्वरूप, भाषागत पक्ष, मस्यौदाको चरणमा सरकारवाला पक्षहरूलाई अधिकाधिक समावेश गराउने पक्ष, नयाँ कानून निर्माणको सम्बन्धमा सम्बन्धित विद्यमान कानूनहरूको परीक्षण गर्नुपर्ने अवस्था/व्यवस्था, नागरिकको धारणा/प्रतिक्रिया, कानून कतिको कार्यान्वयनयोग्य हुनेछ भनी पूर्वपरीक्षण वा सम्भाव्यता अध्ययन एवं सो कानूनले पार्ने सामाजिक, सांस्कृतिक, राजनीतिक, आर्थिक लगायतका पक्षहरूको अध्ययन विश्लेषण अपेक्षाकृत रूपमा भएको पाइँदैन। यिनै सैद्धान्तिक एवं व्यावहारिक समस्याहरू विधि निर्माणको प्रक्रियामा रहेका छन्। विधि निर्माणको संसदीय प्रक्रियामा पनि सुधार गर्नु पर्ने पक्षहरू रहेका छन्। विगतको तुलनामा निरन्तर केही सुधार भए तापनि विधि निर्माणको सम्बन्धमा समष्टिगत रूपमा समस्याको पहिचान गर्दै असल कानून निर्माणका अभ्यासलाई थप परिष्कृत गर्न/गराउन आवश्यक देखिन्छ।

नेपालको सन्दर्भमा संघीय विधि निर्माण प्रक्रियामा देखिएका केही प्रमुख समस्या एवं सुझावहरूलाई देहाय बमोजिम उल्लेख गरिएको छः

- विधि निर्माणको सम्पूर्ण अधिकार संसदमा रहन्छ, यद्यपि अधिकांश विधेयकहरू सरकारी विधेयकको रूपमा सरकारीबाट मस्यौदा भई आउने प्रचलनले गर्दा मस्यौदाकै चरणमा विधायकहरूको धारणा/दृष्टिकोण समावेश नहुन पनि सक्छ। जसले गर्दा विधेयकमाथि धेरैभन्दा धेरै संशोधनहरू पर्ने र समय पनि धेरै लाग्ने देखिन्छ। तसर्थ मस्यौदाको चरणमा गरिने छलफलहरूमा समेत विधायकहरूको संलग्नता आवश्यक छ।
- सारभूत पक्षमा समेत प्रत्यायोजित व्यवस्थापन अन्तर्गत कानून बनाउन अधिकार हस्तान्तरणका लागि माग भई आउने र संसदले पनि लचकतापूर्वक स्वीकार गरेबाट नियमावली, विनियमावली, निर्देशिका, कार्यविधि, आदि आवश्यकताभन्दा बढी नै बन्ने गरेको र यस्तो प्रत्यायोजित व्यवस्थापन अन्तर्गत बनेका कतिपय कानूनहरू मूल कानून (Parent Law) को मनसाय (mens rea) एवं मर्म र उद्देश्य विपरीत हुने गरी समेत बनाइएको

देखिन्छ। यस सम्बन्धमा विधायिकाले आवश्यक ध्यान दिन जरुरी छ। साथै प्रत्यायोजित व्यवस्थापनका आधारमा बनेका कानूनको परीक्षण र निगरानीको दायरा फराकिलो बनाउन जरुरी छ।

- विधेयक दर्ता गर्ने क्रममा आर्थिक टिप्पणी, प्रत्यायोजित व्यवस्थापन सम्बन्धी टिप्पणी, व्याख्यात्मक टिप्पणी आदिलाई सभाका नियमावलीको मर्म अनुरूप उल्लेख नगरी अस्पष्ट एवं गोलमटोल रूपमा उल्लेख गरिने भएबाट र विधेयकहरूमा थुप्रै भाषागत एवं संरचनागत त्रुटीहरू हुने गरेको पाइन्छ। एकरूपता कायम गरी सुधार गर्न जरुरी छ।
- गैरसरकारी विधेयक नगन्य रूपमा दर्ता हुने गरेका छन्। त्यस्ता विधेयकसम्बन्धमा सरकारको स्पष्ट दृष्टिकोण, विधायकहरूको अग्रसरता, सभाका नियमावलीमा अस्पष्टता, सचिवालयको स्पष्ट नीति, संरचना, जनशक्ति र अन्य स्रोत साधनमा न्यूनता रहनु आदि समस्या हुन्। स्रोत र साधानको प्रबन्ध गर्दै समसामयिक रूपमा सचिवालयबाट यो सेवा प्रदान गर्न आवश्यक छ साथै नीतिगत रूपमा स्पष्टता आवश्यक छ।
- विधि निर्माण प्रक्रियामा सूचना प्रविधिको प्रयोग न्यून रहेको तथा विधि निर्माण सम्बन्धमा मुद्रित प्रतिहरूको प्रयोग अत्याधिक रहेकोले मितव्ययिता कायम गर्न तथा दोहोरोपना आउन नदिन, त्रुटिहरू न्यूनीकरण गर्न सूचना प्रविधिको अधिक प्रयोग अपरिहार्य छ। मस्यौदा विधेयकको प्राप्ति एवं विभिन्न प्रक्रियाहरूमा आधिकारिकता एवं सुरक्षाका लागि digital हस्ताक्षरको प्रयोग गरिनु पर्दछ।
- प्रतिनिधि सभा तथा राष्ट्रिय सभामा व्यवस्थापन कार्यविधि सम्बन्धमा अकारण फरक...फरक प्रावधान पाइन्छन्। जस्तै: दर्ता भएको विधेयक वितरणपश्चात् विधेयक प्रस्तुत गर्न अनुमति माग्ने सूचनाको विरोधको सूचना दिने अवधि प्रतिनिधि सभा र राष्ट्रिय सभामा फरक...फरक रहेको, राष्ट्रिय सभातर्फ विधेयक दर्ता भएको दुई दिनभित्र सदस्यलाई वितरण गर्नुपर्ने र वितरण भएको पाँच दिनभित्र विरोधको सूचना दिन सक्ने व्यवस्था छ यद्यपि सरकारी विधेयक दर्ता भएको पाँच दिनपश्चात् परिपक्व हुने र सभामा प्रस्तुत गर्न सकिने हुन्छ। सभाका नियमावलीहरूमा समान खालका कार्यलाई समान खालका व्यवस्थाहरू गर्दा कार्यन्वयनमा सहजता आउँछ।
- विधि निर्माणको क्रममा विधेयकहरूमाथि जनताको प्रतिक्रिया लिने प्रावधान सभाका नियमावलीहरूमा रहे तापनि सो प्रावधान खासै प्रयोगमा नल्याइएको (हालसम्म अदालतको अवहेलना सम्बन्धी विधेयक मात्रै सो प्रक्रियामा गएको) देखिन्छ। त्यसैले विधि निर्माणमा जनताको सहभागिता अभिवृद्धि गरी व्यावहारिक तथा कार्यान्वयनयोग्य कानून निर्माणका लागि संसदमा पेश भएका जनतासँग प्रत्यक्ष सरोकार राख्ने विधेयकहरूको सन्दर्भमा जनताको प्रतिक्रिया लिन उपयुक्त हुने भएकाले सूचना प्रविधिको अधिकतम प्रयोग गरी जनताको राय प्रतिक्रिया लिन उपयुक्त हुन्छ।

- विधेयकको व्याख्यात्मक टिप्पणी दफाहरूको विस्तृत टिप्पणीको रूपमा नभई अस्पष्ट र अमूर्त रूपमा उल्लेख गरिने, कतिपय अवस्थामा दफा यथास्वरूपमा पुनर्लेखनको काम मात्रै हुने गरेको पाइन्छ। मर्म अनुरूपको व्याख्यात्मक टिप्पणी हुन आवश्यक छ। विधेयकको दफाको सन्दर्भलाई विस्तृत तथा सुस्पष्ट गर्नाले कानूनको व्याख्यालाई समेत सहयोग पुऱ्याउदछ। तसर्थ, व्याख्यात्मक टिप्पणीलाई कानूनकै अङ्गको रूपमा स्थापित गर्नु पर्छ। साथै यसको उचित अभिलेखांकन समेत हुनुपर्दछ।
- आर्थिक टिप्पणीमा वार्षिक अनुमानित खर्च लागत तथा पटके खर्च लागत अनुमान विस्तृत रूपमा उल्लेख हुनु पर्नेमा सो हुने गरेको देखिँदैन। विस्तृत आर्थिक टिप्पणी अनिवार्य उल्लेख गरिनु पर्दछ।
- विधेयकको अवधारणाका बारेमा संसद सदस्यहरूलाई जानकारी प्रदान गर्न सो विधेयकसँग सम्बन्धित अवधारणापत्रसमेत विधेयकको मस्यौदाका साथमा संलग्न गर्नुपर्ने उपयुक्त देखिँन्छ।
- विधेयक प्राप्त भएपश्चात् तुरुन्तै दर्ता गर्ने अभ्यासले गर्दा विधेयकमा रहेका गलति कमजोरीले समेत विधि निर्माणको क्रममा समस्या सिर्जना गर्ने देखिएकोले सचिवालयमा विधेयक प्राप्त भएपश्चात् सम्बन्धित प्रस्तुतकर्ता मन्त्रीको हस्ताक्षर भएको सङ्कल प्रति प्राप्त भए नभएको, वितरणका लागि आवश्यक सम्पूर्ण प्रति र विद्युतीय प्रति प्राप्त भए नभएको, कानून बमोजिम विधेयकमा संलग्न हुनु पर्ने विवरण, विधेयकको रीत, ढाँचा, संरचना लगायतका पक्षहरूको जाँच परीक्षणको लागि दुई दिनको समयावधी राखि परीक्षण पश्चात् दर्ता गर्ने प्रणालीको विकास गर्नु उपयुक्त देखिँन्छ।
- विधेयकमा हुने कमिकमजोरी/त्रुटिले आनुषंगिक सुधारको आवश्यकता बढेको पाइन्छ। तसर्थ विधेयक मस्यौदा गर्दा यसतर्फ अझ बढी ध्यान केन्द्रित हुन आवश्यक छ।
- केही नेपाल ऐनलाई संशोधन गर्ने विधेयकले धेरै कानूनहरूलाई एकैपटक संशोधन गर्ने प्रावधान राखी आउने भएकोले संसद सदस्यलाई सो विधेयकमा रहेका प्रावधानहरू र मूल ऐनका प्रावधानहरूको तुलनात्मक अध्ययन/विश्लेषण गर्नु पर्दा प्राविधिक जटिलता देखिएको, यस्ता विधेयकले ऐनमा संशोधन गर्न पर्ने कतिपय दफाहरू छुटाउने समेत गरेको देखिएकोले यस्ता प्रकृतिका विधेयकलाई सकेसम्म निरुत्साहित गरिनु पर्दछ।
- लामो समय लगाएर तयार गरिएको विधेयकमाथि विस्तृत अध्ययन/छलफल गरी ७२ घण्टाभित्रै संशोधन प्रस्ताव पेश गर्न चुनौतीपूर्ण हुन्छ। यसर्थ विधेयकमाथिको संशोधनको सूचना दिने समयावधि सम्बन्धी हालको व्यवस्थामा पुनरावलोकन आवश्यक छ।
- संघीय संसदबाट विधेयक पारित हुनु अघि दुवै सदनमा तोकिएका प्रक्रिया/चरणहरू अनिवार्य पुरा गर्नु पर्ने हुन्छ। प्रतिनिधि सभामा उत्पत्ति भएको विधेयकलाई सन्देश सहित राष्ट्रिय सभामा पठाएपश्चात् सो सभाले दुई महिनाभित्र सम्पूर्ण प्रक्रिया पुरा गरी प्रतिनिधि

सभामा फिर्ता पठाउनु पर्ने संवैधानिक व्यवस्था छ। सो अवधिको गणना कसरी गर्ने भन्ने सम्बन्धमा स्पष्ट व्यवस्था नियमावलीमा नभएकोले उत्पन्न हुने द्विविधा अन्त्य गर्न अधिवेशन नचलेको अवधिलाई गणना गर्ने/नगर्ने सम्बन्धमा कानूनमा स्पष्ट व्यवस्था हुन जरूरी छ।

- कानून निर्माण सम्बन्धमा अन्तर्राष्ट्रिय एवं राष्ट्रिय अभ्यास, सैद्धान्तिक एवं व्यावहारिक पक्षहरू, सभाको नियमावलीका प्रबन्धहरू, सदस्यहरूले पुन्याउनु पर्ने र पुन्याउन सक्ने योगदान लगायतका विधेयक मस्यौदाका प्राविधिक पक्षहरूमा समेत सांसद सदस्यहरूको क्षमता अभिवृद्धि गर्दा असल विधि निर्माणको अभ्यास अवलम्बन गर्न सकिन्छ।
- कानून निर्माणका लागि आवश्यक पर्ने अध्ययन तथा सन्दर्भ सामग्रीको अभाव रहेको तथा अन्य मुलुकहरूमा गरिएका अध्ययन अनुसन्धानात्मक प्रतिवेदनको अध्ययन गर्ने परिपाटी समेत न्यून रहेको अवस्था छ। यस विषयमा यथाशीघ्र ध्यान जान जरूरी छ।
- कानून तर्जुमा दिग्दर्शन तथा मापदण्डमा समसामयिक परिमार्जन नभएकोले संघीयताको मर्म अनुरूप तत्काल परिमार्जन हुन आवश्यक छ।
- विधेयकमाथि सरोकारवालाहरूसँग छलफलका क्रममा वास्तविक सरोकारवालाहरूको पहिचान गरी छलफलको दायरालाई अझ फराकिलो पार्दै यस्ता कार्यक्रमहरूका लागि सचिवालयलाई विनियोजन भएकै स्रोत साधनको प्रयोग गर्नु पर्ने देखिन्छ।
- दर्ता भएका कतिपय विधेयकहरू विधायिकी प्रक्रियामा अघि बढाउनका लागि सरकारी पक्षले सक्रियता नदेखाउँदा दर्ता भएर वितरणमा गएका र विभिन्न चरणमा रहेका विधेयकहरू प्रक्रियामा अघि नबढ्दा लगतमा देखिने र संसद एवं सचिवालयको निस्कृतता भए जस्तो देखिने (जुन वास्तवमा होइन) भएकोले विधेयकलाई अघि बढाउन सम्बन्धित मन्त्रीले कार्यव्यवस्था परामर्श समिति तथा संघीय संसद सचिवालयसँग समन्वय गर्न आवश्यक देखिन्छ।

६.२ निष्कर्ष

कानूनको महत्व यसको उपयोगितामा प्रदर्शित हुन्छ। समाज निरन्तर विकसित हुँदै जाँदा कानूनको क्षेत्र (Scope) र यसको आयाम (Dimension) पनि क्रमिक विस्तारित हुन्छ। आदिम समाज होस् वा उत्तरआधुनिक समाज कानून त्यो समाजलाई निर्देशित, नियन्त्रित तथा सञ्चालन गर्ने आधारभूत औजार (Instrument) हो। यसको अस्तित्व मानव सभ्यता जतिकै पुरानो र यसको उपस्थिति मानव अस्तित्व रहँदासम्मै रहनेछ।

आधुनिक समयमा कानून सामान्य अनुशासनका नियमहरू मात्र नभएर राज्य र नागरिकबीच अधिकार र दायित्व सिर्जना गर्ने प्रमुख आधार पनि हो। विधिको शासन (Rule of

Law) मा कानूनभन्दा माथि कोही पनि नहुने भएकोले यसको स्थान सर्वोच्च हुन्छ। कानूनमा मौलिकतासँगै गतिशीलता हुनु नै यसको खास विशेषता हो। कानून आफैमा विकसित नभई प्रथा, परम्परामा क्रमिक रूपमा स्तरोन्नती हुने, आन्तरिक आवश्यकता, बाह्य दबाव वा प्रतिक्रियाका आधारमा प्रवर्द्धित हुने विषय पनि हो। कानूनले शासनलाई वैधता दिन्छ भने कानून स्वयंको वैधता (Legitimacy) यसको निर्माणको स्वीकृत प्रक्रियाको Duly Adoption एवं नागरिकको सर्वस्वीकार्यताले निर्धारण गर्दछ। कानून आवश्यकतागत रूपमा साधन (Means) र परिणामगत रूपमा साध्य (Ends) हो।

कानून बनाउने अधिकार सार्वभौम नागरिकको हो जुन निर्वाचनको माध्यममार्फत् जनप्रतिनिधिहरूमा हस्तान्तरण भएको हुन्छ। निर्वाचित जनप्रतिनिधिहरूको संयोजन (Composition) नै व्यवस्थापिका/विधायिका हो। यो सर्वोच्च, सामर्थ्यवान एवं प्रत्यक्ष नागरिक अनुमोदित निकाय हो। Jeen Louis De Lolme का अनुसार “Parliament can do everything except make a man a woman and a woman a man” भन्ने मान्यता संसदीय शासन प्रणालीमा बारम्बार उद्धरण गरिन्छ।

कानून बुझ्नु पर्छ भन्ने मान्यताले कानून बनाउने विधि पनि बुझ्न जरूरी हुन्छ। कानून र कानून निर्माण विधि दुवै जटिल विषयवस्तु हुन्। जटिल हुँदाहुँदै पनि असल कानूनमा हुनुपर्ने गुण र चरित्र मात्रै नभएर मनसाय पनि स्पष्ट र असल हुन आवश्यक छ। कानून र कानून निर्माण विधि एउटा कला पनि हो। यो कलामा स्पष्टता (सारभूत र कार्यविधिगत), पारदर्शिता, दूरदर्शिता लगायत लेखन प्रस्तुति समेत सरल हुनुपर्ने अपेक्षा गरिएको हुन्छ।

कानून निर्माणको क्रममा संसदमा विधेयक प्रस्तुत, छलफल, परिमार्जन, पारित लगायतका निश्चित चरणहरू पूरा गरिएको हुन्छ। भनिन्छ, कानून निर्माण गरेर मात्र हुँदैन त्यस्तो कानून Just, Fair, Reasonable & Applicable पनि हुनु पर्दछ। संसदमा विधि निर्माण (अभ्यास र अवस्था) विषयक यस अध्ययनको क्रममा कानून निर्माण प्रक्रियामा केही समस्या पहिचान गरिएको छ।

विधेयकको साथमा संलग्न हुनु पर्ने आर्थिक टिप्पणी, प्रत्यायोजित व्यवस्थापन टिप्पणी र व्याख्यात्मक टिप्पणीमा सदनका नियमावली बमोजिम प्रस्टसँग खुलाउनु पर्ने विवरणहरू नखुलाइनु, छिटो आवश्यक पर्ने कतिपय कानूनका लागि ढिलो गरी विधेयक दर्ता गरी हतारमा कानून निर्माण (Hasty Legislation) गरिनु, पर्याप्त छलफलविना हतारमा विधेयक पारित गर्दा छोटो अवधिमा संशोधन विधेयक ल्याउनु पर्ने अवस्था रहनु, ऐनमै व्यवस्था गर्नु पर्ने सारभूत विषयहरूमा समेत प्रत्यायोजित व्यवस्थापन अन्तर्गत नियमावलीमै व्यवस्था गर्ने गरी ल्याइएका विधेयक यथास्वरूपमै पारित हुनु, ऐन कार्यान्वयनको लागि नियमावली, कार्यविधि, निर्देशिका सबै बनाउन सक्ने गरी आवश्यकताभन्दा बढी नै अधिकार प्रत्यायोजन हुनु, विधेयकमा जनताको प्रतिक्रिया (Public

opinion) र विज्ञहरूको राय सुझाव अपेक्षित मात्रामा लिन नसकिनु, संसद सदस्यले चाहेमा संवैधानिक व्यवस्थाको अधीनमा रही गैरसरकारी विधेयक ल्याउन विधेयक तर्जुमा सम्बन्धी कानूनी र संस्थागत संयन्त्रबारे स्पष्टता नरहनु, विधि निर्माण सम्बन्धमा संसद सदस्य र सचिवालयका कर्मचारीहरूको क्षमता अभिवृद्धिका लागि आवश्यक प्रशिक्षणको कमी रहनु, दुई सदनका नियमावलीहरूमा विधि निर्माणका क्रममा अपनाउनु पर्ने सामान्य प्रक्रियामा समेत एकरूपता नदेखिनु, दुई सदनबीच बेलाबखत समन्वयको कमी देखिनु, कानून निर्माण जस्तो जटिल र प्राविधिक कार्यमा संलग्न हुनु पर्ने सचिवालयका जनशक्तिमा उत्प्रेरणाको कमी हुनुका साथसाथै विधि निर्माणको क्रममा गरिएका छलफल/अभिलेखहरूको उचित संरक्षणको अभाव लगायतका विविध कारणहरूले विधि निर्माण प्रक्रिया प्रभावित हुने गरेको देखिन्छ ।

संवैधानिक निकायहरूका साथै कानून, न्याय तथा संसदीय मामिला मन्त्रालयमार्फत् नेपाल सरकारका सबै मन्त्रालयहरूलाई पत्राचार गरी विधेयकको मस्यौदामा स्पष्ट खुलाउनु पर्ने कानूनी व्यवस्थाको कडाईका साथ परिपालनाका लागि ध्यानाकर्षण गराउने, विशेष परिस्थितिमा बाहेक हतारमा कानून निर्माण गर्ने कार्यलाई निरुत्साहित गर्न व्यवस्थापिका र सरकारको नेतृत्वबीच आपसी संवाद, समन्वय र सहकार्य गर्ने, दुई सदनबीच विधेयकका सम्बन्धमा अस्पष्टता र असमझदारी उत्पन्न नहोस् भन्नका लागि दुवै सदनबीच नियमित रूपमा आपसी संवाद र छलफल एवं समन्वय गर्ने लगायतका कार्यहरू तत्कालै प्रारम्भ गर्न सम्भव देखिन्छ ।

प्रत्यायोजित विधायनमा सीमा लगाई विधि निर्माणमा संसदको सर्वोपरी भूमिका कायम गर्ने, सांसद सदस्य र कर्मचारीहरूको लागि विधि निर्माण लगायतका विषयहरूमा क्षमता अभिवृद्धिको लागि प्रशिक्षण दिइनु पर्ने, विधि निर्माण सम्बन्धी सामान्य प्रक्रियामा दुवै सदनमा एकरूपता कायम गर्ने, गैरसरकारी विधेयकहरू तर्जुमा गर्दा पुरा गर्नुपर्ने प्रक्रिया समावेश गरी गैरसरकारी विधेयक तर्जुमा सम्बन्धी कार्यविधि लगायत कानूनी र संस्थागत व्यवस्था गर्ने, सचिवालयमा न्यूनतम पूर्वाधारहरूको सुनिश्चितता, कर्मचारीहरूमा उच्च मनोबल र उत्प्रेरणाका साथ कार्य गर्ने वातावरण सिर्जना गर्ने तथा विधेयकमाथि हुने छलफलहरूको अभिलेखको संरक्षण सम्बन्धी व्यवस्था लगायतका कार्यहरूका लागि यथेष्ट स्रोत, साधन विनियोजन गर्ने अहिलेको टड्कारो आवश्यकता देखिएको छ ।

अतः संघीय संसदको नेतृत्वको प्रभावकारी भूमिकासहित सम्बन्धित सभाका नियमावलीहरूमा सुधार गरेर, दुई सभाबीचको विधि निर्माण प्रक्रियालाई समन्वय गरेर, सरकारले विधि निर्माणमा गर्ने हतारो सुधार गरेर, विधि निर्माणमा सरोकारवाला, जनसाधारणहरूको सुझाव लिएर तथा विधि निर्माण प्रकृत्याका लागि आवश्यक पर्ने कानूनी र मार्गदर्शक सिद्धान्त तय गरेर नेपालको विधि निर्माण प्रक्रियामा सुधार गर्न सकिने निष्कर्षमा पुग्न सकिन्छ।

++++

सन्दर्भ सामग्री

- Kosovo, S. o. (2021, 5 29). *chapter-4-lawmaking#TOC-Perspectives-on-Lawmaking*. Retrieved from sites.google.com: <https://sites.google.com/a/g.rit.edu/auknotes/law-and-society/chapter-4-lawmaking#TOC-Perspectives-on-Lawmaking>
- Parliament, U. (2021, May 28). <https://www.parliament.uk>. Retrieved from parliament.uk: <https://www.parliament.uk/about/how/laws/bills/>
- Senate. (2021, may 28). <https://www.senate.gov>. Retrieved from www.senate.gov: https://www.senate.gov/legislative/common/briefing/leg_laws_acts.htm
- Teacher, L. (2019, August 2). *what-is-common-law-administrative-law-essay*. Retrieved May 31, 2021, from <https://www.lawteacher.net>: <https://www.lawteacher.net/free-law-essays/administrative-law/what-is-common-law-administrative-law-essay.php>
- पाँडे, स. भ. (२०७६). *त्यस बखतको नेपाल*. (पाँचौ, Ed.) काठमाडौं: फिनिक्स बुक्स ।
- शर्मा, ड. ल. (२०१३). *तुलनात्मक कानून तथा नेपाली कानूनी प्रणाली*. काठमाडौं: लुम्बिनी प्रकाशन ।
- सिंह, ट. ब. (n.d.). *नेपालको संवैधानिक इतिहास र संवैधानिक अभिलेखहरू*. काठमाडौं: पैरवी प्रकाशन ।